

**T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAĞATI**

**MODERN TUNUS EDEBİYATINDA ULUSAL ROMAN:
MUHAMMED EL-‘ARÛSÎ EL-MATVÎ ÖRNEĞİ**

DOKTORA TEZİ

**DANIŞMAN
Prof. Dr. Sabri TÜRKMEN**

**HAZIRLAYAN
İBRAHİM HALİL KARAKEÇİLİ**

MALATYA-2022

ONUR SÖZÜ

Prof. Dr. Sabri TÜRKMEN danışmanlığında hazırladığım ‘‘MODERN TUNUS EDEBİYATINDA ULUSAL ROMAN: MUHAMMED EL-‘ARSİ EL-MATVİ ÖRNEğİ’’ isimli tezin bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, bunu onurumla doğrularım.

İbrahim Halil KARAKEÇİLİ

MALATYA 2022

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR.....	vi
ÖNSÖZ.....	vii
ÖZET.....	ix
ABSTRACT.....	x

GİRİŞ.....	1
1. Araştırmanın Amacı ve Önemi	2
2. Araştırmanın Kapsamı	3
3. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları.....	4

BİRİNCİ BÖLÜM

19. YÜZYILDA YAŞANAN SİYASAL GELİŞMELER VE TUNUS	5
1.1.Sömürgecilik.....	5
1.2.Fransız Sömürgeciliği	8
1.3.Fransa'nın Tunus'u İşgali	12
1.4.İşgal Sonrası Gelişmeler	14
1.5.Siyasal Alandaki Gelişmeler.....	15
1.6.Sosyal ve Kültürel Alandaki Gelişmeler	27

İKİNCİ BÖLÜM

TUNUS ULUSAL ROMANI VE TARİHSEL ARKA PLANI	36
2.1. Modern Tunus Romanı	37
2.1.1. İlk Tercüme Denemeleri	39
2.1.2. İlk Hikâye Örnekleri	41
2.1.3. İlk Tunus Romanı	43
2.1.4. Tunus Romanına Kategorik Yaklaşımlar	46
2.2.Tunus Ulusal Romanı	54
2.2.1. Vatan Kavramı ve Arap Milliyetçiliği	55
2.2.2. Ulusal Roman	60
2.2.3. Ulusal Romanın Temsilcileri	62

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUHAMMED EL-‘ÂRÛSÎ EL-MATVÎ VE ULUSAL ROMAN ÖRNEKLERİ.. 69

3.1. Muhammed el-Ârûsî el-Matvî 69

3.1.1. Hayatı..... 69

3.1.2. Öğrenim Hayatı..... 69

3.1.3. Görevleri 70

3.1.4. Edebi Kişiliği 73

3.1.5. Eserleri 74

3.2. M. el-‘Arûsî el-Matvî’nin Romanlarının İncelenmesi 79

3.2.1. et-Tûtu’l-Murr 80

3.2.1.1. Romanın Özeti 80

3.2.1.2. Olay Örgüsü 81

3.2.1.3. Zaman 83

3.2.1.4. Mekân 88

3.2.1.4.1. Kapalı Mekânlar 90

3.2.1.4.2. Açık Mekânlar 93

3.2.1.5. Kişiler..... 94

3.2.1.5.1. Ana Karakterler..... 96

3.2.1.5.2. İkincil Karakterler..... 100

3.2.1.6. Romandaki Ulusal Unsurlar..... 106

3.2.1.6.1. الوطن-Vatan..... 106

3.2.1.6.2. الاستعمار-Sömürgecilik 108

3.2.1.6.3. Cem‘iyyetü İnkazî’ş-Şebab..... 110

3.2.1.6.3.1. Cemiyetin Kuruluşu 111

3.2.1.6.3.2. Gençleri Kurtarma Cemiyeti’nin Faaliyetleri 114

3.2.1.6.3.3. Cemiyetin Faaliyetlerine Verilen Tepkiler 118

3.2.2. Halîme 122

3.2.2.1. Romanın Özeti 123

3.2.2.2. Olay Örgüsü 124

3.2.2.3. Zaman 129

3.2.2.4. Mekân 133

3.2.2.4.1. Kapalı Mekânlar 133

3.2.2.4.2. Açık Mekânlar 137

3.2.2.5. Kişiler..... 139

3.2.2.5.1. Ana Karakterler..... 139

3.2.2.5.2. İkincil Karakterler..... 145

3.2.2.6. Romanındaki Ulusal Unsurlar 153

3.2.2.6.1. الاستعمار-Sömürgecilik	154
3.2.2.6.2. الوطن-Vatan.....	157
3.2.2.6.3. el-Hareketü'l-Mukavemetü'l-Vataniyye	159
3.2.2.6.3.1. Ulusal Direniş Hareketinin Faaliyetleri	163
3.2.2.6.3.2. Bağımsızlık	168
3.2.3. Ve Mine'd-Dahâyâ.....	171
3.2.3.1. Romanın Özeti	173
3.2.3.2. Olay Örgüsü	174
3.2.3.3. Zaman	177
3.2.3.4. Mekân	177
3.2.3.6. Romandaki Ulusal Unsurlar.....	183
3.2.6.1. الاستعمار-Sömürgecilik	184
3.2.6.2. الوطن-Vatan.....	188
3.2.6.3. Sömürge İşbirlikçileri	191
3.2.6.4. ed-Dahâyâ/Kurbanlar.....	193
SONUÇ	196
KAYNAKÇA.....	200

KISALTMALAR

A.Ü.: Ankara Üniversitesi

b.: bin veya ibn

bk.: Bakınız

çev.: Çeviren

Ed.: Editör

DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi

G.Ü.: Gazi Üniversitesi

Hz.: Hazreti

İ.A.: İslam Ansiklopedisi

M.Ö.: Milattan önce

s. : Sayfa

TDK: Türk Dil Kurumu

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

Thk.: Tahkik eden

TSA: Türkiye Sosyal Araştırmaları

Tsz.: Tarihsiz

vb.: Ve benzerleri

vd.: Ve devamı

vs.: Ve saire

ÖNSÖZ

Menşei Batı kültürü ve medeniyeti olan roman sanatının, Arap dünyasına girişi iki mihver ülke Mısır ve Lübnan üzerinden olmuştur. Bu durum, 19. yüzyılın son çeyreğinde Batı edebiyatlarının etkisi ve çeviri hareketiyle başlamıştır. Fransız yazar Fénelon'un "*Les aventures de Télémaque*" adlı romanı, Mısırlı yazar Rifâa Râfi' et-Tahtâvî'nin çevirisiyle (Mevâki' u'l-eflâk fî vekâ' i Tilîmâk, Beyrut 1867) Arap edebiyatında modern romancılığın hareket noktasını teşkil etmiştir. Bu çeviri hareketinden kısa bir süre sonra veya eş zamanlı olarak uyarlama ve telif hareketi başlamıştır. Mısır ve Lübnan'da ortaya çıkan ilk roman denemeleri, Arap edebiyatında klasik bir anlatım türü olan makâmeyi canlandırma girişimi şeklinde ortaya çıkmıştır. "*Elfleyle ve leyle*" gibi masal, "*Kelîle ve Dimne*" gibi fabl türü eserlerle makâmeler, Arap edebiyatında roman türünün kadim örnekleri kabul edilmiştir.

Mısır'ın Napolyon tarafından işgal edilmesinden sonra Batı karşısında güç ve teknik açıdan zayıf düşen Osmanlının, Kuzey Afrika vilayetleri üzerindeki merkezî otoritesinin kaybolmasıyla, bu ülkeler bir yandan siyasî ve askerî durumlarını ıslah etmeye çalışmış, diğer yandan kültür ve edebiyat gibi alanlarda değişim ve gelişime önem vermişlerdir. Aslında bir ülkede görülen önemli siyasal gelişmelerin o ülkenin edebiyatında şöyle veya böyle bir yansıma bulması kaçınılmazdır. Ancak bu yansımaların söz konusu siyasal hareketin hemen ardından belirmesi beklenemez. Nitekim Avrupa ile yakın temasın bir sonucu ve bu konuda modern örneklerin ortaya konulmasında yaşanan acemilikten/tecrübesizlikten dolayı, 1884-1914 yıllarını kapsayan ilk dönemlerde, büyük bir kısmı edebî değeri yüksek olmayan, dolayısıyla entelektüel kesimin ilgisini çekmeyen, fakat büyük okuyucu kitlesini sürükleyen türden aşk ve macera romanlarının çevirileri ortaya çıkmıştır. Daha sonraları birtakım siyasi görüşleri ifade etmede ve özellikle toplumu ilgilendiren birtakım sorunları anlatmada bir araç olarak edebi metinlerden yararlanma eğilimi görülmeye başlamıştır.

Mısır ve Lübnan ile başlayan bu edebi hareketlilik, erken dönemde Batı ile etkileşimde bulunan bu iki ülke ile sınırlı kalmamış, Arap dünyasının birer doğal parçası olan diğer ülkelerde de benzer etkiler meydana getirmiştir. Libya, Tunus, Cezayir ve Fas'ı içine alacak şekilde "*el-Edebü'l-Mağribi*" diye de adlandırabileceğimiz bu edebi hareketin diğer ülke edebiyatlarına ilave olarak toplum gündemine taşıdıkları bir diğer başlık hiç şüphe yok ki sömürgecilik kavramı olmuştur. Bu bölge ülkeleri, 16. yüzyıldan başlayarak dünya üzerinde çeşitli ülkelerin kaynaklarını sömüren Batı'nın en son işgal

ettiği topraklardır. Dolayısıyla insanı ve bir parçası olduğu toplumu konu edinmesi açısından edebiyatın önemli bir türü olan romanın, bu bölge halklarının ulusal kurtuluş mücadelelerini ele alması çok doğaldır. Ülkemizin Batı emperyalizmine karşı verdiği mücadele bu bölge halklarına da ilham kaynağı olmuştur. Ülkemiz yazarları ulusal kurtuluş savaşımızı nasıl romanlaştırmışlarsa aynı şekilde bu ülkelerde yaşayan yazarlar da sömürgeci devletlere karşı verilen mücadeleyi romanlarına konu etmişlerdir.

Batı emperyalizmine ve sömürgeciliğe karşı Tunus halkının verdiği mücadele özelinde “Ulusal Roman” ve bu akımın en önemli isimlerinden biri olan Muhammed el-‘Arûsî el-Matvî’nin hayatı ve çalışmalarını konu edineceğimiz çalışmamız, bir giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

Çalışmanın giriş ve ilk bölümünde Modern Tunus Edebiyatı’nın oluşumu ve *Ulusal Roman*’ın ortaya çıkışında önemli bir etkiye sahip olan sömürgecilik ve tarihi üzerinde duruldu. İkinci bölüm Tunus Ulusal Romanı ve modern Tunus romanın tarihsel arka planına ayrıldı. Tunus edebiyatının klasik dönem ve yeni dönemini birbirinden ayıran süreçlere dikkat çekildikten sonra Tunus romanın ve ulusal romanın ortaya çıkış serüvenine yer verildi. Üçüncü bölümde ise Tunus ulusal romanının en önemli temsilcisi ve bu alanda öncü isim olarak kabul edilen Muhammed el-‘Arûsî el-Matvî ve ulusal romanları ele alındı. Eserler, özellikle ülkemizdeki roman inceleme alanında eser vermiş isimlerin kaynaklarına başvurulup birçok yönden irdelenerek analize tabi tutuldu. Ayrıca her eserin tahlilinden sonra, bu eserlerin ulusal roman kimliğini ortaya koyan bölümleri ayrı bir başlık olarak işlenmeye çalışıldı. Sonuç bölümünde de çalışma neticesinde ulaşılan sonuçlara yer verildi.

Tez dönemi süresince değerli vakitlerini ayırıp çalışmamı baştan sona inceleyen ve her konuda rehberlik eden danışman hocam sayın Prof. Dr. Sabri TÜRKMEN’e, bu alandaki derin birikimleri ve yerinde yönlendirmeleriyle katkı sunan Doç. Dr. Mehmet Korkut ÇEÇEN, Doç. Dr. Atik AYDIN ve Dr. Öğretim Üyesi Hüseyin POLAT hocalarıma şükranlarımı sunarım. Ayrıca manevi desteklerini her zaman yanımda hissettiğim eşim, annem ve yakın dostlarıma teşekkürü borç bilirim.

İbrahim Halil KARAKEÇİLİ

MALATYA 2022

ÖZET

Doktora Tezi

MODERN TUNUS EDEBİYATINDA ULUSAL ROMAN: MUHAMMED EL-‘ARÛSÎ EL-MATVÎ ÖRNEĞİ

İbrahim Halil KARAKEÇİLİ

Danışman: Prof. Dr. Sabri TÜRKMEN

18.yüzyıl, Fransız sömürgeciliğinin Tunus dahil Kuzey Afrika ülkeleri üzerinde tahakküm kurduğu bir dönem olarak dikkat çekmektedir. Fransa'nın bu ülkelerde kurduğu sömürge yönetimleri bir taraftan bu bölgelere ait kaynakları sömürerek baskı rejimleri kurarken bir taraftan da edebiyat alanında birtakım gelişmelerin itici gücü olmuştur. Bu dönemde ilk olarak Mısır ile modern anlamda başlangıç yapan Arap romanı, Cezayir, Tunus ve Fas romanı ile gelişimini sürdürmüştür. Tunus romanının bir bölümünü teşkil eden ulusal roman örnekleri, bu alandaki gelişimin doğal bir parçası olmuştur. Tunus ulusal romanının öncüsü olarak kabul edilen Muhammed el-‘Arûsî el-Matvî, ulusal içerikli üç romanını bu çerçevede yazarak ülkesinin ve halkının ve belki de benzer coğrafyalarda aynı duruma maruz kalan milyonlarca insanın duygularına tercüman olmuştur.

Modern Arap romanının bir parçasını teşkil eden Tunus romanı, özelde Arap edebiyatının, genel anlamda ise Dünya edebiyatının bir parçası olması hasebiyle üzerinde çalışma yapılmasını hak eden bir alan olarak dikkat çekmektedir.

Bu çalışmada kategorik bir yaklaşımla sömürge karşıtı roman olarak da adlandırabilecek *Ulusal Roman*'ın Tunus edebiyatı özelinde ortaya çıkan örnekleri üzerinde durulmuştur. Muhammed el-‘Arûsî el-Matvî'nin *et-Tûtu'l-Murr*, *Halîme* ve *Ve Mine'd-Dahâyâ* adlı romanları bir yandan roman inceleme yöntemleri ile değerlendirilmeye tabi tutulurken bir taraftan da bu romanların ulusal karakter taşıyan yönlerine dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Tunus Romanı, Ulusal Roman, Muhammed el-Arusî el-Matvî.

ABSTRACT

PhDThesis

NATIONAL NOVEL IN MODERN TUNISIAN LITERATURE: THE CASE OF MUHAMMED EL-‘ARÛSÎ EL-MATVÎ

İbrahim Halil KARAKEÇİLİ

Supervisor: Prof. Dr. Sabri TÜRKMEN

The 18th century stands out as a period that French colonialism dominated North African countries, including Tunisia. The colonial administrations that France established in these countries, not only established oppressive regimes by exploiting the resources of them but also became the driving force of some developments in the field of literature. In this period, the Arabic novel, which first started in the modern sense with Egypt, continued its development with the Algerian, Tunisian and Moroccan novel. The national novel samples, which constitute a part of the Tunisian novel, have been a natural part of the development in this field. Considered the pioneer of the Tunisian national novel, Muhammed al-Arusi al-Matvî articulated the feelings of his country and its people, and perhaps millions of people who have been exposed to the same situation in similar geographies.

The Tunisian novel, constituting a part of the modern Arabic novel, stands out as a field that deserves to be studied by being a part of Arabic literature in particular and world literature in general.

In this study, the examples of the National Novel, which can also be called anti-colonial novel with a categorical approach emerged in Tunisian literature, were emphasized. The Muhammed al-‘Arûsî al-Matvî’s novels named *et-Tûtu'l-Murr*, *Halîme* and *Ve Mine'd-Dahâyâ* were evaluated in terms of novel analysis arts on one hand; attention was drawn to their national character on the other hand.

Key Words: Arabic Language, Tunisian Novel, National Novel, Muhammed al-Arusi al-Matvî.

GİRİŞ

Hürriyet, Yüce Allah'ın yeryüzünü imar etsin diye yaratmış olduğu insanoğlunun vazgeçemeyeceği en temel haklardan biridir. İnsan, bu olgu sayesinde hem düşünce hem de yaşam dünyasını sağlıklı bir şekilde inşa eder ve ancak özgür ve bağımsız ise mutlu ve huzurlu bir hayat sürdürebilir. Özgür fertler, aynı zamanda özgür milletler anlamına gelmektedir. Tamamı özgür olmayan bir milletin, parçaları olan bireylerin de özgür olması düşünülemez.

Yaşam serüvenini tarihin herhangi bir aşamasında sürdüren hangi millet olursa olsun fark etmez; bu milletlerin kendi öz benliklerini korumaları ve sahip oldukları kültür ve medeniyet unsurlarını sonraki kuşaklara sağlıklı bir şekilde aktarabilmeleri yine özgür olmalarına bağlıdır. Ancak insanlık tarihi, her millete bu haklarını aynı ölçüde ve eşit oranda yaşama fırsatı sunmamıştır. Esasında burada suçlu olan tarih değil, tarihin yapıcı unsuru olan insan ve dolayısıyla halklardır. Bu milletlerden bir kısmı tarih sahnesinde var olma mücadelesini, güçlü olmak ve ötekini ezmek üzerine kurgularken diğer bir kısmı mevcudiyetlerini yok etmek isteyen tarafa karşı hayatta kalma mücadelesi vermek şeklinde planlamıştır.

16. yüzyıl ile başlayıp 19. yüzyılda zirve seviyelerini bulan sömürgecilik, bu anlamda özellikle 19. yüzyılda sömürgeci devletler ile sömürülen devletler arasında öne çıkan bir kavram olmuştur. Sömürgecilik denilince ilk akla gelen devletler İngiltere, Fransa ve İtalya iken; sömürülen devletler denildiğinde ise ilk akla gelen Afrika ülkeleri olmuştur. Bunun sebebi hiç şüphe yok ki sömürgeciliğin en acımasız uygulamalarının bu coğrafyalarda yaşanmış olduğu gerçeğidir. 1789 yılında Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesiyle başlayan süreç, 1881 yılında Tunus işgaline kadar uzanarak Tunus'ta bir *Himaye Rejimi* kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Bu durum 1956 yılında Tunus'un bağımsızlığını elde ettiği tarihe kadar böyle devam etmiş; bu süre zarfında Tunus halkı iktisadi, sosyal, siyasal ve kültürel alanlarda birtakım baskılara maruz kalmıştır. Daha önceleri Osmanlı'nın uzak bir Afrika eyaleti olarak yerel bir yönetim biçimi olan "*Beylik Sistemi*" ile yönetilen halk, 18. yüzyılda Osmanlı'nın zayıflamasıyla korumasız kalarak Fransa tarafından işgal edilmiştir. Ancak Müslüman halk bu yeni yönetim şeklini kabullenmemiş ve bu sömürgeci yapıya karşı başkaldırmıştır.

Himaye döneminde baskılara maruz kalan halk, her alanda bu baskıların üstesinden gelmek ve ülkeyi özgürlüğüne kavuşturmak için çabalamış, bir taraftan siyasal alanda yapılan değişiklikler diğer taraftan ekonomik ve kültürel alanda yapılan ıslahatlar,

bu mücadelenin bir parçası olmuştur. Yaşanan bu gelişmelere ülkenin aydın takımı ve edebiyat çevreleri de kayıtsız kalmamıştır. Çünkü edebiyat ile içinde bulunduğu çevre arasında sıkı bir ilişki vardır. Dolayısıyla Tunus halkının bu süre zarfında yaşadıkları hem şiir hem de nesir alanında birtakım ürünler ile gelecek kuşaklara başarılı bir şekilde aktarılmıştır.

Arap dünyasında ilk örneklerini Batı ile daha erken temasından dolayı Mısır edebiyatında gördüğümüz roman türünün, Tunus edebiyatına girişi ve ilk örneklerini verisi de bu bahsettiğimiz sosyal ve siyasal şartların gölgesinde gerçekleşmiştir. Bu dönemde roman gibi geniş halk kitleleri tarafından kabul gören bir ürünün doğal olarak bir halkın var olma mücadelesini konu edinmesi kaçınılmaz olmuştur. Tunus edebiyat çevrelerinde 50'li yılların güçlü kalemlelerinden kabul edilen Muhammed el-'Arûsî el-Matvî, işte bu zaman diliminde Tunus halkının sömürgeci devletlere karşı verdiği mücadeleyi *ulusal roman* başlığı altında kaleme alan bir yazar olmuştur. Yazar, kaleme aldığı üç roman ile ulusal roman akımının en önemli temsilcisi olmuş ve kendi kuşağından Muhammed Salih el-Cabirî, Muhammed Muhtar Cinnat gibi diğer yazarlara öncülük etmiştir.

1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bir bilim dalı olarak edebiyat, yeryüzünde yaşayan milletlerin bir bütün olarak kendilerini ve parçaları olan fertlerin yaşamış oldukları duygu ve düşünceleri aktarma sanatıdır. Bu anlamda büyük küçük demeden her topluluk kendine ait bir edebi miras oluşturur ve bunu sonraki kuşaklara aktarır. 21. yüzyıl dediğimiz zaman dilimine gelindiğinde artık adına "*Dünya Edebiyatı*" diyebileceğimiz bir kavram oluşmuştur. Her milletin ortaya koyduğu eserler insanlık ortak paydasında tüm milletlerin ortak mirası haline gelmiştir. Her ne kadar günümüzde bu kavramın zihinlere attığı ilk kavram Batı edebiyatı ve ürünleri olsa da objektif bir bakış açısıyla bakıldığında, Doğu edebiyatından da insanlık tarihine armağan edilen eşsiz eserlerin ziyadesiyle mevcut olduğu görülecektir. 16. ve 17. yüzyıllarda Avrupa'da yaşanan Rönesans ve Reform hareketleri; din, bilim, sanat ve düşünce alanındaki gelişmelerin yanında edebiyat alanında da Batı'yı modern ürünler alanında Doğu karşısında daha ileri bir seviyeye taşımıştır.

Günümüz insanı, artık dar bir bakış açısıyla sadece kendi milleti ve ülkesine ait eserlerle yetinmeyerek kendine ait olanın ötesine geçmek suretiyle insanlık ortak mirasından payına düşeni alma peşindedir. Bundan dolayı okuyucu kitle, dünya genelinde ve edebiyat çevrelerinde baskın/dominant olan ülkelerin yanında daha küçük coğrafyalara

ait ürünlere de merak salmıştır. Günümüzde Modern Arap Edebiyatı başlığıyla karşımıza çıkan bu gerçek, Mısır'dan başlayarak Lübnan, Suriye, Irak, Cezayir, Tunus ve Fas gibi ülkelerde tekâmül sürecini yaşamaktadır. Bu bağlamda, “*Modern Tunus Edebiyatında Ulusal Roman: Muhammed el-‘Arûsî el-Matvî Örneği*” başlığını taşıyan çalışmamız, bir yönüyle ülkemizde dünya edebiyatına dair yapılan çalışmaların doğal bir parçası olarak mülahaza edilmelidir.

Esasında “*Modern Arap Edebiyatı*” bağlamında ülkemizde yapılan çalışmalara baktığımızda genellikle Mısır ve Suriye ağırlıklı çalışmalar yapıldığını görmekteyiz. “*el-Edebü'l-Mağribî*” diye tabir edebileceğimiz Kuzey Batı Afrika ülkelerine ait çalışmaların azınlıkta olduğunu gözlemledik. Çalışmanın bu yönüyle ülkemizde bu alanda yapılan ilk çalışmalardan biri olacağı aşikârdır.

Çalışmanın dikkat çeken bir diğer yönü “*Modern Tunus Romanı*”nın önemli bir bölümü olan “*Tunus Ulusal Romanı*”nı işlenen bölümdür. Tunus Ulusal Romanı ve bu alan ile ilgili romanlar yazan Muhammed el-‘Arûsî el-Matvî, ülkemiz okuyucu kitlesi ve edebiyat çevrelerince pek bilinmemektedir. Yaptığımız çalışmanın bu yönüyle bu alandaki boşluğa katkı sağlayacağını düşünüyoruz. Yazarın “*et-Tûtu'l-Murr*” romanının 20.yüzyılda Arap dünyasında yazılmış en iyi 100 roman arasında zikredilmesi ve 20.yüzyılın yükselen değerleri olan özgürlük ve bağımsızlık gibi temalara sahip oluşu, çalışmamızın önemini ayrıca artırmaktadır. Ayrıca her yıl “*Mülteka Muhammed el-‘Arûsî el-Matvî li'l-âdâb ve'l-Hadâreti'l-Arabiyye*” adıyla sempozyumlar düzenlenmesi yazarın Arap edebiyatına olan katkısına önemli bir atıftır.

2. Araştırmanın Kapsamı

Çalışmada yapılan plan doğrultusunda, öncelikle Modern Tunus Romanının neşet ettiği tarihi, sosyal ve edebi ortama dikkat çekildi. Tunus ulusal romanı ve kısa hikâyeciliğinin tarihi arka planı irdelenerek ülkenin önemli yazarlarının gözüyle kategorik bir yaklaşımla Tunus romanı genel hatları ile ele alındı.

“*Tunus Ulusal Romanı*” denilince ilk akla gelebilecek isimlerden biri olan Tunuslu yazar Muhammed el-‘Arûsî el-Matvî'nin hayatı, edebi kişiliği ve Tunus edebiyatına katkıları sunulduktan sonra yazarın ulusal roman olarak telif ettiği üç romanı ele alındı. Sömürgeci Fransa'ya karşı Tunus halkının bağımsızlık mücadelesinin işlendiği üç roman, en popüler olandan en az hacimli olana şeklinde incelemeye tabi tutuldu. Her bir roman için yapılan tahlil çalışması sonrası, bu romanlarda yer alan ulusal/milli içerik ve unsurlar tezimizin karakteristik yapısını yansıtmak üzere bir bölüm olarak işlendi.

Yazarımız şiir, makale, nesir, tenkit vb. birçok alanda eserler vermiş olmasına rağmen tezimizin kapsamını zorlayacağından bu alanlardaki çalışmalarına geniş yer verilmedi.

3. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

Çalışmamızın Tunus romanı ve öykücülüğü hakkındaki bölümünde modern Tunus edebiyatı ve edebiyat tarihini konu edinen kaynaklara ulaşılmaya çalışılmıştır. Yazar ile ilgili matbu eserler oldukça sınırlı olduğundan güvenilir internet kaynaklarından bilgi almaya çalışıldı. Ayrıca yazarın hayatta iken yayınlanmasında ve yayın hayatına devam etmesinde fazlasıyla emeği olan “*Kasas*” dergisinin 1967-1988 yılları arasında çıkan ve internette erişime açık olan sayıları da incelenerek ilgili bölümlere katkı sunma düşüncesiyle istifade edildi.

Bu çalışmalar sonrasında yazarın ulusal roman içeriğiyle Tunus edebiyatına kazandırdığı üç romanı incelemeye tabi tutulmuştur. Bu bölümde öncelikli olarak ülkemizde roman alanında muteber isimlerin kaynaklarına müracaat edilmiştir. Ayrıca bu alandaki yerli ve yabancı farklı roman teorisyenlerinin kitap ve makalelerinden de istifade edilmiştir.

Daha önceleri Lora Graham Lunt, Matvî ve Beşîr Hurayyif’in hikâyeciliğini “*Love and Politics in the Tunisian Novel: Themes, Structure and Characters in the Novel of ‘Arûsî al-Matwi and al-Bashir Khurayyif*” (doktora tezi, 1977, Indiana Üniversitesi) adlı çalışmasına konu edinmiş, Muhammed el-Hâdî el-Matvî ise “*Muhammed el-‘Arûsî el-Matvî: Sîre ve veraḳât min ibdâ‘i merhaleti’s-şebâb*” isimli çalışmasıyla (I-II, Rabat 2011) onun ayrıntılı biyografisi yanında ilk dönemlerden başlayarak çeşitli dergilerde çıkan şiir, hâtırat, günlük, mektup, hikâye, makale ve edebî tenkitlerine yer vermiştir.¹ Ancak her iki çalışmaya ulaşma şansı bulamadığımızdan kendi kaynaklarımızla yetinmek zorunda kaldık.

¹ Ahmet Özel, “Muhammed Arûsî Mâtivî”, DİA, Ek-II, 121-122.

BİRİNCİ BÖLÜM

19. YÜZYILDA YAŞANAN SİYASAL GELİŞMELER VE TUNUS

Tarih, adeta dünya halkları ve uluslarının yaşamlarını ve buna bağlı olarak kültür ve medeniyetlerini devam ettirmek amacıyla birbirleriyle savaşa tuttuğu bir sahnedir. Bu sahnenin en az kazananları kadar kaybedenleri de vardır. Kazanan taraf, sadece savaş meydanlarında askeri bir üstünlük elde etmekle kalmamış, aynı zamanda kültür ve medeniyet anlayışını da mağlup olan devletlere ve halklara dikte etmiştir. 19. yüzyıl bu durumun geniş kıtalara yayıldığı en dikkat çekici zaman dilimlerinden biridir. Zira bu dönemde, 16. yüzyıldan başlayarak Rönesans ve Reform hareketlerinin rüzgârını arkasına alan Batı medeniyeti, Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilalinin de etkisiyle Doğu medeniyetine karşı hem bilim ve teknolojiye hem de siyasi ve kültürel alanda tartışmasız bir üstünlük elde etmiştir.

Batı, bu üstünlüğün kendisine kazandırmış olduğu avantajları çok iyi değerlendirerek kendisine ait olanı yüceltmek, kendi dışında olanı ise mahvedip yok etmek suretiyle sömürgecilik faaliyetlerine girişmiştir. Bu amacını bazen geri kalmış devlet ve halklara medeniyet ve uygarlık götürme iddiasıyla perdelemeye çalışmışsa da yaşananlar bundan çok farklı olmuştur. Bunun en büyük şahidi yine Tarih ilminin bizzat kendisidir.

Bu bölümde Batı medeniyetinin Doğu medeniyetine karşı yükselişi ve bu yükselişi sömürge düzeni için kullanması, Doğu medeniyetinin Batı karşısında geri kalmışlığının sebeplerini araştırması ve bu geri kalmışlığı ortadan kaldırmak için Tunus özelinde yapmış olduğu birtakım ıslahat çalışmalarına yer verdik.

Bu üç aşamayı aktarırken birbirini takip eden süreçlerin bir kısır döngüyü ortaya çıkardığı dikkatlerden kaçmayacaktır. Zira sömürge düzeni karşısında düştüğü geri kalmışlık pozisyonundan kurtulmak isteyen Doğu halkları, hayata geçirmeye çalıştıkları düzenlemelerde, yine Batı'dan örnekler ve modeller bulma arayışına girmişlerdir. Belki de bir diğer bakış açısıyla sömürge imparatorluklarının doğu üzerindeki tahakkümü, ekonomik anlamda tam olmasa da fikir ve edebiyat alanında doğu için silkinme, uyanış ve yenilenme için bir fırsat olmuştur.

1.1. Sömürgecilik

18.yüzyılda Avrupa'da Sanayi Devrimi'nin yaşanması ve özellikle 19. yüzyılın başlarından itibaren Avrupalı ülkelerin hem ham madde hem de bu ham maddeyi

pazarlayabilecekleri pazarlara ihtiyaç duymaları, onları birtakım sömürgeler elde etmeye yöneltmiştir.

Jules Ferry, “*Sömürgeci politika sanayi politikasının yavrusudur.*”² diye belirtir. Avrupa ordularına rakipsiz bir teknik üstünlük kazandırması açısından sanayi devriminin yayılmacılıkta önemli bir rol oynadığına hiç kuşku yoktur. Sefere çıkan kuvvetler için askeri malzeme nakliyesi ve ikmali artık çok daha basittir ve yeni tip silahlarla ateş gücü olağanüstü gelişmiştir. Daha büyük ulusal zenginlik, devlete aşırı bütçe açıkları vermeksizin sömürgeci politikalar izlemeyi sağlayan finansal araçlar kazandırdı. Yayılmacılık, sanayi ve iş çevrelerinde de yeni kâr kaynakları bulma arzusunu körükledi.³

Avrupa ülkeleri içerisinde 15. ve 16. yüzyıllarda Hindistan ve Java’ya giderek sömürgecilik faaliyetlerine ilk başlayan ülke Portekiz ve hemen ardından İspanya olmuştur. Daha sonra İngiltere, Fransa ve Hollanda bunları takip etmiştir.⁴

Portekizlilerin Fas sınırından Afrika’nın güney sınırlarına doğru inmeye başladıkları tarih 1415’ti. Ümit Burnu’nun keşfedilmesi, Afrika yoluyla Hindistan ve Uzak Doğu’ya varılması Batı için büyük imkânların doğması demektir. Çünkü denizcilik, ticaret ve özellikle Batı sanayiinin gelişmesinde Afrika’nın önemi her zaman büyük olmuştur. Portekizlileri daha sonraları Hollandalıların, İsveçlilerin, Danimarkalıların ve 1778’den itibaren İngiliz ve Fransızların izlediğini görüyoruz.⁵

Afrika’ya ilk defa gelen sömürgeciler bu ülkeleri işgal etmekten çok buralardan köle edininip Batı pazarlarında satarlardı. Daha sonraları Amerika’nın keşfi ve insan emeğine büyük bir ihtiyaç duyulması üzerine köle ticareti oldukça kârlı bir işe dönüşmüştür. Giderek gelişen köle ticareti Batıdaki diğer sanayici alanları ile yarışır bir hâle geldi. Avrupa’da orta çağ kapanırken Batılılar Afrika’daki köle ticaretini hızlandırdılar. Batılılar bazı aşiret reislerini para ve hediyelerle kandırarak onların aracılığıyla daha rahat köle sahibi olmaya başladılar. Kısa zamanda Afrika ülkeleri birer birer Batılıların sömürgesi durumuna geldi.⁶

19. yüzyılda endüstri alanındaki gelişim ve nüfus artışı gibi etkenlerin de ortaya çıkmasıyla sömürge süreci hızlanmıştır. Başta üniversite öğretim üyeleri olmak üzere aydınlar bu hareketi fikri açıdan desteklemeye koyulmuşlardır. Bunları yaparken

² Robert Aldrich, *Emperyal Çağ*, (İstanbul: Oğlak Güzel Kitap Yayınları, 2008), 159.

³ Aldrich, *Emperyal Çağ*, 159.

⁴ Ahmet Kavas, *Afrika’da Fransız Sömürgeciliği*, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2003), 72.

⁵ Hasan Selim, *Cezayir Bağımsızlık Savaşı*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 1985), 16.

⁶ Erik Gilbert, *Dünya Tarihinde Afrika*, (İstanbul: Küre Yayınları, 2016), 229-232; Selim, *Cezayir Bağımsızlık Savaşı*, 16.

sloganları, sömürgeler kurmak suretiyle Avrupa uygarlığını yaymak olmuştur. Evrensel ve ulusal kiliselerde bu uygarlığı kendi tekellerine alarak sadece imal ettikleri ürünleri değil, aynı zamanda sahip oldukları inanç ve dogmaları satmak için sömürgeciliği desteklemeye başlamışlardır.⁷

Sömürgeci güçlerin giriştikleri bu faaliyetlerde, yıkıcı ve yüz kızartıcı olan eylemlerine bir meşruiyet temeli aramaları; bir yandan yaptığından emin olma ihtiyacını tatmin etme isteğinden, diğer yandan faaliyet alanını güvenli bir ortama çevirme düşüncesinden kaynaklanmıştır. Bireylerin hayatında olduğu gibi, ulusların hayatında da eylem ve davranışların meşruiyet temeline dayanması zorunlu bir ihtiyaçtır. Aksi halde içten içe sürüp giden bir huzursuzluk duygusu büyük tatminsizliklere, suçluluk duygusunun gelişip rahatsızlıklara neden olmasına yol açabilir. Bu düşünce tarzı⁸ sömürgeciyi yaptığı işten emin kılmış, hatta ona tarihsel bir misyon yüklemiştir. Batılı; temeldeki sömürgeci tavrını kendisinin diğerlerinden farklı olduğuna bağlamıştır. Batılı, doğrudan farklıdır, dolayısıyla da üstündür. Üstün olanın daha aşağı seviyedekiler üzerinde tahakküm kurması, görünürde uygunsuz değilse de temelde ahlakidir. Bu aşağı ve geri seviyedeki ilkel ve gelişmemiş kavim ve kabileler ancak batının eğitici, terbiye edici hâkimiyeti altında yükselebilir ve ilerleyebilirler.⁹

Batılılar, bu toprakları daha iyi sömürmek için köle ticaretini bir yana bırakıp bu ilkel kabileleri uygarlaştırmak sloganları ile birlikte sermayelerini artırmaya başladılar. Gelen sermaye ile birlikte siyah renkli insanlar; kendi öz toprakları üzerinde uygar, beyaz insanlar tarafından insanlık dışı koşullarda çalıştırıldı. Muhteşem denilen evrensel Batı uygarlığı, maalesef bu insanların emeği üzerinde yükseldi.¹⁰

Bunun sonucunda en stratejik ve geniş toprakları İngilizler işgal etti ve en uzun sömürge imparatorluğunu kuranlar yine İngilizler oldu. Bir zamanlar İngiltere'nin "üzerinde güneşin batmadığı imparatorluk" olarak adlandırılması bundandır.

⁷ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 1999), IX, 258-259.

⁸ Önceleri Doğu toplumlarının dilleri, kültürleri, tarihleri ve coğrafyaları hakkında bilgi sahibi akademisyenleri adlandırmak için kullanılan oryantalist/oryantalizm kelimesi, masum bir akademik merak ürünü olarak değerlendiren bu tanımla beraber, Hristiyan misyonerliği (Maxime Rodinson, *Batıyı Büyüleyen İslâm* (trc. Cemil Meriç), pınar yayınları, İstanbul 1983, 46; M. Hamdi Zakzûk, *Oryantalizm veya Medeniyet Hesaplaşmasının Arka Plânı* (trc. Abdülaziz Hatip), Işık Yayınları, İzmir 1993, 8) ve sömürgecilikle iş birliği yapan bir disiplin (Edward Said) olarak değerlendirilmiştir. Oryantalizmin en kapsamlı tanımı Edward Said'e aittir. O, oryantalist üç başlık altında kategorize eder ve günümüzde geldiği noktayı üçüncü aşamadaki başlıkla tarif eder. Said'e göre: "Antropolog, sosyolog, tarihçi yahut dilbilimci olsun özel yahut genel bir açıdan Şark'ı öğreten, yazıya döken yahut araştıran kimse şarkiyatçıdır ve yaptığı şey şarkiyattır. (Edward Said, *Oryantalizm* (trc. Selahaddin Ayaz), İstanbul 1989, 15-16.

⁹ Rudolph Peters, *İslam ve Sömürgecilik*, Çev: Süleyman Gündüz, (İstanbul: Nehir Yayınları, 1989), 13.

¹⁰ Selim, *Cezayir Bağımsızlık Savaşı*, 17.

Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun güç kaybetmeye başladığı bir dönemde, yeni toprak arayışlarını hızlandıran Avrupa devletleri, bu ihtiyaçlarını karşılamak için Afrika'ya olan ilgilerini artırdılar. Böylece Amerika, Hindistan ve Uzakdoğu'da olduğu gibi Afrika'nın pek çok yerinde, ekonomik çıkarlarını sağlamak üzere büyük paylaşım mücadelelerine girişerek zaman zaman savaşın eşiğine gelmişlerdir.¹¹ 1875 yılında Avrupalıların sömürgeleştirdiği Afrika toprağının oranı %10 iken, yirmi yıl sonra yani 1895'te bu oran %90'a çıkmıştır. Afrika'da İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda, Belçika, İspanya, Portekiz ülkeleri sömürgeler elde etmiştir. Bugün bu ülkelerin çoğunun Afrika'daki etkisi devam etmektedir. Çoğu Afrika ülkesinin resmi dilleri de bu sömürgeci devletlerin dilleri olmuştur.¹²

1.2. Fransız Sömürgeciliği

“Dünya Sömürgecilik Tarihi” denince ilk akla gelen ülkeler; İngiltere, Fransa ve İspanya gibi ülkelerdir. Bunlar içerisinde İngiltere ve Fransa tarih boyunca sürekli bir rekabet içerisinde olmuşlardır. Bu iki ülke, Avrupa arenasında siyasi yönden sürdürdükleri savaşları, işgal ettikleri topraklarda koloniler kurmak ve sömürgeler oluşturmak suretiyle ekonomik yönden de sürdürmüşlerdir. Tarihte sömürge kurmak, büyük alanlara yayılmış toprakların sahibi olmak, büyük devlet olmanın temel şartı olarak görülmekteydi.¹³ Ancak bu mücadelede Fransa, 18. yüzyılın ortasından itibaren İngiltere karşısında dramatik bir şekilde zayıf düşmüştür. Özellikle 1756-1763 yıllarında yaşanan Yedi Yıl Savaşları neticesinde Hindistan'daki sömürgelerin İngiltere'ye bırakılması, Fransa'yı sömürge yarışında geride bırakmıştır. 1789 devrimiyle (Fransız İhtilali) birlikte eski şanına kavuşacağı umulan Fransa, devrimin Avrupa ülkeleri tarafından bastırılması ile etkisiz bir ülke olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu durum en çok kendini sömürgelerde göstermiştir. Her ne kadar Fransa'nın desteği ile İngiltere'nin en önemli sömürgesi Amerika'nın bağımsızlığını kazanması bir denge oluştursa da İngiltere'nin elinde hâlâ Çin ve Hindistan'ın sömürge olarak durması, Fransa'yı yeni sömürge arayışlarına sevk etmiştir.¹⁴

Fransa'nın ciddi bir şekilde Afrika ile ilgilenmesi ve sömürgecilik adımları atması, diğer bölgelerdeki kayıplar üzerine oldu. Bu bölgelerde güç kaybına uğraması

¹¹ Erdoğan, Fatma Uygur, *Fransız Sömürgecilik Tarihi Üzerine Bir Araştırma*, TSA/ yıl: 17 S: 3 Aralık 2013.

¹² Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, (İstanbul: Alkım Yayınevi, 2007), 416-417.

¹³ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 597.

¹⁴ Alexis Tocqueville, *Sömürge ve Kölelik*, çev: B. Nuri Gücin, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2016), 40.

ekonomisini de sarstı. 1763-1789 yılları arasında Fransa, ciddi ekonomik sorunlarla boğuştu. Fransız devrimi ve ardından gelen imparatorluk döneminde Fransa, kayıplarını ikame etmek ve yeni sömürge alanları bulmak için işgalci politikalar izleme gereği duyarak yeniden imparatorluk kurma girişimlerini Afrika üzerinden başlattı.¹⁵

“Yeni Üçüncü Cumhuriyet” rejimindeki siyasal çoğunluğun lideri Jules Ferry, deniz aşırı topraklar fethetmeyi, Fransa’nın uluslararası konumunu korumanın bir aracı olarak gördü. Ferry, 1885’te şunu ilan etti: “*Büyük bir ulus için eyleme geçmeksizin nüfuzlu kalmaya çalışmak, inanın ki bana, ortalıktan çekilmeyle aynıdır.*” Ferry, sömürgelerin Fransız donanmasına bütün dünya okyanuslarında üsler ve limanlar sağlayacağını vurguladı.¹⁶

Fransa, 16. yüzyıldan itibaren tedricen Kuzey Amerika, Antil Dağları, Doğu Hindistan’ın bir bölümü ve Afrika’nın bir kısmını nüfuzu altına almıştı. 1830 yılından itibaren ise 19. yüzyıl, Fransa için kudretli bir imparatorluk rüyasının gerçekleştiği önemli bir dönem olmuştu. Fransa bu yüzyılda yeni sömürgeler elde etmiş ve Osmanlı Devleti’nin zafiyet içinde bulunmasından dolayı İngiltere ile birlikte Afrika’da mutlak söz sahibi olmuştu. Cezayir (1830), Gabon (1839), Moritanya (1854), Senegal (1854), Gine (1855), Fildişi Sahili (1855), Kongo (1859), Mali (1883), Madagaskar (1896), Benin (1899), Burkina Faso (1896), Togo (1884-Almanya, 1918-Fransa), Çad (1900) ve Nijer (1900) gibi pek çok ülke Fransa’nın kontrolüne geçmişti. Fransa ele geçirdiği bu ülkeleri ya doğrudan sömürgeleştirme yoluna gitti ya da Tunus (1881), Fas (1912), Laos (1893), Kamboçya (1863), Vietnam (1862) gibi protectorat (himaye) görüntüsünde kontrolü altına aldı.¹⁷ Fransa, Afrika üzerinde toplamda 350.000 mil alanı sömürgeleştirirken, bu alanda bulunan sömürge Afrikalı sayısı ise 26.000.000 oldu.¹⁸ Bu rakamlarla Fransa’nın Afrika’da İngiltere’den sonra en büyük ikinci sömürgeci konumunda olduğunu görülmektedir.¹⁹

16. yüzyılda Osmanlı-Fransız ilişkileri, Kanuni Sultan Süleyman döneminden başlayarak Napolyon Bonapart’ın Mısır’ı işgal ettiği 1798 yılına kadar ananevi bir çerçevede ve karşılıklı siyasi ve ticari çıkarlar doğrultusunda şekillenmiştir. Fransa,

¹⁵ Marc Ferro, *Sömürgecilik Tarihi: Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine*, Çev: Muna Cedden, (Ankara: İmge Yayınları, 2011), 120-121.

¹⁶ Aldrich, *Emperyal Çağ*, 159.

¹⁷ Uygur, *Fransız Sömürgecilik Tarihi Üzerine Bir Araştırma*, 273-282.

¹⁸ Armaoğlu, *20.yüzyıl Tarihi*, 80.

¹⁹ Ahmet Kavas, “*Fransız Siyaseti Afrika’dan Besleniyor*”, (<http://www.ordaf.org.tr/fransiz-siyaseti-afrikadan-besleniyor/>, Erişim: 02.12.2013)

Osmanlı Devleti'nden elde ettiği ticari ayrıcalıkları arttırarak devam ettirmek; Osmanlı Devleti ise zayıf olduğu dönemlerde Fransa'nın siyasi desteğini almak ve yenileşme hareketlerinde teknik destek sağlamak amacıyla dostane ilişkilerin devamına özen göstermişlerdir. Ancak Napolyon'un Mısır'ı işgali bu iyi ilişkilerin bozulmasına ve iki devlet arasında savaş halinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.²⁰

Napolyon Bonapart'ın yükselişi ve askeri başarılarıyla beraber Fransa doğuda emperyalist bir politika takip etmeye başladı.²¹ 1797 Campo Formio Antlaşması Osmanlı-Fransız ilişkilerinde adeta bir dönüm noktası oldu. Bu antlaşma ile Dalmaçya sahillerinde bazı Venedik topraklarını ele geçiren ve tarihinde ilk defa Osmanlı Devleti ile komşu olan Fransa,²² özellikle Arnavutluk ve Yunanistan'daki (Mora) halkını Osmanlı yönetimine karşı kışkırtarak burada kendisine bağlı devletler kurmayı amaçladı.

Bütün bu gelişmelerle birlikte Napolyon'un Mısır'ı ele geçirme teşebbüsü, Osmanlı- Fransız ilişkilerinin bozulmasında bardağı taşıran son damla oldu.

Napolyon, Fransa'nın en büyük düşmanı olarak gördüğü İngiltere'yi Akdeniz'den çıkartmak emelindeydi ve İngiltere'yi Hindistan'a giden ticaret yolunun en önemli noktasında bulunan Mısır'ı işgal ile vurmayı planlamaktaydı. Nitekim bu konu hakkındaki düşüncelerini 23 Şubat 1798'de rapor halinde Direktuvar'a²³ sunan Napolyon, önce Mısır'ı alarak Hindistan ticaret yolunu baltalamayı, daha sonra ise Suriye'yi alarak ya Hindistan üzerine yürümeyi ya da batıya dönüp İstanbul'u ele geçirmeyi planlıyordu.

İşte bu amaçla 280 parçalık bir donanma ve 38 bin kişilik bir ordu ile 19 Mayıs 1798'de Toulon limanından hareket eden ve 2 Temmuz 1798'de İskenderiye önlerine gelen Napolyon²⁴, Mısır halkına bir bildiri dağıttı. Bu bildiride, kendisinin padişahın dostu olarak geldiğini, amacının Fransa'nın Mısır'daki yurttaşlarına kötü davranan ve

²⁰Osmanlı-Fransız münasebetlerinin tarihi gelişimi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz; Abdurrahman Çaycı, *Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)*, (Ankara: TTK Yayınları, 1995), 1-2; İsmail Soysal, *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)*, (Ankara: TTK Yayınları, 1987), 1-22; Süleyman Kocabaş, *Tarihte Türkler ve Fransızlar*, (İstanbul: Vatan Yayınları, 1990), 33.

²¹ İsmail Soysal, *"Fransa"* DİA, XIII, İstanbul, 1996, 183.

²² Tahsin Ünal, *Siyasi Tarih*, (Ankara: Kamer Yayınları, 2001), I, 137.

²³ Direktuvar Rejimi, Fransız Devrimi'nden sonra meydana gelen yönetim şeklidir. Yaşlılar meclisi ve 500'ler olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Yaşlılar meclisinde yasama yetkisi yoktu. Bunu 500'ler yapabiliirdi, ancak asıl güç direktörlerdeydi. 5 tane direktör vardı ve 4 yıllık süre içerisinde 13 direktör görev yaptı. Bu rejim Napolyon tarafından yıkıldı. (Erişim: 22/11/2021 22:15, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Direktuvar>)

²⁴ Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, 83; Fransa, Mısır seferi için Tuolon limanında hazırlıklar yaparken Osmanlı Devleti'ni de birtakım yalanlar ile oyalama yoluna gitmiştir. Öyle ki bu hazırlıkların Mısır için yapıldığı haberleri yayıldığında Osmanlı Devleti'nin sorusu üzerine, Fransız hükümeti, Osmanlı Elçisi Es Seyyid Ali Efendi'ye hazırlıkların İngiltere'nin istilasını için olduğunu söylemiş ve saf bir adam olan Ali Efendi de bu durumu memnurluk verecek bir gelişme olarak İstanbul'a bildirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz; Armaoğlu, a.g.e., aynı yer; Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1985), 60.

padişahın emirlerini dinlemeyen Kölemenleri cezalandırmak olduğunu söyleyerek Mısır halkını kendi yanına çekmek istedi. 25 Temmuz 1798’de Kahire’ye girdi ve Mısır’a hâkim oldu.²⁵

Fransa’nın dünyanın en önde gelen güçlerinden biri olma arzusu, kendisini yeni sömürgeler edinmeye itti. Fransa’nın Afrika’da Mısır’dan sonra en eski ve en önemli sömürgelerinden biri de Cezayir’dir. Fransızlar Cezayir’de büyük topraklar edinmişler, yeraltı kaynaklarını kullanmışlardır. Demir, fosforit gibi yüklü miktarda bulunan kaynaklar tamamen ihraç edilmiş ve Cezayir’de ağır sanayi kurulmamıştır. ²⁶ Hâlbuki 1848’de Cumhurbaşkanı seçilen Bonapart’ın yeğeni III. Napolyon, Napolyon Savaşları sırasında Fransa’nın deniz gücü nüfuzunun Akdeniz’den silindiği esnada Cezayir’i almak suretiyle bu gücü yeniden diriltmeyi planlamış, Cezayir’in modern bilim ve teknoloji uygulama yoluyla Doğu’da bir “canlanma” modeli oluşturacağı tantanalı bir Arap politikası geliştirme düşüne kapılmıştı.²⁷

Cezayir 1830 yılında Osmanlı’dan alınarak sömürgeleştirilmiştir. Fransa, Cezayir’de en baskıcı ve sert rejimlerinden birini kurmuş ve siyasal bağımsızlığa dair hiçbir emare bırakmamıştır. Pek çok sömürgesinde yer yer özerk yapılar kuran Fransa, Cezayir’de yerli halkı “teba” olarak görmüş ve hiçbir şekilde yerel yönetim gibi bir uygulamaya gitmemiştir. Zaman zaman halkın tepkilerini azaltmak için bazı yerlilere yönetimde yer verdilerse de bu kişiler genelde Fransa’da okumuş veya Fransız mercilerince güvenilir sayılan elit kesimlerden seçilmiştir. Cezayir’den Fransa’ya pek çok kez işçiler götürülmüş ve Fransa’da en ağır işlerde çalıştırılmışlardır.²⁸

Fransızlar, işgalden sonra on yıl boyunca ülkede ne yapacaklarına karar veremediler. İlk olarak kendi idarelerini zorlaştıracaklarını düşündükleri Türk unsurları²⁹ ülkeden çıkardılar. Fakat bu durum ülkeyi yönetilemez hale getirmişti. Fransızların önlerinde iki seçenek vardı. Ya kıyıdaki liman kentlerini kontrol ederek ülkeyi dolaylı bir

²⁵ Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih*, 59; Napolyon’un Mısır halkına hitaben yayınlamış olduğu bildiri hakkında bkz ; Sami Sabit, *Mısır ve Napolyon*, (İstanbul: Araks matbaası, 1911), 14-15.

²⁶ Türkkaya Ataöv, *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri*, (Ankara: A.Ü. SBF Yay., 1977), 132-147.

²⁷ Aldrich, *Emperyal Çağ*, 160.

²⁸ Ataöv, *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri*, 132-147.

²⁹ 1500’lerin ortasında Osmanlı idaresine giren Cezayir, diğer Kuzey Afrika eyaletleri gibi yerel otoritelerle iş birliği içerisinde idare edilmekteydi. 17. yüzyılda bir Osmanlı eyaleti olan Cezayir’de Eyalet divanının üyesi olan askerlerle ki bunlara bölükbaşı deniyordu, yeniçeri subayları arasındaki mücadele, yeniçerilerin etki alanlarını artırarak kendi aralarında idari yapıyı üstlenecek bir kişi seçmelerine neden oldu. Bu seçilen kişiye “Dayı” ünvanı verdiler. Böylelikle Cezayir ve Tunus gibi eyaletlerde merkezden gelen valilerin gölgede kaldığı “Dayılar devri” başlamış oldu. Cezayir’i yöneten Dayılar, sembolik bir biçimde İstanbul’a bağlı idiler. (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), III, 299-300.

biçimde yönetecekler ya da tüm ülkeyi hâkimiyet altına alarak sömürge haline getireceklerdi. 1840'a gelindiğinde on yıllık kararsızlık dönemini arkada bırakan Fransızlar, ülkeyi baştan başa denetim altına almaya karar verdiler. Ancak ülkede yaygın bir direnişle karşılaştılar.³⁰ Yirmi yılı bulan şiddetli savaş, yüz bin askerinin ölümüyle neticelenmiş olsa da Fransa Cezayir'den vazgeçmedi. Cezayir halkı, Fransız güçlerine ve sömürgeciliğine karşı büyük bir mücadele verdi. Ancak on yıl sonra Cezayir'i Fransa'nın bir parçası olduğunu ilan eden bir ferman çıkardılar. Bundan altı yıl sonra da Cezayirliler, Fransız olarak kabul edildiler.³¹

Cezayir'e genel vali olarak tayin edilen Bugeaud, sadece bazı kale şehirlerde kalarak savunma savaşı vermenin yanlış olduğunu ve bunun bütün bir ülkeyi aşiretlere bırakmak anlamına geldiğini belirterek savaş stratejisinde köklü bir değişikliğe gidilmesi gerektiğini ilan etti. Önemli bir taktik ustası olan Bugeaud'ın yürüttüğü savaşın basit ilkesi; halkın kaynaklarına saldırmak, ekinleri yakmak, köyleri yağmalamak idi. Temelde oluşturduğu terör ile Cezayir'in kendisine teslim olmasını sağlamayı amaçlamaktaydı. Bu yoğun şiddet, Emir Abdulkadir'in 1847'ye kadar süren direnişinin bitmesi ve Osmanlı'nın Cezayir üzerindeki haklarından vazgeçmesini ilan edene kadar devam etti.³²

1.3. Fransa'nın Tunus'u İşgali

Fransa, Cezayir'i işgal edip orada bir sömürge yönetimi tesis ettikten hemen sonra komşu ülke Tunus'u da bu sömürge yönetimine dâhil etme arayışına girdi. Tunuslular her ne kadar böyle bir şeyin olacağını uzak bir ihtimal olarak görseler de Fransa'nın niyeti gayet açıktı.³³ Fransa, bu amacını gerçekleştirmek üzere bir bölgesel etki/baskı politikası güderek Tunus'u bağlı bulunduğu Osmanlı'dan koparmak suretiyle dayanaksız bırakma ve itibarsızlaştırma yoluna gitti. Bunları yapmaktaki ana gayesi yapacağı işgale zemin hazırlamaktı. Bu siyaset sonucunda Tunus'u Osmanlı Devleti'nden koparmak için bazı siyasi krizler ve askeri tehditler birbirini takip etmeye başladı.³⁴

19.yüzyılın başlarına kadar bütün Müslümanlar için güven kaynağı olan Osmanlı Devleti, artık "hasta adam" diye niteleniyordu ve bu durum, en çok Tunus cephesinde hissediliyordu. Çünkü asırlarca Osmanlı hilafetinin izzet ve şerefini koruyan Yeniçeri

³⁰ Tocqueville, *Sömürge ve Kölelik*, s. 41.

³¹ Tahir Abdullah, *El-Haraketü'l-Vataniyyetü't-Tûnisiyye*, (Tunus: Dâru'l-Mearif, Tsz.), 14.

³² Tocqueville, *Sömürge ve Kölelik*, 41.

³³ Abdullah, *El-Haraketü'l-Vataniyye*, 14.

³⁴ Muhammed Bayram Hamis, *Safvetü'l-İ'tibar bi müstevdei'l-Emsari ve'l-Ektar*, (Beyrut: Dâru's-Sadr, Tsz.), I, 150.

Ocağı yozlaşarak yok olma tehlikesi ile karşı karşıya gelmişti (1826). Ayrıca Osmanlı donanması Navarin’de (1827) beraberinde Tunus donanması ile birlikte büyük bir hezimet yaşadı. Bunun sonucunda Tunus’ta yeniçerilerle sağlanan düzen/nizam sarsıldı ve çöktü. Böylelikle Babı-Ali’ye bağlı bölgesel yönetim, Osmanlı ve Tunus donanmalarının yok oluşuyla zaafa uğradı. Öyle ki bu iki donanma bölgesel yönetim için Osmanlı’ya bağlılıkta bir güvence sebebiydi. Donanmanın ortadan kalkmasıyla Osmanlı’nın eyaleti konumundaki Tunus dayanaksız ve destekçisi olmayan bir ülke konumuna düştü.³⁵

Fransa’nın Tunus’u işgali, 18. yüzyılın başlarında yaşanan Mısır’ın İngilizler tarafından işgaline benzememektedir. Çünkü İngiliz işgali öncesi ne Mısır iç kamuoyunda ne de devlet ve halk nezdinde böyle bir vakıanın olabileceğine dair bir beklenti vardı. Zira işgal, altyapısı önceden hazırlanan doğu meselesi, denizlerde egemenlik ve İpek yolu’na hâkimiyet vb. nedenlerle dış güçler tarafından oluşturulan havanın sonucunda ansızın meydana gelmişti.³⁶ Amiral Nelson, donanması ile İskenderiye’ye ulaştığında, Mısır’ı yöneten vali, kendisine Fransa’nın Mısır’ı işgal etmek istediği yönünde yapılan uyarıları önemsememiş ve Osmanlıya olan güveninden hareketle cevaben: “Bırak ne olaksa olsun! Bu topraklar *Emirü’l-Mü’minin*’in topraklarıdır. Kimse bu topraklara saldırmaya cesaret edemez.” demiştir.³⁷

Ancak tarihler 1881 yılının mayıs ayını işaret ettiğinde, Fransız askerler Tunus topraklarına ayak bastı. Karadan ve denizden olmak üzere iki koldan ilerleyerek şehirleri yağmalayıp ülkeyi işgal ettiler. Ve Tunus’ta adına “Himaye Yönetimi” dediğimiz yeni bir sömürge yönetimi tesis ettiler. Şiddetli çatışmalar ve yıkıcı bir savaşın sonunda Tunus şehirleri birer birer yabancı hâkimiyetine girdi. Böylece Tunus, Milli egemenliğini kaybederek bütün alanlarda toplu bir değişime sahne oldu. Yabancı güçlerin yakıp yıktığı Tunus şehirleri, sömürgeci bir gücün hâkimiyeti altına girmek zorunda kaldı.³⁸

Tarih içerisinde bazı sömürgeciler yakıp yıkarak kendilerini kabul ettirmeye çalışırken, bazıları farklı bir görüntü sergileyerek yerli halkların tepkisini çekecek politikalar yerine, onların yaşamlarını kolaylaştıracak yenilikleri sunma yoluna gitmişlerdir. Böylelikle tepkileri yumuşatarak yönetimlerini yavaş yavaş büyüyen bir iş

³⁵ Muhammed Fadıl İbn Aşûr, *el-Haraketü’l-Edebiyye ve’l-Fikriyye fî Tûnis*, (Mısır: Mektebetu Dâru’l-Hena, 1956), 7.

³⁶ İbn Aşûr, *el-Haraketü’l-Edebiyye ve’l-Fikriyye*, 6.

³⁷ Abdullah, *el-Haraketü’l-Vataniyye*, 13.

³⁸ İbn Aşûr, *el-Haraketü’l-Edebiyye ve’l-Fikriyye*, 5.

birliği üzerine oturtmuşlardır”³⁹ Böyle olmakla birlikte şiddet, sömürgeci ülkelerin sık başvurduğu en önemli ikna yöntemi ve sindirme aracı olmuştur. Portekiz, İspanya ve İngiltere’nin Amerika kıtasında gerçekleştirdiği katliamlar; İngiltere’nin Hindistan’da her türlü şiddet ve entrika malzemesini kullanarak bölgeye nüfuz etme çabaları; yine İngiltere’nin Fransa, Belçika, Almanya ve Danimarka ile birlikte Afrika’yı paylaşım sürecinde yerli halkın maruz kaldığı muamele, zulüm ve katliam insanlık tarihini dehşete düşürecek boyutlara ulaşmıştır.⁴⁰

Fransa’nın Afrika’nın şimal/kuzey bölgesinde yer alan ülkeler üzerinde uyguladığı işgal ve sömürü politikası, bölge halkı tarafından uzun yılları bulacak direniş mücadelelerini beraberinde getirdi. Gerek Cezayir ve gerek Tunus’ta işgallere karşı belli önderler etrafında örgütlenen direniş grupları, ülkelerini emperyalist güçlere teslim etmemek için var güçleriyle mücadele ettiler.

1.4. İşgal Sonrası Gelişmeler

Tunus’un 1881 yılında Fransa tarafından işgal edilmesinden sonra, Fransa’nın sahip olduğu üst kimlik ve sömürgeci tavrı, Tunus halkının idari, askeri ve aydın kesiminde iki farklı tepkiye neden oldu.

Birincisi teslimiyetçi yönelişti. Bu grupta yer alanlar, ülkenin dışarıdan gelen yabancılar eliyle kalkınıp daha iyi bir noktaya geleceğini düşünüyordu. Bunlar, yaşamlarını hâkim gücün sultanı altında devam ettirme yönünde irade ortaya koymuşlardı. İkinci grup ise başkaldıran, reddeden yönelişe sahip olan gruptu. Bunlar, sömürgeci zihniyete karşı içten içe öfke ve kin besleyen kişilerdi. Bu görüşte olanlara göre, bu yeni yönetim tarzı, dinin yok olmasına ve kötülüğün hüküm sürmesine neden olacaktır. Bundan dolayı da onlara göre, Tunus toplumu ne kadar yaşamını ve tercihlerini bu yaşam tarzından uzak tutabilirlerse o derece dinini ve toplum yapısını koruyan bir hüviyete sahip olacaktır.⁴¹

Bu iki görüş arasında orta yolu bulan ve ancak bu orta yolu takip etmek suretiyle ülkenin içinde bulunduğu zor durumdan kurtulabileceğini ve ilerleme kaydedebileceğini ifade eden üçüncü bir sınıf aydın kesim oluştu. Bunlara göre Tunus devleti; kendi yapısına

³⁹ Gürbüz Evren, “Genel Olarak Sömürgecilik Hareketleri ve Antille Denizi, Pasifik ve Hint Okyanuslarındaki Fransız Sömürgeleri”, *Sömürgecilik Hareketlerinde Fransa ve Anadolu’da Fransız-Ermeni İş birliği Bildiri Kitabı*, (Elâzığ: Fırat Üniversitesi Yayınları, 2003), 40.

⁴⁰ Uygur, *Fransız Sömürgecilik Tarihi Üzerine Bir Araştırma*, 276.

⁴¹ İbn Aşûr, *el-Haraketü’l-Edebiyye ve’l-Fikriyye*, 7.

uygun ilerleme ve gelişmeye dair askeri, idari ve teknik anlamda ne varsa Avrupa'dan almak suretiyle bağımsız ve güçlü iktidarını kendisi oluşturarak dış müdahaleden uzak kalmalı ve bunu yaparken kendi toplumuna ait öz dinamikleri göz önünde tutmaya çalışmalıdır.⁴²

Tunus, burada sıraladığımız üçüncü görüş ekseninde 19.yüzyılda, sadece siyasi, askeri ve sosyal alanla sınırlı kalmayan, aynı zamanda fikir ve edebiyat dünyasına etkileri olan birtakım gelişmelere tanık oldu.

1.5. Siyasal Alandaki Gelişmeler

Tunus, 19. yüzyılın ikinci yarısında, askeri, eğitim, fikir ve düşünce alanında birtakım ıslahat ve reformların ilk kıvılcımlarına şahit oldu.⁴³

Devlet ve toplum, kendilerine musallat olan bu yıkım karşısında bir şeyler yapamamanın vermiş olduğu bir psikolojik baskının altında ezildiler. Bu felaket, Tunus tarihinde yeni bir başlangıç anlamına gelmiştir.⁴⁴

Fransa'nın 1830 yılında Cezayir'i işgalinden sonra kara komşusu Tunus'u işgal etmesiyle birlikte Tunus'ta katı ve rahatsız edici batılı bir yaşam tarzı başlayıverdi. Fransa'nın işgali üzerinden yıllar geçtikçe, Tunus toplumu etrafına şaşkın bir şekilde bakan ve adeta ne yapacağını bilmez bir vaziyete büründü. Ayrıca bildik, tanıdık yaşamının yok olduğuna, tükenip gittiğine ve yaşadığı toprakların bambaşka bir kimliğe büründüğüne şahit oldu.⁴⁵

Artık Avrupa'dan toplulukların Tunus'un belli bölgelerine yerleşmesiyle Tunus'ta yaşam gözle görülebilir bir şekilde değişim ve dönüşüme uğradı. Arap elbiseleri Avrupai elbiselerle yer değiştirdi. Askeri teşkilatlar, mülki amirlikler; elbiselerinde, nizamlarında, hatta kullandıkları silahlar bile eski doğu görünümünün aksine Avrupai tarzda bir görünüme sahip olmuştu.⁴⁶

Bir taraftan da baş döndürücü bir şekilde kaliteli ve de zevkli Avrupai ürünler ortaya çıktı. Böylelikle geniş halk toplulukları, Tunus'ta yerel hayata ait olan zorlu yaşam

⁴² İbn Aşûr, *el-Haraketü'l-Edebiyye ve'l-Fikriyye*, 8.

⁴³ Kiyani, Mustafa, *Tarihu'l-Edebi't-Tunisi'l-Hadis ve'l-Muasır*, (Tunus: Dâru Beytü'l-Hikme, 1993), 9.

⁴⁴ İbn Aşûr, *el-Haraketü'l-Edebiyye ve'l-Fikriyye*, 5.

⁴⁵ Abdullah, *el-Haraketü'l-Vataniyye*, 15.

⁴⁶ İbn Aşûr, *el-Haraketü'l-Edebiyye ve'l-Fikriyye*, 8.

şartları ile Avrupai hayatı karşılaştırarak, Avrupa'nın bayındırlığından, güzelliğinden ve sunduğu/sunacağı nimetlerinden bahseder hale geldi.⁴⁷

Öte yandan yabancı sermaye ve yabancı güçler bütün imkânlarıyla ülkeye bir karabasan gibi çöktü. İngiltere, İtalya ve Fransa'ya ait tekелci/açgözlü şirketler, Tunus'a ait yeraltı kaynaklarını sömürmede adeta yarışa girdiler. Devlet aygıtı, idare ve yargı alanında Batıya ait olan birtakım yöntem ve düzenlemeleri alarak kendine ait olan şer'i hükümleri ve geleneksel olanı terk etti. Tunus'ta batılı doktorlar, eczacılar ve mühendisler ortaya çıktı. Tunuslular Avrupa teknolojisi ile tanışarak Avrupalı milletlerin yaşam tarzlarına şahit oldular.⁴⁸

Bu dönemde dikkat çeken bir diğer husus ise Batı ile etkileşimde bulunarak Tunus'a dönen gurbetçilerin bakış açılarındaki değişim ve dönüşümdür. Onlara göre Fransızlar; diğer halklara göre güçlü kişilikleri, zevk sahibi olmaları, ilmi anlamdaki kapasiteleri ve yeteneklerinden dolayı daha ayrıcalıklı bir yere sahiptirler. Dünya ölçeğinde diğer Avrupa ülkelerinin nüfuzları azalırken Fransa'nın gücü ve nüfuzu günden güne artmaktadır. Öyle ki, ülkeler nezdinde Fransızların yaşantısı baskın ve dominant bir unsur haline gelmiştir. Ama ne yazık ki bu durum, Fransa'ya diğer ülke halklarının topraklarına el koyma, onların şeref ve haysiyetlerini yok sayma, onlara istedikleri gibi davranma, oturdukları evlere el koyma gibi hukuk tanımaz bir hüviyet kazandırdı.⁴⁹

1789 yılında, Mısır'ın Fransa tarafından işgaliyle birlikte, Cemaleddin Efgani ve Muhammed Abduh gibi İslamcı düşünürlerin sömürgeci emperyal devletlere karşı geliştirdiği İslam birliği ve yeniden diriliş fikirleri sadece Mısır'la sınırlı kalmamış, bu fikir ve düşünceler Mısır'dan sonra işgale maruz kalan Cezayir ve Tunus gibi ülkelerde de destek bulmuştur.

İşgale ilk maruz kalan ülke Mısır olunca, bu ülkede ortaya çıkan ve çıkacak olan çözümlerin, kendileriyle aynı akıbeti paylaşacak olan ülkelere sağlayacağı olanak göz ardı edilemezdi. Nitekim ortalama yüzyıllık bir zaman diliminden sonra Fransız işgaline maruz kalan Tunus, bu işgalle birlikte kendi devleti ve halkı üzerinde oluşacak sömürü düzenini bertaraf etmek için "Mısır Tecrübesi"ne sarılmıştır. Efgani, Abduh ve Reşid Rıza ile Mısır'da şekillenen ıslahatçı anlayış; Tunus'ta Hayreddin Paşa, İbn Ebi Diyaf ve Muhammed Kâbâdo gibi idareci ve âlim şahsiyetlerin omuzunda yükselmiştir.

⁴⁷ Abdullah, *el-Haraketü'l-Vataniyye*, 15.

⁴⁸ İbn Aşûr, *el-Haraketü'l-Edebiyye ve'l-Fikriyye*, 8.

⁴⁹ İbn Ebû'd-Diyâf, *İthâfû ehli'z-zamân bi-ahbâri mülûki Tûnis ve 'ahdi'l-emân*, (Tunus: Dâru'l-Arabiyyetü Li'l-Kütüb, 1964), III, 35.

Napolyon'un 1789 yılında Mısır'a gerçekleştirdiği sefer, Fransa ve İngiltere arasındaki anlaşmazlıktan dolayı kısa sürmüştü de geride Mısır halkı üzerinde derin izler bırakmıştır.⁵⁰ Esasında bu sefer sadece Mısır'ı değil aynı zamanda Kuzey Afrika'da yer alan ve sonraki yıllarda birer Fransız sömürgesi olacak olan Cezayir, Tunus gibi ülkeleri de etkisi altına almıştır. Şöyle ki bu ülke halkları, kendilerinde bulunan sanayi, teknik ve medeniyet alanındaki geriliğin farkına vararak fikir ve düşünce alanında birtakım ıslahatlar yapmak suretiyle Avrupa'nın yakalamış olduğu seviyeye ulaşma fikrini benimsemişlerdir.

Tunus için bu vaziyet, Cezayir'in Fransızlar tarafından işgaline denk gelen bir zaman dilimine, yani Tunus'un başında Hüseyin Paşa'nın olduğu bir zamana denk geliyordu. Tunus'ta toplumsal çözülme başlamış, toplumun ana gövdesini oluşturan fertler idari makamlardan uzaklaştırılmıştı. İdareyi elinde bulunduran Bey,⁵¹ yönetimde ancak mahiyetindeki birkaç kişiyle yapacaklarını istişare ediyor ve başka hiçbir kimseyi bu yönetime ortak etmiyordu. Vali/Bey ve maiyetindekiler Bardo Sarayı'nda yaşıyor ve kendileri ile halk arasında adeta bir perde bulunuyordu. Halk ile yönetim arasındaki bu engel zamanla saray ahalisinin, maiyetindeki halkı unutarak lüks ve sefahate yönelmelerine sebebiyet verdi ve devletin kasası boşaldı. Zamanla maliyede daralma, sanayi üretiminde eksiklik, ticari alanda durgunluk ve tarımda yaşanan olumsuzluklar, kıtlık vb. felaketlere yol açtı. Bu dönemde yaşananlardan dolayı halk üzüntü duyuyor idi.

52

19. yüzyılın ilk yarısında Tunus'un içerisinde bulunduğu bu sosyal, siyasal, askeri ve ekonomik şartlar ıslahat için uygun bir zemin oluşturmuştur. Dış dinamiklerin de tetiklemesiyle, Tunus'ta ilk ıslahat girişimi, Osmanlı Devleti ile bağlantılı ve iş birliği halinde askeri alanda başlatılmıştır. Tunus Valisi Hüseyin Bey (1824-1835) ve özellikle de Ahmet Bey (1837-1855) döneminde II. Mahmut ve Mehmet Ali Paşa örnek alınarak askeri ıslahata önem verilmiştir.⁵³ Zira Ahmet Paşa, Sultan II. Mahmut'un izinden giderek

⁵⁰ Abdullah, *El-Haraketü'l-Vataniyye*, 13.

⁵¹ 17. yüzyılda fiilen Tunus idaresinde söz sahibi olan Dayı'lar yaklaşık bir asır yönetimde kaldılar. 1610-1637 yılları arasında Tunus dayısı olan Yüsuf Dayı, emîrü'l-evtân olan Ramazan Bey'i işlerin başına geçirdi; bu beyin 1613'te ölümü üzerine de onun Korsika asıllı kölesi Murad'ı Bey yaptı. Zamanla Tunus'ta nüfuzunu arttıran ve İstanbul'a armağanlar göndererek paşalık isteyen Murad'a 1631'de bu unvan verildi. Yüsuf Dayı'nın 1637'de ölümünden sonra Tunus'ta hâkimiyetin yavaş yavaş beylere geçmeye başlaması onun zamanında oldu. XVIII. yüzyıl başlarına kadar hükümrân olan Muradoğulları ailesinden sonra beylik 1705'ten itibaren Hüseyin Bey'in soyundan gelenlerin eline geçti. (Bkz. M. Maksutoğlu, "Bey", DİA, VI., 12-13.)

⁵² İbn Aşûr, *el-Haraketü'l-Edebiyye ve'l-Fikriyye*, 11.

⁵³ Ayhan Ceylan, *Osmanlı Coğrafyasında İktidarın Sınırlandırılması: Tunus Tecrübesi*, Divan, 2008, 132.

ve Fransızların Cezayir'i işgalinden ders alarak nizami bir ordu kurmak suretiyle devleti eski gücüne kavuşacağını düşünmektedir. Daha sonraları Ahmet Bey'in ıslahatları, askeri alanla sınırlı kalmamış; eğitim, kültür ve iktisadi alana da yansımıştır.⁵⁴

Hüseyin Paşa, devleti 1836 yılına kadar yönetti. Ondan sonra yönetime kısa süreliğine kardeşi Mustafa Paşa geçti. Mustafa Paşa'dan sonra yerine genç ve aynı zamanda çok zeki olan oğlu Ahmet Paşa geldi. Ahmet Paşa'nın yönetimi 1838 yılından başlayarak 19 yıl sürdü. Onun hem aldığı eğitim hem de ilgi duyduğu alana dair yönelişleri askeri idi. O, Osmanlı Devleti'nin II. Mahmut döneminde askeri alanda yaptığı ıslahatlara uyum sağlamak amacıyla, Tunus'ta gerçekleştirilen askeri ıslahatlar döneminde yetişti. Şüphesiz bunda en büyük etki kendisini yetiştirmekle görevli bulunan vezir Haznedar Mustafa Paşa'ya aitti.⁵⁵

Trablus asıllı olan bu vezir, keskin zekâsı, dingin, mutedil fiilleri ve kamu yararını gözetken çalışmaları ile benzersiz bir örneklik ortaya koyuyordu. Üstelik geniş bir bilgi ve kültüre de sahip değildi. Fakat o, İbn Haldun'un kendisinden ve *Mukaddime*'sinden çok etkilenmişti. Düşüncelerini genelde *Mukaddime*'de yer alan fikirler ve nazariyeler üzerine bina ederek⁵⁶ ıslahatlara dair düşüncelerini Mustafa Paşa döneminde yani Fransızların Cezayir'i işgali sırasında olgunlaştırmıştı. Fakat bu düşüncelerini ancak Ahmet Paşa döneminde açıklama ve hayata geçirme şansı bulabildi. Bunun sonucunda Ahmet Paşa döneminde Tunus, ıslahat iklimine girdi. Bu iklim sayesinde ülke üzerindeki yük ve zincirlerin ortadan kalkacağı ve genelde ülkeyi kuşatan Fransız ve Avrupalıların saldırgan tavırlarının son bulacağı umuluyordu.⁵⁷

Bir yandan da Tunus'un eskiden olduğu gibi tekrar güçlü ve eski yaşam tarzına dönüşünün, ancak Avrupa'yı güçlü kılan sanayi ve beraberinde Avrupa'yı dönüştüren diğer alanlardaki ıslahat ve reformların ülkeye hâkim kılınması ile mümkün olacağı fikri egemen olmaya başladı. Bu yaklaşım tarzının halkta bulunan olumsuz bakış açısına nazaran daha derin, köklü, olumlu ve yönlendirici bir bakış açısı olduğu düşüncesi hâkim oldu. Böylelikle devlet yönetiminde sorumluluk sahibi olanların ana gündemi ıslahatlar oluverdi.⁵⁸

⁵⁴ Habib Cinhânî, *Haraketü'l- Islâhiyye fi Tûnis Hilâle'n-Nisfi's-Sânî mine'l-Karni't-Tâsia Aşer*, (Tunus: Havliyyat el-Camiatü't-Tûnisiyye, el-Adedü's-Sadis, 1969), 120-126.

⁵⁵ Abdullah, *El-Haraketü'l-Vataniyye*, 17.

⁵⁶ Diyaf, Ahmed İbn Ebi, *İthâfû ehli'z-zamân bi-ahbâri mülûki Tûnis*, IV, 117-119.

⁵⁷ İbn Aşûr, *el-Haraketü'l-Edebiyye ve'l-Fikriyye*, 12.

⁵⁸ Abdullah, *El-Haraketü'l-Vataniyye*, 17.

1789 yılında Fransa'nın Mısır'ı işgaliyle Arap dünyasında hız kazanan ıslahat hareketlerinin, özellikle Osmanlı Devleti'nin gerçekleştirdiği ıslahat hareketleri ile eş zamanlı ve uyumlu olduğunu yukarıda ifade etmiştik. Bu ıslahat çalışmalarının Tunus ayağını, o dönemde Osmanlıya bağlı olarak uzaktan yönetilen eyaletlerin başında bulunan beyler gerçekleştirmiştir. Bu dönemde Hüseyin Paşa ile başlayan ıslahat hareketleri özellikle Ahmet Bey ve Muhammed Sadık Bey dönemlerinde en canlı dönemini yaşamıştır.

Ahmet Bey, bağımsızlık yanlısı eğilime sahip birisiydi. Tunus'un bağlı bulunduğu Osmanlı'dan uzaklaşmasıyla daha da kalkınacağını düşünüyordu. Osmanlı'nın askeri alanda yaptığı ıslahatları fark ederek kendisi de bu alanda ilk adımları atarak kararlı bir şekilde ıslahat hareketlerini başlattı.⁵⁹ Yönetiminin ilk yıllarında askeri bir okul kurdu. Buradaki amacı kabiliyetli memurlar ve mühendisler yetiştirmekti. Okul bünyesinde "Mühendislik Okulu" ve "Harp Bilimleri Okulu Akademisi" gibi bölümler bulunuyordu. Yöneticiliğine de Arapçayı iyi bilen ve Arapça kitaplar yazan İtalyalı müsteşrik Emir alay Kalikaris getirildi.⁶⁰ Bu okulda matematik, resim, topçuluk, seferberlik, istihkâm, tarih, coğrafya derslerinin yanı sıra Fransızca ve İtalyanca dersleri verildi. Bu dersleri vermek üzere İtalyan, İngiliz ve Fransız hocalar getirildi.⁶¹

Arap dili ve dini alanla ilgili derslerin hocası olarak Tunuslu büyük âlim ve şair Mahmut Kâbâdo görevlendirildi. Kâbâdo'ya İtalyan müdür ile birlikte çalışma sorumluluğu verildi. Bu arada okuldaki öğrencilerden bir gruba da yabancı hocaların ders özetlerini tutmaları ve harp sanatı ile alakalı Avrupa menşeli kitapları tercüme etme görevi verildi.⁶²

Bu müessesenin başına, yeteneğiyle dikkat çeken ve sonraları Tunus'taki ıslahat hareketlerinin lideri kabul edilecek olan Hayreddin Paşa'yı getirdi. Hayreddin Paşa, Fransızca'yı iyi biliyor, Arapçayı ise sonradan Tunus'ta öğrenmişti. Ahmet Paşa, onu yanına alarak ona seçkin bir statü kazandırdı. Bu çalışmalar neticesinde tatbiki ve uygulamalı alanda olan ıslahat hareketleri fikri alana yöneldi ve bu değişim tam da Fransızların işgale hazırlandığı bir döneme denk geldi. (1878)⁶³

⁵⁹ Abdullah, *El-Haraketü'l-Vataniyye*, 17.

⁶⁰ Diyaf, *İthaf ehli'z-Zeman bi Ehbari Muluki Tûnis*, II, 36.

⁶¹ Şeybani Binbelgis, *Ebhas fî Tarihi Tûnis el-Hadis ve'l-Muâsir*, (Tunus: Mektebetü Alaüddin, sfaks, 2008), 255.; Aşûr, *el-Haraketü'l-Edebiyye ve'l-Fikriyye*, 13.

⁶² Binbelgis, Şeybani, *Islahatu'l-Müşir Ahmed Bay e'l-Askeriyye*, e'l-Mecelletü't-Tarihiyye e'l-Meğaribiyye, Sayı: 65-66, Yıl: 19, 1992.

⁶³ İbn Aşûr, *el-Haraketü'l-Edebiyye ve'l-Fikriyye*, 13.

Ahmet Paşa'nın Bardo Sarayı içerisine kurduğu askeri okulun başına Hayreddin Paşa ve Mahmut Kâbâdo gibi iki ismi getirmiş olması tesadüfi bir gelişme değildir. Zira bu iki isim yaptıkları çalışmalarla Tunus Islahat hareketinin vazgeçilmez iki neferi olmuştur. Her iki isim, yaşadıkları dönemde Batı karşısında geri ve zor durumda kalmış İslam devletleri ve halklarının bu durumlarından kurtulmalarının ancak yapılacak birtakım düzenleme (Tanzimat) ve ıslahat faaliyetleri ile mümkün olabileceğini ifade etmişlerdir. Bu iki isim aynı zamanda bu hareketin fikri alt yapısını oluşturarak Tunus'taki değişim ve dönüşümün motoru/katalizörü olmuşlardır.

Hayreddin Paşa, Kafkasya'dan Memluk⁶⁴ zümresinin birçok mensubu gibi İstanbul'a getirilmek suretiyle Anadolu Kazaskeri Nakibu'l-Eşraf Kıbrıslı Tahsin Bey tarafından satın alınmış bir köle idi. 1839 yılında Tunus'a getirilmiş ve Tunus Beyi Ahmet Bey'in hizmetinde bulunmuştur. Burada dini ve askeri eğitimler alan Hayreddin Paşa, daha sonra orduya katılmış; 1845 yılında Tunus Beyi Ahmet Bey'in yaverliği görevine getirilmiştir. Bu görevi sırasında Ahmet Bey'le birlikte Fransa'ya giden Hayreddin Paşa, böylece yaşı itibarıyla erken sayılabilecek bir dönemde Avrupa'yı görme ve tanıma imkânı bulmuştur. Bundan sonra Hayreddin Paşa, çeşitli görevlerle diğer Avrupa ülkelerini de ziyaret etmiş ve pek çok Avrupa ülkesini yakından tanıma imkânı bulmuştur. Paşa, Avrupa'da hukuk ve tarih eğitimi almıştır. Hayreddin Paşa 1863'e kadar askeriyede subay olarak görev yapmış, 1863'te Fransa, Prusya, İsveç, Danimarka, Belçika ve Hollanda Devletleri'nin başşehirlerinde görevli olarak bulunmuştur.⁶⁵

Genç yaşta Tunus'a gelen Hayreddin, yeni kurulan mühendishaneye girmiş, Fransızca öğrenmeye başlamış ve yabancı müşavirler ile tanışmıştı. Daha sonra iki defa Fransa'ya gitti ve uzunca bir zaman orada kaldı. Bu seyahatlerden birincisi (1853-56) ikincisi ise (1862-69) yıllarında gerçekleşti. Paşa bu seyahatlerinde Avrupa'nın çeşitli çevreleri ile temasa geçecek siyasi müesseselere dikkatle eğilecekti. Hayreddin'in bu yabancı dünyayı bütün ananeleri, bütün irfanıyla kucaklaması beklenemezdi. Kafasında bir an önce çözülmesi gereken meseleler vardı: "İslam ülkeleri neden geri kalmış, Avrupa niçin ilerlemişti? Bu yeni medeniyetin hangi yönlerini alabilirdik?" Paşa, Avrupa'dan

⁶⁴ Tunus Eyalet idaresinde ağırlığı olan üç zümre vardır. Türkler, Tunuslular, Memlûkler. Memlûk tabiri küçük yaşta satın alınıp, belli bir eğitimden geçirilip yetiştirilen, kabiliyet ve fiziki yapısına göre uygun hizmette kullanılan, beyaz ırka mensup kölelere verilen addır. Bu gibi köle kullanımı, İslam ülkelerinde eski devirlerden beri uygulanan bir usuldü. Tunus'ta da birçok önemli şahsiyetler memlûkler arasından çıkmıştır. (A.j. Wersinck, "Memlûk", İA, VII, 688-689.)

⁶⁵ Atilla Çetin, *Tunuslu Hayreddin Paşa*, 2. baskı, (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1999), 13-25; Karlığa, *Tunuslu Hayreddin Paşa ve Tanzimat*, (İstanbul: Mahya Yayınları, 2013), 23-24.

benzer tablolar üzerine kafa yoruyor, dikkatini teferruat üzerinde dağıtmadan problemin temeline inmeye çalışıyordu.⁶⁶

Hayreddin Paşa 19.yüzyıl İslam dünyasının çöküş sebeplerini ve buna karşı alınacak tedbirleri araştıran, fikir ve çözümler üreten bir devlet adamıydı. Medeni toplumlarının tahlilini yaparak terakki ve üstünlük sebeplerini açıklamaya çalışmış ve buradan hareketle İslam dünyası ile karşılaştırmalar yaparak İslam dünyasının içinde bulunduğu durumu anlamaya, modernleşme ve siyaset tarzı açısından ne yapması gerektiğini anlatmaya çalışmıştır.⁶⁷ Bunu yaparken temel amacı, Avrupalıların durumunu idealize etmek değildi. Aksine onların durumundan bizim durumumuza elverişli ve şeriatımızın hükümlerine uygun olan şeyleri seçmek suretiyle elimizden alınmış olan bilgiyi tekrar elde ederek kurtuluşu bu şekilde sağlamak düşüncesindeydi.⁶⁸

Öteki İslam düşünürlerinden farklı olarak Hayreddin Paşa, günümüzde Avrupa'nın sahip olduğu bilgi ve teknoloji birikiminin, Avrupa'nın kendi malı olmadığını, aksine onun bir zamanlar bizim elimizde bulunduğunu ve bizim elimizden alınmış olan bu malımızı tekrar geri almak zorunda bulunduğumuzu savunmaktadır.⁶⁹ Müslüman reformcular için toplumlarını modernleştirmek ve reformları gerçekleştirmek için istifade edebilecekleri yeni fikir ve tekniklerin kaynağı Avrupa'da mevcuttu. Bunlar Avrupa'dan alınabilecek düşünce, kurum ve teknikleri İslam toplumu ve sistemi ile bütünleştirmek istiyorlardı. Aksi takdirde Avrupa karşısında yenilgiyi kabul etmek gerekecekti. Avrupa, İslam dünyasından toprak alabilecek, hatta son büyük İslam devleti olan Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkabilecek askeri, ekonomik ve siyasi güce sahipti. Avrupa öğrenilmeli ve taklit edilmeliydi. Uyanık ve yumuşak bir diplomasinin yanı sıra İslam reformcuları, kendi halkının desteğini kazanmak zorundaydılar. Savundukları reform ve yeniliklerin sadece lüzumlu değil aynı zamanda şeriat ve İslam prensipleri ile uyum içinde olduğuna "ümme" ikna etmeleri gerekiyordu. Ancak bu teşebbüs ve ağır görev, eski İslam müesseselerinin bozulduğu ve ümmetin her bakımdan gerilediği bir zamana rastlıyordu.⁷⁰

⁶⁶Cemil Meriç, "Tunuslu Hayrettin Paşa", Padişahlar Sadrazamlar, Erişim: 10.02.2020 <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/19032/001583910010.pdf?sequence=1>

⁶⁷ Çetin, *Tunuslu Hayreddin Paşa*, 66.

⁶⁸ Tunuslu Hayrettin Paşa, *Akvamü'l Mesalik fî Marifet-i Akvali'l Memalik*, Çev. Ceride-i Askeriye Muharriri Abdurrahman Efendi, (İstanbul, 1297), 123.

⁶⁹ Karlığa, *Tunuslu Hayreddin Paşa ve Tanzimat*, 38-39.

⁷⁰ Çetin, *Tunuslu Hayreddin Paşa*, 67.

Avrupa düzeni ve bu düzenin hangi esaslarda İslâm dünyası tarafından benimsenmesi gerektiğini belirlemeye çalışan Paşa, Müslüman kalarak medenileşebileceği iddiasından hareketle, Avrupa seyahatleri esnasında edindiği izlenimleri kaleme alarak faydalı olmak niyetindeydi.⁷¹

Hayreddin Paşa, tam da bu amaçla siyasetname niteliğinde bir eser kaleme almıştır. Orijinal adı, “*Akvemü'l Mesâlik fi Marifeti Ahvâli'l Memâlik*” olan eserin Türkçeye tam tercümesi, “Ülkelerin Durumunu Öğrenmek İçin En Doğru Yol” şeklinde yapılmıştır.⁷² Eser, temelde üç bölüme ayrılmış bulunmaktadır. Birinci bölümü, eserin girişi olan ve İbn Haldun’un *Mukaddime* adlı eserinden mülhem “Mukaddime” bölümüdür. Eserin ikinci bölümünü Avrupa’yı tanıtan ve Avrupa ülkelerinin askeri ve ekonomik güçleri ile ilgili bazı teknik ve sayısal verileri içeren “Avrupa Medeniyeti” oluşturmaktadır. Üçüncü bölüm ise ilk iki bölüme göre daha kısa ve dünyanın genel coğrafi yapısı ve kıtalar hakkında bilgiler veren bölümdür.⁷³ Eserin ruhunu “Mukaddime” bölümü oluşturmaktadır.⁷⁴ Hayreddin Paşa, *Akvemü'l Mesâlik*’in Arapça orijinali ile İslam ümmetine, *Mukaddime*’nin Fransızca çevirisi ile Avrupa umumi efkarına hitap etmeyi düşünüyordu.⁷⁵ Paşa’nın *Mukaddime*’yi yazmada iki amacı vardır. İlki, ulema ve devlet adamlarını, İslâm milletini kalkındırma yollarını araştırmaya sevk etmek; ikincisi ise Müslüman olmayan milletlerin bütün işlerinden, adap ve adetlerinden yüz çeviren, şeriata uygun olduğu halde sadece yabancılarda bulunduğu için birtakım güzel ahlak ve adetlerden devamlı sakınmak gerektiğini dinin icabı sanan bazı gafil Müslümanları ikaz etmek ve buna benzer sakıncalı fikirlerden vazgeçirmektir.⁷⁶ Paşa, ahalinin zaruretlerine göre yapılmış kanunlar ve buna saygılı hükümet tasavvurunun yanında keyfî idareye bir an evvel son verilmesi, hükümeti muhasebeye çeken halkın idareye katıldığı, siyaset-i akliye ve siyaseti diniye ayırımına giden, vatanın saadetini öne çıkaran, vatanı saltanatın önüne geçiren bir düzenin savunuculuğunu yapmaktadır.⁷⁷

⁷¹ Hayrettin Paşa, *Akvamü'l Mesalik*, 8.

⁷² Bkz. Tunuslu Hayreddin Paşa, *Ülkelerin Durumunu Öğrenmek İçin En Doğru Yol*. Çev. Kerim Suphi Muhammed, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2017.

⁷³ M. Akif Kireççi, “Osmanlı Modernleşmesi ve Tunuslu Hayrettin Paşa”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ankara, 1999, VII, 382.

⁷⁴ Cemil Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 47.

⁷⁵ Çetin, *Tunuslu Hayreddin Paşa*, 67.

⁷⁶ Hayrettin Paşa, *Akvamü'l Mesalik*, 8.

⁷⁷ Mehmet Ulukütük, *Osmanlı-Cumhuriyet Modernleşmesinin Yapı Taşlarını Anlamak: Tunuslu Hayreddin Paşa ve Akvemü'l mesalik fi marifeti ahvali'l-memalik Adlı Eseri*. Nida Düşünce, Kültür Edebiyat Dergisi. Sayı 140.

Aslında Hayreddin Paşa'nın temel amacı, İslâm milletlerinin eski günlerine ve saadetlerine nasıl kavuşacağına yollarını aramaktır. Bu amaçla, Avrupa'nın kalkınmasının sebeplerini araştırırken şu tespiti de yapmaktan geri durmaz. Ona göre Avrupa'nın terakkisine sebep olan şey iklimi, toprağının bereketi veya ırkî üstünlüğü değildir. Avrupa medeniyetinin gelişmesini dinle, Hristiyanlık ile de izah etmek güçtür. Çünkü Avrupa'da dinle devlet birbirinden ayrılmıştır. Sonuç itibariyle Papalık Devleti Avrupa'nın en geri yerlerinden biri kabul edilmektedir.⁷⁸

Avrupa'nın iklimi, dini, toprağı sayesinde üstün duruma gelmediğini belirten Paşa, Avrupa'yı yükselten şeyleri öğrenmek gerektiği tespitini yaptıktan sonra bunun maddi kudret imkânının eğitime, eğitimin de siyasi müesseselere dayandığını, Avrupa'nın güç ve refahının adalet ve hürriyete dayalı siyasi kurumlarla mümkün olabildiğini ifade etmiştir. Bu kurumların başında parlamento, parlamentoya karşı sorumlu hükümet ve hür basın olduğunu kaydeder. Bunlar olmadan maddi refahın mümkün olmayacağını savunur. Parlamento ile basın kuruluşlarını, İslâm'ın meşveret sistemiyle uzlaştıran Hayreddin Paşa, parlamentonun İslâm'da “*ehlü'l-hal ve'l-Akd*” denilen ulema ve ayanın yerini tuttuğunu söyler. Bu şekilde klasik İslami siyaset düşüncesi içinde kalarak Avrupa'dan politik, idari, sosyal ve ekonomik kurumların alınmasının mümkün ve gerekli olduğunu, İslâm'ın buna cevaz verdiğini ifade eder. Ayrıca, İslâm ümmetinin tarihinde benzer siyasi uygulamaların görüldüğünü vurgulayarak, fikirlerinin bir ülke için değil bütün İslâm ümmeti için geçerli olduğunu belirtir. Bu nedenle devrin tek güçlü Müslüman devleti olan Osmanlı Devleti'ne ve Tanzimat reformlarına büyük önem verir.⁷⁹

1857 yılında ilan edilen ve Tunus'un Tanzimat Fermanı olarak tanımlanan *Ahdü'l-Eman*⁸⁰ ile başlayan modernleşme hareketinin en önemli isimlerinden biri olarak kabul edilen Hayreddin Paşa, 1860 yılında bu modernleşme hareketinin bir devamı olan Tunus Anayasası *Kanunu'd-Devle*'nin hazırlanması sürecinde de aktif rol almıştır. Bundan bir yıl sonra, bir istişare meclisi görünümündeki Meclis-i Ekber'e üye tayin edilmiş, ardından

⁷⁸ Hayrettin Paşa, *Akvamü'l Mesalik*, 16-17.

⁷⁹ Hayrettin Paşa, *Akvamü'l Mesalik*, 19-20.

⁸⁰ Fransa'nın Ağustos 1857'de, Tunus'ta bulunan yabancıların ticari ve hukuki menfaatlerini hukuki bir belgenin ilanıyla teminata kavuşturmak amacıyla konsolosların baskıları ve donanmaların tehditkâr hareketleri ile dönemin Tunus Beyi'ne 9 Eylül 1857'de imzalattığı hukuki metin. Bizdeki tanzimat Fermanı ile benzerlik gösterir. (Ayhan Ceylan, “*Osmanlı Coğrafyasında İktidarın Sınırlandırılması (Anayasacılık): Tunus Tecrübesi*”, 135)

da bu meclisin başkanı olmuştur.⁸¹ Hayreddin Paşa'nın bu dönemde Tunus'un hukuki reformlarında etkin rol oynadığı hatta çeşitli reform komisyonlarına bizzat başkanlık ettiği bilinmektedir. Ancak 1862 yılına gelindiğinde, dönemin Tunus hükümetinin dış borçlanma politikasına karşı çıkması⁸² ve bu sebeple Hazine Dar Mustafa Paşa ile ters düşmesi, Hayreddin Paşa'nın tüm resmi görevlerinden istifasıyla sonuçlanmıştır.⁸³

1869 yılına gelindiğinde Hayreddin Paşa, Milletlerarası Maliye Komisyonu başkanlığına tayin edilmiş; böylece Paşa'nın Tunus'taki siyasi hayatında ikinci bir dönem başlamıştır. 1869'dan 1873 yılına kadar çeşitli görevlerde bulunan Hayreddin Paşa, 1873 yılında Tunus'ta gelebileceği en yüksek makam olan vezir-i ekberliğe⁸⁴ atanmıştır. Bu tarihten itibaren Hayreddin Paşa, 1877 yılında vezir-i ekberlik'ten istifasına değin *Akvemü'l Mesâlik*'te ortaya koyduğu reform önerilerini uygulama imkânını bulmuştur.⁸⁵ Bu dönemde merkezi yönetimin ve yerel yönetimlerin yeniden düzenlenmesi ve güçlendirilmesi, mevcut eğitim kurumlarının ıslahı ve Batı tarzı modern eğitim kurumlarının açılması, çeşitli iktisadi tedbirlerin alınması ve dış borçların ödenmesi, tarım alanında yapılan reformlar ve demiryolu yapımı gibi pek çok reform girişimi, Tunus'un modernleşmesinde etkili olmuştur.⁸⁶ Hayreddin Paşa'nın bu reform çabaları, onun Tunus'un "Rönesans babası" olarak anılmasını sağlamıştır.⁸⁷

Ahmet Paşa'nın kurmaya çalıştığı ıslahat temelli düzenin diğer bir önemli ismi Mahmut Kâbâdo'dur. Kâbâdo, Ahmet Paşa'nın kurduğu Bardo Harbiye Okulu'nda, batıdan gelen hocalar ile aynı ortamı teneffüs eden Camiu'z-Zeytûne⁸⁸ âlimlerini

⁸¹ Hayreddin Paşa, *Ülkelerin Durumunu Öğrenmek İçin En Doğru Yol*, 23.; Çetin, "Tunuslu Hayreddin Paşa" DİA, XVII, 57-58.

⁸² Hayreddin Paşa'nın dış borçlanmanın Tunus'un Avrupa ülkelerine olan bağımlılığını artıracak ve bu borcun ödenmesinin mevcut şartlar dâhilinde mümkün olmayacağı yönündeki öngörüsü doğru çıkmış; 1863 ve 1865'te alınan borçların ödenebilmesi için Tunus hükümeti, 1869'da Milletlerarası Maliye Komisyonunu kurmak zorunda kalmıştır. Kaderin bir cilvesi olsa gerek ki bu komisyonun başına da uzun zamandır resmi bir görevde bulunmayan Hayreddin Paşa getirilmiştir. Böylece Hayreddin Paşa'nın 1877'de İstanbul'a gelişiyle son bulacak olan Tunus'taki aktif siyasi hayatı tekrar başlamıştır (Mahmud Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1964), 869; Çetin, DİA, XVII, 57-60; Nazım Tektaş, *Sadrazamlar*, (İstanbul: Çatı Kitapları, 2002), 622)

⁸³ Muhammed Salah Mzali ve Jean Pignon, *Tunuslu Hayreddin Paşa'nın Hatıraları*. Çev: Belma Aksun, (İstanbul: Nehir Yayınları, 1997), 24-25; Tektaş, *Sadrazamlar*, 622.

⁸⁴ Vezir-i Ekberlik kurumunun Osmanlı İdari sistemindeki karşılığı sadrazamlıktır.

⁸⁵ Ensar Kıvrak, *Tunuslu Hayreddin Paşa'nın Osmanlı Devleti'nde Reform Önerileri: Hukuk Devleti Bağlamında bir İnceleme*, Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi, Aralık 2019, Cilt:5, Sayı 3, 198.

⁸⁶ Karlığa, *Tunuslu Hayreddin Paşa ve Tanzimat*, 28.

⁸⁷ Hayreddin Paşa, *Ülkelerin Durumunu Öğrenmek İçin En Doğru Yol*, 28.

⁸⁸ VII. Yüzyılın sonunda Cami olarak kurulan Zeytune, özellikle XIII. yüzyılın ortalarından itibaren eğitim ve öğretim alanında büyük canlılık kazandı ve caminin şöhreti bölgede yayıldı. Tunus'un yanı sıra Fas, Cezayir ve Sudan'dan öğrenciler gelmeye başladı ve cami Kuzey Afrika'nın en önemli ilim merkezlerinden biri oldu. XIV. yüzyılda belirlenen kurallar, geliştirilen metotlar, verilen icâzetlerle düzenli bir hale getirilen cami, üniversiteye benzer bir statü kazandı. Burada dinî ilimlerin yanı sıra edebî ilimler, tıp,

buluşturarak, Arap aklı ile Batı aklını, Doğu İslam düşüncesi ile Batı düşünce sisteminin iletişimini sağladı. Bu iletişim, Tunus'ta köklü bir teori üzerine bina edilen, kural ve kaideleri esaslı bir şekilde oluşturulan fikri ve felsefi bir ekolün ortaya çıkmasını sağladı.⁸⁹

Bu felsefi hareket, pratik alanda ortaya çıkan parçacı bakış açısını, güçlü bir bakış açısına evirerek, zaman ve mekân açısından sınırlılıkları bulunan çaba ve gayretleri, zaman ve mekân üstü bir konuma taşımıştır. Nitekim Ahmet Paşa ve veziri Haznedar Mustafa Paşa'nın en büyük gayeleri ülkeyi yabancı müdahalesinden kurtarmaktı.⁹⁰ Onlar ülkeyi ancak bu fikri hareketin öncülüğünde atılacak olan adımlarla bağımsızlığına kavuşturulabileceğini düşünüyorlardı.

Fikir dünyasında ve edebiyat alanında egemen olan bu yeni fikir hareketinin öncüsü Mahmud Kâbâdo'dur. Kâbâdo'nun kişiliği, bu fikri hareketin hazırlanmasında payı olan yetenekleri bir araya getirmek, metot ve yöntem oluşumunda ise zahiri ve batını etkilerini hesaba katma noktasında iyice temayüz etmiştir. Kâbâdo, olağanüstü yeteneğe sahip bir dehaydı. Sofi bir kişilik olarak tasavvufi bir ortamda büyüyen Kâbâdo, gündelik hayattan elini eteğini çekerek riyazet, seyahat ve halvet yolunu tutmuştur. Marifet ve hikmet yolunda ilme dair ne varsa her türlü ilim dalına dair okumalar yaparak eşi benzeri görülmemiş bir bilgiye sahip olmuş, mezhepleri ve doktrinleri iyice öğrenmiştir. Tarikatlar üzerine çalışmış ve kendi alanında felsefi ilimlerde sembol bir isim haline gelmiştir. Öyle ki o, artık eski ile yeni, müsbet/fen ilimleri ile İslami ilimleri mezcederek aralarındaki çatışmayı ortadan kaldırmak suretiyle kendi düşünce sisteminde bir araya getirebilmiş ve aynı zamanda bunları, Câmiuz-Zeytûne'nin bir hocası ve Arap İslam kültürünün bir temsilcisi olarak yapmayı başarabilmiştir.⁹¹

Kâbâdo, mühendis okulunda görevlendirildiği işin başına geçince, Avrupa'nın kalkınmasını sağlayan öğretileri/doktrinleri uygulamaya başladı. Ona göre, İslam âlimlerinin uzak kaldığı fen bilimleri ve felsefi ilimler, bu dönemde İslam dünyasında insanların çoğunlukla hafife aldığı ve sahibini alay konusu ettikleri ilim dallarıydı. Bu iki ilim, Avrupa'nın İslam âlemi karşısında elde ettiği üstünlüğün merkezinde yer alan iki ilim dalıdır. Bu sebeple İslam dünyasının şikâyetçi olduğu, bu rahatsız edici durumdan

astronomi ve riyâziye başta olmak üzere felsefi ve akli ilimler de okutuluyordu. (Kadir Pektaş, "Zeytune Camii", DİA, XLIV, 380-381.)

⁸⁹ Abdullah, *El-Haraketü'l-Vataniyye*, 19.

⁹⁰ İbn Aşûr, *el-Haraketü'l-Edebiyye*, 14.

⁹¹ Abdullah, *El-Haraketü'l-Vataniyye*, 19.

kurtulması için mutlaka bir çözüm üretmesi gerekir. Bu da ancak bu durumla bir irtibat kurarak ilkelerini oluşturduğu bir felsefi hareketle İslam dünyasında kalkınmanın öncülüğünü yapmakla mümkün olacaktır.⁹²

Kâbâdo'ya göre İslam, kendi özünde olana sahip çıkan ve köklerine bağlı bir toplumun ilerleyeceğine dair teminat vermesine karşın, İslam âlemi bir yıkım ve gerileme içindedir. Bu durumda dinin dışında harici bir sebebin bu gerilemede ve yıkımdaki etkisini tespit etmek gerekir ki basit bir analiz ile bu sebebin felsefe ve fen bilimlerine karşı olan tavır ve soyutlamanın olduğu ortaya çıkacaktır. Çünkü bilgi, doğası gereği dinin doğal bir talebidir. Hz. Peygamberin bu konu ile ilgili hadisi⁹³ Müslümanlara daima rehberlik etmiştir. Bu ilimler, İslam âleminde gelişmiş, ilerleme kaydetmiş ilimlerdir. Müslümanlar bu ilimlere değer verdikleri sürece ilerlediler; bu ilimleri kaybettikleri zaman ise gerilediler. Avrupa bu ilimleri İslam âleminden iktibas ederek İslam dünyasına karşı egemen duruma geçti. İslam dünyasının kaybettiği bu huzur ve kalkınmaya kavuşması ancak vakit kaybetmeden bu ilimlerdeki kalkınmayı yeniden yakalaması ve Avrupa'dan nakil ve öğrenme yoluyla bu ilimleri geri iktibas etmesine bağlıdır.⁹⁴

Mahmud Kâbâdo, üzerinde çalıştığı, delilleri ile temellendirerek sağlamlaştırdığı ve kendisini takip edenler ile beraber benimsediği bu nazariyeyi hayata geçirmek için Bardo Harbiye Okulunda kendisine verilen görevi kabul etti. Hayreddin Paşa'nın kendisine verdiği görevin merkezinde askeri alana ait eserlerin Arapçaya tercümesi yer alıyordu. Çünkü askeri alanda üstün olan Avrupa'ya karşı askeri ıslahatlarla işe başlamak gerekiyordu. Fakat ona göre bu ıslahatlar sadece askeri alanla sınırlı kalmamalıydı. Bu ıslahatların özellikle fikir ve düşünce alanında da uygulanması gereğine inanıyordu. Bu düşüncesinden dolayıdır ki, bu fikirlerini ilk defa kendisinin yönettiği bir tercüme faaliyetinin mukaddime kısmında sunma imkânı bulmuştur.⁹⁵

Kâbâdo'nun çağrısı, iki çevrede karşılık buldu. Bunlardan biri "Harp Okulu" diğeri de "Zeytuniye Üniversitesi" idi. Harp okulunda Hüseyin ve Rüstem paşalar bu alanda öncülük ettiler. Bu iki isim, daha sonraları siyasi ıslahat çalışmalarının en vazgeçilmez ve en göz önünde kahramanları olmuşlardır. Zeytuniye Üniversitesi'nde ise Kâbâdo'ya ve onun takip ettiği yola inanarak davetine icabet eden genç bir topluluk

⁹² İbn Aşûr, *el-Haraketü'l-Edebiyye*, 15.

⁹³ "Hikmet/İlim mü'min'in yitik malıdır. Her nerede görse onu alır." Hadisi için bkz. Tirmizi, İlim 19; İbn Mace, Zühhd 17.

⁹⁴ İbn Aşûr, *el-Haraketü'l-Edebiyye ve'l-Fikriyye*, 15.

⁹⁵ Abdullah, *El-Haraketü'l-Vataniyye*, 19.; Aşûr, *el-Haraketü'l-Edebiyye ve'l-Fikriyye*, 16.

ortaya çıktı. Bu topluluğun içinden sonraki zamanlarda bu grubun çalışmalarında bulunan ve ıslahat çalışmalarına destek veren iki isim sivrilmiştir. Bunlar Salim Bûhâcib ve Muhammed Hamis Bayram'dır.⁹⁶ Bu iki grup ilmi, içtimai, siyasi ve idari alanlarda topyekûn bir ıslahat hareketinin gerekliliğine inanıyordu.

1.6. Sosyal ve Kültürel Alandaki Gelişmeler

Avrupa devletlerindeki düzen ve nizamın sağlıklı bir şekilde işlemesi, İslam devletlerindeki geri kalmışlık ve Avrupa'nın buna karşı kat ettiği ilerleme ve bu ikisi arasında ortaya çıkan büyük farklılık, Batı medeniyetinin Doğu medeniyetini geride bıraktığı ve ona uymanın gerekliliği fikrinin yaygınlaşmasına sebebiyet verdi. Avrupa'daki havadis ve gelişmeler bizzat oraya giden ve bu gelişmelere şahit olan kişilerin ağızlarından veya Avrupa ile daha erken vakitlerde oraya seyahat etmek suretiyle temas kuran yazarlar aracılığıyla Arap toplumuna aktarıldı. Bu dönemde Avrupa'yı resmeden, tasvir eden ve Avrupa'nın iyi taraflarına uymanın gerekliliğini savunan doğulu yazarlar bu düşüncelerini paylaştıkları ilk kitaplarını yayımladılar.⁹⁷ Arap âleminde bu kitapların ilk örneği Avrupa ile daha erken vakitlerde temas kuran Mısır'da yayınlandı⁹⁸ ve bunu diğer Arap ülkeleri takip etti.

Tunus halkı, iletişim halinde bulundukları; İstanbul, Mısır ve Avrupa'da meydana gelen yenilikleri takip etmekteydi. Bu dönemde bazı saray görevlilerinin payitahttaki gelişmeleri eyalete bildirmeleri yanında, ulema ve devlet adamları İstanbul'u ziyaretleri esnasında yapılan ıslahatları bizzat görmekteydiler. Tanzimat Fermanı ilan edildiğinde, ne anlam ifade ettiği ve neler getirdiği Tunus'ta kavranmıştı.⁹⁹ Mısır'daki gelişmeler yakından izlenmekte, Paris'e giden ve gözlemlerini aktaran Mısırlı ıslahatçı Tahtâvî'nin eseri Tunuslu ıslahatçılar tarafından bilinmekteydi.¹⁰⁰

⁹⁶ İbn Aşûr, *el-Haraketü'l-Edebiyye ve'l-Fikriyye*, 16.

⁹⁷ İbn Aşûr *el-Haraketü'l-Edebiyye ve'l-Fikriyye*, 17.

⁹⁸ Bu kitapların ilk örneği 1836 yılında Mısır matbaasında basılan Şeyh Rifaa Rafi et-Tahtavi'ye ait "*Tehlisu'l ibriz fi telhisi'l-Bariz*" adlı eserdir. Mehmet Ali Paşa et-Tahtavi'yi 1826 yılında Fransa'ya gönderilen kırk kişilik öğrenci grubunun başına imam ve vekilharç olarak görevlendirdi. Tahtavi, burada Fransızcasını geliştirdi. Ve Voltaire, Racine, Rousseau ve Montesquieu gibi batılı yazarları okuyarak onlardan etkilendi. Bu eserlerin yazdığı kitaptaki etkisi büyüktür. (Ali Bengoğlu, *Osmanlı Devleti'nde Arap Milliyetçi Cemiyetleri*, (İstanbul: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müd. Hukuk Yayınları, 2007), 32.

⁹⁹ Şeybânî Binbelgîs, *en-Nizamü'l-Kazâi fi Bilâdi't-Tûnisîyye 1857-1921*, (Sfaks: Mektebetü Alâeddin, 2002), 77; Ahmed Tiveylî, *Dirâsât ve Vesâik ani'l-Hareketi'l-İslâhiyye bi Tûnis*, Tûnis 1992, 10.

¹⁰⁰ Mustafa et-Tevâtî, *Tûnisu'n-Nâhida: mine't-Tecdid ila't-Tahdis*, (Tûnis: Dârü'l-Marife, 2002), 38; G. S. Van Krieken, *Hayrûddin ve'l-Bilâdü't-Tûnisî (1850-1881)*, çev. Beşir b. Selâme, (Tûnis: Dârü Sehnûn, 1988), 16-17.

Avrupa'ya olan meraklarını gidermek isteyen ıslahat temsilcileri, imkânları ölçüsünde Avrupa'ya gitmeye başladılar. Öyle ki Ahmet Bey beraberinde vezirleri, bakanları ve maiyetinde bulunan komutanlarla Luis Philip (1846) döneminde Fransa'ya resmi bir seyahat düzenledi. Luis, ülkesinde demokratik bir düzen kurmuştu. Paris'in göz alıcı, büyüleyici ikliminde gözünü açan Ahmet Bey ve beraberindeki heyet, şaşırmış/büyülenmiş bir vaziyette ülkeye döndüler. Halkın hem ekonomik hem maddi hem de kültürel, siyasal, edebi ve fikri yaşamında meydana gelen değişimleri uzun uzun konuşmaya başladılar. Ahmet b. Ebi'd- Diyâf, bu seyahat ile ilgili mülâhazalarını bir kitapta toplamıştır. Bu kitapta Fransa'nın imarı, gelişmiş ahlak sistemi, gelişmiş ekonomisi ile bu gelişmişlik ile aynı yönde ilerlemiş olan ilmi ve fikri gelişmişliğe dikkat çekmiş ve söz konusu fikri gelişmişliğin toplumsal, siyasal ve iktisadi yaşam alanına olan etkisini anlatmıştır.¹⁰¹

Başta Ahmet Bey olmak üzere, Avrupa'ya seyahat eden Ebu Diyâf, General Hüseyin ve Hayreddin Paşa gibi ıslahatçılar, gördükleri düzen, gelişme ve özgürlükten etkilendiler. Islahatçıların önde gelen isimlerinden Hayreddin Paşa, görevi dolayısıyla 1853–1857 yılları arasında Fransa'da bulunmuş ve yenilikleri yakından görme fırsatı elde etmişti.¹⁰² Islahat taraftarı ulemâ ve devlet adamlarının Osmanlı başkentine, özellikle de Avrupa'ya yönelik seyahatleri, onları, modernizm fikrinin ve adaptasyonunun kendi toplumları lehine yararlar getireceği noktasına götürmüştü.¹⁰³

İstenen hedeflere ulaştıramasa da Ahmet Bey'in bu girişimleri, ıslahat fikrini ve ıslahata taraftar seçkin bir zümreyi ortaya çıkardı. Tunus'ta ıslâhat taraftarları iki temel grupta toplandı. Bunlardan ilki, İbrahim Reyyâhî, Mahmut Kâbâdo, Ebû Diyâf, Tayyib b. Selâme, Muhammed Bayram Hamis ve Salim Bûhâcib gibi Hammûda Paşa'nın ihya ettiği geleneksel medreseden yetişen ulemeden oluşmaktaydı. Bunlar dinî, ilmî ve kazâî önemli makamlarda bulunmaktaydılar.¹⁰⁴ İkincisi, Hayreddin Paşa, General Hüseyin ve Vezir Rüstem gibi Ahmet Bey'in kurduğu Bardo'daki modern harp okulu mezunları veya askerî eğitim alan asker ve devlet adamlarından meydana gelmekteydi. Bu okuldan mezun olanlar da ileride önemli askerî ve siyasi makamlara yükseleceklerdir.¹⁰⁵ Her iki

¹⁰¹ İbn Aşûr, *el-Haraketü'l-Edebiyye ve'l-Fikriyye*, 18.

¹⁰² Çetin, *Tunuslu Hayreddin Paşa*, 40–46; Mzali-J. P., *Tunuslu Hayreddin Paşa'nın Hatıraları*, 22-24; Ahmed Emîn, *Zuamâü'l-İslâh*, (Beyrût: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, Tsz.), 154.

¹⁰³ Kenneth J. Perkins, *Tûnisia*, (Colorado: Westview Press, 1986), 72.

¹⁰⁴ Tunus'ta ulemâ hakkında geniş bilgi için bkz. Arnold H. Grien, *el-Ulemâü't-Tûnisiiyyûn*, çev. Hafnâvî Amâyiriyye-Esmâ Muallâ, (Tûnus: Dârü Sehnûn-Beytü'l-Hikme, 1995).

¹⁰⁵ Ceylan, *Osmanlı Coğrafyasında İktidarın Sınırlandırılması*, 129-156.

gruptaki isimler Mahmud Kâbâdo ve Hayreddin Paşa önderliğinde çeşitli alanlarda ıslahat çalışmalarına katkı sundular.

Islahatçılar, bu dönemde anayasa, mülkî, adli, eğitim-öğretim ve kültürel alanlarda çeşitli ıslahatlara giriştiler. Zaten 19. yüzyılın ikinci yarısı İslam coğrafyalarında ıslahat çalışmalarının hayata geçirildiği bir zaman dilimiydi. Bu çalışmalar her ülkede farklı isimlerin önderliğinde gerçekleşecekti. Mısır'da Tahtavi ile başlayan bu hareket, sonrasında Cemaleddin Efgani ve Muhammed Abduh gibi isimlerden destek bulmuştur. Tunus'ta ise bu çalışmaların öncüsü hiç şüphesiz Tunuslu Hayreddin Paşa'dır. Hayreddin Paşa, *Akvemü'l Mesâlik*'te hayalini kurduğu devlet nizamını 1869-77 yılları arasında değişik makamlarda icra ettiği görevlerinde hayata geçirmeye çalıştı.

Ahmet Bey'in 1857 yılında vefat etmesiyle yerine amcasının oğlu Muhammed Bey geçti. Muhammed Bey'in iktidarı, mali bunalımların ve buna bağlı olarak ortaya çıkan kriz ve problemlerin olduğu güç bir zamana denk geldi.¹⁰⁶Bu dönem aynı zamanda Fransa ve İngiltere gibi ülkelerin sefirleri aracılığıyla Bey üzerinde baskı kurduğu ve imtiyazlar elde ettiği bir dönemdi. Ahmet Bey'in Tunus ordu ve donanmasını modernleştirmek, devlet idaresinin yenileştirmek çalışmaları ile ilgili olarak yaptığı harcamalar büyük masraflara yol açmıştı. Ahmet Bey, bu masraflar için maddi ihtiyaç hâsıl olduğundan ve iç piyasada bunları karşılayacak kaynak olmadığından istikraz/borç akdi için Paris'e yöneldi. Paris'le yapılacak olan istikraz akdi için Hayreddin Paşa görevlendirilmiş ancak o dönemde baş vezirlik makamında bulunan Mustafa Haznedar ile aralarında bulunan siyasi çekişme bu borçlanmanın gerçekleşmesine mâni olmuştur.¹⁰⁷Buna rağmen Avrupa'dan yapılan ufak çaplı borçlanmalar ve İngiltere-Fransa ikilisine tanınan imtiyazlar daha da artmıştır. Böylelikle devlet yönetiminde bunalım, kargaşa ve zayıflık emareleri hissedildi. Bunun sonucunda devlet aygıtında bu imtiyazları engelleyecek, ayrıcalıklı durumları ortadan kaldıracak ıslahat hareketlerini gerçekleştirme isteği güçlendi.

Bu durum, vezir Hayreddin Paşa ve ona yardımcı olan grubun yıldızının parlamasını sağladı. Ülkede yaşanan gelişmeler halk tabakalarında, bu işi halledecek olan kişinin tartışmasız Hayreddin Paşa olduğu fikrini güçlendiriyordu. Fakat Muhammed Paşa bu iradeyi ortaya koymaktan çok uzaktı. Nitekim halefi Ahmet Paşa'yı şiddetli bir

¹⁰⁶ Aşûr, *el-Haraketü'l-Edebiyye ve'l-Fikriyye*, 18.

¹⁰⁷ Çetin, *Tunuslu Hayreddin Paşa*, 27-28.

şekilde eleştirerek, ülkeyi Batı ile Doğu arasında bir çıkmaza soktuğunu öte yandan Doğu'ya ait gelenekleri ortadan kaldırdığını ifade ediyordu.¹⁰⁸

Özellikle mali imtiyazların aslan payını elinde bulunduran İngiltere ve Fransa, bu imtiyaz çemberlerini birkaç karış daha genişletmek ve söz konusu imtiyazları, “hukuki alana da yansıtarak güvence altına almak” üzere Tunus Beyi üzerinde baskı kurmaya başlamışlardır. Bu sırada Tunus'ta bir Yahudi'nin idam edilmesi ise İngiliz ile Fransız konsolosları için büyük bir nimet olarak kabul edilmiş ve konsoloslar hiç vakit kaybetmeden Tunus Beyi üzerindeki baskılarını fiiliyata dökmek üzere harekete geçmişlerdir. Bundan hareketle, “Tunus'ta bulunan yabancıların ticari ve hukuki menfaatlerini hukuki bir belgenin ilanıyla teminata kavuşturmak üzere” bir Fransız donanması Ağustos 1857'de Tunus'a gelmiştir. Konsolosların baskıları, donanmaların bu tehditkâr hareketleri ilk ciddi meyvesini vermiş ve Tunus Beyi bu atmosfer içinde 9 Eylül 1857'de Ahdü'l-Emân adlı hukuki metni ilan etmiştir.¹⁰⁹

Tunus Beyi'nin yaşanan gelişmeler karşısında kabul etmek zorunda kaldığı Ahdü'l-Emân adlı hukuki metin, buna rağmen İngiliz ve Fransız konsoloslarını pek tatmin etmemiştir. Buna bağlı olarak, Ahdü'l-Emân'ı yetersiz gören ve ihtiva ettiği hakların “anayasa ve kanunlarda tanınmasını ve güvenceye kavuşturulmasını” isteyen konsoloslar, bu isteklerinin karşılanması için yeniden harekete geçmişlerdir. Dönemin Beyi olan Muhammed Sadık Bey üzerinde daha etkin bir baskı kuran konsoloslar nihayet yine istediklerini elde etmişler ve 1861 yılında Kânûnu'd-Devle¹¹⁰ (Devlet Kanunu) kabul edilmiştir. Zaman zaman sınırları aşp fiilî durumlar oluştursa da fethedildiği 1574 yılından beri hukuken bağlı olduğu Osmanlı Devleti'nin ayrıcalıklı yönetime sahip bir eyaleti olan Tunus, kabul ettiği anayasada artık, “bey” yerine “melik”, “eyalet” yerine “ülke” kavramlarına yer vermek suretiyle artık bağımsızlık veya eyaletten devlete dönüşme iradesini ortaya koymuştur.¹¹¹

Anayasa alanındaki bu gelişmelerin yanında bu dönemde, Tunus idaresinin ıslahı, merkezi yönetimin düzenlenmesi, yıllık gelirlerin yarısına yaklaşan dış borçların ödenmesi, sağlam bir maliye politikası güdülmesi, tarım reformu, iktisadi ve mali

¹⁰⁸ Aşûr, *el-Haraketü'l-Edebiyye ve'l-Fikriyye*, 19-20.

¹⁰⁹ Diyaf, *İthâfû ehli'z-zamân bi-ahbâri mülûki Tûnis*, II, 235 vd.

¹¹⁰ Kanunu'd-Devle: Temelde Müslüman olmayan Avrupalıların haklarını güvenceye alan Ahdu'l-Eman sonrası süregelen benzer baskı, 1861 yılında Muhammed Sadık Bey (1859-1882) tarafından, İslam-Osmanlı coğrafyasında kendi türünün ilki sayılan Kanunu'd-Devle adlı bir anayasayı ilanla sonuçlanmıştır. Bkz. Ceylan, Ayhan, *Osmanlı Coğrafyasında Modern İlk Anayasa: Kanunu'd-Devle (1861 Tunus Anayasası)*, 367)

¹¹¹ Ceylan, *Osmanlı Coğrafyasında İktidarın Sınırlandırılması*, 129-156.

tedbirler hayata geçirilen önemli reformlardır.¹¹² Bu dönemde merkez teşkilatındaki bu reform çalışmalarının yanı sıra taşra örgütlenmesine yönelik reform çalışmaları da dikkat çeker. Valiler, atanmış memurlar olup bulundukları bölgeyi tanımadıkları ve kısa bir süre sonra yerlerinin değişeceği düşüncesi içinde oldukları için ya faydalı işler gerçekleştirememekte ya da gerçekleştirse bile bu sürdürülebilir olmamaktadır. Bu sebeple Meclis-i Mebusan'ın toplanması için oluşturulacak seçim kanununda valilerin yanı sıra her vilayette bir vilayet meclisinin toplanması hükme bağlanmıştır. Bu vilayet meclisleri, vilayetlerdeki işlerin kanuna göre yerine getirilmesi noktasında sorumlu tutulmuşlardır.¹¹³

Adli alanda, önemli çalışmalara imza atan Hayreddin Paşa, Tunuslular ve yabancılar arasındaki davalara bakan mahkeme teşkili, dini mahkemelerin yeniden teşkilatlandırılması, noterlik ve hapishanelerin düzenlenmesi çalışmalarını gerçekleştirdi. Hayreddin Paşa, bu dönemde örfi mahkemelerin ıslahı ve Musevi cemaati mahkemelerinin tanzimi gibi çalışmalarda başarılı olmuşsa da konsolosluk mahkemelerinin iptali noktasında isteğini elde edememiştir.¹¹⁴

Ülkeye yabancı müdahalesini önlemek için dış borçların ödenmesine büyük önem veren Hayreddin Paşa, Tunus'taki İngiliz, Fransız ve İtalyan menfaatlerini dengede tutan bir siyaset takip etti. Tunus'un kötü ekonomik durumu onun arzuladığı geniş çapta reformları engelledi. 1864 yılında büyük bir isyan patlak verdi. Bu durum Tunus halkının reformları tasvip etmediğinin bir işareti olarak görüldü. Çünkü her ıslahat hareketi halka vergi yükü olarak dönüyordu. Bundan dolayı ülke yıkık dökük bir harabeye döndü ve boşluğa düştü. Anayasal düzen askıya alınarak meclis işlevsiz hale getirildi. İç savaş, kıtlık, bulaşıcı hastalıklar ülkeyi sardı. Bu durum tam altı yıl sürdü. Bu zorlu yıllar, yıkım dönemi maalesef ülkenin bağımsız kimliğine zarar verecek şekilde bitti. Çünkü ülkenin mali yapısı bu dönemde uluslararası bir borç komisyonunun kontrolüne girmişti.¹¹⁵

Ülkenin başına gelen bu durum, ıslahat karşıtlarının ıslahatçıları eleştirmesine ve onları karalamalarına neden oldu. Çünkü ülkenin maruz kaldığı bu kötü durumun müsebbibi olarak onları görüyorlardı. Bundan dolayı siyasi ve ilmi kadroları işgal eden ıslahatçıları görevlerini terk etmeye zorladılar.¹¹⁶

¹¹² Çetin, “*Tunuslu Hayrettin Paşa*”, DİA, XVII, 57-60.

¹¹³ Karlığa, *Tunuslu Hayreddin Paşa ve Tanzimat*, 187-200.

¹¹⁴ Çetin, *Tunuslu Hayreddin Paşa*, 127-128.

¹¹⁵ İbn Aşûr, *el-Haraketü 'l-Edebiyye ve 'l-Fikriyye*, 21-22.

¹¹⁶ Abdullah, *El-Haraketü 'l-Vataniyye*, 22.

Islahatçıların özellikle ilgilendikleri bir diğer konu ülkede yürütülen eğitim ve öğretim faaliyetleri idi. 19. yüzyılın ikinci yarısında Tunus'ta eğitim ve öğretim genellikle ananevi bir tarzda hizmet veriyordu. Ahmet Bey zamanında modern okullar açmak ve klasik medrese eğitimini ıslah etme girişimleri olmuştur.¹¹⁷ 1857-1864 reformlar döneminde Câmiu'z-Zeytûne ve diğer kurumlarda bazı yenilikler yapılmaya çalışılmıştı.¹¹⁸

1840 yılında kurulan askeri Bardo Okulu her ne kadar askeri alanda açılan bir okul olsa da okulun etkisi sadece askeri alanla sınırlı kalmadı. Okul askeri alanla ilgili derslerin yanında Fransızca, Arapça ve İslami bilimler alanında eğitim sundu. Bu okulda mezun olan subaylar, ülkenin siyaset ve fikir dünyasında önemli bir etkiye sahip oldular.¹¹⁹

Ahmet Bey'in ıslahatçı önderliğini sonraki dönemlerde sürdüren yine vezir Hayreddin Paşa olmuştur. Hayreddin, ıslahat fikrinde ikinci merhale diyebileceğimiz bir zaman diliminde, kendisi gibi ıslahat taraftarı bir grubu Tunus idaresine atamak suretiyle Tunus'un fikir ve edebiyat alanındaki gelişimini sağlamak istiyordu.¹²⁰ Daha önceleri Avrupa ülkelerine ve İstanbul'a yaptığı seyahatlerde eğitim ve kültür müesseselerine verilen önemi görmüştü. İstanbul'da eğitim veren Galatasaray Lisesi bu anlamda dikkate değer bir kuruluştur. Akvemu'l Mesâlik'te titizce savunduğu konulardan biri İslam ümmetinin bilgi, sanat ve kültürde kalkınması ve ilerlemesiydi. Bu itibarla Vezir-i Ekber olunca önemle ele aldığı ve gerçekleştirmeye çalıştığı reformlardan biri eğitim ve öğretim alanında meydana geldi.¹²¹

Eğitim ve öğretim alanında hayata geçirilen en önemli gelişme şüphesiz Sadıkiye Medresesi'dir. 1 Haziran 1874'te Vezir Hayreddin Paşa'nın başkanlığında sekiz üyeden oluşan "Eğitim Reformu Komisyonu",¹²² Câmiu'z-Zeytûne'deki dersler, müderrisler ve talebeler ile ilgili işlerin düzenlenmesi ve açılması planlanan yeni okulun organizasyonu hakkında bir plan hazırlamakla görevliydi.

Tunus maarifini modernleştirmek ve mevcut eğitim müesseselerini ıslah etmek, yenileştirmek için bu komisyon bir yıl süreyle her pazartesi toplanarak önemli kararlar

¹¹⁷ Diyaf, *İthâfû ehli'z-zamân bi-ahbâri mülûki Tûnis*, IV, 36, 65-67.

¹¹⁸ G.S. Van, Krieken, *Khayr al-Din et la Tûnisie(1850-1881)*, (Leiden: E.J. Brill, 1976), 183.(akt. Çetin, *Tunuslu Hayreddin Paşa*, 147)

¹¹⁹ el-Kilânî, Komisyon, *Târihu'l-Edebi't-Tûnisi'l-Hadîs ve'l-Muâsır*, 12.

¹²⁰ Cinhânî, *Haraketü'l- Islâhiyye fî Tûnis*, 120.

¹²¹ Mongi Smida, *Khereddine, ministre réformateur(1873-1877)*, (Tunus: Maison Tûnisienne de l'édition, 1970), 296-301, Çetin, *Tunuslu Hayreddin Paşa*, 147.

¹²² Krieken, *Khayr al-Din et la Tûnisie*, 191.

aldı. Bunların en önemlisi, Tunus'un şartlarına ve geleneklerine uygun fakat Avrupaî tarzda modern bir eğitim verecek bir okulun kuruluşu idi. Nizamnamesi hazırlanan okulun adı, beyin adına izafeten Sadıkiye Medresesi veya Sadıkiye Koleji¹²³ oldu. Sadık Paşa okulun kuruluş menşurunu 13 Ocak 1875 tarihinde imzaladı. Okulun müdürlüğüne Tunus eski Belediye Başkanı Muhammed el-Arûbî Zarrûk getirildi. Adı, klasik bir tabir olarak medrese ise de mahiyet ve işlevi itibariyle yeni bir müessese hüviyetinde idi.¹²⁴ Okul üç bölüme ayrılıyordu. Birinci bölüm 4 yıllık ilkökul, ikinci bölüm 5 yıllık şeriat ilimleri eğitimi, üçüncü bölüm ise 7 yıllık yabancı diller ve fen ilimlerini oluşuyordu. Türkçe, Fransızca, İtalyanca, matematik, fizik, kimya, coğrafya ve zooloji dersleri okutulacaktı.¹²⁵

Hayreddin Paşa, vezaret süresince kurduğu bu okulun iyi hizmet vermesi için gayret ve teşvikte bulundu. Tunus halkı da okula rağbet gösterdi. Öğretim yılı sonunda başarılı olanlar Bey tarafından kabul edilerek kendilerine hediyeler verildi. 1880'de Fransa'ya ve 1881'de İstanbul'a Galatasaray Lisesi'ne devam için öğrenciler yollandı.¹²⁶

Halkın ve ulemanın muhalefetini çekmeden ananevi ve modern eğitimi birlikte verecek olan Sadıkiye Kolejinin kurarken Hayreddin Paşa ve ekibinin amacı gayet mütevazı idi. Bu okul sayesinde Tunus'a modern ilimlerin girmesi sağlanacaktı. Medrese adı, şeriat ilimlerinin okutulması ve Zeytûne'den çıkmış müderrislerin ders vermesi yönüyle eskiye bağlılığı ifade etti. Avrupalı hocaların bulunması, yabancı dillerin okutulması ve modern fen bilimlerinin tedrisi yönüyle de yeni bir zihniyeti gösterdi. Mütevazı başlangıcına rağmen Sadıkiye Medresesi, Tunus'un fikri ve kültürel yapısında ve yeni bir aydınlar zümresinin teşekkülünde önemli bir rol oynadı. Tunus'un idari, siyasi ve kültürel hayatında ileriki yıllarda etkili olacak birçok değerli şahsiyeti bu okulda yetiştirdi.¹²⁷

Hayreddin Paşa'nın başkanlık ettiği Eğitim Reformu Komisyonu'nun bir diğer görevi Tunus'ta geleneksel tarzda eğitim veren Câmîuz-Zeytûne'nin ıslahıydı. O yıllarda idaresinin düzensiz, müderrislerin isteklerine göre hareket ettiği, imtihanlar için ciddi bir

¹²³ Hayreddin Paşa Hatıratında "Sadıkî Koleji" demektedir. Memoires, s. 36. Yazılan birçok yeni eserde medrese yerine kolej tabiri kullanılmaktadır. (Bkz.Çetin, Atilla, Tunuslu Hayreddin Paşa, 139 no'lu Dipnot.)

¹²⁴ Smida, *Khereddine*, 301-303.; Krieken, *Khayr al-Din et la Tûnisie*, 192-193.(akt. Çetin, *Tunuslu Hayreddin Paşa*, 155.)

¹²⁵ Ahmed Abdusselam, *Mevakifu islahiyye fi Tûnis kable'l-Himâye*, (Tunus: eş-Şeriketü't-Tûnisiyye li'-Tevzi', 1986), 70.

¹²⁶ Smida, *Khereddine*, 403-404.

¹²⁷ Çetin, *Tunuslu Hayreddin Paşa*, 150.

nizamın olmadığı bir okul haline gelmişti. Daha önceleri ıslah etmek hususunda yapılan birkaç girişim sonuç vermemişti.¹²⁸ Hayreddin, bu müessesenin başına General Hüseyin'i getirerek işe koyuldu. İdari açıdan birkaç değişiklik yaparak çalışma düzenine yeni bir şekil verdi. Müderrislerin maaşlarının ödenmesine ihtimam gösterildi. Yıl sonu imtihanları Dâr el-Bey'de yüksek devlet görevlileri, din adamları, okul müdürleri, yabancı misyon şefleri huzurunda yapıldı. Başarılı olanlara mükâfatları Bey adına dağıtıldı.¹²⁹

Câmiuz-Zeytûne'de yapılan reformlar esaslı yenilikler getirdi. Eğitim ve öğretim başlangıç kısmı dört, orta kısmı üç ve yüksek kısmı iki seneden oluşan üç bölüme ayrıldı. Müderrislerin görevleri açıklık kazandığı gibi, okunacak eserlerin resmen seçimi yapılarak her bölümde neler okunacağı belirlendi.¹³⁰ Islah edilen Zeytûne'den kısa zaman sonra önemli şahsiyetler yetişmeye başladı. Hayreddin Paşa'nın maarif politikası gerek Sadikiye Koleji'nde ve gerekse Zeytûne reformunda büyük ölçüde başarıya ulaştı. Zeytûne reformu, 1872'de Mısır'da el-Ezher'de gerçekleştirilen ıslahat ile benzerlikler arz etmiştir.¹³¹

Son olarak 1875 yılında Abdeliyye Kütüphanesi'nin kuruluşu için bir kanun çıkarıldı. Hayreddin Paşa bizzat kendi kütüphanesinden 111 el yazması eseri bu kütüphaneye bağışladı. Matbuata önem vererek kitap yayınları çoğaltıldı. Dışarıdan kitaplar getirilerek bu kitapların tercümeleri yapıldı ve Tunus'ta basımı gerçekleştirildi.¹³²

Islahatçıların önem verdiği bir diğer konu, kültür ve yayın hayatındaki ıslahatlardı. 19. yüzyılın ikinci yarısı Tunus'ta kültür ve yayın hayatı bakımından da birtakım gelişmelere sahne oldu. Tunus Beylerinin ve sarayın teşvik ve taltifleri ile birçok edebiyat, kültür adamı, şair ve din adamı yetişmişti. Tunus Devleti'nin ilk resmî gazetesi olan er-Râid gazetesinde, 1860 yılından başlayarak resmi ve kanuni metinler yanında fikri, kültürel ve dünya ile ilgili yazılar yayınlanıyordu.¹³³

Bu dönemde Tunus'un tek basın organı olan *er-Râid*'e ayrı bir önem verildi. Gerçekleştirilen reform ve yenilikleri içte ve dışta tanıtmak ve halka duyurmanın yanında, gazete halkı eğitmek için bir vasıta olarak görüldü ve güçlenmesi sağlandı. 1875-1876'da *er-Râid*'de idari ve teknik düzenlemeler gerçekleştirilerek Muhammed Bayram Hamis,

¹²⁸ Krieken, *Khayr al-Din et la Tûnisie*, 186-187.

¹²⁹ Çetin, Atilla, *Tunuslu Hayreddin Paşa*, s. 152.

¹³⁰ Abdusselam, *Mevakifu islahiyye fi Tûnis*, 68.

¹³¹ Krieken, *Khayr al-Din et la Tûnisie*, 197-198.

¹³² Cinhânî, *Haraketü'l- Islâhiyye fi Tûnis*, 130.

¹³³ Smida, *Khereddine*, 337-345.

resmi matbaa ve gazetenin başına tayin edildi. Hamza Fethullah yardımcılık görevinin yanında gazetede yazarlık yaptı. Mansur Carletti, Avrupa basınına Arapçaya çevirmeye devam ettiği gibi, Muhammed Senûsî edebî makaleler yazarlığını sürdürdü. Hayreddin Paşa ayrıca 16 Nisan 1877 tarihli emriyle bütün Tunus ve vilayetler memurlarının gazeteye abone olmalarını mecbur etti. Her çarşamba çıkan gazete, böylece bütün Tunus’a ulaştı. Dış haberler, röportajlar, sosyal, kültürel, teknik olaylar, Osmanlı Devleti ve İslam dünyası ile ilgili konular işlendi.¹³⁴

Yayın ve basın bakımından Hayreddin Paşa’nın görevde olduğu yıllar oldukça faal geçti. 1860-1883 yılları arasında beylik matbaasında 68 eser basıldı. Sadece Hayreddin Paşa’nın vezaretinde basılan eser sayısı 22 idi. Bu rakam bütün yayınlarını üçte birini teşkil etti. Gramer, edebiyat, hukuk eserleri, Zeytûne yazmaları, Sadıkiye Koleji talebeleri için kitaplar, kütüphane katalogları, yeni kanun ve nizamlar basılan eserler arasındaydı. Hayreddin Paşa’nın yayın amacı eski yazmaları tanıtmak, muasır Tunus yazarlarının çalışmalarını yaymak, eğitime faydalı kaynak kitapları çıkarmaktı. Daha Vezir-i Ekber olmadan Ahmet İbni Ebi Diyaf’ın tarihini yazmak için emekliliğini aldığı zaman uzun hizmetine mükafaten bir maaş tahsisini sağlamıştı. Ayrıca Mahmut Kâbâdo’nun 1871’de vefatından sonra yazma “*Divan*”ını toplatarak resmi matbaada 1877’de basılmasını sağladı¹³⁵

Öte yandan Hasan Lazugli tarafından çıkarılan bir salname (el-Nuzha), 1861’den beri özel olarak yayınlandı. Hicri, Miladi tarihler. Beylik Erkanı, vilayetler, Tunus hakkında bazı muhtasar bilgiler mevcuttu. Hayreddin Paşa’nın Vezir-i Ekber olmasından itibaren onu tebci etmek için adı *el-Nuzha al-Hayriyye* olarak değiştirildi. Muhtevası genelde aynı kalmakla beraber Paşa’nın yenilik ve ıslahatlarına yer verildi.¹³⁶

¹³⁴ Çetin, *Tunuslu Hayreddin Paşa*, 155.

¹³⁵ Smida, *Khereddine*, 345-346.

¹³⁶ Abdusselam, *Mevakifu islahiyye fi Tûnis*, 112-113.

İKİNCİ BÖLÜM

TUNUS ULUSAL ROMANI VE TARİHSEL ARKA PLANI

Arap edebiyatında modern edebi türlerin ve bu türlerden olan romanın gelişiminde Lübnan ve Mısır öncü rol oynayan iki mihver ülkedir. Matbaacılığın gelişimi ve gazetecilik alanındaki faaliyetler ile Batı edebiyatından yapılan tercümeler, bu öncü rolde etkili olmuştur. 19. yüzyılın sonlarından itibaren bu ülkelerde gerek tercüme gerek uyarlama ve gerekse de telif olsun pek çok kısa hikâye metni Arap edebiyatına kazandırılmıştır. Bu iki ülke dışındaki Arap ülkeleri, 19. yüzyılın sonunda yaşanan bu gelişmelerin gerisinde kalmıştır.¹³⁷

Fransız işgali nedeniyle hem sömürgeci uygulaması olduğu politikalar hem de Fransız dilinin etkisi nedeniyle Fas, Cezayir ve Tunus gibi Mağrip ülkeleri edebi gelişimlerini geç tamamlamışlardır. Bu nedenle söz konusu bu ülkelerde özellikle kısa hikâye ve roman gibi edebi türlerin ilk örneklerinin Doğu Arap ülkelerindeki muadillerinden daha sonra ortaya çıktığı görülmektedir.¹³⁸

Romanın ve diğer modern edebi türlerin Arap edebiyatında gelişim seyri, Arap ülkelerinin Batı ile siyasi ve kültürel etkileşimindeki katkıları göz önüne alındığında, Napolyon'un Mısır Seferi ile yakından ilgilidir. Bu sefer sonrası başlayan dönemde Mısır ve diğer Arap ülkeleri, Batı edebiyatının modern edebi türleriyle tanışmıştır. Batı edebiyatından yapılan tercümeler ve uyarlamalar Arap edebiyatının klasik yazım üslubunda da bir değişimi beraberinde getirmiştir. Bu tercümelerin yanı sıra modern edebi türlerin ve romanın gelişiminde, matbaanın ve gazetecilik faaliyetlerinin yaygınlaşması da önemli bir diğer etkidir.¹³⁹

Arap dünyasındaki klasik dönem edebi yönelişler ile yeni dönem edebi yönelişleri keskin çizgilerle ayırmak elbette zor olabilir.¹⁴⁰ Aslında bir ülkede görülen önemli siyasal gelişmelerin o ülkenin edebiyatında şöyle veya böyle bir yansıma bulması kaçınılmazdır. Ancak bu yansımaların söz konusu siyasal hareketin hemen ardından belirmesi

¹³⁷ John A. Haywood, *Modern Arabic Literature 1800-1970*, (Londra: Lund Humphries, 1971), 126.

¹³⁸ Turgay Gökgöz, *Modern Tunus Romanına Bir Bakış*, Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 49, Kasım 2019, 69-96.

¹³⁹ Haywood, *Modern Arabic Literature*, 126; Hüseyin Yazıcı, *The short Story in Modern Arabic Literature*, (Kahire: General Egyptian Book Organization, 2004), 24; Ahmet Kazım Ürün, "Modern Arap Edebiyatında Öne Çıkan Bazı Temalar", Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 35 (2016), Menekşe Filiz Yıldırım, *Modern Cezayir Edebiyatında Kısa Öykü Türünün Doğuşu ve Gelişimi*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. 2018), 49.

¹⁴⁰ Hasenî Seyyid Lebîb ve Raşîd ez-Zevvâdî, *İtticâhâtü'l-Kıssati't-Tûnisîyye el-Kasîra*, (Kahire: Dâru'l-İthâf Li'n-Neşr, 2000), 17.

beklenemez. Bu yüzden edebiyat tarihi dönemlendirilirken, edebiyatın kendi içindeki değişim ve yönelimler esas alınmalı ise de özellikle edebiyatın klasik veya yeni dönem biçiminde ayrılmasında belirleyici etmen, hemen hemen tüm dünya edebiyatları için siyasal gelişmeler olmaktadır.¹⁴¹

Modern Tunus edebiyatının klasik dönemi ile yeni dönemini ayırmada elimizde iki kıstas bulunmaktadır. Bunlardan birincisi tarihsel süreç, diğeri ise yazılı metinlerdir. Tunus'un Fransa tarafından işgali ve bu işgalin ardından Tunus'taki siyasal ve sosyal yapının değişime uğraması, hemen olmasa da ülkedeki edebi gelişimin sonraki dönemlerde ana belirleyici öğelerinden biri olmuştur. Yazılı metinlerde ise birbirini takip eden iki döneme ışık tutan “*er-Râid et-Tunisi*” ve “*el-Hâdire*” adlı gazeteler dikkat çekmektedir.¹⁴²

Bu bağlamda modern Tunus hikâyeciliğinin geçirmiş olduğu değişim ve dönüşümü öğrenmemize olanak sağlayacak ilk merhalelerin ele alınması gerekmektedir. Çünkü roman kavramı ve hikâyeciliğe dair bazı ıstılahlar/formlar bu ilk dönemlerde ortaya çıkmıştır. Bilinmesi gereken bir diğer husus Tunus'ta romanın, kendiliğinden değil ancak kısa hikâyecilik alanında ortaya çıkan çalışmalar sonucunda ortaya çıkmış olduğu gerçeğidir. Tunus'taki roman yazarlarının büyük çoğunluğunun roman yazmadan önce öykü veya kısa hikâye türünden eserler ortaya koymuş olmaları bu gerçeği teyit etmektedir.¹⁴³

Sonuç olarak Tunus romanı/romancılığı demek, bir bakıma Tunus hikâyesi ve hikâyeciliğinin serüveni demektir. “Tunus romanı” ve “Tunus hikâyesi” ifadelerinin edebi tarih içerisindeki ilk kullanımlarına gidecek olursak, bu ifadeler o kadar iç içe geçmiş ifadelerdir ki, bu kavramları ilk defa makalelerine konu edinen yazarlar bile aynı paragraf içerisinde bu kavramları bazen bilinçli bazen de sehven birbirinin yerine kullanmıştır.

Bu bağlamda bu başlık altında işlenecek olan konunun, bazen modern Tunus hikâyesi, bazen de modern Tunus romanı olarak tanımlanabileceği dikkatlerden kaçmayacaktır.

2.1. Modern Tunus Romanı

¹⁴¹ Rahmi Er, *Modern Mısır Romanı-I (1914-1944)*, (Ankara: Hece Yayınları, 2015), 13.

¹⁴² Lebib, *İtticâhâtü'l-Kıssati't-Tûnisiyye*, 17.

¹⁴³ ez-Zimirli, *el-Haraketü'l- Kısasiyye fî Tunus mine'n-Neşeti ile'l-İstiklâl*, Hayatu's-Sekâfe, Mart, 1984, Tunus, 62.

Tunus edebi hareketinin tarihçesini aktaran birçok kaynak, Tunus romanının önemli aşamalardan geçtiğini ifade etmiştir. Bu aşamalardan en önemli başlığı roman öncesi kısa hikâye ve öykü çalışmaları teşkil etmektedir. Bu nedenle bu başlıktan hareket etmek daha doğru ve yerinde bir adım olacaktır.

Edebiyat eleştirmenleri, Tunuslu hikâye yazarlarının, hikâye tecrübeleri ve deneyimleri noktasında farklı düşüncelere sahip olsalar da hikâye sanatının Tunus tarihinde köklü, kadim bir geçmişi olduğuna ve bu türün hem şekil hem de muhteva yönünden çeşitli, büyük merhalelerden geçtiğine işaret etmişlerdir.

Hikâye sanatı ve hikâyecilik, Tunus'ta kadim bir geçmişe sahiptir. Zira Arapların bu alanla ilgili araştırmalar yaptıkları, ilgi bakımından bu konuya değer verdiklerini görüyoruz. Araplar masal, macera, hikâye, efsane fıkra gibi hikâye sanatına dair çeşitli türleri çok eskiden de biliyorlardı. Kadim Arapça kitaplar, Arapların savaşlardaki kahramanlıkları ve bu kahramanlıklarını öven tasvirlerle doludur. Ayrıca bu kitaplar insanların his, duygu ve eğilimlerini, bir diğer açıdan da âşıkların ve sevgililerin hikâyelerinden değişik türden örnekler sunmuşlardır.¹⁴⁴

Dr. Ahmet Tıveylî, bir makalesinde¹⁴⁵ Arapların dünyaya hikâye ve öykü türlerinin en parlak örneklerini sunduğunu, edebi tarihlerinin Leylâ ve Mecnûn, Kays ve Lübna, Büseyne ve Cemîl, Kuseyr ve Azze vb. aşk hikâyeleri ile dolu olduğunu ifade etmektedir. Yazar, önemli bir konuya daha dikkat çekerek şöyle der: “Tunus'taki tabakât kitapları, sosyal toplulukların günlük/gündelik yaşamlarını konu edindikleri gibi eski zamanlarda Tunus toplumunda meydana gelen ve nükte içeren hikâyeleri de konu edinmiş ve bu türden ürünleri ihmal etmemişlerdir.”¹⁴⁶

Arapların eski zamanlarda öykü ve hikâye türlerini bildikleri şüphe götürmez bir gerçektir. Çünkü Araplar, zamanın kendilerine sunduklarını iyi özümseyerek, çağın kuşatıcı dilini yakalamışlardır. Bundan dolayıdır ki ortaya koydukları ürünler özgün/orijinal ve etkileyici bulunmuş ve böyle tanımlanmıştır. Ancak şu var ki edebiyat eleştirmenleri eski zamanlara ait olan kadim hikâyecilik sanatının, modern hikâye sanatının tekniğini yakalayıp yakalamadığı hususunda aynı görüş ve kanaate sahip değildirler.¹⁴⁷

¹⁴⁴ Lebîb, *İtticâhâtu'l-Kıssati't-Tûnisiyye*, 22.

¹⁴⁵ Ahmed Tıveylî, *fi cuzuri'l-Kıssai fi'l-Edebi'l-Arabiyyi*, Sahifetü'l-Hürriyye, Eylül 1995, 3.

¹⁴⁶ Tıveylî, *Fi cuzuri'l-Kıssa fi'l-Edebi'l-Arabiyy*, 3.

¹⁴⁷ Ebu Zeyyân es-Sa'dî, *fi'l-Edebi't-Tûnisi'l-Muâsir*, (Tunus: Dâru'l-Arabiyyetü Li'l-Kitab, 1982), 130.; Aşûr, *el-Hareketu'l-Edebiyye*, 123-124.

Bütün bunların ışığında hikâye ve hikâyecilik kavramları bir realite olarak Nisan 1959'da “*el-Fikr*” dergisinde “*Kadiyyetü'l-Kıssati't-Tûnisiyye*” başlığıyla özel bir sayının konusu olmuştur. Bu çalışma ile fikir ve edebiyat çevrelerine birtakım sorular sorulmuş ve bu çevrelerden değişik cevapların geldiği görülmüştür. Hikâye yazarı Naciye Samir; Tunus'ta hikâye sanatının neredeyse olmadığı görüşünde iken, Doktor Tahir el-Hamiri, Tunus edebiyatında hikâye alanındaki fakirliğin göreceli bir fakirlik olduğu görüşündedir. Ona göre, şairler ve makale yazarlarının sayısına göre hikâye yazarları azınlık konumunda oluşu tam da bu bakış açısından kaynaklanmaktadır.¹⁴⁸ Osman el-Kaak'a göre de roman sanatı Tunuslular için köklü bir geçmişi olan bir sanattır. Hikâye ise hem eski zamanlarda hem de modern çağda bolca örnekleri olan bir sanattır.¹⁴⁹

Sonuç olarak hikâye sanatı, Arap geleneğinde bolca örnekleri bulunan ve modern Arap uyanışından başlayarak gelişmekte olan bir sanattır. Hikâyeye dair çalışmalar adım adım artarak gelişimini sürdürmüştür. Lübnan'da Mihail Nuayme ile başlayan hikâye serüveni, Mısır'da Muhammed Teymur'un çabalarıyla temel ilke ve esaslarını oluşturmuş¹⁵⁰ ve geç de olsa Kuzey Afrika ülkeleri ile mecrasını bularak yoluna devam etmiştir.

2.1.1. İlk Tercüme Denemeleri

Tunus edebiyatında kısa hikâye türünün ortaya çıkışı birkaç aşamada gerçekleşmiştir. Matbaanın kurulmasının ardından yayın hayatına başlayan gazeteler, bu türün gelişiminde önemli bir yere sahiptir. 1862 gibi erken bir zamanda Giovanni Boccaccio'nun “*Decameron*” isimli eserinin bir bölümünün tercümesi ve Fransızca yazılan “*es-Sehratu'l-Ahire fî Ğırnâta*” (Ğırnata'da Son Gece), Tunus'ta hikâye denemelerinin başlangıcı kabul edilmektedir.¹⁵¹ Ayrıca Bu dönemde Fransızca-Arapça şeklinde iki dil ile yayın yapan “*el-Mecelletu't-Tûnisiyye*” dergisi Fransız yazar La Fontaine'a ait fabllardan bir kısmını Fransızca olarak yayınlamıştır.¹⁵²

1860 yılı, Tunus'ta matbaacılık ve gazeteciliğin ortaya çıktığı yıldır. Matbaacılık, Tunus edebiyatının şifahi, rivayet ve el yazması formdan çıkararak basım ve yayın

¹⁴⁸ Lebîb, *İtticâhâtü'l-Kıssati't-Tûnisiyye*, 23.

¹⁴⁹ Müncî Şimlî, *Havliyyât el-Câmietü't-Tûnisiyye*, Sayı: 2, Yıl: 1965, 126.

¹⁵⁰ es-Sa'dî, Ebu Zeyyân, *fî'l-Edebi't-Tûnisi'l-Muâsır*, 126.; Abbas Hudr, “*Muhammed Teymur: Raidu'l-Kıssa el-Kasira*”, *Mecelletü'l-Kıssa*, Yıl:1, Sayı :3, Mısır, 1964, 69-82.

¹⁵¹ Lebîb, *İtticâhâtü'l-Kıssati't-Tûnisiyye el-Kasîra*, 22.

¹⁵² ez-Zimirî, *el-Haraketü'l- Kıssasiyye fî Tunus*, 67.

formatına geçişini ifade eden olaydır. Bu olay aynı zamanda “*makâme*” türüne aykırı ilk hikâyenin 1906’da yayınlanmasını sağlayan değişim ve dönüşümün diğer adıdır.¹⁵³

Tunus’ta matbaa ve gazeteciliğin ortaya çıkışı, Tunus edebiyatını belli bir kitle veya grubun etki alanından çıkarak genel okuyucu kitlesi ile buluştuğu nadide bir olaydır. Ayrıca bu dönem hem doğu hem de batı edebiyatlarına vukufiyetleri ölçüsünde, yazarların eserlerini yayınlamak suretiyle bu edebiyatın şeklini ve içeriğini değiştirdiği bir zaman dilimidir.¹⁵⁴

Tunus’un ilk gazetesi olarak kabul edilen “*er-Râid et-Tunisi*” gazetesi, ilk yıldan itibaren okuyucularını Arap hikâyeciliğine ait eski metinler ve batı hikâyeciliğine ait tercüme metinler ile buluşturdu. Yapılan bu tercümeler “*makâme*” türü dışında Arapça yazılmış ve geniş halk kitleleri ile buluşacak olan yeni hikâyecilik hareketinin adeta bir ön sözü niteliğindeydi.¹⁵⁵

Resmî gazeteciliğin başlangıcı, Tunus halkının konusu siyaset olan hem Arap hem de Batı hikâyeciliğinin değişik türleri ile tanışmasını sağladı. Bu gazete sayesinde okuyucular, dış siyasi olaylardan haberdar oluyor, gayri resmi sayfalarda ise eski ve yeni modern edebi ürünler ile buluşuyordu. Bu gayri resmi olan bölümde ikinci sayıdan başlayarak eğlendirici bir haber dizisi yayınlandı.¹⁵⁶ Zira gazete, sadece devlete ait birtakım merasim, kutlama, kanun ve işlerin değil aynı zamanda birçok şiir, makale, inceleme ve araştırmalara yer vermiştir.¹⁵⁷

Aynı zamanda bu ilk ürünler ülkede gelişmekte olan ıslahat hareketine hizmet ediyordu. “*er-Râid et-Tunisi*”, Hayreddin Paşa’nın öncülük ettiği ıslahat girişimlerinin olduğu bir zaman diliminde ortaya çıkmıştı.¹⁵⁸ Zaten bu derginin ilk çıkışı esnasında editörlüğünü yapan Mahmut Kâbâdo, Muhammed Bayram el-Hamis ve Muhammed es-Senûsî gibi isimler Tunus’taki ıslahat hareketinin öncüleriydi.¹⁵⁹

“*er-Râid et-Tunisi*” gazetesinin bu dönemdeki bir diğer faaliyeti, “ülhiye/meşgale” başlığı altında Osmanlı Devleti’nde yayın yapan bazı gazetelerden nakiller yapmasıdır. Gazete, o dönemde Arapça çıkan “*el-Cevaib*”¹⁶⁰ gazetesinde yer alan

¹⁵³ ez-Zimirlî, *el-Haraketü'l-Kıyasiyye fî Tunus*, 64.

¹⁵⁴ ez-Zimirlî, *el-Haraketü'l-Kıyasiyyetü fî Tunus*, 64.

¹⁵⁵ el-Kîlânî, Komisyon, *Târihu'l-Edebi't-Tûnisi*, 12.

¹⁵⁶ *Raid et-Tûnisi*, Yıl:1, Sayı :2, 1860.; ez-Zimirlî, *el-Haraketü'l-Kıyasiyye fî Tunus*, 64.

¹⁵⁷ el-Kîlânî, Komisyon, *Târihu'l-Edebi't-Tûnisi*, 13.

¹⁵⁸ Ömer Kafsiye, *Edvâu ala's-Sekâfeti't-Tûnisiyye*, (Tunus: Dâru Bu Sellame, 1972), 6-7.

¹⁵⁹ el-Kîlânî, Komisyon, *Târihu'l-Edebi't-Tûnisi*, 13.

¹⁶⁰ *el-Cevaib*, sayı :38, Şubat 1862.

İspanyol yazar Cervantes'e ait *Don Kişot* ¹⁶¹romanından bazı seçkiler yayınladı. “*el-Cevaib*”ten harfiyen, aslına karışmadan alınan bu bölümler ve “*er-Râid et-Tunisi*” yazarlarının bu bölümlere yaptıkları yorum ve değerlendirmelere bakıldığında, bahsi geçen bölümlerin siyasi bir içeriğe sahip olduğu ve bu bölümlerin Hayreddin Paşa'nın başlattığı ve sonunda istifasıyla sonuçlanan siyasi ıslahat hareketiyle doğrudan ilintili olduğu görülecektir. ¹⁶²

Yine bu dönemde “*er-Râid et-Tunisi*”, ünlü İtalyan hikâye yazarı Giovanni Boccaccio'nun, halk içerisinde soylu sınıf ile sıradan halk tabakası arasındaki mücadeleyi konu edinen hikâyelerinden birini “*el-Cevaib*”den alıntı olarak yayınladı. Bu hikâyede de Hayreddin Paşa'nın mutlak monarşiyi yıkmak suretiyle memleketin durumunu düzeltme sevdası vardır. ¹⁶³

Böylelikle Tunus'ta ilk çıkan gazetenin siyasi bir amaca binaen Batı edebiyatına ait bazı hikâye metinlerini okuyucularıyla buluşturduğu gözlemlenecektir.

2.1.2. İlk Hikâye Örnekleri

Tunus'ta matbaacılık ve gazetecilik alanındaki faaliyetler ve bu faaliyetlerin Batı'ya ait bazı edebi türleri tercümeler halinde Tunus halkıyla buluşturması, bir taraftan hikâye türündeki eser ve konulara ilgiyi artırırken bazı yazarlarda bu alanla ilgili geç de olsa bir özgüven oluşturdu. Öyle ki 1905 yılına geldiğimizde, Hasan Hüsni Abdulvahab'a ait olan Tunus edebiyatının ilk hikâyesi “*es-Sehratu 'l-Ahire fi Gırnâta*”, “*Der niere soiree a Grenade*” başlığıyla yayınlandı. Bu kitabın yazarı, edebi alan ile ilgili çalışmalara nazaran daha çok tarih ve arkeoloji alanındaki çalışmaları ile bilinen tarihçi bir kişiliktir. ¹⁶⁴

Tunus toplumunun modern anlamda henüz hikâye türünü bilmediği bir zamana denk gelmiş olması ve karşılaşacağı tepkileri tam olarak kestirememesi, Hasan Hüsni

¹⁶¹ 1605 ve 1615'te iki bölüm halinde yayımlanan roman, İspanyol Altın Çağından bir örnek olarak en akıcı edebi eserlerden biridir. Modern Batı edebiyatının en kayda değer kurgu romanlarından. Kitabın konusu: "Don" her devirde görülen bir cesur hakikat savaşçısı/savunucusudur. Mazlumlara yardım eden, zalimlere kök söktüren ve haklıya hakkını teslim eden biridir. Kitap, Don Kişot'un zulme karşı direnişini ve toplumda kaybolmakta olan insani değerlere bağlılığı ön plana çıkarmaktadır. Erişim: 04.08.2021, https://tr.wikipedia.org/wiki/Don_Ki%C5%9Fot

¹⁶² ez-Zimirlî, *el-Haraketü 'l-Kıyasiyye fi Tunus*, 64.

¹⁶³ ez-Zimirlî, *el-Haraketü 'l-Kıyasiyye fi Tunus*, 65.

¹⁶⁴ el-Kilânî, Komisyon, *Târihu 'l-Edebi 't-Tûnisi*, 32.

Abdulahab'ın bu hikâyeyi Fransızca yayın yapan bir dergide, Fransızca olarak yayınlamasına neden olmuştur.¹⁶⁵

Yazarın bu hikâyeyi yazdığı dili ve buna iten sebepleri görmezden gelirsek; hikâye, konusu itibarıyla yazarın tarih merakından esinlenmiş ve Endülüs'teki Arap yaşantısını konu edinmiştir. Zira kendisi Endülüs'ten hicret eden muhacir bir ailenin üyesidir. Hatta bu kitapta yazarın atalarına ait olan yaşanmışlıkları, atalarının maruz kaldığı felaket ve musibetleri konu olarak işlemek suretiyle olayları hem kendi hayalinde hem de okuyucunun hatırasında yaşattığı görülecektir. Yazar bunu yaparken tarihi bir bakış açısını merkeze almıştır.¹⁶⁶

Eserin yazıldığı dil ve içerik yönünden taban tabana zıt bir görünüm arz ettiği ez-Zimirlî tarafından da dile getirilmiştir, ez-Zimirlî bir makalesinde konuyla ilgili olarak şunları söylemiştir:

“Görünen o ki Hasan Hüsnü Abdulahab'ın eseri, içerik yönünden tamamen Tunus'taki Fransız hikâyecilerin aksettirdiği içerikten uzak, hatta tam aksi yöndedir. Hasan Hüsnü Abdulahab'ın hikâyesine seçtiği mekân Endülüs'tür. Bilindiği üzere bu bölge, Müslümanların fethettiği ve orada asırlarca dinlerini ve dillerini yaydıkları bir Avrupa toprağıydı. Hüsnü Abdulahab Fransız hikâyecilerin, açıkça sömürgeci bir zihniyetle Tunus halk hikâyelerinden faydalanarak ama kendi formları ile düşmanını tasvir çabalarına karşın Endülüs'te yaşanmış kahramanlıkları konu edinmek suretiyle güya onlara karşı bir duruş/tavır takınmak istemişse de –bize göre- yazdıkları Fransız yazarların eserlerine talik/yorum olmaktan öteye geçmemiştir.”¹⁶⁷

Bu hikâyeye bakıldığında, hikâyenin bir taraftan çalışmada yapılan tasvirlerin yoğunluğundan dolayı diğer taraftan da olay örgüsü ve sonuç bölümü ile kısa hikâyenin özelliklerine sahip olduğu görülecektir. Yazar konu olarak tarihten esinlenmesine rağmen hikâyeyi hayaliyle zenginleştirmeye çalışarak olayı kahramanların ilişkileri üzerinden vermeye çalışmıştır. Ayrıca hikâyeye heyecan katmak suretiyle canlı manzaralar ve çarpıcı tasvirler yapmıştır. Şahısları büyük bir ustalıkla resmetmek suretiyle tarif etmiştir.¹⁶⁸

¹⁶⁵ Hammâd es-Sahilî bu hikâyeyi 3 Mart 1905'te yayınlanan en-Nahdetü's- Şimali İfrikiyye dergisinden tercüme etmiştir. Derginin orijinal nüshası La renaissance nord-africaine, N: 3, Mars 1905, PP 128-134.

¹⁶⁶ el-Kilânî, Komisyon, *Târihu'l-Edebi't-Tûnisi*, 32.

¹⁶⁷ ez-Zimirlî, *el-Haraketü'l-Kıyasiyye fi Tunus*, 67.

¹⁶⁸ el-Kilânî, Komisyon, *Târihu'l-Edebi't-Tûnisi*, 33.

Öte yandan Mustafa Kurda, Fransız edebiyatından bu anlamda ilk etkilenen isimlerden bir diğeridir. Şöyle ki “*Haşşaş es-Sağır*” adlı eserini “*Le petit Fumuer du Kif*” ünvanıyla Fransızca neşretmiş ve “*el-Mecelletu ’t- Tûnisiyye*” de yayınlamıştır.¹⁶⁹

Sonuç olarak olaya nereden bakılırsa bakılsın, beslendiği kaynak ne olursa olsun bizi ilgilendiren kısmı; Tunuslu bir yazarın veya yazarların bu dönemde ilk hikâye türünde eserler vermiş olmalarıdır.

2.1.3. İlk Tunus Romanı

Tunus hikâyesinin ilk ürünleri tarihçi bir şahsiyetin kaleminden çıkmışken, ilk roman, edebi maceraları, serüvenleri ve yazıları ile tanınan, çeşitli alanlarda eser veren ve şair kimliği ile bilinen bir kalemden çıkmıştır.¹⁷⁰

Bu yazar Salih es-Süveysî el-Kayravânî’dir. el-Kayravânî’nin Tunus roman sanatının mucidi olduğu hususunda muhtelif kaynaklar hem fikirdirler ve kendisi bu alanın öncüsü durumunda olan bir isimdir. Aslında el-Kayravânî, geleneksel bir şair olarak bilinmektedir. Sonrasında modern şairlerin yolundan gitmiştir. Nesir türüne geçmiş ve “*Mencemu ’t-Tebr fi ’n-Nesr ve ’ş-Şi ’r*” adlı kitabında da olduğu gibi makale ve kısa makâm türlerinde yazılar kaleme almaya başlamıştır. Salih es-Süveysî, 1906 yılında Hayreddin Dergisi’nde yayımlanan “*el-Hayfâ ve Sirâcu ’l-Leyl*” adını taşıyan ilk roman denemesinin mukaddime kısmında, bu çalışmanın Tunus’ta telif edilen ilk roman olduğunu ifade etmiş, bu nedenle de okuyucunun kendisini mazur görmesini istemiştir. Ayrıca bu ön sözde romanı yayınlayan derginin editörleri bu çalışmanın edebi eleştiriye açık, sosyal yönü olan bir çalışma olduğunu ifade etmiş, Tunus’ta ilk yayınlanan roman olması hasebiyle bazı eksik taraflarının görmezden gelinerek; edip, düşünür, aydın kesimin hoşgörüsüne sığınmışlardır.¹⁷¹

Yazar, bir görüşe göre de hikâye tekniği açısından kendisinin yeterli bir kabiliyete sahip olmadığını düşünmüş ve bundan dolayı eserini yayınlamaktan korktuğunu ifade etmiştir. Bu korkunun bir sebebi de bu dönem okuyucularının hem doğuda ortaya çıkmış olan hikâye ve roman örneklerine vakıf olmaları hem de Fransız hikâye çalışmalarından haberdar olmaları olabilir. Bir diğer sebebi ise kadim Arap edebiyatına ve fıkhi teliflere

¹⁶⁹ Yves Chatelain, *La Vie littéraire et intellectuelle en Tûnisie de 1900 à 1937*, (Paris: Librairie Paul Geuthneur, 1937), 110.(Öyle ki yazar 110. sayfada Mustafa Kurda’nın Tunuslu Müslüman bir yazar olduğunu ifade etmiştir.Akt: Ez-Zimirlî, *el-Haraketü ’l-Kıyasiyye fi Tunus*,, 24 No’lu Dipnot)

¹⁷⁰ el-Kilânî, Komisyon, *Târihu ’l-Edebi ’t-Tûnisi*, 33. ; ez-Zimirlî, *el-Haraketü ’l- Kıyasiyye fi Tunus*, 68.

¹⁷¹ el-Kilânî, Komisyon, *Târihu ’l-Edebi ’t-Tûnisi*, 33-34.

meraklı bir grubun varlığıdır ki zaten bunların gözünde bu türden modern ürünlerin pek bir kıymeti yoktur.¹⁷²

Bu romanın gün yüzüne çıkarılmasında gerçek pay sahibi olan kişi Muhammed Fadıl İbn Aşur'dur. İbn Aşur, “*el-Hareketü 'l-Edebiyye*” ve “*Erkânu 'n-Nahdati 'l-Edebiyye*” adlı eserlerinde tarihi bir arka plana dikkat çekerek Muhammed Salih es-Süveysî'nin güçlü istek ve heyecanıyla yeni bir fikri yönelişe ki-bu dini ıslahat hareketi/ yönelişi idi- şiirden vazgeçerek nesir alanına geçtiğini ifade etmiştir. Hatta daha önce hiç kimsenin cesaret edemediği bir alanın yani sanatsal düz yazıya ait bir alan olan romanın kapılarını açma girişiminde bulunmuştur. Zira Tunus gazeteleri H. 1324 yılında şair Salih es-Süveysî Kayravânî'nin “*el-Hayfa ve Siracü 'l-Leyl*” adını verdiği eleştirel romanına yer vererek aynı zamanda bu romandan övgüyle bahsettiler. Tunus edebiyat tarihinde ortaya çıkan ilk roman olması açısından her ne kadar yapısı itibarıyla basit bir hikâye mesabesinde zayıf olay örgüsüne sahip olsa da bir açıdan ilk örnek olması, diğer taraftan ıslah hareketi üzerine inşa edilmiş olması, onun düşünce tarihi ve edebi gelişim açısından önemli bir yer işgal ettiğini göstermektedir.¹⁷³

Bu eser, makâme türü yazı formundan uzak ilk yazı örneği olması hasebiyle roman olarak adlandırılmışsa da bu durum yazarın hikâyecilik tekniklerindeki zaafından kaynaklanmaktadır. Çünkü romandaki karakterlerin anlatım, tasvir ve söylemlerinde didaktik bir vaaz dili hâkim olmuştur. Öyle ki karakterlerin konuşmalarında Kur'an-ı Kerim'den ve Arap şiirinden istişhâdlara bolca yer verilmiştir. Bu durum, çoğu zaman kısa diyaloglar halinde olması gereken metnin, Müslümanların geri kalmışlık nedenlerini tespit etme amacı taşıyan ve Müslümanların kalkınmasını sağlayacak yolları, yöntemleri ortaya koyan uzun hitap ve vaaz cümlelerine dönüşmesine sebebiyet vermiştir.¹⁷⁴ Bunda yadırganacak bir durumda olmamalıdır. Zira bu çalışma ile birlikte ilk denemelerin yazarlarının edebiyatçı kişiliklerinin yanında toplumsal reformist/ıslahatçı yanlarının oluşu bu düşünceyi desteklemektedir.¹⁷⁵

Yazar Kayravânî'nin ülkede gelişmekte olan selefi hareketten etkilendiği aşikârdır. Bu hareketin odağında Muhammed Abduh vardı. Abduh, Tunus'ta İslami hareket ve uyanışa karşı oluşan rağbet ve yönelişten dolayı Tunus'u iki defa ziyaret

¹⁷² ez-Zimirlî, *el-Haraketü 'l-Kıyasiyye fi Tunus*, 68.

¹⁷³ Muhammed Fadıl bin Aşûr, *Erkanu 'n-Nahdati 'l-Edebiyye*, (Sfaks: Mektebü'n-Necah, Tsz.), 57.; el- Kılânî, Komisyon, *Târihu 'l-Edebi 't-Tûnisi*, 34.

¹⁷⁴ ez-Zimirlî, *el-Haraketü 'l-Kıyasiyye fi Tunus*, 67.

¹⁷⁵ Sâlih Mefkûde. *Ebhâsun fi'r-Rivâyeti 'l-Arabiyye*. (Cezayir: Mehberu Ebhâs fi'l-Luğati ve'l-Edebi'l-Cezâirî, Tsz.),13.

etmişti.¹⁷⁶ Kayravânî, kendisinin bazı edebi eserleri yazmaya iten sebepleri açıklarken şunları söyler: “Biricik gayem özelde kendi vatandaşlarımı, genel itibariyle tüm Müslümanları Selefî-Salihî’nin yolunda gitmeye ve dosdoğru yol neyi gerektiriyorsa onu takip etmeye çağırmaktır.”¹⁷⁷

Nitekim “*el-Hayfa ve Sirâcu’l-Leyl*” romanının konusu, Cemaleddin Efgânî ve Muhammed Abduh gibi âlimlerin yolundan giden ıslahat neslinin çağrıda bulunduğu doğru bir İslami terbiye idi. Bu dönem İslami hareketin revaç bulduğu dönemdi. Öyle ki roman, bize babasının ölümünden sonra oğlunu sahil İslami bir terbiye ile büyütmek isteyen annesinin himayesinde büyüyen Siracu’l-Leyl’in yaşamını özetler. Ayrıca roman, İslami değerlere sıkı sıkıya bağlı olmanın yanında, sorumluluk sahibi olmayı ve dinin sakıncıdığı şeylerden uzak durmayı öğütlemektedir.¹⁷⁸

Bu İslami terbiye, Arap Yarımadası’nda Yemame şehrinin varoşlarında yaşayan Siracu’l-Leylin kendi yaşadığı şehirde ulaşamayacağı bir eğitim öğretim ortamına ihtiyaç duymaktaydı. Şöyle ki oğlu ile birlikte oturan anne Hayfa fitne, kin ve nefret tohumlarının Müslümanlar arasında yaygınlaştığı, Müslümanların birbirinden uzaklaştığı görüşündedir. Bu durumdan kurtulmanın yegâne yolunun dinin aslına yeniden dönmekle mümkün olacağını düşünmektedir.¹⁷⁹ Bundan dolayı oğlunu, bu eğitime olanak sağlayan Mısır’a göndermeyi düşünür. Çünkü orada bahsi geçen eğitim olanağını veren okullar ve başında ıslahatçı devrimci bir isim olan Muhammed Reşit Rıza bulunmaktadır.¹⁸⁰

Bu eser ile ilgili diğer bir husus ise iki defa yayınlamış olduğu gerçeğidir. Birincisi 1906 yılında Muhammed el-Ciayibi’ye ait olan “*Hayreddin*” dergisinde, ikincisi 1921 yılında “*Kayravân*” dergisinde yayınlanmıştır.¹⁸¹ Eser, bu iki dergide farklı metinlerle yayımlanmıştır. Bir metinde anne Hayfa, çocuğunun Mısır’a giderek Reşit Rıza’ya öğrencilik yapmasını istemiş, ikincisinde ise annenin Siracu’l-

¹⁷⁶ ez-Zimirlî, *el-Haraketü’l-Kıyasiyye fî Tunus*, 67.

¹⁷⁷ Yazarın *Hayfa ve Siracu’l-Leyl* adlı kitabında kendi Hal Tercemesi’ni yazdığı bölüm, s. 5.

¹⁷⁸ el-Kilânî, Komisyon, *Târihu’l-Edebi’t-Tûnisi*, 34.

¹⁷⁹ Hayfa ve Siracu’l-Leyl, 27.

¹⁸⁰ ez-Zimirlî, *el-Haraketü’l-Kıyasiyye fî Tunus*, 67; el-Kilânî, *Târihu’l-Edebi’t-Tûnisi*, 35.

¹⁸¹ Hayfa ve Siracu’l-Leyl, üç defa neşredilmesine rağmen tamamlanmamış, bölümler halinde tabiri caizse kadük kalmış bir eserdir. Bunlar;

1- Hayreddin Dergisi: 1906 yılında derginin 6. Sayısında 93-100 sayfa aralığında ve 7. Sayıda 116-120 sayfa aralığında “Hayfa ve Siracu’l-Leyl Romanı” olarak yayınlandı.

2- Kayravân Dergisi: 1921 yılında 15, 16, 17 ve 21. Sayılarda Hayfa ve “Siracu’l-Leyl Hikayesi” olarak yayınlandı. Öyle görünüyor ki bu isimlendirme bizzat eserin yazarı tarafından yapılmıştır. Çünkü ikinci bölümün yayınlanmasında “Ben bu hikâyeyi asrın çiçeklerine sunuyorum” demek suretiyle kendisi yapmıştır.

3- Hayfa ve Siracu’l-Leyl’in bir kitap olarak 1978 yılında Dâru’t-Tunusiyyetu li’n-Neşr yayınevi tarafından yayınlanması. (Ez-Zimirlî, Fevzi, *el Haraketü’l Kıyasiyye*, 32 No’lu Dipnot)

Leyl'i Kayravân'da bulunan Muhammed en-Nahlî'nin yanına göndermek istediği anlaşılmaktadır.¹⁸²

Her iki çalışma da sonuç bölümüne varmadan yarım kalmıştır. Sanki roman, projesini tamamlayamayan bir kişinin çalışması veya sonuç kısmını oluşturamamış veya oluşturmaktan aciz kalmış bir yazar görüntüsü vermektedir. İki çalışma arasındaki temel fark, ufak tefek mekânsal değişikliklerdir. Hatta yazarın, şahısları herhangi bir özel ilinti olmamasına rağmen bir ara Beyrut şehrinde bile konumlandığı görülecektir ki bu durum yazarın eserinin telifini tamamlamamış olmadığı tezini güçlendirmektedir.¹⁸³

Buna ek olarak eserin başından sonuna kadar yaptığımız bir incelemede dikkatimizi çeken bir diğer husus, eserde bütüncül bir olay örgüsünün olmadığı gerçeğidir. Yazarın, şahısların görüşlerini sunmak suretiyle eser de didaktik yönü güçlü kılmaya çalışması bu durumu desteklemektedir. Muhammed Fadıl b. Aşur'un tabiriyle zayıf olay örgüsü ve yapı bakımından romandan uzak olmasından ötürü eser kısa hikâye türüne daha yakın bir görünüm arz etmiştir.¹⁸⁴

Sonuç olarak bu ilk roman denemesinde yaşanan bütün aksaklıklara rağmen bu kitabın yazarını bu alanda ilk öncü olarak ilan etmek ve liderliğe layık görmek gerekir. Edebi açıdan risk sayılabilecek bir alana girmiş olması ve edebi alandaki taklitçiliğin belini kırmak suretiyle ilk roman denemesini tescil ettirmesi ve roman olarak yazıldığına dair bilinç oluşturmaya elbette ki yazarı kendi dönemindeki diğer yazarlara göre bir adım öne taşımıştır. Ve nihayetinde yapılan çalışma, modern Tunus romancılığı açısından önemli bir kilometre taşı olmuştur.

2.1.4. Tunus Romanına Kategorik Yaklaşımlar

Edebiyat eleştirmenleri, geçmiş yüzyıllarda romana dair çeşitli tanımlar yapmışlardır. Mesela 17. yüzyılda roman, okuyucuyu memnun etmek ve eğitmek amacıyla duygusal maceraların ince bir sanat ile düz yazı olarak yazılması idi. 18. yüzyılda yaygın olan tanım tarih ile ilişkili ve iç içe olan bir tanımdır ve bir nevi insanın yaşamında yolunu kesen maceraların ve olayların toplanarak bir araya getirilmesidir. 19. yüzyıla gelindiğinde ise roman, yapısındaki olanca basitliğe rağmen okuyucu üzerinde derin izler bırakan bir çalışma anlamına gelmekteydi. 20. yüzyılda da roman için çeşitli tanımlar yapıldı. Buna göre roman, başlangıç ve bitişi olan tarihi bir olayı anlatmak

¹⁸² el-Kılânî, Komisyon, *Târihu 'l-Edebi 't-Tûnisi*, 5.

¹⁸³ ez-Zimirlî, *el-Haraketü 'l-Kıyasiyye fi Tunus*, 68.; el-Kılânî, *Târihu 'l-Edebi 't-Tûnisi*, 35.

¹⁸⁴ el-Kılânî, Komisyon, *Târihu 'l-Edebi 't-Tûnisi*, s. 35.; ez-Zimirlî, *el-Haraketü 'l-Kıyasiyye fi Tunus*, 68.

olarak tanımlandı. Ancak bu tanımda eksik kalan yapısal özellikler ve bunlar ile ilgili detaylar edebi eleştirinin konusu olarak bırakıldı.¹⁸⁵

Michel Butor, roman teknikleri ve yapısal özelliklerindeki çeşitlilik ile alakalı şöyle bir tanım yapmıştır: “O(roman) zamansal ve mekânsal bir alan, kişiler ve eşya ile dolu bir dünyadır.”¹⁸⁶

Ünlü bir edebiyat eleştirmeni olan Ahmet Memû, Tunus romanının başlangıç yılı olarak, 1905’te Hasan Hüsnü Abdulvahap tarafından yazılan “es-Sehratül-Ahire fi Ğirnâta-Ğirnata da Son Gece” adlı eser ile 1906 yılında Muhammed Salih es-Süveysî el-Kayravânî tarafından yazılan “el-Hayfa ve Siracu’l-Leyl” adlı eserlere işaret ederken;¹⁸⁷ Jean Fontane, 1956 yılında Muhammed el-‘Arûsî el-Matvî tarafından kaleme alınan “Ve Mine’d-Dahâyâ” adlı esere dikkat çekmiştir.¹⁸⁸ Jean Fontane’ın böyle bir bakış açısına sahip olmasının bir nedeni “Ve Mine’d-Dahâyâ” adlı romanın iki kapak arasında bir bütün olarak yayınlanması, diğer iki eserin ise bazı gazete ve dergilerde bölümler halinde yayınlanmış olması olabilir.

Belki de birinde müstakil bir roman çalışması söz konusu iken, diğerlerinde roman yazımı üzerine denemeler ve bu alanı doldurmakla alakalı bir çabanın ilk nüvelerini ve örneklerini oluşturma gayreti böyle bir bakış açısının ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir.

İster 20. yüzyılın ilk çeyreğini esas alan Ahmet Memû’nun¹⁸⁹ bakış açısını, ister daha geç zamanlara işaret eden ve romanın bir bütün olarak basıldığı 1956 yılını işaret eden Jean Fontane’ı esas aldığımızda şunu görmekteyiz; romana dair tanımlar uluslararası araştırmalara yıllarca konu olmuş ama nihai bir tanıma ulaşamamıştır.¹⁹⁰ Bu durum romanın bizzat yapısal özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Romanın üslubu çok yönlüdür, tekdüze ve spontane değildir. Çünkü romanın ifade gücü zengindir ve her an yeni bir şeyi ortaya çıkarmak üzere değişim ve dönüşüm içindedir. Roman diğer edebi türlere göre birçok ifade tarzı ve aracın kullanıldığı geniş bir alandır.¹⁹¹

¹⁸⁵ Mustafa el-Kılânî, *Târihu’l-Edebi’t-Tûnisi I (İşkâliyyâtü’r-Rivâye)*, (Kartaca: Beytül-Hikme, 1990), 10.

¹⁸⁶ Michel Butor, *Essais sur Le Roman*, (Paris: İdees/Gallimard, 1972), 16., akt: el-Kılânî, *Târihu’l-Edebi’t-Tûnisi II (İşkâliyyâtü’r-Rivâye)*, 11.

¹⁸⁷ Ahmed Memû, *fihrisü’r-Rivâyeti’t-Tûnisiyye*, Mecelletü Kasas, sayı: 70, Ekim 1985, s.53.

¹⁸⁸ Jean Fontane, *er-Rivâyetü’t-Tunisiyye: Elhamsun*, Mecelletü Hayatu’s-Sekafe, Sayı:21, Mayıs 1982, 101-105.

¹⁸⁹ Ahmed Memû, *et-Tasnifun-Nev’i Lir-Rivâyeti’l-Edebiyyeti’t-Tûnisiyye*, Mecelletü Kasas, sayı: 62, Ekim 1983, 29-53.

¹⁹⁰ Roland Bourneuf, R. Ouellet, *L’univers du Roman*, (Paris: Presses Universitaires De France, 1972), 219.

¹⁹¹ el-Kılânî, *Târihu’l-Edebi’t-Tûnisi I(İşkâliyyâtü’r-Rivâye)*, 10.

Romanlar hem konularına ve şekillerine göre hem de etkisinde kaldıkları edebiyat anlayışına göre tasnif edilmektedir.¹⁹²

Yapılacak olan tasnif çalışmasında her bir yöntemin kendisine ait birtakım ilke ve hususiyetleri vardır. Şekil yönünden yapılacak olan bir tasnif çalışmasında anlatım, tasvir, diyalog, yapı, simgeler ve sembolik ifadeler ön plana çıkarken, muhteva yani içerik yönünden yapılacak olan bir tasnif çalışmasında ise bir bütün içerisinde parçaların/bölümlerin işlediği konuların ekseriyeti göz önünde tutularak buna göre neticelendirme yoluna gidilir.¹⁹³

Bundan dolayıdır ki bir öykü veya romanı tek bir başlık/akım altında değerlendirmek sınırlandırmak zorlaşır. Öykü veya romanın bir kısmına bakıp realist (vakiiyye) bir roman olduğu kanaati oluşurken diğer bir kısmına bakınca konu ve içerik yönünden klasik romanı yansıttığı görülebilmektedir.¹⁹⁴

Tunuslu yazarlar roman yazmaya yöneldiklerinde ve ortaya çıkan ürünler çoğalınca, edebiyat ile ilgilenen yazarlar ve eleştirmenler bu romanları belli başlıklar altında tasnif etmeye başladılar. Bunlardan bir kısmı tarihi dönemlere göre edebiyatı tasnif ederken, bir kısmı siyasi dönemlere göre tasnif çalışması yaptı. Bir diğer grup ise sanatsal göstergeler (الاشكال الفني) üzerinden tasnif çalışmaları yaptılar.¹⁹⁵

Buradan hareketle edebiyat eleştirmenleri önlerinde duran romanı romantizm, realizm ve sembolizm gibi fikri akımların gölgesinde bir değerlendirmeye tabi tutarak kendilerini buna zorunlu hissetmişlerdir.¹⁹⁶ Bunun sonucunda roman bazılarına göre romantik, bazılarına göre realist olmuştur. Realizmin gelişmesi ile romanın toplum-gerçekçi, sosyalist-gerçekçi ve eleştirel-gerçekçi türlerinin olabileceği ortaya çıkmıştır.

Arap romanında ise ilk örnekler ta'limiyye (didaktik) romanlar¹⁹⁷ ya da uyanış romanları¹⁹⁸ ile başladı. Sonrasında eğlence, lüks ve refah romanı ile aşk, tutku ve romantik roman ortaya çıktı. Corci Zeydan'ın kitapları tarihi romanın seyrini belirledi. Realist (واقعية) roman, cinayet/polis romanlarının yanında ortaya çıktı. Necip Mahfuz ile

¹⁹² Gıyasettin Aytaş, *Edebi Türlerden Yararlanma*, Milli Eğitim Dergisi, Sayı: 34, Ankara 2006, 169.

¹⁹³ Memû, *et-Tasnifun-Nev'i Lir-Rivâye*, 35.

¹⁹⁴ el- Kevnî, *Tenazuu'l-Vasf ve't-Takyim*, 44.

¹⁹⁵ el- Kevnî, *Tenazuu'l-Vasf ve't-Takyim*, 42.

¹⁹⁶ Beşir bin Sellame, *Edvâun 'Ala'l-Kissati't-Tunisiyyeti'l-Muâsıra*, "el-Fikr" Dergisi, Tunus, Ekim, 1970, 13.

¹⁹⁷ Abdul Muhsin Taha Bedr, *Tatavvuru'r-Rivâyeti'l-Arabiyyeti'l-Hadise fi Mısır 1870-1938*, (Mısır: Dâru'l-Mearif, 1977),

¹⁹⁸ Yusuf İzzuddin, *er-Rivâyetü fi'l-Irak*, 1973.

beraber batılı anlamda roman mefhumunun ve sanatsal roman kavramının anlamı genişledi. Böylelikle bu kavram altında toplumsal ve realist romanın toplum- gerçekçi roman olarak ortaya çıktığı görüldü. Bunlara ek olarak mücadele (nidal) romanları veya özgürlük romanları ile otobiyografi romanlarını da eklenebilir.¹⁹⁹

Tunus romanı söz konusu olduğunda ise, şekil veya muhteva açısından yapılacak olan kategorik sınıflandırma işleminde, muhteva yönünden yapılan değerlendirmelerin daha çok olduğu göze çarpacaktır. Dolayısıyla burada Tunus romanını muhteva yönünden tasnife tabi tutan bakış açılarını, sınıflandıran yazarlar açısından vermeyi daha uygun gördük. Bu yazarlardan ilk ele alacağımız çalışma, Nureddin Bilkâsım'ın yaptığı çalışmadır.

“*er-Rivayetü't-Tûnisiyye*” başlığıyla bir makale yazan Nureddin bin Bilkâsım, işlenen konulara göre roman çalışmalarını dört büyük eğilim/yöneliş üzerinden kategorize eder. Bu yönelişler şu şekilde sıralanabilir:

1. Hurafiyye (kurgu)
2. Tescilliye
3. Tahliliye
4. Hadîse

Bilkâsım, “*el-Hayfa ve siracü'l-Leyl*” ile “*es-Sahiretü't-Tûnisiyye*” gibi ilk çalışmaları sanatsal yönü ve yapısı itibariyle eksik bulduğu için değerlendirmeye tabi tutmaz. Bilkâsım bu eserlerde vaaz ve nasihat üslubu hâkim olduğu için bu eserleri yapmış olduğu tasniflerin dışında tutar.

Bunun yanında Bilkâsım, 20. asrın ilk iki çeyreğinde roman sanatının varlığının meçhul olduğunu, yapılan çalışmaların gazeteciliğin gelişimine bağlı olarak “*Hayal/kurgu Romanı*” olarak adlandırır ve yapılan bu çalışmaların mütevazı çalışmalar olduğunu ifade etmiştir.

Bu anlamda 50’li yıllar, roman yazımında asıl belirleyici bir yol ve yöntemin takip edildiği yıllar olarak kabul edilir. “Tescili roman” olayları herhangi bir tahlile tabi tutmadan ve üzerinde derinleşmeden olayları kayıt altına alan roman olarak tarif edilir. Mecid eş-Şafii’nin *et-Talibu'l-Menkûb*’u, Abdurrahman Ammar’ın *el- Hubb ve 'Sevra*’sı, Abdulkadir Bilhâc Nasr’ın *ez-Zeytûn La Yemût*’u, Muhyiddin ibn Halife’nin *eş-Şecera*’sı

¹⁹⁹ Memû, *et-Tasnifun-Nev'i lir-Rivâye*, 35.

bu çerçevede kabul edilen romanlardır. Bu çalışmalarda dikkat çeken taraf, üslup ve konu yönünden basit bir yöntemin takip edilmiş olmasıdır. Bu romanlar olayları olduğu gibi aktarmakla yetinir başka bir detaya girmez.

Bilkâsım, tahlili romanı tarif ederken bu roman türünün konu seçiminde tescili/klasik roman ile aynı konuları işlediğini ancak kişilerin psikolojik ve karakter tahlillerinde daha çok derinleştiğini ifade eder.²⁰⁰

Bu kapsamda, Abdülaziz es-Sa'dâvi'nin *el-Kalbu'l-Kebir*'i, Muhammed el-'Arûsî el-Matvî'nin *Halîme*, ve *Mine'd-Dahâyâ* ve *et-Tûtu'l-Murr* adlı romanları, Muhammed Salih el-Cabirî'nin *Yevmün Min Eyyami Zümra'sı*, Muhammed Muhtar Cinnat'ın *Ercuvan*'ı, Beşîr el-Hurayyif'in *ed-Dikle fî Araciniha* ve *Berku'l-Leyl* adlı romanları, Abdülmecid Atiye'nin *el-Münbit*'i, Mustafa Farisi'nin *el-Mun'aric* adlı romanı ve Reşad Hamzâvî'nin *Bududetü Mate* adlı eseri bu başlık altında zikr edilebilecek romanlardır.²⁰¹

Bilkâsım'ın son tasnifi “*er-Rivâyetü'l-Hadîse*” yani “*Modern Roman*”dır. Bilkâsım, bu başlık altında sadece Abdulkadir İbn Şeyh'in “*Ve Nasibi mine'l-Ufk*” romanı ile İzzuddin el-Medenî'nin “*el-Udvan*” adlı romanını sayar. Makale sahibi bu tasnifleri yaparken eserlerde belli kısımları alıp değerlendirmek yerine genel geçer bir tenkit dili kullanmak suretiyle bu sonuçlara ulaşmıştır.²⁰²

Bilkâsım, son bir değerlendirme ile yukarıda yaptığı tasnifleri bir tarafa bırakarak son iki romanı aynı çerçevenin dışında tutmak kaydıyla adı geçen bütün romanların tarihi romanlar olduğunu ifade etmiştir. Bunun sebebi yazarın, Tunus'ta yazılan çoğu romanın sömürgecilik, milli mücadele, milliyetçilik ve milli şuur çerçevesinde yazılan ve tarihi ana tanıklık ettiğini düşündüğü eserler olmasıdır.²⁰³

Tunus romanını tasnife tabii tutan bir diğer isim Muhammed Salih el-Cabirî'dir. Cabirî, temelde Tunus romanını dört başlık altında tasnife tabi tutar. Bu başlıkları şöyle sıralayabiliriz:

1. Vakiiyye
2. Tarihiyye
3. Tecrübiyye

²⁰⁰ Nureddin Bilkâsım, *er-Rivâyetü't-Tûnisiyye*, Mecelletü Kasas, sayı:29-30, 44.

²⁰¹ Bilkâsım, *er-Rivâyetü't-Tûnisiyye*, 44.

²⁰² el-Kilânî, *Târihu'l-Edebi't-Tûnisi I (İşkâliyyâtü'r-Rivâye)*, 16.

²⁰³ el-Kilânî, *Târihu'l-Edebi't-Tûnisi I (İşkâliyyâtü'r-Rivâye)*, 17.

4. Teemmüliyye

Cabirî, “*Vakiiyye romanı*” kendi içinde iki kısma ayırarak birincisini doğrudan realist (doğrudan gerçekçi) roman, diğerini ise sürrealist roman (Gerçeküstü gerçekçi) roman olarak adlandırır. Birinci türünde yazar var olanı yani olayları olduğu gibi aktarır. Burada kendisinin herhangi bir dahli yoktur. Buna örnek olarak Beşîr Hurayyif, Habib bin Salim, Naciye Samir ve Fatıma Selim’i sayar. İkinci kısımda ise Tahir fife, Mustafa el-Farisi, Muhammed Reşad el-Hamzâvî, Hasan Nasr, Muhammed el’Hâdî ibn Salih ve Sahbi el-Hâcî’yi zikreder.²⁰⁴

İkinci akım/yöneliş ise “*tarihi roman*” akımıdır. Bu akım milli tarih ve Fransız sömürüsüne karşı Tunuslu lider ve öncü isimlerin ortaya koydukları kahramanlıkların kayda geçirilmesi şeklinde tarif edilebilir. Bu akımın temsilcileri olarak Muhammed el-‘Arûsî el-Matvî, Muhammed Salih el-Cabirî, Abdulkadir bin Şeyh ve Muhammed Muhtar Cinnat zikredilebilir. Cabirî’ye göre bu akımın en önemli temsilcisi Ercuvan adlı eseri ile Muhammed Muhtar Cinnat’tır.

Üçüncü akım “*tecrübi roman*” akımıdır. Bu akıma 60’lı yılların sonu ile 70’li yıllarda yaşayan bir grup öncülük eder. Bu akım, geçmiş edebi tecrübelerle başkaldıran ve yeniliği hedefine koyan bir akım olarak dikkat çekmektedir. Bu akım yenilikçi edebiyat, devrimci yöneliş olarak da adlandırılmıştır. Cabirî, bu akımda yer alan isimleri İzzuddin el-Medeni, Samir el-İyadi, Mahmut et-Tunisî, ‘Arûsîye en-Nalûtî, Rıdvân el-Kevnî, Ahmet Memû, Muhammed el-Hadî bin Salih, Abdulkadir Bilhâc Nasr ve Muhammed El-Habîb olarak sıralar.

Cabirî’nin yaptığı tasnifte yer alan son akım, “*teemmüli roman*” akımıdır. Ancak Cabirî bu akımı-ilginçtir-sadece Mahmut el-Mes’adî ve eserleri “*Mevlidü’n-Nisyan*”, “*es-Südd*” ve “*Haddese Ebu Hureyre*” ile sınırlandırmıştır. Bu bakış açısı daha sonraları edebiyat çevrelerince eleştiriye tabi tutulacaktır.²⁰⁵

Tunus romanını tasnif etme çabalarında daha önce sıraladığımız çalışmalara göre daha kapsamlı bir çalışma yapan Ahmet Memû²⁰⁶, daha çok zamansal bir kategorik tasnif yaparak üç büyük merhalede meseleyi ele alır.

²⁰⁴ Muhammed Salih el-Cabiri, *İtticahat ’ül-Kıssai’t-Tûnisiyye*, Dirasat fi’l-Edebi’t-Tûnisi, 44.

²⁰⁵ Cabiri’nin yaptığı tasnif Mustafa el-Kilânî tarafından tenkit edilmiştir. el-Kilânî, Cabiri’nin tasnifi sonucunda farklı alanlar ile ilgili edebi türler/ yapıtlar ortaya koyan kişilerin nasıl olup da aynı akım ve çatı altında bir araya getirildiğini sorar ve ortaya çıkan vakiiyye, tarihiyye, tecrübi ve teemmüli kavramlarının ne anlama geldiğini sorgular. (el-Kilânî, *Târihu’l-Edebi’t-Tûnisi I (İşkâliyyâtü’r-Rivâye)*, 21.)

²⁰⁶ el-Kilânî, *Târihu’l-Edebi’t-Tûnisi I (İşkâliyyâtü’r-Rivâye)*, 21.

Bunlardan birincisi kuruluş veya başlangıç merhalesi olarak adlandırabileceğimiz tercüme ve iktibasların olduğu ilk yılları kapsayan merhaledir.²⁰⁷

İkinci merhale, Tunus'un bağımsızlığa kavuştuğu yıldan (1956) başlayarak 1964 yılına kadar süren dönemi kapsayan dönemdir. Memû'ya göre bu dönem romanların siyasi teveccüh ve Tunus belediye ödülünü kazanmak maksadıyla yazıldığı yılları kapsamaktadır. Beşîr el-Hurayyif'in "*Berku'l-Leyl*"i, Reşad el-Hamzâvî'nin "*Budude Mate*" adlı eseri bu kabildendir.

Memû, bu dönemi her ne kadar romanların siyasi teveccüh ve ödül kazanmak için yazıldığı dönem olarak adlandırmış olsa da yine bizzat kendisi bu dönem zarfında kendi kişisel çaba ve motivasyonları ile bazı yazarların eserlerini yazdıklarını da ifade etmiştir. Örnek olarak Abdülhamid Münif'in "*Ve Ahiren Tezevvetüha*"sı, Mahmud el-Mes'adî'nin "*es-Südd*"ü, Beşîr Hurayyif'in "*ed-Dikle fi Araciniha*"sı, Abdulaziz es-Sa'davî'nin "*el-Kalbu'l-Kebir*"i, Mustafa el-Farisi'nin "*el-Mun'aric*"i, Muhammed Salih el-Cabirî'nin "*Yevmun Min Eyyami Zümra*"sı, Muhammed el-'Arûsî el-Matvî'nin "*et-Tûtu'l-Murr*"ü, Muhammed Muhtar Cinnat'ın "*Ercuvan*"ı ve Abdurrahman Ammar'ın "*el-Hubbu ve Sevra*"sı bu başlık altında sayılabilecek eserlerdir.

Memû'nun yaptığı tasnifte üçüncü merhale "*er-Rivayetü'l-Cedide*" diye adlandırılan merhaledir. Ona göre bu merhale 1970 ile 1984 yılları arasında kapsamaktadır.²⁰⁸ Memû bu tasnif ile Tunus romanına ait son çalışmaları saymıştır.

Rıdvan el-Kevnî, Tunus romanı üzerine çalışmalar yapan bir diğer yazardır. el-Kevnî, Öncelikle Lisanü'l-Arab ve fransızca sözlük Robert'e başvurarak roman kavramını tanımlamaya çalışır ve şöyle bir sonuca varır: "Roman, haber ve hikâyelerin anlatımıdır ve bu anlatımda önemli olan husus hayal etmek ve olaylarda peşi sıralıktır."²⁰⁹

Rıdvan el-Kevnî'ye göre Tunus romanında en eski roman çalışmaları bazı kültürel örnekler olarak ortaya çıkan ürünlerdir. el-Kevni, bu türden ilk çalışmaları sıralarken, Mahmut el-Mes'adî'ye ait olan "*es-Südd*", "*Haddese Ebu Hureyre*" ve "*Mevlidü'n-Nisyan*" adlı romanları; Beşîr el-Hurayyif'e ait olan "*Berku'l-Leyl*" ve "*Halifetü'l-Akra*" adlı eserleri; İzzüddin el-Medenî'ye ait "*Futuhu'l-Yemen*" ve "*Ra'sul-Ğavl*" adlı eseri ve Reşad Hamzâvî'ye ait olan "*Bududetü Mate*" adlı eserleri zikreder.²¹⁰

²⁰⁷ Muhammed Habib Abbas, *edebü'l-Kıssati fi Tunus*, Mecelletü Kasas, sayı: 20, 33.

²⁰⁸ Ahmed Memû, *Neşetü'r-Rivâye ve Tetevuruha*, Kasas Dergisi, sayı:70, 52.

²⁰⁹ Rıdvan el-Kevnî, *el-Mesiretü'r-Rivaiyyetü fi Tunus*, Mecelletü Kasas, sayı: 70, Ekim 1985, 62-71.

²¹⁰ el-Kilânî, *Târihu'l-Edebi't-Tûnisi (İşkâliyyâtü'r-Rivâye)*, 23.

el-Kevnî'nin yapmış olduğu sınıflandırma da ikinci yöneliş, taklidi türler diyebileceğimiz ve yazarlarının batı tipi anlatım türlerini taklit etmek suretiyle ortaya koymuş oldukları çalışmaların olduğu dönemdir. Burada önemli olan, olayların zaman içerisinde düzenli bir şekilde anlatımıdır. Yazar bu çerçevede Muhammed el-'Arûsî el-Matvî'ye ait olan “*Ve Mine'd-Dahâyâ*” ve “*Halîme*” adlı romanlarını, Beşîr el-Hurayyif'in “*ed-Dikle fi Aracaniha*” romanını ve Muhammed Muhtar Cinnat'a ait “*Ercuvan*” adlı eserleri zikreder.

Üçüncü akım/yöneliş ise “*realist/vakiiyye*” diye adlandırdığı toplum-gerçekçi akımdır. Bu yöneliş kendini Mustafa el-Farisi'nin “*el-Munaric*” adlı romanında, Muhammed Salih el-Cabirî'nin “*Yevmun Min Eyyami Zümra*”sında, Ömer Bin Salim'in “*Vahatün bi la-Zill*” adlı romanlarında göstermektedir. el-Kevnî'ye göre bu romanlar ele aldığı konular göz önüne alındığında sosyalist bir bakış açısından etkilenmiş olduğu fark edilen eserlerdir.

el-Kevnî'ye göre dördüncü yöneliş “*tescili roman*” olarak adlandırılması mümkün olan ve tarihi süreci dış tasviri baskın bir şekilde kullanmak suretiyle yeniden yazarak kayıt altına alan akımdır. El-Kevnî, bu akıma örnek olarak Muhammed el-'Arûsî el-Matvî'nin “*et-Tûtu'l-Murr*” adlı romanını, Muhammed Hadî bin Salim'in “*el-Cesedü ve'l-Asa*” adlı eserini, Muhammed Salih el-Cabirî'nin “*Leyletü's-Senevati'l-Aşr*” adlı eseri ve Beşîr bin Sellame'nin “*Aişe*” adlı romanlarını sayar.²¹¹

Beşinci akım/yöneliş ise el-Kevnî'nin “*er-Rivayetü'l-Mutatavvire*” olarak adlandırdığı, gelişmiş ya da gelişime açık olan roman olarak adlandırılabilir romanıdır. Buna örnek olarak Muhammed Hadî bin Salih'in “*el-Hareketü ve İntikasu's-Şems*” adlı eseri ile Mustafa el-Medayini'nin “*er-Rahilu ila Zemeni'd-Dami*” adlı eserlerini zikreder. Yazar bu iki eserin, zor ve sıkıntılı zaman ve süreçlerde ortaya çıktığını/yazıldığını ve önceki akımlardan farklı olarak yazı üslubunu geliştirmeye yönelik çalışmalar olduğunu ifade eder.

Mustafa el-Kîlânî, *Tarihu'l-Edebi't-Tunisi (İşkâliyyatü'r-Rivaye)* adlı eserinde el-Kevnî'nin yapmış olduğu tasnifi ve bu başlıklar altında verdiği örnekleri eleştirerek şunları ifade eder: Yazar bu tasniflerde sanatsal bir üslup ile fikri yöneliş açısından netlik kazanmayan bir tavır takınmıştır. Örneğin, Mahmud el-Mes'adî'nin “*es-Südd*” adlı eserini roman olarak sayması hangi amaca hizmet ediyor. Toplum-gerçekçi roman olarak sadece “*el-Munaric*”, “*Yevmun Min Eyyami Zümra*” ve “*Vahatün Bila Zill*” romanları

²¹¹ el-Kîlânî, *Târihu'l-Edebi't-Tûnisi (İşkâliyyâtü'r-Rivâye)*, 24.

neden zikrediliyor. Öte yandan gelişmekte olan roman için “*er-Rahil ila Zemeni'd-Dami*” ve “*el-Hareketu ve İndikasu's-Şems*” örnekleri neden verildi. ²¹² diye sorar.

el-Kevni'yi eleştiren Mustafa el-Kîlânî'ye baktığımızda ise onun; on iki roman üzerine yaptığı derin bir çalışmadan sonra çok da detaylı bir kategorik ayrıma gitmediği görülür. el-Kîlânî, romanı; taklidi/geleneksel roman, değişim/dönüşüm romanı ve inceleme romanı olarak üçe ayırmıştır.

2.2.Tunus Ulusal Romanı

Modern Tunus edebiyatının usta kâlemleri olarak da niteleyebileceğimiz bazı isimlerin, modern Tunus romanı ile ilgili ana hatlarıyla yapmış oldukları tasnifler yukarıda sıralamaya çalışıldı. Bunlar arasında en dikkat çeken tasnifler; Ahmed Memû, Rıdvan el-Kevni ve Mustafa el-Kîlânî'nin yapmış olduğu tasnifleridir.

Rıdvan el-Kevni, büyük roman akımlarını merkeze alarak yaptığı tasnifte; Tunus romanını, uyanış romanı, tarihi roman, mücadele romanı, siyasi roman, toplumsal roman ve yeni roman olarak adlandırmıştır. Bunların yanı sıra; tescili, tahlili ve tenkitçi yöneliş olarak adlandırabileceğimiz bazı akımları ayrıca zikretmiştir. Ahmed Memû, kendinden önceki çalışmaları dikkate alarak romanı; kültürel, geleneksel, toplum-gerçekçi roman ve gelişmiş/yeni roman diye sınıflandırmıştır. Mustafa el-Kîlânî ise bu tasnif çalışmasını çok da detaylandırmadan birbirini tamamlayan üç safha üzerinden vermeye çalışmıştır. el-Kîlânî, geleneksel roman, değişim romanı ve yeni roman gibi isimlendirmelerle bu konuyu işlemiştir.

Tunus romanının bütüncül bir bakış açısıyla muhteva üzerinden kategorize edildiği bir diğer tasnif;²¹³ roman alanında sembol kabul edilen bazı isimlerin birer ekol olarak işlendiği tasniftir. Bu çalışma neticesinde üç isim ön plana çıkmıştır. Bu isimler Muhammed el-‘Arûsî el-Matvî, Beşîr Hurayyif ve Mahmud el-Mes’adî’dir. Bu isimlerin adlarını verdikleri ekollerin genel hatlarıyla ele alınacakları başlıklar ise ulusal roman, toplumsal roman ve modern roman olacaktır. Ulusal roman, Muhammed el-‘Arûsî el-Matvî ile; toplumsal roman Beşîr Hurayyif ile, modern roman ise Mahmud el-Mes’adî ile özdeşleştirilerek anılacaktır.

Modern Tunus romanının ilk örneklerinin Fransa’nın Tunus’u işgal ettiği yıllardan hemen sonraki bir zaman dilimine denk gelmiş olması, bu işgale karşı uyanış ve

²¹² el-Kîlânî, Mustafa, *Târihu'l-Edebi't-Tûnisi (İşkâliyyâtü'r-Rivâye)*, 24.

²¹³ Komisyon, *Târihu'l-Edebi't-Tunisi: e'l-Hadîs ve'l-Muâsir*, (Tunus: Dâru Beytü'l-Hikme, 1993), 138.

öze dönüş konularının işlenmesi hasebiyle aslında ulusal roman, kronolojik olarak da öncelikle ele alınması gereken başlıktır. Buradan hareketle ulusal romanın ortaya çıkış serüvenine dikkat çekmek yerinde olacaktır.

2.2.1. Vatan Kavramı ve Arap Milliyetçiliği

Arap dünyasına “*vatan-الوطن*” ve “*vatan sevgisi-حب الوطن*” kavramlarını ilk taşıyan kişi Mısırlı ıslahatçı Rifaa Tahtavi’dir. Tahtavi, aynı zamanda ilerleyen yıllarda karşımıza Arap milliyetçiliği olarak çıkacak olan nosyonun düşünsel temellerini atmaya başlayan şahsiyettir.²¹⁴

1826-1831 yılları arasında Mehmet Ali Paşa zamanında Fransa’ya gönderilen Tahtavi, burada edindiği tecrübeler sonucu Fransızların refahını ve her alanda ilerlemiş olmalarını, bu milletin vatanseverliğine bağlamıştı.²¹⁵ Bu nedenle de aynı tip hissi bağlılığı kendi topraklarında da yaratmak istedi. Ona göre ilerlemenin ilk şartı buydu. Buradan hareketle Tahtavi, sık sık ulus ve vatan kavramlarından bahsetmeye başladı. Bir ulusun vatanına sıkı sıkıya bağlılığı, onun net bir biçimde ortaya koyduğu hususlardan bir tanesiydi. Tahtavi’ye göre Mısır bir vattandır, Mısırlılar da vatanlarını sevmeleri gereken bir ulustur.²¹⁶ O, bir kavram olarak “*vatan*” kelimesine o denli bağlanmıştı ki ona göre vatan sevgisi medeniyetin en temel faziletlerinden birisidir ve *Hubbu'l Vatan*’ın (Vatan Sevgisi) olmadığı bir yerde medeniyet çürümeye mahkûmdur.²¹⁷

Tahtavi’nin inandığı vatanseverlik, Osmanlı’dan ayrılma şeklinde bir ayrılıkçı fikir içermiyordu. Bunun aksine Osmanlının İslam’ın birliği yolunda önemli bir işleve sahip olduğuna inanıyordu. Tahtavi gibi 1852-1856 yılları arasında aynı saiklerle Avrupa’ya giden Tunuslu Hayreddin de ihtilalci Fransız düşüncesini ve vatanseverliği savunurken, çoğunlukla bu düşüncelerin uzun vadede neler getireceğini hesaplamadan ve bu kavramları derinlemesine bir incelemeye tabi tutmadan savunmuşlardı.²¹⁸

Nitekim daha sonraki yıllarda “Milliyetçilik” kavramıyla politik bir önem kazanacak olan bu fikirler, kültürel ve siyasi olmak üzere iki biçimde tezahür etti.

²¹⁴ İlber Ortaylı, “*Osmanlı İmparatorluğunda Arap Milliyetçiliği*”, Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), IV, 1033.

²¹⁵ Charles Ernest Dawn, *Osmanlıcılıktan Arapçılığa*, (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1998), 5.

²¹⁶ Dawn, *Osmanlıcılıktan Arapçılığa*, 137.

²¹⁷ Bessam Tibi, *Arap Milliyetçiliği*, (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1998), 111.

²¹⁸ Ali Bilgenoğlu, *Osmanlı Devleti’nde Arap Milliyetçi Cemiyetleri*, (Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyetleri, 2007), 35.

Esasında her iki tür milliyetçilik birbirini tamamlayan özelliklere sahiptir. Birini diğerinden keskin çizgilerle ayırmak neredeyse imkânsızdır.

Arap Milliyetçiliği, başlangıcından bu yana ele alındığında bu konuda Hristiyan Arapların yapmış oldukları çalışmalarla biçimlenen ve laik temel üzerinde Arap milliyetçiliği ile modernist İslamcılarının çalışmalarıyla biçimlenen iki tür çizgi ortaya çıkmaktadır. Bu iki çizgide de ön planda olan şey Arap Milliyetçiliğinin geçmişi'dir. Bu geçmişte vurgulanan şey ise Arapların geçmişteki Altın Çağı'dır.²¹⁹ Bu dönemde yapılmış olan bilimsel ve edebi çalışmalar, özellikle klasik Arap tarihi ile klasik Arapça üzerinde yoğunluk göstermekteydi. Bu bağlamda Necip Azuri, İbrahim el-Yaziji, Nasif el-Yaziji, Selim Nevfel, Mihail Şuhade vb. gibi birçok Arap düşünürün yanında, Müslüman birçok düşünür milliyetçilik fikrinden etkilenmeye başlamıştır. Bu noktada bazı Müslümanlar ise Avrupa'nın Müslümanlar üzerinde kurmuş oldukları hâkimiyeti karşısında bir şeyler yapmanın faydalı olacağını düşünmekteydiler. Bu çerçevede de özellikle de Rifaa et-Tahtavi ile birlikte Cemaleddin Efgani, Muhammed Abduh, Muhammed Reşid Rıza, Abdurrahman el-Kevakibi, Abdurrahman el-Bezzaz, Taha Hüseyin, Mustafa Kâmil gibi Müslüman düşünürlerin fikirleri Arap dünyasında benimsenmeye başlamıştır.²²⁰ En az Türkler kadar Araplar da Avrupa'nın kültürel ve siyasi anlamda baskısından endişe etmekteydiler. Çünkü Arapların bir kısmı güçlü bir inançla İstanbul'a bağlıydılar.²²¹ Efgani ve Abduh esas itibarıyla doğrudan doğruya Arap milliyetçisi olarak kabul edilmezler. Fakat yaklaşan Hristiyan Batı tehlikesi ve tehdidi karşısında İslami bazı reformcular İslam birliğini ve tekrardan dirilişi savunmuşlardır. Onlara göre İslam dininin derinliklerine dönülmeli ve eğer bu durum sağlanırsa ancak o zaman İslam'ın tekrardan üstünlüğü gerçekleşir. Bu durum kültürel anlamda bağımsızlığın yanında üstünlük düşüncesinin oluşmasına sebep olmuş, bu düşünce bağlamında ise 20. yüzyıldaki Arap milliyetçilerine Efgani ve Abduh'un etkisinin olduğu savunulmuştur.²²²

Cemaleddin Efgani 1839 ila 1897 yılları arasında yaşamıştır. Efgani kendilerini ve zayıf üçüncü dünya ülkelerini sömürmeye çalışan Avrupa devletleriyle onlara sempati duyan ve destekleyen Müslüman liderlere karşı katı bir tutum sergilemiştir. Efgani, her

²¹⁹ Sabahattin Şen, *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım: Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi*, (İstanbul: Birey Yayıncılık, 2004), 15.

²²⁰ Hamid İnayet, *Arap Siyasi Düşüncesinin Tarihi*, (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1997), 33.

²²¹ Adid Davışa, *Arap Milliyetçiliği Zaferden Umutsuzluğa*, çev. Lütfi Yalçın, (İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2004), 17.

²²² Davışa, *Arap Milliyetçiliği Zaferden Umutsuzluğa*, 17.

gittiği yerde ilk olarak büyük bir ilgiyle karşılanmış, kendisine saygı duyulmuş fakat daha sonra kendisine bu saygı ve ilgi azalmıştır. Efgani görüşlerini yeniden dirilme şeklinde nitelemiş ve yeniden dirilme teması üzerine inşa edilmiş görüşlerinde İslam birliği ve Islahat gibi iki ana husus hâkim olmuştur. O, güçlü bir İslam Birliği kurmanın sömürgeciliğin üstesinden geleceğini savunmuştur. İslamcı bir karaktere sahip olan Efgani, ırkçılığı kesinlikle reddetmiş ve kurulacak bu İslam Birliğinde kavim unsurunun oldukça önemli olduğunun altını çizmiştir. Onun bu kavmiyetçi düşüncüyü savunmasının ve teşvik etmesinin altında yatan neden ise İslami endişeleridir. Efgani daha sonra tüm İslam âleminin tek bir çatı altında toplanamayacağını idrak etmiş ve tüm kavimlerin ilk olarak tek tek bağımsızlıklarını kazanmalarını ve sonrasında da bir araya gelerek bir konfederasyon kurmaları gerektiğinin altını çizmiştir. Bu şekilde yeniden yapılanma sayesinde İslami toplumlar tekrardan eski durumlarına dönebileceklerdi. Efgani her ne kadar farkında olmasa da bu şekildeki düşüncelerinden ötürü İslam dünyasında milliyetçilik fikrinin yayılmasına sebep olmuştur.²²³

Efgani'nin en gözde öğrencilerinden biri olan Abduh (1849-1905) Mısırlı aydınları ve entelektüel çevreyi etkileyerek milliyetçilik konusunda dikkat çeken liderlerden biri olmuştur. Abduh, Osmanlı'nın her ne olursa olsun desteklenmesi taraftarıydı. Abduh'a göre Araplar eğer ki Osmanlı'dan ayrılmak için mücadele ederlerse, Avrupalı sömürgeci devletler olaya müdahale ederek hem kendilerinin ve hem de Türkleri yok edecektir. Ne kadar yanlışlıklar yapılmış olursa olsun, ümmetin siyasi anlamda bağımsızlığının tek temsilcisi yine Osmanlı İmparatorluğu'dur. Eğer bu imparatorluk yıkılırsa Müslümanların Yahudiler gibi hiçbir şeyi kalmaz düşüncesindeydi.²²⁴

Muhammed Reşit Rıza, bu bölgedeki bir diğer önemli düşünürdür. Siyasi, fikri ve bilimsel faaliyetleriyle çok yönlü bir kişiliği olan Rıza, modernist çizginin en önemli temsilcilerinden de birisidir. Rıza, Müslümanların inanç ve buna bağlı olarak yaşantılarının bozulduğunu ileri sürmüştür. Bu sapmadan dolayı da Avrupa'nın çok gerisinde kalmış ve sömürgesi altına girilmiştir. Ona göre bu durumdan çıkmanın yolu, ilk olarak Müslümanların dini anlayışlarını, siyasi ve sosyal kurumlarını düzeltmeleri ve bunları yenilemeleridir. Buradaki söz konusu yenileme ıslah olarak adlandırılmıştır. Rıza'ya göre bu ıslahı sağlamanın yolu eğitimidir. Ona göre dini eğitim ve siyasi ıslah

²²³ Ömer Turan, *Tarihin Başladığı Nokta: Ortadoğu*, (İstanbul: Yaydağ Yayınları, 2002), 245-250.

²²⁴ Turan, *Tarihin Başladığı Nokta: Ortadoğu*, 250.

kavramları birbirini tamamlayan ögeler olmalıdır. Dini eğitim de siyasetten geçmektedir. Rıza'nın bu bağlamda ilk olarak 2. Abdülhamit ve İttihatçılardan, sonrasında 1916 yılında Arap-Haşimî isyanının lideri Şerif Hüseyin'den, daha sonra Mustafa Kemal'den ve son olarak Vahhabî-Suudî yönetiminden destek istemesi, onun eylemlerinin ve düşüncelerinin siyasi güdülerini tarafından yönlendirildiğinin bir kanıtı sayılmaktadır.²²⁵ Rıza Batılı anlamda eğitim almamış insanlar üzerinde odaklanmak gerektiğine inanmıştır. Çünkü düşüncelerinin hayata geçirilmesi için neredeyse bütün İslam âlemini dolaşmış ve bu süreçte de dini eğitimin önemini altını çizmiş ve batılı anlamda herhangi bir şekilde eğitim almamış bir beynin ıslah için daha elverişli olacağını düşünmüştür.²²⁶

Rıza'ya göre Müslümanlar içerisinde ıslah için en elverişli halk Beyrut halkıdır. Bunun sebebi; onların birçok İslam ülkesinde yaygın olan İslami kitaplar ile çok fazla buluşmamış olmaları ve batılılaşmaya sempati duymamalarıdır. Rıza'nın yazıları incelendiğinde Arapçılığın son derece dominant olduğu görülebilir. Fakat bu unsur, sadece İslam ve Müslüman ümmetin tekrardan canlanması için kullanılması gereken doğal bir güçtür ve yalnızca düşüncede kalması gerekmektedir. O, özellikle Arapların milliyetçilik akımından etkilenen son etnik grup olmasından ötürü büyük bir gurur ve mutluluk duymuştur. Bu sebepten ötürü de 1. Dünya Savaşı'na kadar geçen dönemde Osmanlı milliyetçiliğini savunmuştur.²²⁷

Arap Milliyetçiliği dendiğinde akla gelen bir diğer İslam düşünürü Abdurrahman el-Kevakibi'dir.(1849-1903)Kevakibi, “*Umm el-Kura*” olarak bilinen ve Türkçe karşılığı “Şehirlerin Anası” olan kitabında, İslam'ın çökmesinin nedeni olarak Türkleri görmektedir. Ona göre Türkler eğer İslam'ı kabul etmemiş olsaydılar İslam daha yerli yerinde olacaktı. Kevakibi'ye göre halifelik makamı Araplar 'da olmalıdır. O Türk karşıtı düşüncelerine yarı siyasal bir nitelik kazandırmıştır. Kevakibi, her ne kadar diğer düşünürlerden daha fazla Arap Milliyetçiliğini savunsa da Osmanlı'nın yıkılıp, Arap egemenliği altında devlet kurulmasını savunmamıştır. O, yalnızca halifelik makamının Arapların elinde olmasını ve bunun yanında Hicaz'da halifeliğin mutlak otoritede olmasına dayalı bir bölge oluşturulmasını savunmaktaydı.²²⁸

²²⁵ Reşid Rıza, *İttihad-ı Osmaniden Arap İsyanına*, çev. Özgür Kavak, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2007), 69.

²²⁶ Rıza, *İttihad-ı Osmaniden Arap İsyanına*, 69.

²²⁷ Davışa, *Arap Milliyetçiliği Zaferden Umutsuzluğa*, 20.

²²⁸ Davışa, *Arap Milliyetçiliği Zaferden Umutsuzluğa*, 21.

Sıralamış olduğumuz bu isimlerin haricinde Arap Milliyetçiliği konusunda Mustafa Kâmil ve Taha Hüseyin'in üzerinde durmak gerekmektedir. Bu iki isimden Mustafa Kâmil Mısır'da vatanseverlik adına bir hareket başlatmıştır. 1894'de ise Avrupa'dan ayrılp Mısır'a taşındığında kendisini vatana adamıştır. Bu adamanın ardından birçok gazete ve dergide vatanseverlik adı altında yazılar yazmıştır. Kâmil oldukça etkili bir mizaca sahipti ve çok cesurdu. Bu yüzden kısa süre içerisinde özellikle milliyetçiliği vurgulayan yazıları ile Mısır'da genç kitlenin dikkatini çekti ve onlar üzerinde etkili oldu. Bu yüzden de İngiliz yönetiminin korkulu rüyası haline geldi.²²⁹ Kâmil, kendi düşüncelerini “*Vataniyye*” olarak adlandırmıştır. Kamil'in vatan olarak üstünde durduğu konu yalnızca Mısır topraklarıdır.²³⁰

Taha Hüseyin de Arap dünyasının en büyük milliyetçilerinden birisidir. Ayrıca bir edebiyatçıdır. Hüseyin, Cahiliye dönemini anlatan bir şiir yazmış ve adından söz ettirmeye başlamıştır.²³¹ Ona göre Mısır'ın Maveraünnehir'in doğusunda kalan ülkelerle ilişkisi genellikle düşmanca ya da çok az olmuştur. Öte yandan Mısır Akdeniz uygarlıkları ile sürekli olarak ilişki içinde olmuştur. Bu sebepten ötürü de Mısır daha çok Doğu'dan ziyade Batı ile ilişki içerisindeydir. Hüseyin' e göre Mısır'ın kesinlikle Batı uygarlığına bağlanması gereklidir. Bu bir nevi Mısır'ın öze dönüşünün bir göstergesi olacaktır.²³²

Abduh, Rıza, Efgani ve Kevakibi gibi düşünürler, Arapların siyasal anlamda bağımsızlıklarına tarafsız olarak bakmışlardır. Bu o dönemdeki düşünürlerin de esasında genel tavrını yansıtmaktadır. Onların üzerinde en fazla durduğu konu ise Türkler ile Arapların birbirlerine yakın durmaları ve ortak İslam birliği inşa etmeleridir. Fakat buna karşın Osmanlı Devleti içerisinde yer alan İttihat ve Terakkiciler sert politikalar benimsemişler ve bu da Araplar arasında olumsuz karşılanarak onların milliyetçi hareketlerine ivme kazandırmıştır. Özellikle bu bağlamda Cemal Paşa tarafından Suriye'de yönetsel açıdan katı ve sert politikaların benimsenmesi, Arap milliyetçiliği düşüncesine hızlandırıcı etki yapmıştır.²³³

Osmanlı'nın yıkılışıyla beraber ortaya çıkan bir diğer kavram “Arap Birliği” kavramı olmuştur. Osmanlı'nın yıkılmasıyla birlikte balkanlardan başlayarak birtakım

²²⁹ Turan, *Tarihin Başladığı Nokta: Ortadoğu*, 127.

²³⁰ İnayet, *Arap Siyasi Düşüncesinin Tarihi*, 231.

²³¹ Ali Muhammed Nakavî, *İslam ve Milliyetçilik*, çev. H. Sönmez, (Konya: Şubat Yayıncılık, 1991), 35.

²³² İnayet, *Arap Siyasi Düşüncesinin Tarihi*, 78-84.

²³³ Hakan Albayrak, *İslam Birliğinin Nüvesi Olarak Türkiye- Suriye Birliği*, (İstanbul: Vadi Yayınları, 2007), 28-31.

yeni devletler kurulmuş ve bu da Arapların siyasal açıdan bağımsızlık girişimlerine başlamasına sebep olmuştur. Yukarıda bahsi geçen sebeplerden ötürü Arap birliği düşüncesi uzun süre boyunca pasif kalmıştır. Arap birliği düşüncesi esasında Osmanlı'nın yıkılışından sonra Arapların ne yapacağını bilememelerinden yani bocalamalarından kaynaklanmaktadır. Zira Araplar Osman Devleti'nin yıkılışından sonra kimlik bunalımına düşmüş ve nereye ait olacaklarını bilememişlerdir.²³⁴ Arap dünyasında millet olmak için gerekli olan öğelerin yeterli miktarda olmamasından ötürü, toplum için alternatif öneriler vardı. Buna göre toplum ya organize olmuş olan devlet kurma fikrinden vazgeçecekti, ya da devlet olmak için topluma bakılmayacaktı. Yaşanan bu ikileme karşı Arap Birliği düşüncesi geliştirildi. Arap Birliği düşüncesi Arapların ortak dil, tarih ve kültür öğelerine dayanmaktaydı. Bu birliğin kurulmasındaki en önemli rol ise tarih ögesine aitti. Bu teoride kültürel miras kavramının altını çizmek gerekmektedir. Zira bu kavram rejimin meşrulaştırılması ve kimliğin tanımı için son derece önemliydi. Bundan dolayı da Arapların geçmişleriyle sıkı sıkıya bağ kurmaları gerekecekti. Çünkü millet olmanın anahtarı, geçmiş ile günümüz arasında bir ilişki kurmak ve ortak gelecek ülküsü meydana getirmeyi gerektirmektedir. Meydana gelen bu gelişmeler, İttihat ve Terakki'nin sert tutumu ve sonrasında ise Osmanlı'nın yıkılması özellikle Balkanlar'da kurulan ulusal kimliği olan devletlerin varlığı, Arap milliyetçiliği için dayanak olmuştur.²³⁵

2.2.2. Ulusal Roman

Arap dünyasında romanın ortaya çıkışını batı ile erken zamanda etkileşimi olan Mısır ve Lübnan'a bağlayan görüşün yanı sıra diğer bir görüş, romanın Arap milliyetçiliğinden veya bu kavramın Araplar arasındaki gelişiminden kaynaklandığı ileri sürmüştür.²³⁶

Fransa'nın Mısır ile başlayarak Cezayir, Tunus gibi ülkeleri de işgal ederek sömürge haline getirmesi; bu ülkelerde yaşayan siyaset adamları, aydın ve mütefekkirlerde, ülkenin içinde bulunduğu ahval ve şeraitten kurtulması için birtakım faaliyetler yürütülmesi kanaatini doğurdu. Ülke siyasetini elinde bulunduran siyasi erk, bir yandan ülke siyasetini, ekonomisini ve sosyal yaşamı ilgilendiren ıslahatlar yaparken,

²³⁴ Murat Rüzgâr, *Ortadoğu ve Baas Partisi*, Birikim Dergisi, Şubat 1991, Sayı 22, 19.

²³⁵ Rüzgâr, *Ortadoğu ve Baas Partisi*, 21.

²³⁶ Mustafa Abdülğani, *el-itticahü'l-Kavmî fi'r-Rivaye*, (Kuveyt: el-Meclisü'l-Vatani Li's-sekafe ve'l-Fünûn ve'l-Âdâb, 1992), 22.

diğer yandan ülkenin aydın, edebiyat ve fikir adamları ortaya koydukları eserlerle bu faaliyetlere destek olmaya çalışmışlardır.

Toplumun bir parçası olarak edebiyatçıların, edebi türler içerisinde birey ve toplumun yaşamına en yakın duran bir tür olarak da roman sanatının, bu gelişmelere kayıtsız kalması beklenemezdi. Nitekim Tunus'ta modern anlamda ilk ortaya konulan hikâye ve roman denemeleri bu çerçevede yazılmış ve bu amaca hizmet etmiştir.

Örneğin Hasan Hüsnü Abdülvahab'ın "*es-Sehratü'l-Ahire fi Gırnâta*" adlı eseri, her ne kadar ülkesini işgal eden Fransızların dili ile yazılmışsa da içerik yönünden Endülü's'te Müslümanların atalarına ait destanları ve kahramanlıkları konu edinmiştir. Eserin yazılmasındaki amaç, ilim ve teknik yönünden ilerleyen sömürgeci batı karşısında özgüvenini yitirmiş bir milleti yeniden küllerinden diriltmektir.

Öte yandan Salih el-Kayravani'ye ait "*Hayfa ve Siracu'l-Leyl*" adlı eser, Müslümanların geri kalmışlık nedenlerini tespit etme amacı taşıyan ve Müslümanların kalkınmasını sağlayacak yolları, yöntemleri ortaya koymaya çalışan bir eserdir. Bu dönem yazarlarının özellikle bu konulara yönelmelerinin özel bir sebebi de bu yazarların ülkede gelişmekte olan selefi hareketten etkilendiği gerçeğidir. Bu hareketin odağında Muhammed Abduh vardı. Abduh, Tunus'ta İslami hareket ve uyanışa karşı oluşan rağbet ve yönelişten dolayı Tunus'u iki defa ziyaret etmişti.²³⁷ Tunuslu ıslahatçılar, fitne, kin ve nefret tohumlarının Müslümanlar arasında yaygınlaştığı ve bundan dolayı Müslümanların birbirinden uzaklaştığı görüşündedirler. Bu durumdan kurtulmanın yegâne yolunun dinin aslına yeniden dönmekle mümkün olacağını düşünmektedir.²³⁸

Adına uyanış romanları da diyebileceğimiz bu ilk örnekler, sonraki yıllarda yukarıda bahsettiğimiz tarihsel süreçle beraber vatan, vatanseverlik ve sömürge karşıtlığı şeklinde romana da yansdı. "*er-Rivaye el-Vataniyye*" diye adlandırılan ve Tunus'un ulusal kurtuluş mücadelesini konu edinen bu akım, Muhammed el-'Arûsî el-Matvî ile beraber birçok ismi bağrında topladı. Bu yazarlar belki de sömürge yönetiminin baskıcı tutumundan dolayı erken zamanlarda veremedikleri bu eserleri ancak istiklal sonrası dönemde vermişlerdir.

Bu akımın en güçlü temsilcisi ve öncüsü olarak zikredilebilecek yegâne isim Muhammed el-'Arûsî el-Matvî'dir. El-Matvî, gençlik yıllarından başlayarak Tunus'un kurtuluşu ve bağımsızlığına kavuşmasında öncü roller üstlenmiştir. İlki 1956 yılında

²³⁷ ez-Zimirlî, *el-Haraketü'l-Kıyasiyye fi Tunus*, 67.

²³⁸ Hayfa ve siracu'l-Leyl, 27.

yazdığı “*Ve mine ’d-Dahâyâ*”, ikincisi 1964’te yazdığı “*Halîme*” ve 1967’de yazdığı “*et-Tûtu ’l-Murr*” adlı üç romanı da ulusal bağımsızlık hareketinden ilham almış ve Fransız sömürmesine karşı verilen mücadeleyi konu edinmiştir. Burada dikkat çekmemiz gereken diğer bir husus, bu romanların uyanış veya mücadele romanları olmadığı gerçeğidir. Çünkü bu romanlar ulusal bağımsızlık hareketine eş zamanlı yaşanan gelişmeleri gözlemci-belgesel formuyla sunmuştur. Bu özelliği ile sonraki yıllarda Milli eğitim müfredatına çocuklara milli duyguları aşlamak amacıyla konmuştur.²³⁹

Ulusal roman örnekleri sadece Muhammed el-‘Arûsî el-Matvî’nin çalışmaları ile sınırlı değildir. Bu alanda eser veren ve uluslararası arenada adından söz ettiren isimler de vardır. Bunları başlıklar halinde vermek ve yaptıkları çalışmalara kısaca değinmek yerinde olacaktır.

2.2.3. Ulusal Romanın Temsilcileri

Tunus ulusal romanı denince ilk akla gelecek olan ismin Muhammed el-‘Arûsî el-Matvî olacağını yukarıda ifade etmiştik. Her ne kadar çalışmamızın bir bölümünü el-Matvî’nin hayatı, edebi kişiliği ve bu alanda vermiş olduğu eserlere ayıracak olsak da burada kısaca Tunus edebiyat çevrelerinde edindiği yer ve ulusal romanın ortaya çıkışında üstlendiği role ayırmamız yerinde olacaktır.

Realist toplum-gerçekçi akımının bir temsilcisi olarak da görülen Muhammed el-‘Arûsî el-Matvî, Tunus edebiyat çevrelerince ulusal roman akımının öncüsü olarak kabul edilmektedir.²⁴⁰ Böyle bir tanımlamayı garipsememek de gerekiyor. Çünkü 1881 yılında Tunus’un Fransa tarafından işgali, Tunus halkı için belki de istiklaline kavuşuncaya kadar hayatlarındaki en büyük gerçek haline gelmiştir. İşgalin Tunus halkı üzerinde oluşturduğu travma ve sonraki yıllarda uyguladığı baskı ve zulüm politikası Tunus toplumunun yaşadığı bir gerçek haline gelince, Muhammed el-‘Arûsî gibi bazı yazarlar tarafından edebi anlamda da işlenmeye başlandı. Bu tür bir çaba içerisine giren yazarların bir taraftan realist diğer taraftan ulusal roman temsilcileri olarak adlandırılması bundan kaynaklanmaktadır. Yazar henüz vefat etmeden önce onunla ilgili verdiği bir konferansta bu duruma dikkat çeken Muhammed el-Hadî; el-‘Arûsî’nin ictimai, toplum-gerçekçi ve

²³⁹ Komisyon, *Tarihu ’l-Edebi ’t-Tunisi: e’l-Hadîs ve’l-Muâsır*, 139.

²⁴⁰ Cum’a bin Buşuşe, *Muhtârât mine ’r-Rivâyeti ’l-Meğaribiyye*, (Tunus: Beytü’l-Hikme, Kartaca, 1992), 134.

ulusal romanı kendi ismi altında bir araya getirerek kendi adıyla anılan müstakil bir ekol ortaya koyduğunu ifade etmiştir.²⁴¹

Şiir, makale, kısa öykü, roman, çocuk hikâyeleri ve tiyatro gibi çok çeşitli alanlarda eserler ortaya koyan Muhammed el-‘Arûsî el-Matvî, tarihi inceleme ve araştırmalar ile birtakım ilmi tahkik çalışmaları da yaptı.²⁴² el-‘Arûsî, Tunus’ta ülkenin genel anlamda kültürel gidişatına; özelde ise kısa hikâyecilik alanında ilerlemesine katkı sunmuştur. Bu alandaki çalışmalarını “*Nadi ’l-Kıssa-Hikâye Kulübü*”, “*Nadi Ebu ’l-Kasım eş-Şâbbi es-Sekâfi-Ebu’l-Kasım eş-Şâbbî Kültür Kulübü*” ve “*İttihadu Küttabi’t-Tunisiyyin-Tunus Yazarlar Birliği*” gibi kurumların çatısı altında gerçekleştirmiştir.²⁴³

“Hikâye Kulübü” 14 Ekim 1964 yılında yayın hayatına başladı. Üye yazarlar her cumartesi akşamı kulübe gelerek yazmış oldukları eserleri değerlendiriyorlardı. Kulüp 1966 yılı aralık ayından başlayarak 1984 yılına kadar 3 aylık süreli yayınlar çıkarmıştır. “*Mecelletü Kısas*” unvanıyla anılan bu dergiler toplamda 66 sayıyı bulmuştur. Bu süre zarfında 124 yazara ait 600 kısa hikâye neşredilmiştir.²⁴⁴ Muhammed el-‘Arûsî bu süre zarfında etrafına toplanan yeni kalemlerin şiirlerine de zaman ayırmış; bu şiirleri, editörlüğünü üstlendiği mecmualarda yayınlanmasını sağlamıştır.²⁴⁵

Muhammed el-‘Arûsî el-Matvî’nin edebi çalışmalarını gerçekleştirdiği bir diğer kurum, Ebu’l-Kasım eş-Şâbbi Kültür Kulübü’dür. el-‘Arûsî, bu kulübü, Fransız işgali altındaki Tunus’ta belki de Kuzey Afrika’nın en çok tanınan edebiyatçısı ve özelde Tunus şiirinin genel de ise modern Arap şiirinin gelişiminde rol oynamış olan Ebu’l-Kâsım eş-Şâbbî’ye ve yaptığı çalışmalara verdiği önem dolayısıyla kurmuştu. Belki de el-‘Arûsî’nin toplum-gerçekçi roman ya da ulusal romana olan yöneliminin kaynağında yer alan gerçek saik, eş-Şâbbî’nin şiirlerinde vatan, millet, insan sevgisi ve sömürge altında yaşayan halkına yaptığı özgürlük çağrıları ve bu uğurda ortaya koyduğu desteğidir.²⁴⁶ “*Eş-Şa’bu fi Şi’ri’s-Şâbbi*” adlı çalışması bunun en açık delilidir.

1971 yılında kurulmuş olan Tunus Yazarlar Birliği, el-‘Arûsî’nin bir süre çeşitli kademelerinde görev yaptığı bir diğer kuruluştur. Birliğe üye olmak, Tunuslu yazarlarda

²⁴¹ Muhammed el-Hadî el-Matvî, *Muhammed el-Arusî el-Matvi Âşiku’l-Ard ve’l-Vatan ve’l-İnsan*, (Tunus: ed-Dâru’l-Arabiyyetü Li’l-Kitab, 1995), 11.

²⁴² Ömer ibn Salim, *Muhtarat Li Şuarai’t-Tûnisiyyin*, (Tunus: Dâru’l-Arabiyyetü li’l-Kitab, 1992), 733.

²⁴³ Buşuşe, *Muhtârât mine’r-Rivâyeti’l-Meğaribiyye*, 134.

²⁴⁴ Jean Fontaine, *el-Edebü’t-Tûnisi el-Muâsir*, (Tunus: Dâru’t-Tûnisiyye, 1985), 19.

²⁴⁵ Rıdvan İbrahim, *et-Ta’rifu bi’l-Edebi’t-Tunisî*, (Tunus: Dâru’l-Arabiyyetü li’l-Kitab, 1977), 73-75.

²⁴⁶ Turgay Gökgöz, *Ebu’l-Kasım eş-Şâbbî’nin Şiirlerinde Halk*, Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2020/2, Cilt: 7, Sayı: 2, 1065-1087.

ayrı bir aidiyet duygusu geliştiriyordu. Birlik 1970 yılında yaptığı ilk seçimde Muhammed Mizali'yi başkan olarak seçti. Mizali'nin 1980 yılına kadar başkanlığını yürüttüğü birliğe sonraki yıllarda Muhammed el-'Arûsî el-Matvî ve Mustafa el-Farisi başkanlık yapmıştır. Yalnız birliğin yarı resmi hüviyeti edebi çevrelerdeki rolünü icrasında birtakım zorluklar ve kısıtlılıklara neden olmuştur.²⁴⁷ Ancak sakin tabiatlı duruşu, başkalarının fikirlerine saygılı tavrı ve sorunlarla ilgilenirken ortaya koyduğu sabır, birliğin işleyişinde oluşabilecek aksamaların önüne geçmiştir.²⁴⁸

Sonuç itibariyle şiir, makale, kısa öykü, roman, çocuk hikâyeleri ve tiyatro gibi birçok alanda çeşitli eserler ortaya koyan Muhammed el-'Arûsî el-Matvî, bütün eserlerine insan ve vatan sevgisi sinmiş, yaşadığı toplumun problemlerine kafa yormuş bir yazardır. el-'Arûsî'yi konu edinen makale, kitap, konferans vb. her ne varsa, onun bu uğurda ortaya koyduğu çaba ve gayreti ifade ederken; edebiyatçı ve şair özelliğinin yanı sıra, doğru, samimi mücadeleci ve vatansever yönüne dikkat çeker.²⁴⁹

Tunuslu romancının ortaya koyduğu eserler değişik kurumlar tarafından taltif edilerek ödüllendirilirdi. Bu ödüllerin en başında geleni başkent belediyesinin ve Kültür Bakanlığının verdiği ödüllerdi. Belediye ödülü ilkin 1960 yılında Beşîr el-Hurayyif'e verildi. Ardından Reşad Hamzâvî, Muhammed el-'Arûsî, Mustafa el-Farisi, Muhtar Cinnat ve Muhamed Salih el-Cabirî gibi isimler bu ödüle layık görüldü. Kültür Bakanlığı ise her yıl edebiyatın farklı alanlarında ürünler ortaya koyan edebiyatçılara teşvik ödülleri vermiştir. Bunların yanısıra "Ulusal Edebiyat Ödülü" diyebileceğimiz bir ödül de genelde yaşça olgunlaşmış, duayen diyebileceğimiz isimlere verilen ödüldür.²⁵⁰

Tunus ulusal romanının önemli temsilcilerinden biri olarak zikredebileceğimiz bir diğer isim Muhammed Salih el-Cabirî'dir. Kısa öykü yazarı ve romancı ve edebiyat eleştirmenliği yapan Muhammed Salih el-Cabirî, 8 Şubat 1940 tarihinde doğdu. İlköğrenimini Rudiyeft'e, ortaokulu ise ibnü's-Şabbat okulunda okudu. Lise öğrenimini ise önceleri Zeytûne'de, sonra ise Halduniyye'de tamamladı. 1961'de Camiu'l-A'zam'da ilim tahsili yaptı, ardından diplomasını aldığı Tunus'ta beş yıl öğretmenlik yaptı. Bu sırada Tunus'taki kültür meclislerine ve ünlü kafelere uğrayarak ülkenin genel anlamda

²⁴⁷ Fontaine, *el-Edebü't-Tûnisi el-Muâsır*, 26.

²⁴⁸ el-Matvî, Muhammed el-Arusi, *Siretün ve Verekat min ibda'i Merhaleti's-Şebab*, (Tunus: Dâru'l-Kütübî'l-Vataniyye, 2011), Önsöz, 11.

²⁴⁹ el-Matvî, Muhammed el-Hadî, *Muhammed el-Arûsî el-Matvî Âşiku'l-Ard ve'l-Vatan ve'l-İnsan*, (Tunus: ed-Dâru'l-Arabiyyetü Li'l-Kitab, 1995), 18.

²⁵⁰ Fontaine, *el-Edebü't-Tûnisi el-Muâsır*, 24.

edebi faaliyetlerine katkıda bulundu.²⁵¹ Daha sonra 1967’de Bağdat Üniversitesi’ne girdi. Oradan 1971’de Arap dili ve edebiyatı alanında lisans derecesi alarak Tunus’a döndü ve ortaöğretimde öğretmenliğe başladı. Ardından 1973 yılında Kültür Bakanlığı edebiyat biriminin başına geçti. el-Cabirî, Cezayir ve Libya gibi Mağrip ülkelerinin kültürel ve edebi hareketlerine olan ilgisi dolayısıyla Trablus’taki Tunus Kültür Merkezi’nde önce müdür yardımcısı ve ardından müdür oldu.²⁵² 1979’dan yılından itibaren Arap Eğitim, Kültür ve Bilim Örgütü’ne seçilerek bir müddet burada çalıştı. Arap kültürünü, edebiyatını ve medeniyetini tanıtmada ve örgütün tamamladığı Arap ve Müslüman Bilim Adamları ve Yazarlar Ansiklopedisi de dâhil olmak üzere (19 cilt olan) edebi ve bilimsel ansiklopedilerin denetlenmesinde büyük katkıları oldu.²⁵³

el-Cabirî, şiir, kısa öykü, roman, tiyatro, anı, makale, medeniyet ve tarih araştırmaları alanında ve edebiyat tarihi ve edebi seçkiler gibi alanlarda eserler verdi. Çalışmalarını Kasas, el-Fikr, el-Hayatü’s-Sekafiyye, el-Mesâr, el-İzâa, el-Aklâm, es-Sekâfetü’l-Arabiyye ve el-Âdâb gibi Tunus gazete ve dergilerinde yayınladı.²⁵⁴

el-Cabirî “*Yevm min Eyyami Zemra-Zemra*’nın Bir Günü” (1968) romanıyla tanındı. Roman, Tunus’un bağımsızlığını kazanmadan önce bir madende geçen olaylar örgüsünü konu edinir. Elinde sendika gücü bulunan roman karakterimiz bu gücü bir baskı aracı olarak olumsuz yönde kullanmak ister ancak şartlar buna imkân vermez. Bu romanda iki amacın iç içe geçtiğini görmekteyiz. Birincisi olay kahramanları ile gerçek olay örgüsü arasında tedrici/kademeli bir karşılaşma, diğeri ise roman kahramanının kişisel endişeleriyle görev bilinci arasındaki gelgitleridir. Bu kahramanlar bazen halkın içinden sıradan kişiler de olabilir. Bunlardan bir kısmı hakkı olanı talep ederken, bir kısmı fırsatları değerlendirmeyi bilen birer kişilik oluverir. Diğeri bir kısmı ise kendi payına düşen ne ise ona razı olur.²⁵⁵

Yazar, tasnif olarak ulusal roman kabul edilen “*Yevm min Eyyami Zemra*” adlı ilk roman deneyiminden sonra, bugünü analiz etmenin ve ele almanın, geçmişini yüceltmekten daha önemli olduğunun farkına varır.²⁵⁶ Ve Bundan sonraki süreçte iki roman daha yazar ki; bu romanlar daha çok toplum-gerçekçi roman başlığı altında zikredilebilir. Bu yönüyle

²⁵¹ Buşuşe, *Muhtârât mine’r-Rivâyeti’l-Meğaribiyye*, 125.

²⁵² Buravî Acîyne, *Muhammed Salih el-Cabirî Ehedü A’lâmi’l-Vakiiyye*, Mecelletü Kasas, Mart 2009, Sayı: 147, 89-99.

²⁵³ el-Cabirî, Muhammed Salih, el-Mevsuatü’t- Tunisiyye, (Erişim 20 Ocak 2022, 17:19)

²⁵⁴ Acîyne, *Muhammed Salih el-Cabirî Ehedü A’lâmi’l-Vakiiyye*, 90.

²⁵⁵ Fontaine, *el-Edebü’t-Tûnisi el-Muâsır*, 71.

²⁵⁶ Komisyon, *Tarihu’l-Edebi’t-Tunisi: e’l-Hadîs ve’l-Muâsır*, 143.

yazar Ahmed Memû'nun yaptığı tasnife göre aynı zamanda toplum-gerçekçi romanın en önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilir.²⁵⁷

Bu romanlardan birincisi, “*el-Bahru Yenşuru Elvâhehu*-Deniz Işıklarını Yayıyor” (1975) adlı eserdir. Roman, bağımsızlık sonrası değişen/dönüşen bir toplumu ele alır. Köyden kente göç ederek oraya uyum sağlayamamış ve köye özlem duyan bir toplum kesiminin yaşadığı buhran konu edilir. Burada üçüncü dünya ülkelerinden birinde oluşan yeni nesli görmek için, romandaki karakterlerin ufki derinliklerine vakıf olmak gerekir. Şahıslar, ülkelerinin kendilerine sunduğu ve kendilerini manevi yönden tatmin eden imkânlarına karşın; ülkelerinin geleceğine dair dert sahibi değillerdir. Bu durumu ortadan kaldırmanın tek yolu tekrardan köye dönüş ve yerel kodları tekrar okumaktır. Ayrıca roman, kadının kendini ifade ve özgürlük uğruna geleneği nasıl terk ettiğini konu edinir.

258

el-Cabirî'nin bir diğer eseri olan “*Leyletüs-Senevati'l-Aşr-On yılın gecesi*” (1982) adlı romanda ise modernizmin iki koldan topluma girişine şahit olmaktadır. Bir yandan toplumda uyumlu örnekler üzerinden konu irdelenirken diğer taraftan düzgün bir yaşam standardına sahip olmak için sermaye sahiplerine karşı direnen bir grup konu edilir. Olay örgüsü, sermayenin gaddarlığını ve açgözlülüğünü temsil eden ve işçileri sömürmek ve illegal kanallara yönelmek için manevralar yapan kişilerle bunlara karşı mücadele eden işçiler etrafında dönmektedir.²⁵⁹ Romanın kahramanı çalıştığı fabrikadan atılmak istenen başarılı bir müdürdür. Çünkü o işçilere birçok açıdan fayda sağlayan çalışmalar yapmıştır. Bu romanda özellikle müdürün mesai arkadaşlarının ortaya koyduğu direniş ve sendikal mücadelenin gücüne şahit olmaktadır.²⁶⁰ Bu iki romanda dikkatleri çeken bir diğer husus; kadının mevcut toplumsal dönüşümlerdeki yeri ve konumuna özel bir yer verilmesidir.²⁶¹

el-Cabirî'nin sanatçı kişiliğinin ön plana çıktığı önemli bir diğer çalışma, “*er-Ruh Yecûlu fi'r-Ruka-Kale* satranç tahtasında dolaşır” (1977) adlı hikâye kitabıdır. Kitap üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm erkekler ve kadınlar arasında birtakım kişisel psikolojik tahlillere; ikinci bölüm polisiye ve bilimkurgu tarzı olaylara; üçüncü bölüm ise sıradan kişilere ait sıradan olay ve olgulara yer vermektedir.²⁶²

²⁵⁷ Ahmed Memû, *et-Tasnifü'n-Neviyî lir-Rivayeti'l-edebiyeti Fi Tunis*, Mecelletü Kasas, Ekim 1985, Sayı: 70, 32.

²⁵⁸ Fontaine, *el-Edebü't-Tûnisi el-Muâsır*, 71.

²⁵⁹ Komisyon, *Tarihu'l-Edebi't-Tunisi: e'l-Hadîs ve'l-Muâsır*, 143.

²⁶⁰ Fontaine, *el-Edebü't-Tûnisi el-Muâsır*, 72.

²⁶¹ Komisyon, *Tarihu'l-Edebi't-Tunisi: e'l-Hadîs ve'l-Muâsır*, 143.

²⁶² Fontaine, *el-Edebü't-Tûnisi el-Muâsır*, 72.

Sonuç itibariyle. Muhammed Salih el-Cabirî, Tunus Edebiyatında farklı konularda yazabilen nadir yazarlardan biridir. Onun risaleler şeklinde telifleri vardır. “*Eb’adu’l-Mesafat-Uzak Mesafeler*” (1977) buna örnektir. Ayrıca edebi tenkid kitapları “*eş’Şi’r et-Tunisi el-Muasır-Modern Tunus Şiiri*” (1974) ve “*Neşetü’l-Kıssa-Hikâyenin Doğuşu*” (1975), ve yine Şiir seçkileri başlığı altında “*Dirasat-Çalışmalar*” (1978) adlı çalışmaları bulunmaktadır.²⁶³

Muhammed Muhtar Cinnat, Tunus ulusal romanının bir diğer temsilcisi olarak dikkat çekmektedir. 1930 yılında Kafsa eyaletinde dünyaya gelen Muhammed Muhtar Cinnat, ilkokulu memleketinde okudu. Ardından Camiu’z-Zeytûne’ye devam ederek 1956 yılında buradan başarı ile mezun oldu. Bir süre ilköğretim kurumlarında öğretmenlik yaptı. Tunus Hür Anayasa Partisi siyaset Akademisi ve Ulusal Pedagoji Merkezi’nde bir dönem çalıştı. Emekli olmadan önce Arap Birliği dergiler birimine atandı. Cinnat, makale, kısa öykü, roman ve çocuk hikâyeleri yazdı. Beşîr el-Hurayyif, Muhammed el-‘Arûsî el-Matvî, Mustafa el-Farisî, Muhammed Salih el-Cabirî ile birlikte altmışlı yılların başlarında kurulan el-Kısas Kulübü’nün kurucularından biridir.²⁶⁴

Muhammed Muhtar Cinnat da “*Edebü’l-Vatan*” diye adlandırabileceğimiz milli/ulusal edebiyatın temsilcilerindendir. Yazdığı eserlerin çoğunluğu bu kabildendir.²⁶⁵ Birinci bölümünü “*Ercuvan*” adıyla yayınladığı roman 507 sayfadan oluşmaktaydı. İkinci bölümü “*Huyûtü’ş-Şekk*” adıyla yayımlandı. Bu iki çalışmayla anlatmak istediklerini yeterli seviyede ifade edemediğini düşünen yazar, “*Nevafizü’z-Zemen-1974*” adıyla tanınan ve 355 sayfadan oluşan üçüncü bir ulusal roman yazmıştır. Ancak ulusal romanın gelişmesinde ciddi katkıları olan bu yazarın eserleri belki de yanlış zamanlamadan dolayı hak ettiği değeri bulamadı. Bundan dolayı Cinnat, uzun bir aradan sonra hikâye yazımına yöneldi. Hikâyelerini “*el-Fercetü mine’s-Sekeb-Girdaptan Kurtuluş*” (1981) ve “*Sutuhu’l-Gasil-Temiz Yüzler*” (1982) adlı eserlerinde toplamıştır. Bu iki eserde, yazarın toplum-gerçekçi, milli bakış açısını inanılmaz destansı ve sembolik bir dille nasıl ifade ettiğine şahit olmaktayız.²⁶⁶

Cinnat, “*Ercuvan*” adlı eserinde Tunus’un kenar semtlerinden biri olan Halfavin’de yaşayan fakir bir aile ile merkezi bir konuma sahip Munfluri’de yaşayan burjuva bir aile arasındaki ilişkileri ele alır. Roman, 17 Ocak 1952’den 1 Temmuz 1955’e

²⁶³ Fontaine, *el-Edebü’t-Tûnisi el-Muâsır*, 70.

²⁶⁴ Cinnat, Muhammed Muhtar, *el-Mevsuatü’t-Tunisiyye*, (Erişim 27 Ocak 2022 20.47)

²⁶⁵ Fontaine, *el-Edebü’t-Tûnisi el-Muâsır*, 37.

²⁶⁶ Komisyon, *Tarihu’l-Edebi’t-Tunisi: e’l-Hadîs ve’l-Muâsır*, 140.

kadar ki bir zaman diliminde, modern Tunus tarihinin yeniden canlandırılmasını konu edinir. Yazarın ikinci romanı “*Nevafizu ’z-Zemen-Zamanın Pencereleri*” (1974)” ise, 1961 yılında Tunus’un Binzerte kentinde yaşayan farklı kültürler arasındaki ayrışmayı/çatışmayı konu edinir. Kişi burada ilkin bir Arap mahallesinde bir enstitü, kahvehane veya konferans salonu gibi her bir bölümü bir mekânla özdeşleşmiş bir dünyayı yaşar. Sonrasında ise Avrupai bir mahallede farklı bir teknoloji ve hayata şahit olur. Romanda bu iki dünya arasındaki çatışmalara bolca yer verilir.²⁶⁷

Muhammed Muhtar Cinnat’a göre edebiyat sadece birtakım şahsi eğilim ve yönelişlerin sonucunda ortaya konan eserler olmamalıdır. Bunun yanında ülkelerin, bir yandan eğitim ve öğretim faaliyetleri için bir yandan da sinema ve tiyatro gibi kültürel alanları dolduracak türden birtakım metinlere ihtiyacı vardır. Bundan dolayı der Cinnat, sıradan okuyucunun seviyesini yükseltecek, ülkenin kültürlü/aydın grubun hoşuna gidecek ve onları tatmin edecek ve de ülkenin gerçeklerini ıskalamadan gündeminde tutan bir yazı geleneğinin oluşturulması gerekir.”²⁶⁸

²⁶⁷ Fontaine, *el-Edebü ’t-Tûnisi el-Muâsır*, 38.

²⁶⁸ Fontaine, *el-Edebü ’t-Tûnisi el-Muâsır*, 38.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUHAMMED EL-‘ÂRÛSÎ EL-MATVÎ VE ULUSAL ROMAN ÖRNEKLERİ

3.1. Muhammed el-Arûsî el-Matvî

3.1.1. Hayatı

Asıl adı Muhammed el-‘Arûsî b. Abdillâh b. el-Mebrûk bin et-Tahir el-Mamî el-Matvî el-Mühezzebî’dir. İsminde yer alan “Mamî” nisbesi, 19 Ocak 1920 yılında doğmuş olduğu “Maye” den dolayıdır. Maye, Matvîye şehrine komşu bir köydür. Bu köy, iki büyük şehrin bulunduğu doğu bölgesinde yer alır. “Matvî” ise Matvîye şehrine nisbet olarak kullanılmış ve “Mamî” nisbesine göre daha yaygınlık kazanmıştır. Ailenin asıl lakabı “İbn Tahir” dir. Çünkü Tunus’un bağımsızlığı öncesi çevre bölgelerden, belki okumak belki de çalışmak için Tunus’a göç ederek iltica edenler ve buralara yerleşenler, geldikleri bölgelere nispet edilerek bu şekilde anılmışlardır.²⁶⁹

Muhammed el-‘Arûsî el-Matvî, Tunus’taki öğrencilik yıllarından itibaren bu nisbe ile tanınıyordu. Sonraları bu nisbe, edebi ve ilmi kitaplarının yayınlanmasıyla daha bir yaygınlık kazandı. “Mühezzebî” nisbesi, mensubu olduğu kabileden kaynaklanmaktadır. “Mehazebe Kabilesi” Matvîye’ye coğrafi açıdan yakın bir kayalık alanı vatan edinmişti. Ailenin büyük dedesi Tahir, sonraki zamanlarda bu kayalık alandan Maye’ye göç etti. Kendisinin Kur’an-ı Kerim’i hıfz etmişliği ve ilme sevdalı bir kişiliği vardı. Yıllarca Maye’de cami imamlığı yaptı ve çocuklara Kur’an-ı Kerim hıfzı yaptırmakla meşgul oldu.²⁷⁰

3.1.2. Öğrenim Hayatı

Muhammed el-‘Arûsî el-Matvî, öğrenimine 1923 yılında, Maye’de “Küttâb” adı verilen anaokulu/mahalle mektebi türünde bir okulda, Şeyh Ömer b. Yakub’un himayesinde başladı. Sonra 1928 yılında Matvîye’deki Arap-Fransız ilkokuluna başladı. 1935 yılına kadar burada öğrenimine devam etti. 1935 yılının yaz tatilinde Matvîye’den ayrılarak Tunus’a geçti. Babası Abdullâh ondan önce bir otelde çalışmak üzere buraya gelmişti. Burada ortaöğrenim kaydını (Eylül 1935) yapmadan önce ilköğrenim derslerini

²⁶⁹ Muhammed el-Arûsî el-Matvî, *Halime*, (Tunus: ed-Dâru’l-Arabiyyetü Li’l-Kitâb, 2.baskı, 1997), 11.

²⁷⁰ Buşûşe, *Muhtarat mine’r-Rivâyeti’l-Meğaribiyye*, (Tunus: Beytü’l-Hikme, 1992), 134.

başarılı bir şekilde geçtiğine dair bir imtihana tabi tutuldu. Bu imtihandan başarılı bir şekilde sonuç alarak diplomasını almaya hak kazandı.²⁷¹

1935-1936 Eğitim-öğretim yılında Câmiuz-Zeytûne'de orta öğrenimine başladı. Birinci kademeyi başarılı bir şekilde geçtikten sonra aynı okul bünyesinde lise öğrenimine başladı. O yıl yaşanan öğrenci boykotlarından dolayı dersler yapılamadı ve sınavlar iptal edildi. el-'Arûsî, ancak 1940 yılında birinci yılı başarı ile bitirebildi. İkinci kademeye geçiş 1943 yılında oldu. Burayı da başarı ile bitirerek 1946 yılında Câmiuz-Zeytûne'de Edebiyat bölümünde yüksek tahsiline başladı. Burada iki yıllık bir eğitimin sonunda başarılı bir şekilde mezun olan el-'Arûsî, ayrıca Halduniye Üniversitesi bünyesinde faaliyet gösteren İslami Araştırmalar Enstitüsüne devam etti. 1947 yılında bu alanda da yani İslami araştırmalar alanında başarılı bir grafik çizerek icazet almaya hak kazandı.²⁷²

3.1.3. Görevleri

1948 yılında Camiu'z-Zeytûne öğretmen seçmelerine katılarak başarılı oldu ve burada lise öğretim programında 8 yıl boyunca (1948- 1956) hocalık yaptı. Hocalığı esnasında Edebiyat, Tarih ve İslam Medeniyeti derslerini okuttu.²⁷³

el-'Arûsî, 1956 yılında öğretim görevliliği vazifesinden diplomatik görevlere atanmak üzere ayrıldı. el-'Arûsî'nin diplomatik görevlere geçiş süreci, Camiu'z-Zeytûne'den mezun olduğu yıllardan başlayarak parti çalışmaları, milli birlik hareketleri ve yoğun bir şekilde katılım sağladığı gazetecilik ve kültür faaliyetlerinin sonunda gerçekleşmişti. el-'Arûsî, 1956 Temmuz ayından 1959 Ekim ayına kadar Kahire Tunus Büyükelçiliği'ne basın ve kültür ataşesi olarak atandı. Ocak 1958'den Ekim 1959'a kadar Bağdat'taki Tunus Büyükelçiliği'ne müsteşar olarak atandı. Daha sonra aynı ay içerisinde Ekim 1959'de Suudi Arabistan'ın Cidde'deki Tunus Büyükelçiliği'ne sefaret işlerini yürütmek maksadıyla atandı. 1960 yılında büyükelçi olarak burada göreve başladı. Bundan sonra tekrar Bağdat'a büyükelçi olarak döndü. 1963 yılına kadar bu görevini yürüttü.²⁷⁴

²⁷¹ Ömer bin Salim, *Muhtarat Li Şuarai't-Tûniyyin*, (Tunus: ed-Dâru'l-Arabiyyetü Li'l-Kitab, 1992), 733.

²⁷² Habib bin Fadile, *Udebau Tûniyyun*, (Tunus: Dâru't-Tûnisi Li'l-Kitab, 2011), 120-121.; (https://web.archive.org/web/20120103190740/http://www.nadiadab.edunet.tn:80/ittihad/arabic/ecrivains/e_421.html) Erişim 24 Haziran 2021, 15:00.)

²⁷³ Fadile, *Udebau Tûniyyun*, 120-121.; El-Matvî, *Halime*, 11.

²⁷⁴ el-Matvi, Muhammed el-Arûsî, *el-Mevsuatü't-Tunisiyye*, Erişim 24 Haziran 2021, 16:33.; İzzet, Edîb, *Terâcimü a'zâ'i ittihâdi'l-küttâbi'l-'Arab fî Sûriye ve'l-vatani'l-'Arabî* (haz. Edîb İzzet v.dğr.), (Dimaşk: ittihadü'l-Küttâb el-Arabî, 2000), 1167.

Tunus'un Kuveyt'i devlet olarak tanımasının akabinde, Irak Tunus ile olan diplomatik ilişkilerini kesti. Bunun sonucunda el-'Arûsî tekrar Tunus'a geri döndü. Tunus'a döndükten sonra 1963-1964 akademik yılında Zeytûne Şeriat Fakültesinde genel sekreter olarak görev aldı. Ardından Ulusal Meclis'te milletvekili olarak seçildi (temsilciler Meclisi). el-'Arûsî, zaman olarak ülke tarihinin yani Tunus'un sosyalist bir eşikte olduğu yıllarda Matvîye'nin bağlı olduğu Gabes ilini temsil etmek üzere parlamentoya girmiştir.²⁷⁵

el-Arûsî'nin 1965'ten 1986'ya kadar yaklaşık yirmi yıl süren hayatının en uzun kariyer dönemi olan parlamento yılları böyle başladı. Bu süre zarfında iki komiteye başkanlık etti. Bunlardan biri Kültür ve Sosyal İşler Komitesi, diğeri ise Eğitim, Kültür, Medya ve Gençlik Komitesi'dir. Her iki komitedeki yönetimi neticesinde kültür ve eğitim politikalarının planlamasına olumlu katkıları oldu. Katkı sağladığı bu politikaları 1986 yılına kadar yani emekli olana kadar uygulamaya çalıştı.²⁷⁶

Ancak bu işte emekli olması, genel olarak kültürel çalışmalardan ve özel olarak da sanat alanındaki entelektüel çalışmalardan emekli olması anlamına gelmedi. el-'Arûsî'nin bu özelliği Camiu'z-Zeytûne'de görev talep ettiği yıllardan itibaren başlamıştır. Başlangıçta yani 1940'lı yıllarda memleketinin gençliğiyle ilgilendi. Bu nedenle Zeytûne bünyesinde bulunan Matvîye'li bir grup ile "*er-Râbitetü'r-Riyâdiyye ez-Zeytuniyye-Zeytûne Spor Kulübü*" nı kurdu. Ardından "*Cemiyyetü's-Şebabi's-Sekafî el-Matvî-Matvîye Kültür ve Gençlik Derneği*" ve ardından "*Cemiyyetü İnkażi's-Şebâb-Gençleri Kurtarma Derneği*"ni kurdu. Bunlardan ilk ikisi Tunus şehrinde, diğeri ise Matvîye'de kurulmuştu. Ve kendi ifadesiyle bu çalışmalar sportif, kültürel faaliyetlerdi. el-'Arûsî bu spor ve kültürel faaliyetlere ya yöneterek ya da katılarak ya da her ikisini birden yaparak katkıda bulunmuştur. el-'Arûsî, ilerleyen yaşlarında da bu tür faaliyetlerden geri durmamıştır. Nitekim el-Arûsî, seksenli yılların başında, Tunus'ta "*en-Nâdi'l-Matvî li't-Teâruf ve't-Teâvun-Matvîye Dayanışma ve İş birliği Kulübü*" nün kuruluşuna katılırken görülmektedir. el-'Arûsî'nin bu dernek ve kulüplerdeki yerel amaçlı kültürel faaliyetleri, ulusal bazda kültürel çalışmalarının sadece küçük bir bölümünü oluşturmuştur.²⁷⁷

²⁷⁵ Abdurrahman Mecîd, *et-Tarîk ila Muhammed el-Arusi*, el-Ceridetüs-Sakafîyye, 1 Rabiülevvel 1924, Sayı: 242.

²⁷⁶ Salim, *Muhtarat Li Şuarai't-Tûnisîyyin*, 733.

²⁷⁷ el-Matvî, *Halime*, 14.; el-Hâdi, Muhammed, *er-Rü'yetü'n-Nakdiyye inde Muhammed el-Arusi el-El-Matvî*, (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslami, 1995), 12.

el-‘Arûsî’nin bu yönde yapmış olduğu çalışmaların en önemli yönlerinden biri de kültür ve edebiyat kulüplerinin kurulması ve işletilmesine olan katkısıdır. Kuruluş ve denetleme çalışmalarına katıldığı en ünlü kulüpler arasında “*Nadi’l-Kalem-Kalem Kulübü*” (1950), “*en-Nadi’s-Sekâfi Ebu’l-Kasım eş-Şabbî-Ebu’l-Kasım eş-Şabbî Kültür Kulübü*” (1962) ve bir önceki kulüp bünyesinde yer alan “*Nadi’l-Kıssa-Kısa Hikâye Kulübü*” (1964) yer almaktadır.²⁷⁸

el-‘Arûsî, gerek kuruluş aşaması ve gerekse yönetici olarak görev aldığı bu kulüp çalışmaları içerisinde en çok “Kısa Hikâye Kulübü” ne emek verdi. Öyle ki doksanlı yılların sonuna kadar bile yeni kulüp üyelerinin ürünlerini sundukları haftalık edebiyat oturumlarına şahsen başkanlık etti. Böylelikle bu kulüpten modern Tunuslu hikâye yazarları yetişti. el-‘Arûsî aynı zamanda kulüp tarafından yayınlanan özel bir dergi olan “*Mecelletü Kasas*” dergisinin yönetim ve denetim çalışmalarını bizzat üstlendi. Burada yayınlanan hikâye metinlerinin dil ve yazım hatalarını içermemesini sağlamak istiyordu. Bu nedenle daha önce derginin her sayısı için gelen çalışmaları kişisel olarak okuyordu. Yayınlanmak üzere gönderildikten sonra ve baskı sırasında da yeniden gözden geçiriyordu.²⁷⁹

Bu dönemde Muhammed el-‘Arûsî’nin zamanını harcadığı tek faaliyet, kısa hikâye kulübü çalışmaları değildi. el-‘Arûsî, aynı zamanda 1971’de kuruluşuna emek verdiği Tunus Yazarlar Birliği’nin çeşitli yönetim kademelerinde çalışmış, 1981’den 1991 yılının sonuna kadar da birliğe başkanlık etmiştir. Yazarlar birliğinin başkanlığı, yazar ve edebiyatçıların görüş farklılıkları ve eleştirel bir ruha sahip olmalarından dolayı hiç de kolay olmadı. Ancak sakın tabiatlı duruşu, başkalarının fikirlerine saygılı tavrı ve sorunlarla ilgilenirken ortaya koyduğu sabır, birliğin işleyişinde onu ne destekçilerinin fanatizmine ne de muhaliflerinin kaprislerine yenik düşen bir pozisyona düşürmüş, yaptığı işlerde kendi çıkarlarından önce kamu yararını gözetmek suretiyle bu alanı doldurabilecek en sorumlu kişilik örneğini ortaya koymuştur.²⁸⁰

Muhammed el-Arûsî el-Matvî’yi Arap Edebiyatçıları ve Yazarlar Birliği’nin 1973-1990 yıl aralığında genel sekreter yardımcısı ve ardından aynı birliğin genel sekreteri (1991) olmaya hazırlayan etmenler, yukarıda saymış olduğumuz niteliklerdi. el-‘Arûsî’nin edebi faaliyetlerinin doksanlı yılların ortalarında azalmaya başlamasıyla evde yalnız kalma eğilimi belirdi ve kendine uyguladığı izolasyon neticesinde hastalığı

²⁷⁸ el-Matvî, *Halime*, 14.

²⁷⁹ el-Matvî, Muhammed el-Arûsî, *el-Mevsuatü’t-Tunisiyye*, Erişim 24 Haziran 2021, 12:35.

²⁸⁰ el-Matvî, *Siretün ve Verekat min ibda’i Merhaleti’ş-Şebab*, 11.

yoğunlaştı. el-‘Arûsî biraz da izzeti nefis yaparak arkadaşlarının gözünde aciz, hastalıklı bir görüntü bırakmamak için son yıllarını uzlette geçirdi. Arkadaşlarından nadiren çok az bir kısmı bu dönemde onu ziyaret edebildiler. el-‘Arûsî, 1998 yılında gönüllü olarak kütüphanesini Matvîye’ye bağışladı. Bunun sonucunda 2000 yılında onun adına resmen “Muhammed el-‘Arûsî el-Matvî Kültür Merkezi” adında devasa bir kültür kompleksi açıldı.²⁸¹

el-‘Arûsî, 2002 yılının başlarından başlayarak vefat ettiği tarih olan 25 Temmuz 2005 yılına kadar ağır bir hastalığın etkisinde kaldı. Vasiyeti gereği Matvî’ye şehrinde defnedildi. Tunus şehrine yerleştikten 70 yıl sonra ancak doğduğu topraklara dönüşü mümkün oldu. Bu süre zarfında Matvîye ve ailesiyle bağlarını hiç koparmadı.²⁸²

3.1.4. Şahsiyeti ve Edebi Kişiliği

Muhammed el-‘Arûsî el-Matvî, yayın ve el yazması da dâhil olmak üzere geride birçok edebi ve bilimsel ürün bıraktı. Geride bıraktığı ürünler, onun birden fazla sanat dalına ve birden fazla bilime ilgi duyan ve pek çok ifade biçimi kullanan ansiklopedik Arap yazarları sınıfına dâhil olduğunu göstermektedir. Öyle ki bu sınıfı en iyi temsil eden yazar, şiir ve düzyazı türlerini başarılı bir şekilde deneyimleyerek, yenilikçi şair ve usta öykü anlatıcısı olarak anılmaktadır. Öykü anlatımı alanında en zor alanlardan biri olan çocuk öykü anlatıcılığında ve ayrıca kısa öykü yazarlığı, roman yazarlığı, oyun yazarlığı ve eleştirmenlik gibi alanlarda yeteneği ile temayüz etti. Yazar bunun yanında akademik niteliğe ve tarihi geçmişe sahip bir tarihçidir. Tarih alanındaki çalışmaları, eski toplumsal şartlar ve özellikle de politik alanla ilgili derinlemesine bir bilgiye sahip oluşu, eski ile modern zamanlara ait ana kaynaklara olan vukufiyetine işaret etmektedir.²⁸³

Muhammed el-Arûsî, aynı zamanda bir dilbilimcidir. Özellikle dil araştırmaları alanında yaptığı çalışmalar yadsınamaz. Fasih Tunus Arapçası üzerine yaptığı sözlük araştırması ve Tunus’taki Arap Sözlüğü Derneği’nin eserlerinde yayınlanan yazıları, bunun bir kanıtı niteliğindedir. Ayrıca dağıtmış olduğu kütüphanesinde gördüğümüz pek çok bölümün katalog/sınıflandırma çalışmalarının hala yapılamamış olması bu konuda dikkate değer diğer bir husustur. el-Arûsî ayrıca kültürel mirasın korunması, araştırılması ve yayımlanmasında önemli katkıları olan bir bilim insanıdır.

²⁸¹ el-Matvi, Muhammed el-Arûsî, *el-Mevsuatü’t-Tunisiyye*, Erişim 24 Haziran 2021, 14:22.

²⁸² Tunus Yazarlar Birliği, Muhammed el-Arûsî el-Matvî 1920-2020 Yüzüncü Yıl Kutlamaları, Muhammed el-Arûsî el-Matvî Kongresi, Kitapları ve Şahsiyeti, 24 Ocak 2020, 25-40.

²⁸³ el-Matvi, Muhammed el-Arûsî, *el-Mevsuatü’t-Tunisiyye*, Erişim 24 Haziran 2021, 14:35.

Bütün bu bahsettiklerimizden yola çıkarak, el-‘Arûsî’nin basılı eserlerini iki ana kategoriye ayırmak mümkündür. Bunların bir kısmı edebi, bir kısmı da ilmi eser olarak mülâhaza edilmektedir.

3.1.5. Eserleri

3.1.5.1. Edebi Eserler:

Edebi eserleri kendi içinde 6 başlık altında sıralamak mümkündür.

a) Anlatı çalışmaları:

-Ve Mine’d-Dahâyâ²⁸⁴

- Halîme (Halîme)²⁸⁵

- et-Tûtu’l-Murr(Acı Tut)²⁸⁶ olmak üzere üç roman içermektedir.

Yazarın bu son romanı, Arap Yazarlar Birliği tarafından en iyi 105 Arap romanı arasında sayılmaktadır.

b) Kısa öyküler:

Bir kısa öykü derlemesi yayınladı.

- Tariku’l-Ma’sara (Tunus, 1981). Dâru sefa Li’n-Neşr tarafından 1981 yılında baskısı yapıldı. 1966-1980 yılları arasında el-Aklâm, Kasas ve el-Mecelle gibi süreli yayınlarda yayınlanmış öykülerin bir araya getirilmiş halidir.²⁸⁷

c) Şiir:

Üç şiir derlemesi yayınladı.

-Ferhatu Şa’b (Tunus, 1963). Tunus Dağıtım Şirketi tarafından 1963’te baskısı yapıldı.

-Mine’d-Dihlîz. (Tunus, 1988)

-Hubbeyk (Tunus, 2002).

d) Anı:

-Rec’u’s-Sada (Tunus, 1991). ed-Dâru’l-Arabiyyetü li’l-Kitâb tarafından 1991 yılında Tunus’ta baskısı yapıldı. Bu eser biyografi tarzı roman türü metinlerden oluşmaktadır.

e) Tiyatro:

- “Halid bin Velid” adlı çalışma, ed-Dâru’t-Tûnisiyye Li’n-Neşr tarafından 1981 yılında Tunus’ta yayınladı. Bu çalışmayı Abdu’l-Kerîm el-Marraq ile birlikte

²⁸⁴ el-Matvî, Muhammed el-Arusi, ed-Dâru’l-Arabiyyetü li’l-Kitab, Trablus, Libya 1981.

²⁸⁵ el-Matvî, Muhammed el-Arusi, *Halîme*, ed-Dâru’l-Arabiyyetü li’l-Kitab, 2. Baskı, Tunus 1997.

²⁸⁶ el-Matvî, Muhammed el-Arusi, *Et-Tûtu’l-Murr*, (Tunus: ed-Dâru’t-Tûnisiyye Li’n-Neşr, 1967)

²⁸⁷ Lebîb, *İtticâhâtu’l-Kıssati’t-Tûnisiyye el-Kasîra*, 40.

yazdı. Çalışma, Tunus televizyonunda bir bölüm halinde gösterildi. Ayrıca Tunus konuşma/Ammice dilinde yazmış olduğu “حل الصرة-Hall es-Surra” adlı başka bir oyun da 1976’da Tunus televizyonunda yayınlandı.

f) Çocuk Hikâyeleri:

Müellifin bu alanda çok sayıda çalışması vardır. Bunlardan bir kısmını kendi başına bir kısmını da başka yazarlarla ortak yazmıştır. Tek başına yayınladığı öyküler, 1967-1976 yılları arasında Tunus’ta yayınlandı.

Bunlar:

-Ebu Nasiha (Nasihat Babası), es’Semketü’l-Mağrure (Kibirli Balık), Anz Kaysun (Kaysun’un Keçisi), Cinniyyetü İbn el-Azrak (İbn Azrak’ın Perisi), Şe’atit Be’atit(Şeatit ve Beatit). Bu eserler ed-Dâru’t-Tûnisiyye li’n-Neşr tarafından 1967-1976 yılları arasında Tunus’ta basıldı.

-Himaru Cektiz (Cektiz’in Eşeği). Bu öykü ed-Dâru’t-Tûnisiyye li’n-Neşr tarafından 1972 yılında Tunus’ta basıldı.

-Emiretü’z-Zencibar (Zengibar Prensesi). Bu eser de 1976 yılında neşredildi.

-el-Kavsu’l-Meksur (Kırık Yay), es-Seddü’l-Kebir (Büyük Baraj), Huff Huneyn (Huneyn’in Ayakkabısı). Bu öyküler 1980-1981 yılları arasında Dâru sefa li’n-Neşr yayınevi tarafından yayınlandı.

-Hel Tuhibbine’s-Sukker (Şeker Sever misin?), ed-Dîku fevka’s-Şecereti (Ağacın Üzerindeki Horoz), ‘Ala’s-Şati (Sahilde), Mimi ve’t-Tilfâz (Mimi ve Televizyon), el-Ferac (Kurtuluş), ed-Dübbü ve’d-Demiyyetü (Ayı ve Oyuncak Bebek), Ümmü’l-Asafir (Kuşların Anası), Kûnû’t-Tama’(Açgözlü Olun), Mirvehatü’r-Rîş (Tüyden Yelpaze), Kasru’l-Acâib (Harikalar Evi)

-Mevsua Li’s-Şebab (Gençlik Ansiklopedisi). Bu çalışma üç ana başlığı ele alarak üç cilt halinde basılmıştır. Bunlar:

- a) Mevsu’atü Hayvanatü’l-Alem (Hayvanlar Alemi Ansiklopedisi)
- b) Mevsu’atü Kul Limaza? (Neden? Ansiklopedisi)
- c) Mevsu’atü Etfali’l-Yevm(Çocuk Ansiklopedisi)

3.1.5.2.İlmi Eserler:

el-‘Arûsî’nin yapmış olduğu ilmi çalışmalardan kastımız, inceleme ve kültürel miras araştırması niteliğinde olan çalışmalardır. Bu çalışmalar arasında edebi araştırma, tarihsel araştırma ve entelektüel fikri araştırmalar bulunmaktadır.

Edebiyat araştırmaları alanında, ilk dönem eserleri arasında zikredebileceğimiz iki kitabı vardır. Bunlar:

-Celaluddin es-Suyûtî (Celaledin Suyuti). Bu eser, ed-Dâru't-Tûnisiyye Li'n-Neşr tarafından 1954 yılında Tunus'ta basıldı.

-İmruu'l-Kays (İmruul Kays). Bu eser de ed-Dâru't-Tûnisiyye Li'n-Neşr tarafından 1955 yılında Tunus'ta basıldı.

Tarih araştırmaları alanında beş kitabı vardır. Bunlar:

- el-Hurûbu's-Salibiyye (Haçlı Seferleri). Bu eser Dâru'l-Kütübi's-Şarkiyye tarafından 1954 yılında birinci baskısı yapıldı.²⁸⁸

-Min Taraifi't-Tarih (Tarihten Notlar). Bu eser Dâru Bu Selame li'n-Neşr tarafından 1980 yılında Tunus'ta basıldı.²⁸⁹

-Fedailu İfrikiyye fi'l-Asari ve'l-Ehadîsi'l-Mevdua(Uydurma Haberlerde Afrika Erdemleri). Kitap Dâru'l-Ğarbi'l-İslami tarafından 1983 yılında Beyrut'ta basıldı.²⁹⁰

-Siretü Kayravân (Kayravan Tarihi). Bu eser Dâru'l-Arabiyyetü li'l-Kitab tarafından 1986 yılında Tunus'ta basıldı.²⁹¹

-es-Saltanatü'l-Hafsiyye (Hafsi Sultanlığı). Bu eser Dâru'l-Ğarbi'l-İslami tarafından 1986 yılında Beyrut'ta basıldı.²⁹²

Bu son kitap, Tunus tarihinin Hafsiler döneminden başlayarak Fransız himaye dönemine kadar ki zamanı konu edinen bir dizi radyo konuşmasının bir parçası mahiyetindedir. Yazarın yaptığı tasnife göre Tunus'taki Türk devleti, Tunus'taki Hüseyin devleti ve Fransız himaye dönemine ait en az üç bölümün daha yayınlaması beklenmektedir.²⁹³

3.1.5.3.Fikri Eserler:

el- 'Arûsî'nin yapmış olduğu entelektüel fikri çalışmaları ise, iki kitaptan ibarettir.

Bunlar:

²⁸⁸ el-Matvî, Muhammed el-Arusi, *el-Hurubu'l-Salibiyye*, Dâru'l-Kütübi's-Şarkiyye, 1. Baskı, Tunus 1954.

²⁸⁹ el-Matvî, Muhammed el-Arusi, *Min Taraifi't-Tarih*, Dâru Bu Selame li'n-Neşr, Tunus 1980.

²⁹⁰ el-Matvî, Muhammed el-Arusi, *Fedailu İfrikiyye fi'l-Asari ve'l-Ehadisi'l-Mevdua*, Dâru'l-Ğarbi'l-İslami, Beyrut 1983.

²⁹¹ el-Matvî, Muhammed el-Arusi, *Siretü Kayravan*, ed-Dâru'l-Arabiyyetü li'l-Kitab, Tunus 1986.

²⁹² el-Matvî, Muhammed el-Arusi, *es-Saltanatü'l-Hafsiyye*, Dâru'l-Ğarbi'l-İslami, Beyrut 1986.

²⁹³ el-Matvi, Muhammed el-Arûsî, *el-Mevsuatü't-Tunisiyye*, Erişim 24 Haziran 2021, 15:55.

-et-Ta'limu'z-Zeytuni ve Vesailü İslahih (Zeytûne Eğitimi ve Reform Yöntemleri). Bir komisyon çalışması olarak 1953 yılında Tunus'ta baskısı yapıldı.

-Üsesü't-Tatavvur ve't-Teceddüd fi'l-İslam (İslam'da Kalkınma ve Yenilenmenin Temelleri) Eserin bir diğer baskısı et-Tatavvur ve't-Tecdid fi'l-İslam adıyla ed-Dâru't-Tûnisiyye Li'n-Neşr yayınevi tarafından 1969 yılında Tunus'ta basıldı.

el-'Arûsî'nin bu başlıklar altında sıraladığımız çalışmalarının yanında İslam kültür mirasına ait bazı eserleri tahkik çalışmaları vardır.

Bu tahkik çalışmalarından bir kısmını yalnız diğer bir kısmını da başkalarıyla birlikte gerçekleştirmiştir. Bizzat yapmış olduğu çalışmalar iki tanedir. Bunlar:

-Tuhfetü'l-Muhibbin Ve'l-Ashab (Aşıkların ve Arkadaşların Armağanı) Abdurrahman el-Ensari'ye ait olan eser, el-Mektebetü'l-Atike tarafından 1970 yılında Tunus'ta basıldı.

-Ahkamu's-Semasire (Aracılık Kuralları). el-Abbiyani'ye ait olan bu eser el-'Arûsî tarafından "Mesailu's-Semasire li Ebi'l-abbas el-Abbiyani" adıyla 1992 yılında Beyrut'ta basıldı.

el-'Arûsî'nin bu başlık altında yapmış olduğu bir diğer çalışma, daha önceleri Hasan Hüsni Abdulvahab tarafından Tunus'taki özel bir kütüphanede tek bir el yazması nüshasına dayanarak 1931'de Tunus'ta yayınlanan İbn Sahnun'a ait Kitabu'l-Adabi'l-Muallimin adlı eserdir. (Tunus, 1972). el-'Arûsî, Rabat'ta bu kitabın birçok eksikliği tamamlamasına ve kitaptaki birçok hatayı düzeltmesine olanak tanıyan ikinci bir el yazması buldu. Yapılan çalışma yeni ve orijinal olduğu için bunu kendisine atfetme hakkına sahipti. Ancak el-'Arûsî'nin ilmi alçakgönüllülüğü ve Hasan Hüsni Abdulvahab'ın ruhaniyetine olan vefa ve sadakati, bu çalışmanın sadece bir "inceleme ve yorum" sadedinde kalmasına neden oldu.²⁹⁴

el-'Arûsî'nin yürüttüğü tahkik çalışmalarından bir diğeri, başka araştırmacılar ile birlikte yaptığı çalışmalardır. Bu başlık altında da iki kitap zikredebiliriz.

-Haridatü'l-Kasr ve Ceridetü'l-Asr-Kismu's-Şuarai'l-Mağrib ve'l-Endelus (Saray ve Asr Gazetelerinde Fas ve Endülüs şairleri Bölümü)adlı eser bunlardan birincisidir. İmad el-İsfahani'ye ait olan kitap Tunus'ta 1986 yılında basıldı.²⁹⁵

²⁹⁴ el-Matvi, Muhammed el-Arûsî, *el-Mevsuatü't-Tunisiyye*, Erişim 24 Haziran 2021, 15:55.

²⁹⁵ el-Matvî, Muhammed el-Arusi, *Haridatü'l-Kasr ve Ceridetü'l-Asr-Kismu Şuarai'l-Mağrib ve'l-Endülüs*, ed-Dâru't-Tûnisiyye li'n-Neşr, Tunus 1966.

Üç bölüm halinde Tunus'ta yayınlanan bu kitabın ilk bölümüne (1966) Muhammed el-Merzuki ve el-Cilani bin el-Hac Yahya eşlik etti. Diğer iki bölümde (1971-1972) ise İranlı ve Azerbaycanlı üç muhakkik katkı sundular.

Hasan ibn Reşîk'in "*Enmuzeci'z-Zemen fî Şuarai'l-Kayravan*"(Kayravan Şairlerinde Zaman Modeli (Tunus, 1986)²⁹⁶ adlı eser el-'Arûsî'nin yapmış olduğu ortak tahkik çalışmalarından ikincisidir.

el-'Arûsî'nin kültürel mirasın gözden geçirilmesi babında yapmış olduğu bir diğer çalışma türü, yapılan çalışmalara başkanlık ederek yönetmesidir.

Bu alanda katkı sunduğu ilk çalışma, Ebubekir el-Malikî'ye ait "*Riyadu'n-Nufûs fî Tabakâti'l-ulemâi'l-Kayravân*" adlı kitaptır. Eser Beşîr el-Bekkuş tarafından tahkik edildi ve iki bölüm halinde yayınlandı. Bunlardan biri indeksler için yayınlandı (1984-1981). Tahkik çalışmasını tamamı Beşîr el-Bekkuş tarafından yapıldı. Ancak el-'Arûsî, kitabın metnini gözden geçirmede, bahsedilmeyi hak eden önemli bir rol oynadı. Nitekim el-Bekkuş, birinci bölümün 11.sayfasında el-'Arûsî'nin harcadığı zamandan, elinden geldiğince ortaya koyduğu gayretten, bilgisinden, sabrından ve tahammülünden bahsederek kitabın bilimsel bütünlük kazanmasındaki katkısından bahseder.²⁹⁷

Diğer bir kategori ise el-'Arûsî'nin, bir kısmının toplanıp derlemesinde veya gözden geçirmek suretiyle yeniden yayınlanmasına katkıda bulunduğu kültürel mirasla ilgili kitaplardır. Bu başlık altında genellikle üzerine yorumlarla katkı sunarak yeniden yayımladığı eserler yer alır. Bu alanda yer alan üç eser 1968 yılında vefat eden tarihçi Hasan Hüsni Abdulvahab'a aittir.²⁹⁸

Bu eserlerden ilki "*Bi'satü'l-Akik fî Hadareti'l-Kayravan ve Şairuha İbn Reşîk*" (Kayravan Medeniyetinin Serencamı ve Şairi İbn Reşîk) adlı eserdir. Bu kitap ilkin 1912 yılında basıldı. Kitap büyük Tunus tarihçisi Hasan Hüsni Abdulvahab'ın ilk dönem ürünlerindendir. Daha sonra Muhammed el-'Arûsî el-Matvî 1970 yılında ikinci baskısını gerçekleştirmiştir.

Bu kitap, Kayravan ve tarihi yapılarının Hicri beşinci yüzyılda kendileriyle ün bulan iki şahsiyetin kısa bir tarihsel tanıtımını konu edinmektedir. Bunlardan ilki Emir es-Sinhanî el-Muiz ibn Bâdis, diğeri ise 1019 yılında el-Muiz sarayının şairi olan ve aynı zamanda emirin iyi bir destekçisi olan Hasan bin Reşîk'tir(1064). Edebiyat alanındaki

²⁹⁶ el-Matvî, Muhammed el-Arûsî, Komisyon, *Enmuzeci'z-Zeman fî Şuarai'l-Kayravan*, ed- Dâru't-Tûnisiyye li'n-Neşr, Tunus 1986.

²⁹⁷ el-Matvî, Muhammed el-Arûsî, *el-Mevsuatü't-Tunisiyye*, Erişim 24 Haziran 2021, 15:55.

²⁹⁸ el-Matvî, Muhammed el-Arûsî, *el-Mevsuatü't-Tunisiyye*, Erişim 24 Haziran 2021, 15:55.

konumu ve şiir alanındaki eşsiz çalışmaları, onu Sicilya ve Endülüs'te bile benzeri olmayan bir konuma taşıyarak tüm kesimlerde hayranlık ve ilgi uyandırdı. Emire olan yakınlığından dolayı birçok kıskanç rakiple karşı karşıya geldi. Bu hasetçiler içerisinde en tehlikeli rakibi İbn Şeref idi. el-Muiz karşılıklı şiir atışmalarına olan merakından dolayı bu rekabeti kışkırtmak suretiyle besledi. Kayravan'ın düşmesi ve 1057'de Beni Hilal'in eline geçmesi üzerine İbn Reşîk, el-Muiz ve maiyetinin Mehdiyye'ye geçmesiyle o da onlarla beraber Mehdiyye şehrine geçti.²⁹⁹

Hasan Hüsni Abdulvahab'a ait ikinci kitap *Varakat fi'l-Hadareti'l-Arabiyyeti fi İfrikiyye et-Tûnisiyye* (Tunus Afrika Arap Medeniyetinden Kesitler) adlı eserdir. el-'Arûsî, bu esere (ta'lik çalışması) yorumlarını da katmak suretiyle 1972 yılında baskıya verdi.³⁰⁰

el-'Arûsî'nin yorumlama, derleme ve yeniden yayına hazırladığı kitaplardan üçüncüsü, yine Hasan Hüsni Abdulvahab'a ait olan *Kitabu'l-Umr* (Ömür Kitabı) adlı eserdir. Hasan Hüsni Abdulvahab, henüz vefat etmeden tamamlayamadığı bu kitabı, tamamlaması için Muhammed el-'Arûsî el-Matvî'ye vasiyette bulunmuştur.³⁰¹

3.2. M. el-'Arûsî el-Matvî'nin Romanlarının İncelenmesi

Muhammed el-'Arûsî el-Matvî, gerek yaşam hikâyesi ve kariyerinin bir parçası olarak ve gerek bağrından koptuğu toplumun bir ferdi olarak şahit olduğu birtakım problemlere karşı kayıtsız kalmamış, bu alanda üzerine düşen sorumluluğu yerine getirerek romanlarında ülkesinin yaşadığı problemlere dikkat çekmiştir.³⁰² el-'Arûsî, bunu yaparken özellikle genel çerçeve olarak ülkesinin maruz kaldığı sömürgeciliği ve sömürge yönetiminin topluma dikte ettiği yaşam tarzını reddetmiş ve toplumda bu anlayışa karşı bir bilinç aşılamaya çalışmıştır.

Romanlarında ulusal bilinçle birlikte ülke insanının sevgisini ve üzüntüsünü, kazançlarını ve kaybedişlerini, özlemlerini ve değerlerini, kısacası yaşamın her anını insan ile ilişkilendirerek veren el-'Arûsî'nin bu çabasını, diğer eserlerine göre öne çıkan üç romanıyla vermeye çalışacağız.

²⁹⁹ el-Matvî, Muhammed el-'Arûsî, *el-Mevsuatü't-Tunisiyye*, Erişim 24 Haziran 2021, 15:55.

³⁰⁰ el-Matvî, Muhammed el-'Arûsî, *el-Mevsuatü't-Tunisiyye*, Erişim 24 Haziran 2021, 15:55.

³⁰¹ el-Matvî, Muhammed el-'Arûsî, *Kitabu'l-Umr fi'l-Musannefati ve'l-Müellifin et-Tûnisiyyin*, ed-Dâru'l-Arabiyyetü li'l-Kitab, Tunus 2001.

³⁰² Lebîb, *İtticâhâtu'l-Kıssati't-Tûnisiyye el-Kasîra*, 67.

3.2.1. et-Tûtu'l-Murr

“*et-Tûtu'l-Murr*”, Muhammed el-‘Arûsî el-Matvî’ye ait sosyal içerikli ve de ulusal nitelikler taşıyan bir romandır.

Kitap, 1967 yılında 214 sayfa olarak Tunus’ta basılmıştır. Olay örgüsü, Tunus’un Fransız sömürgesi altında yönetildiği esnada Güney Tunus’taki bir köyde geçmektedir. Roman, baskıcı Fransız sömürgeciliğinin, niyet olarak Arap ve mazlum halkların sadece ülkelerini, kurumlarını ve evlerini yok ederek değil, gençlerin ve çocukların enerjilerini ve geleceğe dair umutlarını da yok etme çabasının aynası mahiyetindedir. Sömürgeci zihniyetin, işgal ettikleri alanları kontrol etme arayışı, birtakım kötü fiillerin ve kabul edilemez ihlallerin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Tabi bunu yaparken Müslüman kimliğe bir dizi değer ve gelenek aşıl原因an dinin öğretilerinin toplum içinde zayıflamasını sağlamak ve Arap birliğini, direnişini ve ulusal bilinci dağıtmak için toplumu parçalamaya çalışmıştır.

Kitap, bir grup vatansever gencin, sömürgeci yönetim tarafından izin verilen, daha doğrusu teşvik edilen “tekrûrî” (Haşhaş) kullanımı ve ticaretine karşı mücadelesini anlatıyor.

Roman, en iyi yüz Arap romanı dalında büyük bir başarı elde etmiş ve 2006 yılında İspanyolca da dâhil olmak üzere birçok dile çevrilmiştir.

“*et-Tûtu'l-Murr-Acı Tut*” romanı, Tunusluların, belki de Cezayirlilerin ve Faslıların, baskıcı bir sömürge yönetiminin elinden kurtulmak için verdikleri mücadelenin ve uğradıkları baskı ve zulmün yaşayan bir tanığıdır.

3.2.1.1. Romanın Özeti

Roman, Güney Tunus’taki köylerden biri olan “Gannuş” köyünde geçmektedir. Bir Libya göçmeni olan Şeyh Miftâh Trablusi, kızları Mebruke ve tekerlekli sandalyeye mahkûm olan Ayşe ile birlikte bu köye Libya’dan gelerek yerleşmişlerdir.

Yazar, başlarda yoksulluktan muzdarip sakin, kendi halinde bir köyün görüntüsünü sunar. Şeyh Miftâh ve Hacı Ali aileleri, köyün içerisinde yaşayan iki farklı grubu temsil eden iki model ailedir. Bunlardan biri, Libya’daki savaşın yıkımından kaçan, bir göçmen olarak köye gelen Şeyh Miftâh’ın ailesi, diğeri ise bir meyve bahçesine sahip ve köyün asıl sakinlerinden olan Hacı Ali’nin ailesidir.

Gelişme kısmında, Hacı Ali'nin oğlu Abdullah, bilgisi dışında “tekrûrî” otu kullanır ve bundan ciddi şekilde etkilenir. Bundan sonra olaylar peş peşe gelişir. Maruz kaldığı uyuşturucunun olumsuz tesirinden etkilenen Abdullah, kentte bu belayla mücadele için bir dernek kurulmasına ön ayak olur. “*Cemiyyetü İnkâzî*’ş-*Şebâb*-Gençleri Kurtarma Derneği” çatısı altında bir grup genç “tekrûrî” otunun kökünün kazınması için birleşir ve bir karar alırlar. Buna göre gizli ve açık olarak bu otun kullanılması ve satılması yasaktır. Başlangıçta, bitkiyi gizlice yetiştiren evlerin bir listesini oluştururlar. Sonra, dernek üyeleri, bu bitkinin bir gecede ortadan kaldırılmasını taahhüt ettikleri bir toplantı düzenleyerek bir anlaşma imzalarlar. Ardından bölgenin en büyük uyuşturucu satıcısı olan Ahmed el-Ayib’in dükkânını yakarlar. Son aşamada ise köyün yaşlılarından birinin “et-Tekrûrî” adıyla söylediği şiiri ezberleyip söylettirerek ve dağıtarak toplum içinde farkındalığı artırmaya ve yaymaya çalışırlar. Abdullah’ın engelli bir kız olan Ayşe ile evlenmesiyle olaylar katlanarak devam eder. Bu arada Abdullah’ın annesi, otoritesine başkaldıran oğlunu protesto etmek için evi terk eder.

Sonuç bölümünde ise olaylar ilk başlardaki sakinlik ve rahatlama pozisyonuna geri çekilmeye başlar. Böylece Ayşe ilk çocuğunu doğurur ve bu arada ilahi bir mucize gerçekleşir. Ayşe’nin felçli bacakları okuyucunun ve de romanın içindeki kişilerin hiç beklemediği bir anda iyileşir. Abdullah, yaşanan bu mucizeden dolayı büyük sevinçle dolar ve hızla annesine koşarak onu müjdelemek ve ondan af dilemek için dışarı çıkar. Ancak annesine haberi ulaştıramadan ayağı bir taşa takılarak yere düşer ve ölür.

Görüldüğü üzere gerçek bir zaman diliminde, gerçekten olabilecek karakterler ve hayalden çok gerçeğe daha yakın olaylarla roman şeklinde formüle edilmiş, birbirini takip eden olaylar dizisini, roman hakkında genel bir kanaat oluşsun diye en önemli başlıkları özetlemeye çalıştık.

3.2.1.2. Olay Örgüsü

Roman ve hikâyede kişiler arası münasebeti düzenleyen ve ilişkiler ağını kuran bir vasıta vardır. Tüm gelişmeler, olayların birbirleri ile münasebetini şekillendiren vakalar üzerine kurulur. Olay, diğer bir ifadeyle öykü anlatımının var oluş sebebidir. Öykü yoksa eylem yoktur, eylemin olmadığı bir yerde anlatım, anlatıcı, kısaca anlatıya ait unsurlar bulunmaz. Olay örgüsü, anlatımın çimentosu olarak kurguda en önemli işi görür.³⁰³

³⁰³ Nazım Elmas, *Romana Doğru*, (Konya: Çizgi Yayınları, Mayıs 2011), 36.

Olay örgüsü, anlatımın içinde yer alacak olan şahıs kadrosunu teşkil eden fertler arasında herhangi bir münasebetin varlığı, onları birbirine bağlayan veya bir arada bulunmaya zorlayan bir alaka anlamına gelmektedir. Böyle bir alaka bulunmadığı takdirde fertler birbirinin varlığından habersizdir. Bu durumda onlar arasında herhangi bir münasebetin varlığından söz edilemez.

Öyle ise, olay örgüsü ya da vaka herhangi bir alaka ile bir arada bulunan veya birbiriyle ilgilenmek mecburiyetinde kalan fertlerden en az ikisinin karşılıklı münasebetlerinin tezahürüdür.³⁰⁴

et-Tûtu'l-Murr romanında olay örgüsü, romanın başkahramanı olan Abdullah'ın etrafında cereyan etmektedir. Romanda, Fransa tarafından işgal edilen ülkesinde, sömürgeci yönetim tarafından yaşadığı toplumu ifsat etmek üzere alışveriş ve kullanımı serbest bırakılan tekrûrî otuna karşı bir grup gencin başlattığı mücadele konu edilmektedir.

Bir grup arkadaşıyla kahvehanede zaman geçiren ve içinde yaşadıkları toplumun yaşadığı problemlerle ilk başta pek de alakadar olmayan Abdullah, kazara kullandığı tekrûrî adlı uyuşturucu madde kullanımı sonrası, bu maddenin gençlerin hem zihin hem de beden sağlıklarını tehlikeye attığını fark eder. Bu maddenin kullanımı ve teşvik edilmesinin, ülkeyi işgal eden sömürgeci devletin bir politikası olduğunu fark eden Abdullah etrafındaki arkadaşlarını organize ederek bir cemiyet kurar. Cemiyetin adı “Gençleri Kurtarma Cemiyetidir”. Cemiyet başta her cemiyet üyesinin bu madde ile bağıını koparmasının yanında, köyde bu maddenin ekiminin yapıldığı her tarlanın ve ticaretinin yapıldığı her dükkânın tespit edilerek bunları engelleme yoluna gidilmesini kararlaştırır. Amaç ülkenin bağımsızlığına giden yolda önce zihinleri özgürleştirmektir.

Abdullah'ın romanda merkezi rol oynadığı diğer bir husus ise Tunus'a göç etmiş Libya göçmeni bir ailenin yaşadığı trajedidir. İtalyan işgali sonrası yurt arayışına giren Şeyh Miftâh ve iki kızının hikâyesidir bu. Abdullah bu ailenin bir ferdi olan ve sonradan felçlik geçirerek dizleri üzerinde yürüyen bir kızın hikâyesine tanıklık eder. Abdullah, Şeyh Miftâh'ın bedenlen sağlam olan kızı Mebruke'yi sevmek yerine diğer felçli kıza âşık olur. Bundan sonra en büyük amacı ise onu mutlu etmek olur.

Yazar, bize gerçekleri kurgulamak ve karakterler arasındaki diyalogları veya karakterlerin birbirleriyle konuşmalarını aktarmak için bazen “gözlemci anlatıcı” bazen

³⁰⁴ Şerif Aktaş, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2005), 46.

de her şeyi bilen “*hâkim anlatıcı*” yöntemini benimsemiştir. Böylece okuyucunun romanda yer alan karakterlerin iç derinliklerinde neler yaşadıklarını, psikolojik ve sosyal düzeyde değerlendirmeler yapmak suretiyle keşfetmesine yardımcı olmuştur.

Ayrıca metin içerisine serpiştirilen diyalog kullanımları geçmişte meydana gelen olaylardan bahsetmeye yardımcı olmuştur. Örneğin Şeyh Miftâh ve ailesinin, İtalyanlar tarafından işgal edildikten sonra Misrata’dan kaçışı bunu örneklemektedir.

“-Belki de güzel vatana dönüp ailemiz ve arkadaşlarımızla tekrar buluşacağımız gün yakındır. Şeyh Miftâh önce uzun bir süre iç çekti ve sonra şu cümleleri ekledi:

-Mebruke! Aile ve arkadaşlar mı kaldı? Ayrıldık... Dağıldık... Evlerimiz yıkıldı... İtalyanlar topraklar evlerimizi bombaladı... Ateşlerle yaktılar...”³⁰⁵

Romanın içyapısında dikkatlerden kaçmayan bir diğer özellik, sürpriz unsurların varlığıdır. Gelişen olaylara bakıldığında okuyucu birkaç yerde beklenmedik olaylarla karşılaşır ve kimi zaman hayal kırıklıkları yaşar. Fransa namına çalışan Ahmed el-Ayib’in oğlu İbrahim’in, Abdullah’a verdiği sözü tutması ve Fransa’nın Tunuslu gençlerin fiziki ve zihinsel enerjisini yok etme planına karşı arkadaşlarının yanında yer alması bunlardan biridir. Abdullah’ın samimi arkadaşlarından biri olan Muhtar’ın, tekrûrî otuna aşırı bağımlılığına rağmen kullanmayı bırakması, Abdullah’ın sağlık yönünden hiçbir problemi olmayan Şeyh Miftâh’ın kızı Mebruke yerine felçli olan Ayşe’yi sevmesi ve annesinin muhalefetine rağmen onunla evlenmesi, okuyucuda şaşkınlık yaratan diğer olaylardır. En büyük sürpriz ise felçli Ayşe’nin Abdullah’a bir çocuk dünyaya getirdikten sonra yeniden yürüme kabiliyetine kavuşmasıdır.

3.2.1.3. Zaman

Zaman, az veya çok fark etmeksizin vakit bildiren bir kelimedir. Zaman, yaş ve kuru meyve zamanı, sıcak ve soğuk zamanı, iki ila altı aylık zaman dilimi, yılın mevsimlerinden bir mevsim veya bir adamın görev süresini ifade eden bir kavram vb. olabilir. “أزمن الشيء” şeklinde fiil kullanımı da vardır. Bu durumda anlam; “uzun zaman aldı” şeklinde anlaşılır.³⁰⁶

Romanda zaman unsuru en önemli işleve sahip unsurlardan biridir. Çünkü romanda geçen olaylar, zamandan bağımsız düşünülemez. Bu yüzden romancının romanını okurken zamanı yok sayması imkânsızdır. Sımsıkı olmasa bile az çok öyküsünü

³⁰⁵ el-Matvî, *et-Tûtu 'l-Murr*, 7-8.

³⁰⁶ İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-'Arab*, (Mısır: ed-Dâru'l-Mısriyyetü li't-Te'lif ve't – Terceme, 1996), IV, 256.

bazı sınırlandırmalarla elinde tutması gerekir. Yoksa roman anlaşılmaz duruma gelir ve bu romancı için kötü bir kusur haline gelir.³⁰⁷ Edebi eserde anlatılan olayların mutlaka bir zaman içerisinde gerçekleşmesi gerektiği için eserinde zamandan soyutlanarak ortaya konulması mümkün değildir.

Zamanı ele alırken değinilmesi gereken önemli bir konu “kronoloji”dir. Bir eserde zamanın akışı gerçek hayattaki gibi “düzenli” olabileceği gibi, geriye dönüşler veya ileriye gidişler de olabilir.³⁰⁸ Anlatım esnasında yapılan bu ileri ya da geri gidişler ya da olayların aktarımında zaman unsuruna riayet edilip edilmemesi romanın estetik başarıyı elde edip etmemesi açısından önemli bir kriterdir.³⁰⁹

Roman bir zaman sanatıdır ve geniş bir zamana yayılan olay, durum, olgu, yaşantı, hayal, duygu ve düşünce unsurlarının sergilenmesidir.³¹⁰ Böylelikle zaman, mekân ile birlikte romanda anlatılan olayların okuyucuda gerçek bir izlenim bırakmasını sağlayan bir öge olmaktadır. Zaman, olay örgüsünün en canlı şahidi olarak romanda ortaya çıkmaktadır.

Mehmet Tekin, zaman unsurunun romanda şu şekilde incelenmesi gerektiğini ifade eder.

“Zaman tablosu ilk elde “vaka zamanı” ve “anlatma zamanı” olarak iki düzeyde şekillenir. Bir olay belirli bir zamanda cereyan eder (vaka zamanı), bu olay belirli bir süre sonra romancı tarafından öğrenilir/duyulur, yine aynı olay belli bir zamanda kaleme alınır (yazma zamanı) ve yine belli bir sürede (anlatma süresi) sunulur, anlatılır.”³¹¹

Muhammed el-‘Arûsî, et-Tûtu’l-Murr adlı romanında zaman mefhumunu, özellikle yeni bir karakter ortaya çıktığında, her seferinde uygun zamanı seçerek romanının inşasında önemli bir parça olarak öne çıkarır. Bunun bu şekilde olması pek de yadırganmamalıdır. Çünkü romanda olayların meydana gelmesi ve gerçekleşmesi romandaki karakterlere bağlıdır. Roman karakterleri bu olayların oluşumunda etki sahibi oldukları kadar, aynı zamanda bu olaylardan etkilenmektedirler.³¹² et-Tûtu’l-Murr’de şahıslar ile şekillenen olay örgüsü kronolojik bir sırayı takip etse de zaman zaman geriye

³⁰⁷ Forster, E. M., *Roman Sanatı*, (çev. Ünal Aytür), (İstanbul: Adam Yayınları, 1985), 81.

³⁰⁸ Mehmet Narlı, “*Romanda Zaman ve Mekân Kavramları*”, Erişim 10 Ocak 2015.

³⁰⁹ Asrlan, Adnan, *Abdurrahman Münif’in Romancılığı*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Bursa 2017, 155.

³¹⁰ Nurullah Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, (Ankara: Öncü Kitap Yayınları, 2009), 126.

³¹¹ Mehmet Tekin, *Roman Sanatı*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2006), 118.

³¹² Halife, Enfâl vd., *Bünyetü’ş-Şahsiyye Fi Rivayeti Et-Tûtu’l-Murr* Şehit Hamma li-Hudr el-Vadi Üniversitesi, Y. Lisans/Doktora Tezi, 53.

dönüş tekniği ve ileri gidiş teknikleri de kullanılmıştır.³¹³ Romanın başkarakterleri Abdullah, Şeyh Miftâh ve Ayşe'nin etrafında olaylar kronolojik bir sırayı takip etmiş, bazen de geriye dönüşler ve ileri gidişler yaşanmıştır.

Romanda geri dönüş, romanda yer alan olayların gelişim seyrinden alıkonularak anlatıcının geçmişteki olayları anımsatmak için başvurduğu bir teknik olarak tanımlanır. Bu anlamda anlatı metnindeki en güncel ve belirgin biçimlerden ve tekniklerden biridir. Anlatıcı, şimdiki anlatım zamanını kesintiye uğratarak geçmişi konu edinir. Böylece geçmişin kullanılması, güncel/aktüel zamanda yaşananların değerlendirmeye tabi tutularak anlaşılmasına katkı sağlar.³¹⁴

Modern romanda kurgu, geleneksel gerçekçi romanda olduğu gibi kronolojik bir şekilde akmaz; zaman içinde yolculuklar yapılır.³¹⁵ Yazarın zaman içinde gidip gelme arzusu “geriye dönüş” denilen bu tekniğin modern romanda ortaya çıkması ile sonuçlanmış olduğu söylenebilir.

Aslında bu tekniğin romanda kullanılmış olması modern romanın yapısı ile ilgilidir. Modern roman, en az olaylar kadar roman kahramanlarının iç dünyaları ile ilgilenmekte ve onların dünyalarını olabildiğince yansıtmaya çalışmaktadır.³¹⁶

et-Tûtu'l-Murr romanına baktığımızda yazarın zaman zaman bu tekniğe başvurduğunu görmekteyiz. Bu kullanımlara birkaç örnek vermeye çalışalım. Mesela romanın daha ilk sayfalarında dikkatimizi çeken Şeyh Miftâh'a ait şu ifadeler bu tekniğin roman içerisinde sıklıkla kullanılacağına dair bize fikir vermektedir.

“-Mebruke! Aile ve arkadaşlar mı kaldı? Ayrıldık... Dağıldık... Evlerimiz yıkıldı... İtalyanlar topraklar evlerimizi bombaladı... Ateşlerle yaktılar...”³¹⁷

Bu satırlarda Şeyh Miftâh, İtalyanların Libya'ya saldırı ve işgal girişiminden sonra ülkelerinin işgalci güçler tarafından nasıl yakılıp yıkıldığını, evlerinin nasıl tahrip edildiğini hatırlamak suretiyle geçmişe dair acı hatıraları ve karanlık geçmişi hatırlar. İşgal sonrasında aile ve arkadaşların yaşadıkları bölgeleri terk ederek dağıldıkları ayrıca dile getirilir.

³¹³ Abdulhakim Muhammed Şaban, *er-Rivayetü'l-Arabiyyetü'l-Cedide*, Dirasetün fi Aliyati's-Serdi ve Kiraati'n-Nassiyetin, (Tunus: el-Varak Li'n-Neşri ve't-Tevzi', 2004), 106.

³¹⁴ Hasan el-Bahrâvi, *Bünyetü's-Şekli'r-Rüvai*, el-Merkezü's-Sekafiyyi'l-Arabiyy, (Beyrut: Dâru'l-Beyza, 1999), 121.

³¹⁵ Hasan Yürek, “*Türk Romanında Modernist Etkinin Boyutları*”, GÜ, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 28, Sayı: 1 (2008), 192.

³¹⁶ Asrlan, *Abdurrahman Münif'in Romancılığı*, 209.

³¹⁷ el-Matvî, *et-Tûtu'l-Murr*, 8.

Şeyh Miftâh'ın anavatanı Libya'nın başına gelen trajik bir tarihi olayı hatırlarken yine aynı teknikle geçmiş zamana gittiğini görmekteyiz. Burada Şeyh Miftâh'ı, Abdullah'a Libya ile İtalyanlar arasında meydana gelen savaşı, Libya'nın yenilgisini ve ayrıca Misrata'nın düşüşünü romanın başkahramanı Abdullah'a anlatırken buluyoruz.

“İtalyanlar Trablus’a saldırdığında gençliğimin baharındaydım. Direniş ve cihat saflarına katıldım, savaş ve devrim oldu! İtalyanlarla savaştık, onlara karşı mücadele ettik... Zafer ve umuda sarıldık...

Düşman saldırıya geçerek etrafımızdaki çemberi daralttı. Böylece direniş kırıldı ve Misrata şehri son anda düştü.”³¹⁸

Başka bir bölümde, bu tekniğin Ayşe tarafından Abdullah'ın tekrûrî otunu içtiğinde başına gelenleri anlatmak için yakın geçmişi hatırladığında görüyoruz:

“Fatıma bana kardeşi Abdullah'ın arkadaşlarıyla beraber “tekrûrî” otunu içtiğini söyledi. Eve döndüğünde çok acıkmıştı, bu yüzden karanlıkta mutfağa gitti ve orada etle kaplı bir güveç tepsisi buldu. Abdullah tepsinin üzerinde bulunan bütün eti yedi. Garip olan şu ki, etin tamamı çiğdi. Fakat bunun hiç farkına bile varmadı.”³¹⁹

Geriye dönüş tekniği sadece birtakım olayları roman kahramanlarının hatırasında anlatmak değildir. Belki de birtakım ictimai olay ve olguların gündeme getirilmesi için bir araç olarak kullanılmasıdır. Şeyh Miftâh'ın Libya'dan ayrılırken beraberinde gelen diğer kabilelerle birlikte yolda karşılaştıkları sıkıntılar ve güçlükler bunu örneklemektedir.

“Kendimi karımla birlikte yollarda buldum. Çölde, bayırda bizimle birlikte on binlerce insan. Bizim gibi, sığınabilecekleri bir sığınak ve kalabilecekleri bir yer arıyorlardı. Tunus’a ulaşana kadar bu zorluklar devam etti.

Sonuç.... Eşim öldü... O daha hayatının baharındaydı. Sadece Ayşe'nin doğumundan birkaç gün sonra vefat etti.”³²⁰

Son olarak Şeyh Miftâh, kızı Ayşe'nin hayatında ve geleceğinde önemli bir yer işgal eden bir olayı yine bu teknikle gündem yapar:

“Ayşe, herhangi bir hastalık veya kaza yüzünden bu hale gelmedi... O gayet sağlıklı bir şekilde doğdu ve büyüdü... Yalnız bir gün annesinin yanında oynarken çok şiddetli esen bir fırtına esnasında yaşadıkları evin yanına yıldırım düştü. Annesi koşarak onu kucakladı.

³¹⁸ el-Matvî, *et-Tûtu'l-Murr*, 115.

³¹⁹ el-Matvî, *et-Tûtu'l-Murr*, s. 24.

³²⁰ el-Matvî, *et-Tûtu'l-Murr*, s. 125-126.

Ancak şiddetli sarsıntıdan dolayı bilincini kaybetti. Sonrasında onu bu durumdan kurtarmak için bütün tedavi yöntemlerine başvurduysak da netice alamadık. Şu anda felçli bir şekilde hayatına devam ediyor. İleride ne olacağını ancak Allah bilir.”³²¹

et-Tûtu’l-Murr romanında geriye dönüşlerin yanında ileriye gidiş örneklerine rastlamak da mümkündür. Esasında ileri gidiş, henüz gerçekleşmemiş olan ve anlatıcının şimdiki zamanda (sıfır noktası) veya anlatının gerçekleştiği anda öngördüğü gelecekteki olayların ilişkilendirilmesidir. Anlatıcı genellikle geleceği gösteren formüller kullanarak bu olayları listeler³²² ve bu olayların gerçekleşeceğine dair işaretler verir.³²³

Bu tekniği, romanın başkarakteri Abdullah’ın felçli olan Ayşe’yi acıyarak düşündüğünde yaşadığı gelgitlerde görmekteyiz. Abdullah, bu düşünceler esnasında Ayşe’nin hep bu şekilde mi kalacağı yoksa ileride ona karşı kendisinde bir sevginin oluşabileceğine dair henüz bir fikir sahibi değildir.

“Bu dakikadan sonra ona karşı anlam veremediği bir acıma ve sevgi duygusu içinde belirdi. İçindeki bu acıma hissinin ve sevginin ileride bir gün tutkulu bir aşka dönüşeceği hiç aklına bile gelmemiştir.”³²⁴

Yine başka bir yerde Ahmet el-Ayib’in oğlu İbrahim’in, babasının dükkânını yakmak ile alakalı arkadaşlarına verdiği söz bu tekniği örneklemektedir.

“Bu işi bana bırakın. Sabah henüz gün doğmadan bu işi halledeceğim...”

Yazar ayrıca bu tekniğe başvururken okuyucunun vakıa anından önce yaşananlarla alakalı sorular sormasını da sağlar.

Ayşe dinle! Senin kafandaki bu kuruntuyu ortadan kaldıracam. Belki imkânsız görüneni deneyip seni mutlu etmeye çalışacağım.... Güven bana...Senin kurtuluşun “tekrûrî” otunda değil... Sana anlattıkları gibi değil... Fakat sabretmen lazım...³²⁵

Burada verdiğimiz örneklerden hareketle, Muhammed el-‘Arûsî el-Matvî’nin geriye dönük ve ileriye dönük anlatım tekniklerini benimsediği ve bu sayede olayları düzenli bir sırayla aktarmanın rutin yöntemini kırabildiği sonucuna varıyoruz. ‘Arûsî, olayları belirli bir zamana hapsedmeyerek birden çok farklı zamana başarılı bir şekilde yaymıştır. Böylelikle yazma biçimini etkilemeden olayları olduğu gibi anımsatmayı

³²¹ el-Matvî, *et-Tûtu’l-Murr*, s. 126-127.

³²² Murad Abdurrahman Mebrûk, *Binâu’z-Zemen fi’r-Rivayeti’l-Muâsıra*, (Kahire: El-Heyetü’l-Mısıriyyetü’l-Ammetü Li’l-Kitâb, 1998), 66.

³²³ Samir Merzûkî, Şakir Cemil, *Medhal ila Nazariyyeti’l-Kıssa*, (Bağdat: Dâru’l-Fununi’s-Sekafiyyeti’l-Amme, 1996), 80.

³²⁴ el-Matvî, *et-Tûtu’l-Murr*, s. 71.

³²⁵ el-Matvî, *et-Tûtu’l-Murr*, s. 135-136.

başarmış, farklı anlatım teknikleri arasında gidip gelerek metnin yazıldığı an ile olayların yaşandığı anlar arasındaki mesafeyi kontrol etme yeteneğini ortaya koymuştur.

3.2.1.4. Mekân

Mekân, edebi eserin önemli bileşenlerinden biridir. Eserin parçalarını birbirine bağlayan ve kurgusal metnin kendisi ile ayakta durduğu arka plandaki yapının omurgası niteliğindedir. Bu nedenle mekân, Arap romanındaki en önemli estetik tezahürlerden biri olarak kabul edilir.³²⁶

Romanda anlatılan olay örgüsünün belirli bir mekânda geçmesi gerekir. Romandaki mekân unsuru ile ilgili olarak Mehmet Tekin şu tespiti ve açıklamayı yapar:

“Mekân, en kısa söyleyişle edebi eserde anlatılan olayların geçtiği sahnedir. Her olayın mutlaka bir mekânda gerçekleşmesi gerektiği için mekân öykü veya romanın vazgeçilmez unsurlarındandır.”

Bununla birlikte mekân işlevsel bir özellik taşır. Romancı veya öykücü mekân unsurunu:

- a- Olayların cereyan ettiği çevreyi tanıtmak
- b- Kahramanları çizmek
- c- Toplumu yansıtmak
- d- Atmosfer yaratmak

cihetinde kullanılabilir ve o, olayları şekillendirirken bunlardan birini devreye soktuğu gibi birkaçını da dikkate alabilir. Aslında bunların hepsinin temelinde yatan gerçek, anlatılanlara “sahihlik” kazandırma endişesidir.”³²⁷

Günümüz roman ve öyküsünde mekân tanıtımları ve tasvirleri işlevsel olarak kullanılır. Bu durum yazarın hem olay öyküsünü anlatırken hem de kişileri çizerken yararlandığı bir unsur olarak karşımıza çıkar. Bu durumu Şerif Aktaş şu cümlelerle dile getirir:

“Mekân tasvirleri eserdeki kahramanların bazı hususiyetlerini dikkate sunmaya da yardım eder. Bir odanın tefriş tarzı, burada günlerini geçiren insan hakkında bilgi verir. Kısaca vakıa zincirinin muhtevası ve kahramanlarının psikolojik hali mekân tasvirlerinden de anlaşılabilir.”³²⁸

Bazı romanlarda ise mekân tasvirlerine önem verilmez. Bu tür metinlerde mekân sadece olay ya da kişilerin belirgin kılınması için birer araç ve vesile konumundadır.

³²⁶ el-Bahrâvi, *Bünyetü's-Şekli'r-Rüvai*, 33.

³²⁷ Tekin, *Roman Sanatı*, 129.

³²⁸ Aktaş, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, 145.

Onun için önemli olan insan kişiliğinin, iç dünyanın ayrıntılı olarak sergilenmesidir. Mekân ve diğer unsurlar birer araçtır o kadar üzerinde durulmaz.³²⁹

Romadaki mekân unsuru hakkında bu tanıtıcı bilgilerden sonra Muhammed el-‘Arûsî el-Matvî’nin romanlarındaki mekân unsurunu incelemeye başlayabiliriz.

el-Matvî’nin romanlarında doğrudan mekân tasvirlerine pek rastlanmaz. el-‘Arûsî romanlarında mekân, anlatılan olayın içeriği, yazarın niyeti ve kahramanların ruhi yapısı ile ilgili mesajları içinde taşıyan canlı ve fonksiyonel bir unsur olarak dikkat çeker.

Doğrudan mekân tasvirleri, genelde romana ait bölümlerin giriş kısımlarında, olayın cereyan edeceği yerin tasviri ve çevre şartları şeklinde verilir. Bundan sonra mekânın gerçek hayattaki işlevsel rolüne dikkat çekilir. Örneğin yazar, Fransız sömürge yönetimi işbirlikçisi Ahmet el-Ayib’in dükkânını tasvir ederken tam da bahsettiğimiz bu yolu takip etmiştir.

“Ahmet el-Ayib’in dükkânı, köyün batı yakasında, koyunların satıldığı, buğday, arpa ve kömür yığınlarının bulunduğu büyük bir meydanda yer almaktadır. Cephesi altı palmiye gövdesi ile desteklenen kare şeklinde bir kulübe... Tavanı ise yapraklar ve eski hasırlardan oluşmuş...Dükkân, ekmek, çay ve şeker gibi ürünlerin yanı sıra sigara, kibrit ve tekrûrî gibi tütün ürünleri de satmakta...”³³⁰

Bu pasajda, Ahmet el-Ayib’e ait dükkânın köy içerisindeki konumu ve genel yapı özellikleri sıralandıktan sonra bu iş yerinin köylünün temel gıda ihtiyaçlarını karşılamının yanında tütün mamulleri ve benzer ürünleri satmakta olduğuna dikkat çekilmiştir.

Roman içerisinde yer alan mekân unsuru, özellikle roman karakterinin şekillenmesinde önemli bir rol oynar. Olayların geçtiği yer ile karakterler arasında doğrudan bir ilişki vardır. Çünkü her olay belirli bir yerde, yalnızca olayın geçtiği yer olması hasebiyle değil, aynı zamanda bir güdü ve hareket ettirici öge olması itibarıyla değer kazanır. Edebi eserdeki karakterlerin tüm hareketlerinin, deneyimlerinin bir nedeninin olması bundan dolayıdır. Dolayısıyla mekân, yalnızca olayın meydana geldiği yer ya da yaşam alanı değil, varoluşunun önemli bir biçimidir.”³³¹

³²⁹ Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, 133.

³³⁰ el-Matvî, *et-Tûtu’l-Murr*, 157.

³³¹ Halife, *Bünyetü’ş-Şahsiyye Fi Rivayeti Et-Tûtu’l-Murr*, 60.

Matvî'nin romanlarında mekân/tasvir unsurunun metin içerisine ve olay örgüsüne giydirilen şekline bir örnek verecek olursak, sömürgeci subayların Abdullah'ın evine yaptıkları baskından bir pasaj verebiliriz.

“Araba dükkâna yanaştı ve içinden iki subay indi. Bu iki subay dükkâna girdiler. İbrahim, subayların bu saatte gelmelerinden ve babasının dükkânına girmelerinden şüphelendi ve gerisin geriye tekrar eve yöneldi. Evin kuytusundaki karanlıkta düşünceli bir şekilde beklemeye başladı... Derken avlu ile dükkân arasında içeriye bağlantı sağlayan kapıdan babası ve hemen arkasında bu iki subay giriş yaptılar. Her üçü depoya girerek kapıyı kapattılar. İbrahim bu ziyaretten ve babasının bu adamlarla yalnız buluşmasından ziyadesiyle şüphelendi.”³³²

Görüldüğü gibi burada dükkân ve avlu gibi mekânların özel ve detaylı tasvirleri olmasa da olay örgüsüne giydirilmiş tasvirlerle rastlamak mümkün.

et-Tûtu'l-Murr romanında yer alan mekân unsurlarını kabaca iki başlık halinde verebiliriz. Bunlardan bir kısmı “kapalı mekânlar” diğeri ise açık mekânlardır. Şimdi sırasıyla bunlar hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

3.2.1.4.1. Kapalı Mekânlar

Bu alanlar fiziksel anlamda sınırlandırılmış alanlardır. Bu alanlarda eylemler bu sınırlı alanların dışına pek taşmaz. Ancak içerisinde yaşanan olaylar ile bazen olumlu bazen de olumsuz çıktılar ile karakterize edilebilirler. et-Tûtu'l-Murr romanında yer alan kapalı mekânlar şunlardır:

Ev

Ev, insanların yaşamlarının önemli bir kısmını geçirdikleri yer ve aynı zamanda bir kadın için çalışma alanıdır. Elbette gerçek hayatta fiziksel anlamda bu şekilde ifade ettiğimiz ev, roman gibi edebi anlatılarda bunun çok ötesinde bir anlam da ifade edebilmektedir. Nitekim Muhammed Bûizze bu konuda şunları söylemektedir:

“Ev, saklı insanı, yani onun psikolojik derinliklerini ve içini temsil eder. Evleri ve odaları hatırladığımızda kendi içimizi de biliriz.”³³³

Bu itibarla romanda mekân olarak “ev” unsurunun konu edildiği bir pasajı aktaralım:

³³² el-Matvî, *et-Tûtu'l-Murr*, 180.

³³³ Muhammed Bûizze, *Tahlilu'n-Nassi's-serdîy*, (Beyrut: ed-Dâru'l-Arabiyyetü Li'l-Ulûm, 2010), 116.

“Mebruke evi/kulübeyi düzenlemekle meşgul... Sabahtan beri başka işleri için pek vakit bulamamış... Gününün tamamı bu meşguliyetle geçiyor maalesef... O bir ev hanımı.”³³⁴

Bu pasajda ev işlerindeki rutini aktaran yazar, aynı zamanda evde bu işlerle gününün tamamını geçiren ve başka bir faaliyet ve aktivite şansı bulamayan Mebruke’nin psikolojik anlamda memnuniyetsizliğini hissettiriyor.

Mescid

Namaz ve dua ile Allah’a yaklaşmak için ibadet edilen yerdir. İslam dininin ibadetlerinden birini gerçekleştirmek için bir kulun sık sık uğradığı ve aynı zamanda bulunduğu bölgedeki insanları bir araya getiren sosyal içerikli bir yapıdır. Biz bunu kitabın 118. Sayfasında rahatlıkla görmekteyiz:

“Camiye ilk gelenlerden biri O’ydu... İmam henüz Kur’an tilavetine başlamadan geldi... İnsanlar gruplar halinde ve tek tek geldiler... İmam minbere çıktı...”

Görüldüğü gibi burada mescid mahremiyetini ve alışılmış rolünü korumuş, bu nedenle yazar veya anlatıcı onu işlevlerini olması gerektiği gibi yerine getiren kutsal bir yer olarak tasvir etmiştir.

Dükkân

Dükkân ister yiyecek ister giyim ile ilgili olsun, bu her iki meta’nın alış ve satış yeridir. *et-Tûtu’l-Murr* romanında dükkânın iki işlevsel amaca hizmet ettiği görülmektedir. Bu amaçlardan biri olumlu diğeri olumsuzdur.

Birinci amaca hizmet ettiği yanıyla dükkân, insanların ihtiyaç duyduğu gıda maddelerinin satışının yapıldığı yerdir. Bu amacı ortaya koyan satırlar şunlardır:

“Dükkâna ilk müşteri girdi...

-Bana yüz gram çay ve yarım kilo şeker verir misin?

- Kırmızı mı yeşil mi?

-Kırmızı oğlum...

Ve müşterilerin çoğalmasıyla siparişler çoğaldı...”³³⁵

İkinci amaca, yani dükkânın olumsuz amaca hizmet eden yönünü ifade eden satırlar ise şu şekildedir:

³³⁴ el-Matvî, *et-Tûtu’l-Murr*, 16.

³³⁵ el-Matvî, *et-Tûtu’l-Murr*, 42,46.

“Dükkân, ekmek, çay ve şeker gibi ürünlerin yanı sıra sigara, kibrit ve tekrûrî gibi tütün ürünleri de satmakta... Dükkânın birçok müşterisi var ama aralarında öyle bir grup var ki, günün büyük bir kısmını ve gecenin önemli bir kısmını barakada oturup esrar içerek, insanları çekiştirerek/gıybet ederek, çay pişirerek ve dükkâna giren çıkanları sayarak geçiriyorlar. Dükkânın önünden kim geçse onlar ile ilgili bir yorum veya şaka yapmadan bırakmıyorlar.”³³⁶

Bu pasajda dükkân ile ilgili zikredilenler aracılığıyla, mekâna yüklenen anlamın bulunduğu çevre tarafından değiştiğini belirtmek gerekiyor. Dükkânın insanların ihtiyaçlarını karşılayan ve yaşam araçlarını temin eden bir niteliğe sahip olması olağandır. Burada da zaten bunu görüyoruz. Ancak sömürgeci yönetim ile beraber şeker ve un gibi ihtiyaçların yanında yasaklı birtakım maddelerin satılması, biraz da mekânın, hayatın içinde zıt ilişkiye sahip olguların sahnesi olma özelliğini ortaya koymaktadır. Yaşam ve ölümün, ışık ve karanlığın, sevinç ve hüznün bir arada yaşanması bu durumu örneklemektedir.

Oda

Modern zamanlarda, sosyal yaşamın kargaşası içerisinde sıkılan ve bunalan bireyler kendilerini özel ve güvende hissedebilecekleri bir yer arayışında olurlar. Hayatın acımasızlığı karşısında ve yorgunluğundan kendilerini kurtararak psikolojik olarak rahat hissedebilecekleri mekânlar yine kendi özel odalarıdır.

et-Tûtu'l-Murr romanında oda, burada bahsettiğimiz türden roman karakterlerinin karşılaştıkları problemler karşısında daha sağlıklı düşünebilecekleri mekân olarak öne çıkar. Romanın başkarakteri Abdullah'ın patronu Seyyid Salih ile aralarında yaşanan bir tatsızlıktan sonra odasına kapanıp kafa dinlemeye çalışması bunu örneklemektedir.

“Güneş iyice yükselmişti... Abdullah, odasının kapı aralığından güneş ışınların altında yoğunlaşması üzerine uykusundan uyandı ve yataktan kalkmaya karar verdi. Ancak bugünün tatil olduğunu ve çalışmayacağını hatırladı. Tekrar başını yastığa geri koydu ve uyumaya çalıştı.”³³⁷

Yine başka bir pasajda, Abdullah Şeyh Miftâh'ın felçli kızı Ayşe'nin kendisinden tekrûrî otu istemesi üzerine yaşadığı şoktan kurtulmak ve az da olsa bunun üzerine sakin bir kafa ile düşünmek için odasına kapanır.

³³⁶ el-Matvî, *et-Tûtu'l-Murr*, 157.

³³⁷ el-Matvî, *et-Tûtu'l-Murr*, 61.

“Bunun üzerine olaylarla dolu bu zor günde yaşadıklarını unutmayı umarak, uyumaya çalıştı... Odasına usulca ve sessizce girerek yatağına uzandı.”³³⁸

Bu iki pasajdan hareketle, odanın bir rahatlık, sıcaklık, güvenlik ve özgürlük kaynağı olduğu açıkça görülmektedir. Her ne kadar burada yazar mekânın mahremiyetini ihlal edip karakterleri gözlemlemek suretiyle gördüklerini fotoğraflasa da bu durum mekânların hususiyetine ve özelliğine halel getirmez.

3.2.1.4.2. Açık Mekânlar

Mekânın, Arap romanında en önemli estetik unsurlardan biri olduğunu daha önce ifade etmiştik. Bir yönüyle genişliği, özgürlüğü ve sınırsızlığı ifade eden mekân, bu hususiyetlerine ancak kapalı mekândan açık mekânlara geçiş üzerinden ispatlama şansı bulmaktadır. Belki de kapalı mekânda korku ve endişe içerisinde olan roman kahramanı, açık mekâna geçmekle özgürlüğe kapı aralamış olacaktır.³³⁹ Bundan dolayı eserde açık mekânlar en az kapalı mekânlar kadar gerekli ve değerlidir.

Kahvehane

Arkadaş gruplarının eğlence amaçlı olduğu kadar haber ve fikir alışverişi amacıyla bulunduğu bir yerdir. Sosyal ve kültürel açıklığın bir göstergesidir. Romanın başkahramanı Abdullah ve arkadaşları Mahmut, Muhtar ve İbrahim’in akşamları kâğıt oyunları oynamak için bir araya geldikleri mekândır. Tabi sonraları özellikle tekrûrî otu ile mücadelede fikir alışverişi yaptıkları yer olarak öne çıkmaktadır.

“... Her gece kahvehaneyi kendilerine ikinci ev kabul eden yoldaşlarıyla oyun oynamak için kahvehanenin yolunu tuttu. Çok geçmeden arkadaşları geldi ve onlarla oynanan oyunların atmosferine daldı.”³⁴⁰

Burada dikkat çeken diğer bir konu, bu grubun normal gündelik yaşamın yorucu ve bunaltıcı atmosferinden kaçarak deyim yerindeyse “kafa dağıtmak” için buraya gelmesidir. Kahvehane, onlar için gün içerisinde karşılaştıkları problemleri unuttukları ve kafalarından sildikleri bir mekândır.

Köy

Köy, birtakım sınırlılıkları yüzünden şehirlerden ayrılan ve bu sınırlılıklar sebebiyle aktivite eksikliği olan coğrafi bir alandır. İlk etapta şehir ile kıyaslandığında dezavantajlı

³³⁸ el-Matvî, *et-Tûtu 'l-Murr*, 139.

³³⁹ Şakir en-Nabîlsî, *Cemaliyyatü 'l-Mekani fi 'r-Rivayetil-Arabiyye*, (Amman: Dâru Faris Li'n-Neşri ve't-Tevzi', 1991), 166.

³⁴⁰ el-Matvî, *et-Tûtu 'l-Murr*, 38.

bir tanıma kurban edilse de köyler, içindeki yapıların sadeliği ve doğa ile iç içe olmasının bir sonucu olarak içinde yaşayan insanların hayatlarının yansıtılmasında daha işlevsel bir özellik ifa etmektedir. Muhammed Musa Hamûd bu gerçeği şu ifadeler ile anlatmaktadır:

“Bu verimli mekân insana tesir eden ve onu yeryüzüne/toprağa bağlayan bir özellik taşır... Sahip olduğu alanların genişliği ve binaların sadeliği, sahiplerinin hayatlarını yansıtmada adeta bir ayna görevi görür...”³⁴¹

Bu olayı en güzel ifade eden cümleleri şu satırlarda görmekteyiz:

Tatlı hatıralar Mebruke'yi Gabes Körfezi yakınlarında bulunan köyü Gannuş'a geri götürdü. Bu hatıralardan dolayı tüyleri diken diken oldu. Öyle ki bu durum, yüzünden çok rahat okunuyordu. Mebruke'ye ait duygular, etkileyici resimler ve konuşan tablolar şeklinde ortaya çıkıyordu.³⁴²

Verdiğimiz bu örnekler ışığında, et-Tûtu'l-Murr romanında birçok kapalı ve açık mekân unsurunun, olayların gelişiminde ve karakterlerin onlarla etkileşiminde işlevsel bir rol üstlendiğini, ayrıca bu iki unsurun karakterleri anlamada, olay ve eylemleri etkilemede yardımcı öğeler olduğunu görmekteyiz.

3.2.1.5. Kişiler

Anlatıma dayalı edebi eserlerde, özellikle öykü ve romanda, anlatılan olayın gerçekleşmesini sağlayan kişiler, bu türlerin temel öğelerindendir. Bunlar romanda ya etken ya da edilgen konumundadırlar. Çünkü kişiler veya diğer bir ifade ile “Şahıs kadrosu” olayların gerçekleşmesinde önemli rol oynar ve eserin kurgusu onların etrafında şekillenir. Dolayısıyla kişilerin ya da kişiye özgü niteliklerin olmadığı metin, roman adını alamaz.³⁴³

Roman kahramanları, romancının meydana getirdiği “kurmaca” dünyada çeşitli fonksiyonlar yüklenir. Roman kahramanı, sırasıyla, romanda hem objektif eleman hem aksiyonun faili hem yazarın sözcüsü ve hem de başkalarını ve gerçek dünyayı idrak edebilme, hissedebilme ve yaşayabilme tarzları ile “kurmaca” dünyanın bir insanı olabilmektedir.³⁴⁴

³⁴¹ Muhammed Musa Hamûd, *ez-Zemkaniyyetü ve Bünyetü 'ş-Şi'ri'l-Muasır*, (Ürdün: Alemü'l-Kütübi'l-Hadîs li't-Tevzi', İrbid 2006), 26.

³⁴² el-Matvî, *et-Tûtu'l-Murr*, 20.

³⁴³ Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, 142.

³⁴⁴ Bourneur, Roland, Quellet Real, *Roman Dünyası ve İncelemesi*, çev. Hüseyin Gümüş, 1. B., (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989), 170.

Öte yandan bir eser için vazgeçilmez unsurlardan olan kişilerin yazar tarafından ustaca çizilmesi gerekir. Fiziksel ve psikolojik olarak tanıtılan kişiler eserde iğreti durmamalı ve okur tarafından yadırganmamalıdır. Bunun için karakter çizimi, özen gösterilmesi gereken bir konudur.

Roman ve öyküde kişiler, “açıklama” ve “dramatik” olmak üzere iki yöntemle çizilmektedir. Açıklama yöntemi klasik bir karakterizasyon yöntemidir. Buna karşılık dramatik yöntem ise daha modern bir yöntem olarak kabul edilir. Bu yöntemle çizilen karakterler, okuyucuda daha gerçekçi bir izlenim bırakmaktadır. Kişinin tanıtımı eserin sonuna kadar sürebileceği için dramatik yöntem bu yönüyle okuyucuyu daha etkin kılmaktadır. Bir yazar, çizimi gerçekleştirirken aynı metin halkasında bu yöntemlerden herhangi birini bağımsız olarak kullanabildiği gibi ikisini birleştirerek de kullanabilir.³⁴⁵

et-Tûtu’l-Murr romanında Muhammed el-‘Arûsî el-Matvî, karakter çizimi noktasında, klasik yöntem olarak ifade edilen “Açıklama Yöntemi”ni tercih etmiştir. Ancak karakterlerin tanıtımını bir seferde vermek yerine metnin akış yönüne göre parçalar halinde ve farklı kişilerin ağzından vermiştir. Örneğin Şeyh Miftâh karakterinin Tunuslu olmadığı ve bir Libya göçmeni olduğu, ilk etapta romanın başlangıcında kızı Mebruke’nin ağzından şu ifadelerle aktarılır:

“Belki de bugün aziz vatana dönme zamanı yaklaştı... Orada bir kez daha aile ve arkadaşlarla bir araya gelirsin...”³⁴⁶

Sonra aynı diyalog içerisinde Şeyh Miftâh’ın ağzından kendilerinin herhangi bir vatana müntesip olmayan mülteciler olduğu aktarılıyor:

“Bilmiyorum kızım... Doğduğun topraklarda olmaman senin iyi şansından mı yoksa kötü şansından mı? Annen seni doğurdu, biz yollardaydık... Kafamız karışık, nereye gideceğimizi bilmez haldeydik...”³⁴⁷

Yine Şeyh Miftâh, romanın başkahramanı Abdullah ile aralarında geçen bir diğer diyalogda aslen nereli olduğunu, hangi kabileye mensup olduğu ve hangi şehirde yaşadığına dair birinci ağızdan kendisi bilgileri sunar:

-Ah! Abdullah Ah! Benim hikâyem uzun bir hikâye... Takdir olunan oluyor zaten evladım... Aslen Libya’nın Mehamîd Kabilesindeniz. Gençliğimde Trablus ile Misrata

³⁴⁵ Tekin, *Roman Sanatı*, 79.

³⁴⁶ el-Matvî, *et-Tûtu’l-Murr*, 7.

³⁴⁷ el-Matvî, *et-Tûtu’l-Murr*, 8.

arasında bir yerde yaşadım. İtalyan harbi başladı, bizleri topraklarımızdan sürdüler ve darmadağın ettiler...³⁴⁸

Romanda bulunan karakterler tarafından yapılan bu tanımlar aracılığıyla, anlatıcının her karakter için net, bütüncül ve doyurucu bir sunum sağlamadığını görmekteyiz. Bunun yerine basit bir sunumla başlayarak olayların akışı ve gelişimine paralel olarak karakterlerin daha gerçekçi olmasına katkıda bulunabilecek bilgileri sonraki sayfalara bıraktığını görüyoruz. Nitekim eserin 34.sayfasına geldiğimizde yazarın Şeyh Miftâh'ın nereli olduğu, geçimini ne ile sağladığını, eşinin vefatı sonrası evlenmediği vb. ailesi ile ilgili bilgilerin “Hâkim Anlatıcı” bakış açısıyla kendisi tarafından verildiği uzun bir pasaj bulunuyor:

“Şeyh Miftâh, Libyalı bir göçmendir, yoksuldur, geçimini sağlamak için bütün gün çalışmaktan başka bir şey yapmaz... Buğday ve arpa hasat eder, ihtiyaç zamanı harcamak için yiyecek ve paradan tasarruf sağlar...”

“...Yaşlı bir dul olan Şeyh Miftâh, karısını henüz gençken kaybetmişti. Geride iki küçük kız bıraktı. Bu yüzden hayatını dul, yoksun, sıkıntılı bir şekilde yaşadı. İki kızını nefreti tatmasın ve kendilerini yoksun hissetmesin diye yeniden evlenme fikrine hiç sıcak bakmadı.”

“...Ve Ayşe! En küçük kızı! Ağır bir yük... Henüz beşikteyken felç oldu... Sanki hala hayatının ilk yıllarındaymış gibi... Şimdiye kadar bacaklarının üzerinde duramadı.”³⁴⁹

Yazarın *et-Tûtu'l-Murr* romanındaki karakterleri ele alış biçimini verdikten sonra şimdi de eserde yer alan ana karakterleri vermeye çalışalım.

3.2.1.5.1. Ana Karakterler

Muhammed el-‘Arûsî el-Matvî'nin *et-Tûtu'l-Murr* adlı romanı üzerine yaptığımız çalışma esnasında, yazarın rolleri ve konumları farklı birçok karakter kullandığını tespit ettik. Bu karakterlerden bir kısmı mihver/ana karakterler iken bir kısmı ise ikincil karakterler şeklinde temayüz etmektedir. Yalnız bu ikincil karakterlerin olay örgüsü ve gelişiminde etkileri yadsınamaz boyuttur.

Olayların genel akışı içerisinde romanda birçok önemli ana karakter ortaya çıkmış ve diğer karakterlere göre daha belirgin bir görünüme kavuşmuşlardır. Esasında bu kişiliklerin ana karakter olarak tanımlanması; olayın merkezinde olmaları ve kendisine

³⁴⁸ el-Matvî, *et-Tûtu'l-Murr*, 65.

³⁴⁹ el-Matvî, *et-Tûtu'l-Murr*, 34.

yardımcı olan ve olayı paylaşan diğer kişiliklerle birlikte merkezi bir alana konumlanmalarıdır.³⁵⁰

Bu karakter etrafında olaylar başlar ve biter. Anlatıcı veya yazar, duygu, düşünce ve his türünden tasvir etmek ve ifade etmek istediklerini seçtiği bu karakterlerle temsil eder. Ahmet Şarbât bu durumu şu ifadelerle dile getirir:

“Anlatıcının tasvir etmek istediği veya duygu ve düşüncelerini ifade etmek için seçtiği sanatsal kişilik, güçlü ve etki sahibi bir kişiliktir. Nitekim anlatıcı bu karaktere özgürlüğünü vermiş ve yeteneklerine göre hareket etmesini ve gelişmesini sağlamıştır. Yazar, bu karakterin sosyal ve politik çevrelerde kazanışları ve kaybedişlerini uzaktan takip eder.”³⁵¹

Bu nedenle yazar belirli bir karakteri seçerken, onu doğru bir şekilde tanımlamaya ve onu olayların akışına hizmet eden bir tarzda sunmaya çalışmalıdır. Bu karakter hangi amaca yönelik kurgulanmışsa bu vizyonu ortaya koymalı ve hedefine ulaştırmalıdır.

Abdullah

Abdullah karakteri, anlatıcının romanın başından sonuna kadar olaylarda en çok pay verdiği karakter olması hasebiyle ana/mihver karakter olarak dikkat çekmektedir. et-Tut el-Murr’de Abdullah karakterini üç olay örgüsü içinde görmekteyiz.

Bunlardan birincisi, tekdüze bir yaşamın olağan akışı içerisinde doğduğu ev/aile ortamı ve kurmuş olduğu sosyal çevre ile etkileşimi olan ve ayrıca geçimlik olarak Salih Hamrunî adlı bir tüccarın dükkânında çalışan bir profildir. Bu rolünde Abdullah hem aile içinde hem de çalıştığı dükkânın sahibi Salih Hamrunî’nin gözünde dürüst, güvenilir ve beyefendi bir kişiliğe sahip birisidir ve onun hayatında asla yalana, hileye ve düzenbazlığa yer yoktur.

Abdullah’ın romanda sahip olduğu ikinci rol; çocukluğunda felçlik geçiren ve bundan dolayı kötürüm kalan Ayşe’ye âşık olan profildir. Bu rolünde Abdullah’ın en büyük gayesi yaşadığı felçlikten dolayı bir yanı hep eksik kalmış Ayşe’yle evlenmek ve onu mutlu etmektir. Nitekim bu olayda da Abdullah, kendisi ile benzer yaşlarda olan arkadaşlarının gösteremeyecekleri bir kâmil tavırla, sağlıklı olan bir kız ile evlenmek yerine felçli bir kız olan Ayşe ile evlenmiş ve onu mutlu etmeye çalışmıştır.

³⁵⁰ Muhammed Ali Sellâme, *eş-Şahsiyyetü’s-Saneviyye ve Devruha fi’l-Mi’mari’r-Rüvayyi İnde Necîb Mahfûz*, (İskenderiye: Dâru’l-Vefa, 2007), 27.(akt. Halife, Enfal, *Bünyetü’ş-Şahsiyye fi Rivayeti et-Tûtu’l-Murr*, 32)

³⁵¹ Ahmed Şarbât, *Tatavvuru’l-Bünyeti’l-Fenniyye fi’l-Kıssati’l-Cezairiyyeti’l-Muasıra*, (Cezayir: Dâru’l Kasabeti li’n-Neşr, 2009), 45.

Abdullah'ın romana damga vuran ve en çok bahsi geçen yönünün konu edildiği rol ise etrafında yer alan arkadaşları ile ülkesini işgal eden sömürgeci güçlere karşı kurduğu Gençleri Kurtarma Cemiyeti'ndeki rolüdür. Ortalama bir kültüre sahip olan Abdullah, çevresinde olup bitenleri takip eden ve ülkesini işgal eden sömürgeci güçlerin planlarının farkında olan genç bir adam modeli oluşturmaktadır. Bu farkındalık sayesinde baskıdan ve esaretten kurtulmanın tek yolunun direniş olduğunun da bilincindedir. Abdullah, bunun ancak çevresindeki arkadaşlarla iş birliği yaparak ve sömürgecilerin Tunus ve sömürge ülkeleri için planlarını bozarak başarılabilmesine inanmaktadır.

Yazar Muhammed el-'Arûsî'nin Abdullah'ı genç bir karakter olarak seçmesindeki ana gaye, onun aracılığıyla okuyuculara birçok alanda mesaj vermektir. Kendisinin bizzat gerçek hayatta da desteklediği gençlik hareketlerine rol-model olarak sunabileceği bir karakter yaratmış ve bunu örnek olarak işlemiştir. Abdullah'ın, işine olan bağlılığı, herkese olan sevgisi ve iyi iletişimi, çevresinde bulunanlar kadar dükkânında yardımcı olarak çalıştığı Seyyid Hamrunî'nin de beğenisini fazlasıyla celbetmektedir.

“Ticari işlerini yaparken hızlı, hafif hareketlerine hayran... Abdullah'ın bir usta olarak zarafeti ve çevikliği başarısının sırrıdır... Yetenekli bir usta... Dürüstçe söylemek gerekirse müşterilerin iyi bir tüccar olarak hayranlığı bundan kaynaklanıyor ...”³⁵²

Ana karakter seçiminin genç birinden seçilmesinin bir diğer ve en önemli sebebi, sömürgeciliğe karşı direnişe gençlerin öncülük etmesi gerektiğidir. Çünkü milletleri inşa eden, bugünü ve geleceği kuran onlardır ve aynı zamanda bugünün sorunlarını kolay ve verimli bir şekilde özümseme ve çözme yeteneğine de sahiptirler.

Ayşe

et-Tut el-Murr romanında Ayşe karakteri, yazarın tasvir, anlatım ve olaylar ekseninde eserin önemli bir kısmında yer verdiği diğer bir merkezi karakterdir. Yazar Ayşe'yi ailesiyle birlikte Libya'daki savaştan kaçarak Tunus'a yerleşmiş fakir bir ailenin kızı olarak takdim eder. Ayşe, annesini üç yaşında iken kaybetmiş ve çocukluğundan beri felçli olarak yaşamaktadır. Ayşe'nin felçlik durumu doğuştan değil, sonradan geçirdiği bir hastalık nedeniyle olmuştur. Romandaki ilgili satırlar şöyledir:

Ayşe, herhangi bir hastalık veya kaza yüzünden bu hale gelmedi... O gayet sağlıklı bir şekilde doğdu ve büyüdü... Yalnız bir gün annesinin yanında oynarken çok şiddetli esen bir fırtına esnasında yaşadıkları evin yanına yıldırım düştü. Annesi koşarak onu kucakladı. Ancak şiddetli sarsıntıdan dolayı bilincini kaybetti. Sonrasında onu bu durumdan

³⁵² el-Matvî, *et-Tûtu 'l-Murr*, 93.

kurtarmak için bütün tedavi yöntemlerine başvurduysak da netice alamadık. Şu anda felçli bir şekilde hayatına devam ediyor.³⁵³

Yazar, Ayşe karakterini romanın çeşitli bölümlerine serpiştirerek ayrıntılı bir şekilde sunmuştur. Ancak bunu yaparken hikâyenin başında değil, aşamalar halinde parça parça vermiştir. Belki anlatımı zenginleştiren bir diyalogda veya karakterlerden birinin ya bir gerekçe ya da açıklama olarak ya da sorulan bir soruya cevap olarak söylediği bir ifadeden hareketle olayların ilerleyişine göre takdim etmiştir. Bu aşamaları romandan birkaç pasajla sunmaya çalışalım:

Örneğin Ayşe'nin hastalığından sonra belden aşağı felçli olduğunu ve yürüyemeyecek durumda olduğunu fark eden babası bu gerçeği şu ifadelerle anlatır:

“O, diğer insanların yürüdüğü gibi yürüyemez... Elleri ve dizleri üzerinde daha ilk süt emdiği yıllardaki gibi emeklemekte...”³⁵⁴

Ayşe'nin ailesiyle beraber küçük bir kulübede yaşadığı ve komşuları ile ilk tanışmalarını konu edinen satırlar şöyledir:

“İki ailenin karşılaşması iki kızın birbiri ile tanışması ile başladı. Sonra aşamalı olarak bu tanışıklık ailenin diğer bütün fertlerine yayıldı.”³⁵⁵

Ayşe'nin biraz daha iç dünyasını kasıp kavuran ve yaşadığı toplumda bulamadığı mutluluğu farklı bir yerde arayışını konu edinen satırlar, muhayyilesini esir alan tekrûrî otu ile karşılaştığı anlardır. Arkadaşı Fatıma şu sözlerle Tekrûrî'den bahis açar:

“Sahibini uçsuz bucaksız bir hayal âleminde ve göz alıcı manzaralarda gezdiriyor... Sahibini kendi gerçek dünyasından çıkararak eşsiz güzellikte bir iklime taşıyor.”³⁵⁶

Bu sözlerden sonra Ayşe, bir an önce Tekrûrî otunu kullanarak Fatıma'nın bahsettiği o büyüleyici âlemin kapılarını aralamak ve kendisine ket vuran kötürüm halden sıyrılmak ister.

Romandaki Ayşe Karakteri aslında, yoksulluk ve sefaletin modellenmiş halidir. Çünkü Ayşe'nin felci parasızlıktan kaynaklanmıştı ve annesinin ölümüyle acısı bir kat daha artmıştı. Ayşe, maddi anlamda yaşadığı yoksulluk ve sefaletten ve manevi anlamda yaşadığı duygusal travmalardan kurtulmak için bir an önce tekrûrî otunu kullanmak ister.

“Bir anlık dahi olsa bu uğursuz, kötürüm halimden sıyrılarak farklı bir dünyaya gitmek istiyorum... Başım dik, ayakta kendi başıma, iki ayağım üzerinde yürümek istiyorum.

³⁵³ el-Matvî, *et-Tûtu'l-Murr*, 127.

³⁵⁴ el-Matvî, *et-Tûtu'l-Murr*, 11.

³⁵⁵ el-Matvî, *et-Tûtu'l-Murr*, 35.

³⁵⁶ el-Matvî, *et-Tûtu'l-Murr*, 31.

Bıktım bu hayattan... Dizlerim üzerinde yürümekten bıktım... Of... Keşke doğmasaydım...”

“Senden benim için Tek.... Tekr... Tekrûrî otunu getirmeni istiyorum...”³⁵⁷

Ayşe'nin en büyük şansı Abdullah'tı. Çünkü felçli ve kötürüm haliyle hiçbir erkek onunla evlenmeyi düşünmez iken, Abdullah ona âşık olur ve onunla evlenir. Ayşe'nin hamileliğinden sonra ve doğumda ilahi bir mucize gerçekleşir. Ayşe felçlik hastalığından kurtulur ve o andan itibaren yürümeye başlar.

Son olarak romandaki Ayşe ile ilgili şunları söyleyebiliriz. Ayşe karakteri, olayların gelişiminde önemli bir yer işgal etmiştir. Olayların tırmanması ve iç içe geçmesine katkıda bulunan bir karakter olarak, bazen romanda geçen olayların merkezinde yer alan isim olmuştur. Bazen de kadere, zorluklara ve mucizelere inanan yazarın duygularına tercüman olmuş ve olaylar onun etrafında dönmüştür.

3.2.1.5.2. İkincil Karakterler

Romanda karakterler açısından en önemli unsur karakterlerin diğer karakterlerle olan ilişkiler ağıdır. İnsanların şahsiyetlerinin büyük bir kısmı, diğer insanlarla olan ilişkilerinde ortaya çıktığından dolayıdır ki romanlar da karakterlerin dünyası diğer karakterler aracılığıyla aydınlığa kavuşturulmaya çalışılmaktadır.³⁵⁸

Romanlarda ikinci karakterler, ana karakterlerle basit veya karmaşık düzeyde ilişkili olan ve onları tamamlayan öğelerdir. Ana karakterlerin oluşturduğu bütün içerisinde zaman zaman varlığını hissettirmese de bazı parçalarda kendi varlığını dikte ettirebilen ve olay akışının onsuz olamayacağını gösteren karakterlerdir.³⁵⁹

et-Tûtu'l-Murr romanında ana karakterler Abdullah ve Ayşe'nin yanında eserin olay örgüsünün üzerine bina edildiği birçok karakter vardır. Bu yardımcı karakterlerin hepsini olmasa da romanın olay örgüsü içerisinde işgal ettiği yere binaen bir kısmını şöyle sıralayabiliriz.

İbrahim

Et-Tûtu'l-Murr romanında olayların gelişimi ve ilerleyişinde yazarın önemli bir pay verdiği karakterlerden biridir. Roman incelendiğinde İbrahim'in eserin baş kahramanı Abdullah'ın yakın bir dostu olduğu ve Gençleri Kurtarma Cemiyeti'nin bir üyesi olduğu

³⁵⁷ el-Matvî, *et-Tûtu'l-Murr*, 135.

³⁵⁸ Philip Stevick, *Roman Teorisi*, 2. Baskı, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2004), 157.

³⁵⁹ Muhammed Yusuf Necm, *Fennü'l-Kıssa*, (Beyrut: Dâru Beyrut Li'n-Neşr, 1955), 97.

anlaşılabacaktır. Gençleri Kurtarma Cemiyeti, Tunus'ta sömürge yönetimi sonrası gençler arasında kullanımı yaygınlaşan Tekrûrî uyuşturucu maddesini ortadan kaldırmak için Abdullah tarafından kurulan bir cemiyetti. İbrahim, uyuşturucu kullanan kişinin aklından, insanlığından ve cesur kişiliğinden uzaklaşarak korkak ve zayıf bir kişiliğe bürüneceğini düşünüyor ve bundan dolayı cemiyet faaliyetlerine destek veriyordu.

“O(Tekrûrî), bağımlılarını yeryüzünün en korkak kişileri haline getiriyor. Her şeyden korkar hale getiriyor...”³⁶⁰

İbrahim, aynı zamanda Tunus'ta Tekrûrî ve benzeri tütün mamullerinin satışının yapıldığı en büyük dükkânın sahibi Ahmet el-Ayib'in oğludur. Ancak bu noktada babasıyla ters düşmekte ve bu uyuşturucu otun ortadan kaldırılması konusunda cemiyetteki arkadaşlarını desteklemektedir.

“Doğruluk onun dilinde ve kelimasında... Çiçek mezbelelikte açıyor... Ahmet el-Ayib gibi birinden İbrahim gibi bir çocuk doğuyor... Toplum daha güçlüdür... Vatan aileden daha tesirli ve değerlidir...”³⁶¹

İbrahim sahip olduğu karakterle arkadaşlarına vefalı bir dost, yaşadığı ülkeye karşı ise vermiş olduğu vatandaşlık sözünü tutan örnek bir vatandaş profili çizmektedir. Babasının sömürgeci himaye yönetimi yararına çalıştığını öğrenince adeta arkadaşlarına ihanet ettiğini düşünmektedir.

“Babam asıl hain ve işbirlikçi iken arkadaşlar arasında benim durumum/konumum ne olur? Benim onlara ihanet etmeyip onları satmadığımı nasıl kabul ederler? Bu imkânsız...” diyerek, babasına ait dükkânı ateşe vermeye karar verir. İlgili satırlar şu şekildedir:

“Böyle bir babanın unutmayacağı bir ders alması lazım... Gerçek onur ve şerefî kendi milletiyle, kendi vatanıyla ve vatandaşları/vatan evlatları ile olduğunu öğrenmek zorunda...”

“Eve girmeden önce defalarca duraksadı, kendi içinde tereddüt geçirdi. Düşündü... Tekrar düşündü. Son olarak alması gereken bütün önlemleri/tedbirleri alarak kafasındaki planı devreye sokmaya karar verdi.”³⁶²

³⁶⁰ el-Matvî, *et-Tûtu'l-Murr*, 180.

³⁶¹ el-Matvî, *et-Tûtu'l-Murr*, 172.

³⁶² el-Matvî, *et-Tûtu'l-Murr*, 187.

Burada İbrahim karakterinin romanın her tarafında olmadığını görmemize rağmen bazı olayların gelişimine katkısını ve ana karakterler etrafında dönen olay örgüsü üzerinde kimi zaman sürükleyici bir etkiye sahip olduğunu görüyoruz.

Muhtar

Muhtar karakteri de İbrahim gibi ikincil bir karakterdir. Romanın baş kahramanı Abdullah'ın yakın arkadaşı ve Gençleri Kurtarma Cemiyeti'nin bir üyesidir.

Muhtar, esprili/şaka sever kişiliği ve arkadaşlarına birçok konuda muhalefet ediliyle tanınan bir kişiliktir. Abdullah'ın çayına Tekrûrî koyma düşüncesi ona aittir.

“Çayı pişiren oydu. Bu işi organize eden de kendisi...”³⁶³

Gençleri Kurtarma Cemiyeti üyesi olan Muhtar, ilk zamanlar Tekrûrî otunun ortadan kaldırılması fikrine pek sıcak bakmamıştır. Hatta başlarda Abdullah'ın Tekrûrî ve zararları ile alakalı yaptığı konuşma ile dalga geçerek yazarın kendi kişiliğine yüklediği mizahi yönü ustaca ortaya koymuştur:

“Yeni lidere selam olsun!... Bu gece mübarek bir gece... Yeni liderin doğuş gecesi...”³⁶⁴

Yalnız sonraları bu düşüncelerinde farklılık olur ve Gençleri Kurtarma Cemiyeti'ne üye olmak suretiyle Abdullah'ın görüşlerini destekler. Bu desteği ifade eden satırlar şu şekildedir:

“Abdullah'ın söylediklerine katılıyorum. Bu konuda haklı... Bundan sonra o maddeyi kullanmayacağıma size söz veriyorum. Bundan sonra bütün gücümle ona karşı mücadele edeceğim.”³⁶⁵

Bundan sonraki süreçte Muhtar, evlerin bahçelerinde yer alan Tekrûrî otlarını ortadan kaldırmakla görevlendirildi ve bu görevini başarılı bir şekilde tamamladı.

Mahmut

Mahmut, romanın başkahramanı Abdullah'ın bir diğer arkadaşı ve aynı zamanda Gençleri Kurtarma Cemiyeti'nin bir üyesidir. Mahmut'u diğer akranlarından ayıran en önemli özelliği, ilkokuldan sonra ilim ve kültür faaliyetlerine olan isteği ve bu alanda elde ettiği birikimdir. Yazar el-Matvî romanda Mahmut ile ilgili şu ifadeleri kullanır:

³⁶³ el-Matvî, *et-Tûtu'l-Murr*, 75.

³⁶⁴ el-Matvî, *et-Tûtu'l-Murr*, 148-149.

³⁶⁵ el-Matvî, *et-Tûtu'l-Murr*, 151.

“Mahmut, köyün gençleri arasında ilkokuldan sonra ilim öğrenme ve kültürlenme konusunda fırsat yakalayabilen ender gençlerden biri... İlkokuldan sonra Tunus’a giderek orada iki yıl lise öğrenimi gördü.”³⁶⁶

Mahmut aynı zamanda Abdullah’ın üzüntüsüne ve kederine ortak olan bir dert ortağıdır. Ömer bin Rebi’a’ya ait şu beyitle zaman zaman Abdullah’ın aşk ve sevgiye karşı olumsuz ve soğuk duruşunu eleştirmiştir:

“إِذَا أَنْتَ لَمْ تَعُشِقْ وَلَمْ تَدْرِ مَا الْهَوَىٰ فَكُنْ حَجْرًا مِنْ يَابِسِ الصَّخْرِ جَلْمًا”

“Aşk ve sevgiyi bilmiyor ve yaşamıyorsun eğer, o zaman katı bir kayadan bir parça taş ol.”³⁶⁷

Bundan dolayı arkadaşları arasında Abdullah’ın lakabı “جلمود- Kaya” dır.³⁶⁸

Mahmut kültürlü ve âlim kişiliğiyle bu dönemde cehaletin karanlığındaki bir nokta ışık gibi bilinçli ve eğitimli kişiliği sembolize etmektedir. Bu yönüyle de ana karakterlerden birinin duygu ve his dünyasında yaşadıklarına ortak olarak olayların akışına katkı sağlamıştır.

Şeyh Miftâh

Ayşe ve Mebruke’nin babası ve yaşlı bir Libya göçmenidir. İtalyanlar ülkesini işgal edip ailesini evsiz ve barksız bırakınca Tunus’a göç etti. İşgal sonrası sömürgeci güçlere karşı direniş saflarında yer aldı.

“İtalyanlar Trablus’a saldırdığında gençliğimin baharındaydım. İtalyan saldırıları başladığında kendimi birden direniş saflarında vatanı savunur halde buldum. Direniş ve cihat saflarına katıldım...”³⁶⁹

İtalyan işgalinden kaçarken eşini kaybetmiş ve aynı zamanda iki yetim çocuğuna annesizliklerini hissettirmemek için evlenmemiş dul bir adamdır Şeyh Miftâh:

“...Yaşlı bir dul olan Şeyh Miftâh, karısını henüz gençken kaybetmişti. Geride iki küçük kız bıraktı. Bu yüzden hayatını dul, yoksun, sıkıntılı bir şekilde yaşadı. İki kızı nefreti tatmasın ve kendilerini yoksun hissetmesin diye yeniden evlenme fikrine hiç sıcak bakmadı.”³⁷⁰

³⁶⁶ el-Matvî, *et-Tûtu'l-Murr*, 72.

³⁶⁷ Ömer bin Ebî Rebi’a, *Divanu Ömer bin Ebî Rebi’a*, (Beyrut: Dâru'l-Küttabi'l-Arabî, 1996), 444.

³⁶⁸ el-Matvî, *et-Tûtu'l-Murr*, 72.

³⁶⁹ el-Matvî, *et-Tûtu'l-Murr*, 125.

³⁷⁰ el-Matvî, *et-Tûtu'l-Murr*, 34.

Şeyh Miftâh göç ettiği Tunus'ta çiftçilikle uğraşmış, aile geçimini bu şekilde sağlamıştır. Seyyid Salih'in bahçesinde beşte bir payla çalışmıştır.

Tut el-Murr romanı yazarının Şeyh Miftâh'ın kişiliğinde sembolize ettiği iki kavram, sabır ve samimiyet kavramlarıdır. Nitekim Şeyh Miftâh, uzun yıllara yayılan birçok sıkıntı, zorluk ve acıya rağmen sabretmeyi bilmiş ve yeni hayatını kurduğu Tunus'ta bahçe sahibi olmuş ve komşularıyla beraber samimi ilişkiler kurmuştur. Öyle ki komşusu Hacı Ali'nin bahçesinin bakımını yıllarca üstlenmiş ve buna karşılık herhangi bir beklenti içerisinde olmamıştır.

Ahmed el-Ayib

Köyde Tekrûrî otu ve tütün mamulleri satışının yapıldığı en büyük dükkânın sahibi ve İbrahim'in babasıdır. Tunus'ta bulunan işgalci sömürge yönetimi yararına çalışan hain işbirlikçilerin lideri konumundadır. Ahmet el-Ayib, normalde yasak olan tekrûrî otu ve tütün mamullerini sattığı dükkânın ruhsat işlemleri karşılığında sömürge subaylarına istihbarat da sağlamaktadır. Romanda sömürge subayları ile olan diyalogları bu durumu kanıtlar niteliktedir:

“-Biz senin Fransa'ya karşı sevgini ve samimiyetini biliyoruz.”

“-Allah merhemetli devletimize zeval vermesin.”³⁷¹

“-Her ne olursa olsun bütün gücümle bu olayı aydınlatmaya çalışacak ve size yeni haberleri ulaştıracam. Anlaştığımız gibi mösyö Josef bu mesele aramızda kalsın.”

“-Tabi. Tabi! Senden başkasına mı güveneceğiz? Bizim daima sana ihtiyacımız var. Dinle beni Ahmet Bey! Önümüzdeki temmuz ayında bölge müdüründen sana bir madalya/nişan vermesini isteyeceğim.”

“-Mersi,merci mösyö Josef. Kalbinizi ferah tutun. Ben daima hizmetinizdeyim.”³⁷²

Ahmet el-Ayib'in oğlu İbrahim, babasının sömürge subayları ile aralarında geçen diyaloga şahit olduktan sonra babasına ait dükkânı yakma kararı alır. Ahmet el-Ayib dükkânı yandıktan sonra elinde olan bütün malları kaybettiği için derin bir üzüntü duyar.

“-Daha dün yeni ürünler/mallar gelmişti. Kolileri bile açmamıştım. Hepsi ateşe birer lokma oldu.”³⁷³

Ahmet el-Ayib karakterini diğer karakterlerden ayıran siyasi bir yönü var. Bu siyasi referans, onun bir Fransız işbirlikçisi ve sömürgecilere yardım etmesinden kaynaklanıyor.

³⁷¹ el-Matvî, *et-Tûtu 'l-Murr*, 182-183.

³⁷² el-Matvî, *et-Tûtu 'l-Murr*, 182-183.

³⁷³ el-Matvî, *et-Tûtu 'l-Murr*, 192.

Ülkesinin geleceği olan genç nesiller için tehlike oluşturan yasaklı bir maddeyi satması ve sömürge yönetimi yararına ajanlık yapması romanda siyasi bir figür yelpazesinin oluşmasına olanak sağlamaktadır.

Mösyö Josef ve Fransuva

Sömürgeci işgal güçlerine ait iki subaydır. Gençleri Kurtarma Cemiyetinin Tekrûri otunu ortadan kaldırmaya yönelik gerçekleştirdiği faaliyetlerin kimler tarafından organize edildiğini bulmak için sömürge ajanı Ahmet el-Ayib'i ziyaret ederek malumat toplamaya çalışırlar.

“-Ahmet Bey, yeni bir haber var mı?

-Yeni bir şey yok Mösyö Josef.

-Şimdiye kadar tekrûri otunu yerden sökenler daha ortaya çıkmadı mı?

-Çok garip bir durum Mösyö Josef! Size yardımcı olmak noktasında ilk defa bir şansızlık yaşıyorum.”³⁷⁴

Bu iki karakter Fransız sömürge yönetimini temsil etmektedirler. Sömürge ajanlarına birtakım madalya ve ödüller vaad etmek suretiyle bilgi toplamaya çalışırlar.

“-Tabi. Tabi! Senden başkasına mı güveneceğiz? Bizim daima sana ihtiyacımız var. Dinle beni Ahmet Bey! Önümüzdeki temmuz ayında bölge müdüründen sana bir madalya/nişan vermesini isteyeceğim.”³⁷⁵

Yazar bu iki kişilik üzerinden sömürgeci zihniyetin her nerede olursa olsun aynı enstrümanlarla iş yürüttüğünü göstermek ve hile ve kurnazlık dolu siyasetlerine dikkat çekmek istemiştir.

Burada işlediğimiz ikincil karakterler Tut el-Murr romanının olay akışına ve ana karakterle olan ilişkilerine göre sıralandı. Ali bin Sellâme romanda ikincil karakterlerle ilgili şöyle bir tespitte bulunur: “Romanın olay örgüsünde üstlendikleri görev ister büyük ve geniş bir alana yayılan karakterler ya da rolü basit ve alanı dar olan karakterler olsun fark etmez, ikincil karakterler romanın yapısında önemli bir role sahiptir.”³⁷⁶

Bundan dolayıdır ki, ikincil karakterler anlatı esasına dayalı eserlerde tamamlayıcı temel unsurlardan biridir. Bu unsurlar ana karakterlerin yer aldığı olay akışında destekleyici ve sürükleyici bir etkiye sahiptirler.

³⁷⁴ el-Matvî, *et-Tûtu 'l-Murr*, 182-183.

³⁷⁵ el-Matvî, *et-Tûtu 'l-Murr*, 182-183.

³⁷⁶ Sellame, *eş-Şahsiyyetü's-Saneviyyetü ve Devruha*, 35.

3.2.1.6. Romandaki Ulusal Unsurlar

Muhammed el-‘Arûsî el-Matvî, roman kariyerinde ortaya koymuş olduğu her üç eserde ülkesini işgal eden Fransız sömürge yönetimine karşı halkının vermiş olduğu mücadeleyi konu edinmiştir. Romanlarının yapılan tasnifler sonucunda ulusal roman diye adlandırılması bundan dolayıdır. Her ne kadar el-‘Arûsî’nin romanları bağımsızlık sonrası dönemde kaleme alınmış olsa da içerik yönünden yapılacak olan bir değerlendirme sonucunda bu romanların ismi ile müsemma romanlar olduğu dikkatlerden kaçmayacaktır.

Çalışmamızın bu bölümünde ‘Arûsî’nin et-Tûtu’l-Murr romanının olay örgüsü ve akışında yer alan milli mücadele, sömürge karşıtlığı, direniş ve işgale karşı bilinçlenme başlıklarının yer aldığı bölümlerden pasajlar vererek romanın kimliğine dair detaylar sunmaya çalışacağız.

3.2.1.6.1. الوطن-Vatan

et-Tûtu’l-Murr romanı daha ilk sayfalarından başlayarak vatan, vatana özlem ve işgal gibi kavramları konu edinilir. Roman olaylarının geçtiği yer Tunus olsa da ilk sayfalarda adını ilk duyduğumuz karakterler, ülkelerindeki İtalyan işgalinden dolayı memleketlerini terk ederek Tunus’a göç eden mülteci bir aileye ait isimlerdir. Bu isimler, İtalyanların Libya’yı işgali sonrası ülkelerini terk ederek Tunus’a yerleşen Şeyh Miftâh ve kızları Ayşe ve Mebruke’dir. Bu bilgileri, romanın 7. ve 8.sayfalarında yer alan Şeyh Miftâh ile kızları arasındaki diyalogdan anlıyoruz:

“-Gönlünü ferah tut babacığım! Sabır her derdin ilacıdır... Belki de güzel vatana dönüp ailemiz ve arkadaşlarımızla tekrar buluşacağımız gün yakındır.

Şeyh Miftâh önce uzun bir süre iç çekti ve sonra şu cümleleri ekledi:

-Mebruke! Aile ve arkadaşlar mı kaldı? Ayrıldık... Dağıldık... Evlerimiz yıkıldı... İtalyanlar topraklarla evlerimizi bombaladı... Ateşlerle yaktılar... “Kurtuluş günü yakın mı?” dedin. Nerede...?! Bu zalimler günden güne güçleniyor. Habeş ülkesi yerle bir edildi. Vatansız ve evsiz kalan bizler ne yapabiliriz ki?

“Bilmiyorum kızım... Doğduğun topraklarda olmaman senin iyi şansından mı yoksa kötü şanstın mı? Annen seni doğurdu, biz yollardaydık... Kafamız karışık, nereye gideceğimizi bilmez haldeydik...”³⁷⁷

³⁷⁷ el-Matvî,et-Tûtu’l-Murr, 7-8.

Şeyh Miftâh başka bir yerde Abdullah ile olan diyalogunda, aslen nereli olduğu, hangi kabileye ait olduğu ve yaşadığı şehri neden terk ettiği ile alakalı olarak şunları söylemektedir:

“- Miftâh Amca! Eğer bir sakıncası yoksa Tunus’a nasıl geldiğinizi anlatır mısınız?

-Ah! Abdullah Ah! Benim hikâyem uzun bir hikâye... Takdir olunan oluyor zaten evladım... Aslen Libya’nın Mehamîd Kabilesindeniz. Gençliğimde Trablus ile Misrata arasında bir yerde yaşadım. İtalyan harbi başladı, bizleri topraklarımızdan sürdüler ve darmadağın ettiler...³⁷⁸

Yazar Muhammed el-‘Arûsî, adeta kendi ülkesindeki işgalden kronolojik olarak daha önce vuku bulan Libya işgali ve buna bağlı olarak meydana gelen olaylar ve toplumun yaşadığı trajediye dikkat çekerek, Tunus özelinde yaşanan işgal ve buna karşı oluşacak olan direnişe sözü getirmek istemiştir. Şeyh Miftâh’ın, ülkesinin İtalya tarafından işgali ve sonrasında yaşananlar ile ilgili aktardıkları bu durumu özetler mahiyettedir:

“İtalyanlar Trablus’a saldırdığında gençliğimin baharındaydım. Bundan önce babamın ‘Ğume’ devrimi esnasında düşmana karşı verdiği kahramanca hatıralar ile yaşıyordum. İtalyan saldırıları başladığında yaşanan bu örneklerden dolayı cesaret ve gurur hâkimdi ruh halime... Kendimi birden direniş saflarında vatani savunur halde buldum. Direniş ve cihat saflarına katıldım. Savaşık... Savaşık. Korku ve dehşeti yaşadık. Milli hükümet ilan edilince zafer umuduna kapıldık. Ancak bundan sonra İtalyan güçleri bize tuzak kurarak bizi muhasara altına aldılar. Böylece direniş safları bozguna uğradı ve son turda Misrata düştü...”³⁷⁹

Şeyh Miftâh, işgal sonrası kendisinin, ailesinin ve halkının yaşadığı trajediyi ise şu satırlarla anlatmaktadır:

“İşgalciler vatanın dört bir yanını kontrol altına aldılar. Kazandıkları zafer zulümlerini artırmalarına, evleri yıkmalarına ve ahaliyi bulundukları yerlerden sürmelerine olanak sağladı. Bunun sonucunda kendimizi yurtlarımızdan sürülmüş, kovulmuş bir vaziyette on binlerce insanla birlikte yollarda buluverdik. İki ay boyunca Tunus sınırına gelene kadar kalacak bir yurt arayışında olduk. Merhum eşim o sıralar hamileliğinin ilk aylarındaydı. Önceleri Kasrı Medinin’de kalmayı tercih ettik. Orada geçimimi sağlamak için çiftçilik yaptım. Sonra zorlu şartlar bizi Matmata şehrine taşınmaya zorladı...”³⁸⁰

³⁷⁸ el-Matvî, *et-Tûtu’l-Murr*, 65.

³⁷⁹ el-Matvî, *et-Tûtu’l-Murr*, 125.

³⁸⁰ el-Matvî, *et-Tûtu’l-Murr*, 126.

et-Tûtu'l-Murr romanında vatan temasının vatanseverlik ile birlikte verildiği bölümler de vardır. Örneğin sömürge yönetimi ile iş birliği yapan babasının yanlış yerde durduğunu, asıl olması gereken yerin kendi vatanı ve vatan evlatlarının yanı olması gereğinden bahsederken İbrahim, şu ifadeleri kullanır:

“Hayır... Hayır... Böyle bir babanın unutmayacağı bir ders alması lazım... Gerçek onur ve şerefın kendi milletiyle, kendi vatanıyla ve vatandaşları/vatan evlatları ile olduğunu öğrenmek zorunda...”³⁸¹

3.2.1.6.2. الاستعمار- Sömürgecilik

“الاستعمار” kelimesi “عَمَرَ” kökünden türetilmiştir. “عَمَرَ” yeryüzünün imar edilmesi anlamında “*imâretü'l-ard*” başlığından hareketle, insanların yeryüzünü imar etmesi anlamında kullanılmıştır. İsim ve masdarı “*umrân*” olarak gelir.³⁸² Harap bir evi imar etmek için kullanılan ifade “*amirun*” ismi fail kalıbıyla “*ma'mur bir yer*” anlamında kullanılır.³⁸³ Kelime anlamı olarak bir yeri imar etmek veya mamur hale getirmek anlamında kullanılan “*isti'mâr*” ıstılah olarak: “Bir devletin kendi sınırları dışında kalan genelde deniz aşırı toprakları askerî müdahale başta olmak üzere çeşitli yollarla ele geçirmesi ve orada hâkimiyet kurup yerli toplumlar üzerinde siyasî, iktisadî ve kültürel alanlarda üstünlük sağlayarak bunların her türlü imkânlarını kendi menfaati için yağmalaması”³⁸⁴ anlamına gelmektedir. Sömürgeci ülkeye müsta'mir, sömürülen ülkeye ise müsta'mera denmektedir.

Muhammed el-'Arûsî el-Matvî, et-Tûtu'l-Murr romanında ülkesini işgal ederek siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda kurmuş olduğu Fransız baskı rejimini konu edinmiştir. el-Arûsî bu romanda sömürgeci devletlerin işgallerinin yanı sıra toplumu ifsat etmek maksadıyla gizliden destek verdikleri birtakım politikaları da konu edinmektedir. Bir ülkenin geleceği olan genç nesillerin ifsat edilmesi, tam da sömürgeci zihniyetin ülke üzerinde her daim hâkimiyetini güçlendirmeye olanak sağlayan bir durumdur.

Öyle ki sömürgeci himaye yönetiminin bu politikası, yıllar içerisinde toplumun fertleri arasında kabul edilemez türden olan durumların sıradanlaşmasına ve toplum tarafından kanıksanmasına neden olmuştur. Yazar bu durumu toplumda alışverişi

³⁸¹ el-Matvî, *et-Tûtu'l-Murr*, 187.

³⁸² Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris, *Mu'cemü'l-Mekayisi'l-Luğa*, (Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1979), IV, 140.

³⁸³ İsmail b. Hammad el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcü'l-Lüga ve Sihâhü'l-Arabiyye*, (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2009), 810.

³⁸⁴ Ahmet Kavas, “Sömürgecilik”, *DİA*, XXXVII, 397-399.

rahatlıkla yapılan ve gittikçe gençler arasında yaygınlık kazanan tekrûrî otu bağımlılığı üzerinden vermeye çalışır:

“-Bizim karşı duruşumuz ne işe yarar? Halk bunu alıp satıyor. Hükümet (Fransız Himaye Yönetimi) bunu destekliyor ve satma yetkisini elinde bulunduruyor.

Abdullah, İbrahim’e cevaben:

-İşte yenilgi buradan başlıyor. Halkın çaresizliğini ve hükümetin yetkisini bahane etmek... Hangi hükümet? Fransa tekrûrî otunu ülkesinde yasaklıyor ama burada serbest... Burada şaşılacak bir durum yok... Sömürge hükümeti buradaki halkın sağlıklı düşünmesini ve sağlıklı vücutlara sahip olmasını ister mi? İmkânsız...”³⁸⁵

Bu satırlarda toplum içerisinde ve gençler arasında kullanımı yaygınlaşan tekrûrî otunun sömürge yönetimi tarafından açıktan desteklendiğini açıkça görüyoruz. Fransa, kendi toplumuna yasakladığı zararlı bir maddeyi, kendi sömürge imparatorluğunu ayakta tutmak için işgal ettiği topraklarda desteklemiş ve gençlerin sadece bedenlerini değil zihinlerini de uyuşturma amacını bu şekilde gerçekleştirmiştir. Bu durumu Abdullah ve arkadaşları arasında cereyan eden diyalogda Salih’in şu sözlerinden anlamaktayız.

“Tekrûrî otu çarşılarda satılıyor ve insanlar açıktan alışverişini yapıyorlar. Biz onlara engel olabilir miyiz?... Biz buna hazır mıyız?... Peki engel olmaya çalışsak bundan sonra neler olur?... Zindan...Hapis! Başka şeyler...”³⁸⁶

Bu satırlarda Abdullah’ın arkadaşlarından biri olan Salih’e hâkim olan yılgınlık psikolojisi belki de toplumun önemli bir bölümüne sirayet etmiş bir psikolojidir. Yazar bu psikolojiyi Salih’in söyledikleri üzerinden resmetmeye çalışmıştır.

Sömürgeci yönetimin Tunus toplumundaki bu tasarruflarına karşı ilk karşı çıkış ve bu fikre öncülük eden isim doğal olarak romanın başkahramanı Abdullah’tır. Abdullah’ın bir düğün gecesı arkadaşlarının kumpasıyla bu uyuşturucu otu kullanması sonrası yaşadıkları kendisini fazlasıyla rahatsız eder. Bunun yanında sevdiği kız olan Şeyh Miftâh’ın kızı Ayşe’nin kendisinden bu uyuşturucu otunu temin etmesini istemesi, Abdullah için bardağı taşıran son damla olur. Çünkü Abdullah çevresindeki gençlerin göz göre göre bu bataklığa saplanmalarına razı olmayacaktır. Bunun üzerine etrafındaki gençleri bu uyuşturucu maddenin yok edilmesine karşı örgütlemeye çalışır. Bu direnişin ilk kıvılcımları Abdullah’ın şu sözleriyle başlar:

³⁸⁵ el-Matvî, *et-Tûtu ’l-Murr*, 150.

³⁸⁶ el-Matvî, *et-Tûtu ’l-Murr*, 150.

“Sorun sadece Abdullah ve Muhtar’ın sorunu değildir... Sorun daha derin ve daha karmaşık... Belki de dün gece olanlarda bir hayır vardır... Dün gece bana bu mel’un şeyin zararı dokundu... Öfkem bu sorunu kökten halledebilecek seviyede... Neden uçuruma doğru sürükleniyoruz? Gençlerimiz gönüllü olarak bu maddeye akın ediyor... Bu zavallılarla mı devrim yapacağız... Bu kayıtsız/pervasız gençlerle mi? İşgalci güçlere karşı bu felçli zihinler ve bitkin kalplerle mi karşı çıkacağız...Ha!”³⁸⁷

Abdullah’ın bu ilk çıkışı en yakın arkadaşları tarafından destek görülür. Onlar da bu konuda aynı fikirde olduklarını ve bu mücadeleye destek vereceklerini ifade ederler. Ancak Abdullah’ın arkadaşları bu işin o kadar kolay olmayacağını, bu konuyu etraflıca düşünmeleri ve ona göre hareket etmeleri gerektiğini ifade ederler. Mahmut’un şu sözleri bu durumu en iyi anlatan sözlerdir:

“-Yüzde yüz senin gibi düşünüyorum... Tam da benim hissettiklerimi söyledin... fakat!

-Fakat! Ne?

-Bu işe biraz kafa yormak, iyice gözden geçirmek gerekiyor... Bu iş sandığın kadar kolay değil...”³⁸⁸

Görüldüğü üzere bu başlık altında verdiğimiz pasajlar, et-Tûtu’l-Murr romanında sömürge yönetiminin Tunus toplumunu ifsat edici politikaları ve bu politikalara karşı halkın ortaya koyduğu direnişi konu edinmektedir.

3.2.1.6.3. Cem‘iyyetü İnkazî’s-Şebab

Roman sanatı, daha önce de değindiğimiz üzere bir yazarın yaşadığı çevrede şahit olduğu birtakım problemleri ifade etme ve bu problemleri toplum gündemine taşımak suretiyle tüm insanlığa duyurma çabası veya tüm insanlığın ortak mirası haline getirme çabasıdır. Yazar bunu yaparken bazen kendi gerçek dünyasında yaptıklarını romana taşıyarak bazen de gerçek dünyada yapamadıklarını romanda kurgulayarak gerçekleştirilmeye çalışır.

Bu anlamda et-Tûtu’l-Murr romanı, Muhammed el-‘Arûsî el-Matvî’nin gerçek yaşamında da mücadeleci kimliğini ortaya koyan ve gençleri yaşadıkları zamanın buhranlarından korumak için ortaya koyduğu çabaların sanatsal anlamda değer kazandığı bir eserdir. Nitekim gençler ve genç nesiller ile ilgili çalışmalar her daim yazarın

³⁸⁷ el-Matvî, *et-Tûtu’l-Murr*, 110.

³⁸⁸ el-Matvî, *et-Tûtu’l-Murr*, 111.

gündeminde olmuştur. Yazarın 1967 yılında kurulmasına öncülük ettiği “*Cem’iyyetü İnkazi’ş-Şebab*-Gençleri Kurtarma Cemiyeti” bunun en güzel örneğidir.

Et-Tûtu’l-Murr romanında sömürge yönetiminin Tunus toplumunda alışverişine ve kullanımına müsaade ettiği tekrûrî otunun kullanımı, bir süre sonra bireysel karşı çıkmalar ve duruşlarla öne geçilemeyecek hale gelmiştir. Bunun önüne geçebilmenin en geçerli yolu, toplum olarak örgütlü bir direnişten geçmektedir.

3.2.1.6.3.1. Cemiyetin Kuruluşu

Tekrûrî otu ve bu uyuşturucu maddenin yok edilmesi fikri ilk defa romanın başkahramanı Abdullah tarafından ortaya atılmıştır. Bunun iki sebebi vardır. Bunlardan birincisi Abdullah’ın bir düğün gecesi arkadaşlarının hazırladığı bir kumpas/plan ile bu uyuşturucu maddenin içeceğine karıştırılmasından sonra yaşadıklarıdır.³⁸⁹ Diğer ise sevdiği kız Ayşe’nin küçüklüğünden beri yaşadığı felçlilik psikolojisinden bir anlık dahi olsa kurtulmak için Abdullah’tan bu uyuşturucu maddeden temin etmesini istemesi olmuştur. Ayşe Abdullah ile olan diyaloglarında bu maddeyi çok da rahat diyebileceğimiz bir psikoloji ile istememiştir. Utana sıkıla şu cümleler dökülür ağzından:

“-Senden bana tek... tekr... tekrûrî otunu getirmeni istiyorum.

Abdullah dehşete kapıldı, duyduklarına inanamadı. Ve deliler gibi bağırmaya başladı:

-Tekrûrî!!! Ben Allah’a sığınırım... Bu bir bela... Hangi şeytan bunu kalbine düşürdü... Hangi mel’un... hangi köpek?³⁹⁰

Abdullah’ın bu sert tepkisine rağmen Ayşe çok masum bir talep ile şu cevabı verir:

“*Benim mutlu olmamı istemiyor musun?... Bir anlık dahi olsa...*”³⁹¹

Abdullah her ne kadar bu fikrin delilik olduğunu, bu maddenin kullanımının kötü ve haram olduğunu anlatsa da Ayşe’nin bu konuda kendini inandırdığı hikâyenin, anlatacaklarından daha değerli olduğunu bildiği için Ayşe’nin bu konuda ağzını yoklamaya karar verdi:

“Tekrûrî’nin sana ne faydası olacak ki... Daha önce kullandın mı?

³⁸⁹ Arkadaşları tarafından içeceğine tekruri-haşhaş otu katılan Abdullah, afyonu aldıktan sonra hiç mizacına uygun olmadığı halde düğün gecesi meydana oyun oynamış, düğün sonrası eve geldiğinde açlığını gidermek üzere mutfakta bulunan bir güveç tavaasında yer alan etin tamamını çiğ çiğ yemiştir. Bunun sonrasında mide bulantısı ve şiddetli baş ağrısı çekmiştir. Bunlardan daha kötüsü Abdullah’ın toplum ve ailesi nezdinde düştüğü komik durumdur ki bu Abdullah’ı çok rahatsız etmiştir. (et-Tûtu’l-Murr, 66-68)

³⁹⁰ el-Matvî, *et-Tûtu’l-Murr*, 134.

³⁹¹ el-Matvî, *et-Tûtu’l-Murr*, 134.

-Hayır vallahi... Daha önce hiç kullanmadım... Fakat o maddenin kullanan kişiyi çok farklı bir dünyaya götürdüğünü ve onu bambaşka biri yaptığını öğrendim. Bir anlık dahi olsa bu uğursuz, kötürüm halimden sıyrılarak farklı bir dünyaya gitmek istiyorum...Başım dik, ayakta kendi başıma, iki ayağım üzerinde yürümek istiyorum. Bıktım bu hayattan... Dizlerim üzerinde yürümekten bıktım... Of! Keşke doğmasaydım...”³⁹²

Abdullah’ın bu maddeyi kullandıktan sonra yaşadıklarını, kız kardeşi Fatıma’dan dinleyen Ayşe, bu maddenin zarar yönünden çok kafa rahatlatan yanı ile ilgilenmektedir. Onun için bu maddenin bir anlık bile olsa kendisini farklı dünyalara götürmesi, içinde bulunduğu durumu unutturması en büyük mutluluk olarak görünmektedir. Fakat Abdullah Ayşe’ye sabır telkin ederek kendisini bu psikolojiden kurtaracağını ve onu mutlu edeceğini, kapıldığı bu fikrin onu mutlu etmeyeceğini şu sözlerle ifade eder:

“Dinle beni Ayşe! Senden bu vehimleri gidereceğim... Seni kurtaracak olan benim. Seni mutlu edene kadar imkânsız olanı deneyeceğim”³⁹³... Fakat sabret, bana güven... Sana fayda sağlayacak etkili bir ilaç var yanımda... Sana anlattıkları gibi tekrûrî değil... Başka bir şey... Fakat sabretmen lazım...”³⁹⁴

Abdullah, Ayşe’nin ve Tunuslu gençlerin hem zihnen hem de bedenen kapıldığı bu bataklığa karşı bir şeyler yapması gerektiğini düşünür ve bunu hayata geçirmeye karar verir. Tabi bunu tek başına yapmayacaktır. En yakınında bulunan kahvehane arkadaşlarından başlayarak kuracakları cemiyetin adı, faaliyet alanı ve hedeflerini ortaya koymaya başlarlar. Abdullah bu fikrini ilk defa arkadaşları ile bir buluşma anında bir çeşme başında oturur iken şu cümlelerle açıklar:

“Kardeşlerim! Bu günlerde kafamı meşgul eden bir şey var. Bu gece bizim için dönüm noktası olacak. Belki de bu son gecemiz olur. Ama peşinen söyleyeyim. Ben düşüncelerimde kararlıyım.”

Abdullah’ın söylediklerine bir anlam veremeyen arkadaşları yarı şaka yarı ciddi tepkiler vererek olayı anlamaya çalışırlar. Arkadaşı Muhtar’ın olayı tiye alan cümlelerinden sonra hafif tereddüt yaşayan Abdullah derin bir iç çekerek konuşmasına başlar:

“Doğrusunu söylemek gerekirse gittikçe yaygınlaşan şu musibet canımı sıkıyor. Gençlerin çılgınca bu maddeye koşmaları... Tekrûrî tehlikesi günden güne içinden çıkılmaz bir hal

³⁹² el-Matvî, *et-Tûtu'l-Murr*, 135.

³⁹³ Abdullah’ın Ayşe’ye yapmış olduğu telkinlerden onu sadece tekruri’den kurtarmak suretiyle değil aynı zamanda farklı bir düşünceyle onu mutlu edeceği öngörülmüyor. Nitekim Abdullah romanın ilerleyen bölümlerinde Ayşe ile evlenerek onu mutlu etmeye çalışacaktır.

³⁹⁴ el-Matvî, *et-Tûtu'l-Murr*, 136.

alıyor. Sanki bu maddenin kurbanları/bağımlıları gün geçtikçe bu maddeye karşı daha da hırslanıyor. Hepimizin toptan sürükleneceği bu uçuruma karşı neden yerimizde duruyoruz. Size bu köyün faydasına olacak, ortak yapabileceğimiz bir iş teklif ediyorum.”³⁹⁵

Abdullah’ın bu teklifi sonrasında arkadaşları kendi aralarında neler yapabileceklerine dair tartışılar. Abdullah’ın teklifine olumlu bakanlar olduğu gibi olumsuz bakan arkadaşları da olmuştur. Mesela Salih, tekrûrî otunun dağıtımı ve alışverişinin sömürge yönetimi tarafından desteklendiğini ve halk arasında bu maddenin yaygınlık kazandığını ifade ederek bunu ortadan kaldırmaya çalışmaları durumunda hapsedilmek gibi bir durumun ortaya çıkabileceğini söylemiş ve buna muhalefet etmiştir. Öte taraftan Mahmut bu teklife olumlu baktığını şu sözlerle ifade etmiştir:

“-Ben Abdullah ile aynı görüşteyim. Olay sizin düşündüğünüz kadar korkulacak düzeyde değil. Bu maddeyi kullanmayı reddetsek kim bize ne diyebilir? Hükümet bu maddeyi kullanmaya bizi zorlayabilir mi?

-İbrahim cevaben:

-Bu toplu/kollektif bir iş. Bunu bir başkaldırı olarak yorumlarlar.”³⁹⁶

Bu satırlarda özellikle İbrahim’in söylediklerinden, sömürge yönetiminin halk üzerinde kurmuş olduğu baskının, insanlarda nasıl bir korkaklık psikolojisi ve sinmişlik hissi yarattığını müşahade etmekteyiz. Anlaşılan o ki sömürge yönetimi toplumu parçalara ayırarak bir araya gelmelerini engellemiş ve birleşme, bir araya gelme yönünde tezahür eden bütün gelişmeleri varlığına kasteden bir kalkışma olarak değerlendirmiştir.

Genç grup, kendi aralarında yapmış oldukları uzun tartışmalar sonunda bu mücadeleye önce kendilerinden başlamaları gerektiğine karar verdiler.

“-İşi bu kadar çıkmaza sürüklemeye ve zorlaştırmaya gerek yok. Yapacağımız iş çok basit bir tercihte bulunmak. Bizden kim bu madde ile yollarını ayırıp onu hayatından çıkaracak?

Abdullah’ın bu teklifine cevap grupta hiç beklenmedik bir isimden yani Muhtar’dan geldi:

-Abdullah’ın söylediklerine katılıyorum. Bu konuda haklı... Bundan sonra o maddeyi kullanmayacağıma size söz veriyorum. Bundan sonra bütün gücümle ona karşı mücadele edeceğim.”³⁹⁷

Arkadaş grubu içerisinde ortaya çıkan bu dayanışmaya karşı tereddütle yaklaşan bir isim vardır. O da köyde tekrûrî otunun alışverişini yapan dükkân sahibinin oğlu İbrahim’dir. İbrahim’in bu konudaki aykırı duruşu her seferinde konuşmalarına

³⁹⁵ el-Matvî, *et-Tûtu'l-Murr*, 149.

³⁹⁶ el-Matvî, *et-Tûtu'l-Murr*, 150.

³⁹⁷ el-Matvî, *et-Tûtu'l-Murr*, 151.

yansımadır. Nitekim yukarıda Abdullah'ın teklifine Muhtar'ın verdiği cevap sonrası İbrahim şöyle bir tepki verecektir:

“-Gördünüz mü? İşte tehlike tam da buradan başlıyor.... Mukaveme/Mücadele de ne demek? Muhtar bu sözleri ile neyi kastediyor?”³⁹⁸

İbrahim, Ahmet el-Ayib'in oğludur. Ahmet el-Ayib, ilk savaşçılardan... Ayaklarını Birinci Dünya Savaşı'nda Alman cephesinde kaybetti. Fransa onun yerine ahşap bir ayak taktırmıştı. İbrahim sadık, samimi bir kişiliğe sahipti.³⁹⁹ Fakat arkadaşları ile giriştiği bu işi ailesine anlatıp anlatmayacağı hususunda arkadaşlarının şüpheleri vardı. Muhtar bu şüpheleri gidermek adına aralarında bir anlaşma metni hazırlayarak ona imzalatmıştır. Nitekim bundan sonra diğer arkadaşlarında ona karşı oluşan şüpheleri Muhtar şu sözleri ile bertaraf etmeye çalışmıştır:

“Ben İbrahim'in bize ihanet edeceğini sanmıyorum. O ateşli bir vatanseverdir. Daha dün birlikte çiftlikteydik. Sömürgecilere ve yardakçılarına karşı kazan gibi kaynıyordu.”⁴⁰⁰

Abdullah ve arkadaşları köyün çeşitli bölgelerinde bir araya gelerek aralarında ortaya çıkan ihtilafları giderdikten sonra kurdukları bu cemiyete bir isim bulmaya çalışırlar. Kuracakları isim faaliyet alanı olarak en çok gençleri ilgilendirdiği için cemiyetin ismini “*Gençleri Kurtarma Cemiyeti*” olarak belirlerler. Bu içeriği anlatan satırlar şu şekildedir:

“-Şimdi eksik kalan bir şey kaldı. Neden cemiyetimize özel bir isim vermiyoruz? Muhtar sevinçle karşılık verdi.

-Evet Vallahi! Harika bir fikir...

Abdullah:

-Yapacağımız iş, isimlerden ve etiketlerden daha değerlidir... Önemli olan planımıza uymak... Sizin istediğiniz gibi olsun... Çalışmamız ve samimiyetimiz, gerçek kurtuluş budur... Bu ikisi cemiyettir... Bu ikisi her şeydir.

Muhtar:

-Öyleyse kendimize “Gençleri Kurtarma Cemiyeti” adını verelim.”⁴⁰¹

3.2.1.6.3.2. Gençleri Kurtarma Cemiyeti'nin Faaliyetleri

³⁹⁸ el-Matvî, *et-Tûtu 'l-Murr*, 151.

³⁹⁹ el-Matvî, *et-Tûtu 'l-Murr*, 152.

⁴⁰⁰ el-Matvî, *et-Tûtu 'l-Murr*, 155.

⁴⁰¹ el-Matvî, *et-Tûtu 'l-Murr*, 168.

Gençleri Kurtarma Cemiyeti isim verme işini hallettikten sonra hemen faaliyetlerine hız verir. Her zaman toplandıkları köyün yakınındaki çeşme çoğunlukla toplantı yerleridir. Burada bir araya gelerek ilk eylem planlarını oluşturmaları gerekmektedir. Nitekim öncelikle köy içerisinde bu iş ile uğraşan aileler ve ekim yapılan alanlar ile ilgili bir ön araştırma yapılmak üzere üyeler görevlendirilir. Yapılan inceleme-araştırma sonucunda köyde dört evin altı su değirmeni çevresinde tekrûrî otu ekimi yaptıkları tespit edilir.

Cemiyet üyeleri bu ön hazırlıkların akabinde tekrûrî otu ekimiyle uğraşan evleri ve ekim yerlerini ortadan kaldırmak üzere ikinci eylem planlarını gerçekleştirmek için ikinci bir defa bir araya gelirler ve aralarında şöyle bir diyalog geçer:

“Mahmut:

-Operasyonun bir gecede tamamlanması gerekiyor. Muhtar bize yeni bir bilgi ile gelmediği sürece yapılacak iş bellidir. Yalnız evlere yapılacak olan operasyonu biraz ertelemekte fayda var.

Abdullah irkilerek:

-Operasyonun bir gecede tamamlanacağı hususunda anlaşıştık.

-Ben buna aykırı bir şey söylemiyorum zaten. Kastettiğim şey bu iki olayın aynı gecede ama önceliğin ekim yerlerinde olmasıydı.

-Fakat nasıl başlayacağız. Muhtar henüz gelmedi.

-Abdullah! İcini ferah tut. Şu an Muhtar'ı bekliyoruz. Ama onun gelmemesi planımızı uygulamayacağımız anlamına gelmiyor.⁴⁰²

Bu kısa diyalogdan sonra cemiyet üyeleri, Tekrûrî otunun toplum içinde ekimi ve kullanımının nasıl yaygınlaştığı ve sömürge yönetiminin buna nasıl göz yumduğuna dair aralarında şu konuşmayı yaparlar:

“Korkunç/inanılmaz bir şey!.. Bu otun hükümet (Sömürge yönetimi) tarafından denetlendiği biliniyor. Ve bunun ekimini gizlice yapan herkesin cezaya çarptırılacağı da herkes tarafından bilinen bir gerçek... Peki bunlar bu işe nasıl cüret edebiliyorlar?.. Gerçi sebebi belli! ...”⁴⁰³

Sömürge yönetiminin gerçek niyetini son cümlede açığa vuran Hamis'in, söylediklerini destekleyen birkaç tespit de Abdulkadir'den gelir:

⁴⁰² el-Matvî, *et-Tûtu 'l-Murr*, 170.

⁴⁰³ el-Matvî, *et-Tûtu 'l-Murr*, 170.

“Bir yıl önce kimse bu otun bir tohumunu bile ekmeye cesaret edemezdi. Sömürge yönetiminin yeni bölge müdürü/yöneticisi gelince kurnaz bir siyaset güderek yardımcılarında teftişleri hafifletmelerini ve bu otun ekimine göz yummalarını istedi. Bunda amaç bu otun yaygınlaşmasını sağlamaktı.”⁴⁰⁴

Sömürge yönetiminin tekrûrî otunun toplum içerisinde yaygınlık kazanması ile ilgili kurnazca politikası, cemiyet üyelerinin bir an önce bu konuda harekete geçmelerini sağlar. Yalnız üyeler arasında yapacakları işin sonuçları ile alakalı kafa karışıklıkları vardır. Abdullah’ın şu sözleri bu kafa karışıklığını özetler mahiyettedir:

“Abdullah:

-Planımız başarılı bir şekilde gerçekleştiğinde ve bu yaptığımız sömürge yönetimine ulaşırsa, yönetim bu durumu toplu bir eylem veya kalkışma olarak değerlendirmez mi? Tekrûrî’ye karşı gerçekleşen bu direniş günün birinde başka bir şekilde ortaya çıkmaz mı?...

İbrahim:

-Sömürge yönetiminin bu durum karşısında takınacağı tavır bellidir. Ama bundan sonrası, bizim bu konuda kendimize olan güvenimiz, güçlü duruşumuz ve sırrımıza sahip çıkmamıza bağlıdır.⁴⁰⁵

Grup içinde yaşanan ufak çaplı tartışmalar sonrası Mahmut, yeniden eylem planına geçerek planı detaylandırmaya çalışır. Bu plana göre operasyon bir sonraki gece gerçekleştirilecektir. Muhtar ve Hamis evlerden, geride kalan dört kişi ise su değirmenlerinden sorumlu olacaklar. Operasyon yatsı namazından başlayacak ve gece yarısına kadar bitirilecekti. Operasyon sonrası buluşma yine her zaman toplandıkları çeşmenin başında olacaktı. İlgili satırlar şu şekildedir:

“Mahmut:

-Operasyon yarın gece gerçekleşecek. Muhtar ve Hamis evlerden, geride kalan dört kişi ise su değirmenlerinden sorumlu olacak. Muhtar ve Hamis’in neden ev baskınlarına gönderildiğini hepiniz iyi biliyorsunuz.

Her birine verilen görevin zaman olarak yatsı namazından başlayıp gece yarısı bitmesi kararlaştırıldı. Operasyon sonrası buluşma çeşmenin başında olacak.”⁴⁰⁶

Gençleri Kurtarma Cemiyetine mensup üyelerden Abdulkadir hariç tamamı o gece kendilerine verilen görevleri yerine getirirler. Abdulkadir, görevlendirildiği su

⁴⁰⁴ el-Matvî, *et-Tûtu'l-Murr*, 171.

⁴⁰⁵ el-Matvî, *et-Tûtu'l-Murr*, 171.

⁴⁰⁶ el-Matvî, *et-Tûtu'l-Murr*, 172.

değirmeninde tarla sahibinin su sırası olmasından dolayı görevini gerçekleştiremez. Her ne kadar İbrahim bu görevi tamamlayabileceğini söylese de Abdulkadir'in bu kutlu görevi arkadaşına bırakmaya niyeti yoktur. Nitekim sabah olmadan görevini tamamlar.

Cemiyet üyeleri içerisinde o gece en macera dolu anları yaşayan üye Muhtar'dır. Yazar Muhammed el-'Arûsî Muhtar'ın sempatik ve komik kişiliği üzerinden operasyon gecesi yaşananların macera yönünü zenginleştirme çabası içerisine girmiştir. Şu satırlar bunu kanıtlar mahiyettedir:

“Çökmüş duvara kolaylıkla tırmandım. Ama kafamı tam içeri doğru uzattığımda bir de ne göreyim; Hamide es-Sasî'nin kırmızı köpeği beni fark etti ve bana saldırdı. Hemen geri dönerek aşağı atladım. Neredeyse boğazımı ısıracaktı. Sonra Hamide es-Sasî'nin homurdanmalarını duydum. Onun uyandığını sandım. Bunun üzerine yapacaklarımdan vazgeçerek köpeğin icabına nasıl bakacağıma dair bir plan kurmaya karar verdim....

Muhtar bir an sustu. Arkadaşları değerlendirmelerde bulundular.

Hamis:

-Hikâye burada bitti.

Abdulkadir:

-Hamide es-Sasî'nin köpeği çok tehlikeli. Bir keresinde eğer Hamide es-Sasî bizzat kendisi beni kurtarmasaydı az kalsın beni ısıırıyordu. Onun köpeği daima aç.

Muhtar sözlerine şöyle devam etti:

-Şaşkınlığım fazla sürmedi... Aklıma kurnazca bir fikir geldi... Tekrûrî otunu kullanarak bu köpekle savaşmak...Hemen eve koştum. Şansıma yaşlı ninem uyumuştı. Mahzene koştum, bir ekmek parçasını önce yağa batırarak sonra bir miktar tekrûrî otuna buladım. Ardından hızlıca Hamide es-Sasî'nin evine döndüm. Duvara tırmandım. Bu sefer köpeği bilerek uyandırmak istedim. Köpek bana saldırınca önüne tekrûrî otuna bulanmış ekmekten bir parça attım. Sonra bir parça daha...Bir parça daha... Sonra duvarın dibine oturarak beklemeye başladım. Yarım saat sonra duvara tırmandım fakat köpeğe ait herhangi bir hırıltı veya ses duymadım. Hemen bahçeye daldım. Orada bulunan biber fideleri ile tekrûrî fidelerini karanlıkta birbirinden ayırdım ve tekrûrî fidelerini yok ettim.”⁴⁰⁷

Muhtar'ın heyecanla anlattığı olayların ardından, büyük bir zafer elde etmiş olmanın verdiği mutlulukla dağılmak isteyen grup, Mahmut'un şu sözleri ile bulundukları ortamı terk ederler:

⁴⁰⁷el-Matvî, *e-Tûtu'l-Murr*, 176.

“Belki bir zafer coşkusunun mutluluğunu yaşıyoruz...Hiç şüphe yok ki yaptığımız bu iş hayırlı bir iştir... Fakat daha önceki zamanlardan daha da ihtiyatlı olmalıyız. Bu konuda gevşek davranmamalıyız. Durumumuz anlaşılmasın diye kahvehanedeki buluşmalarımıza ve oyunlarımıza devam etmeliyiz.”⁴⁰⁸

3.2.1.6.3.3. Cemiyetin Faaliyetlerine Verilen Tepkiler

Gençleri Kurtarma Cemiyeti’nin, kendi toplumunda yaygınlık kazanan ve gelecek nesiller için tehdit oluşturan tekrûrî otuna karşı hayata geçirdiği ilk faaliyet, iki şekilde tepki topladı. Bunlardan bir tanesi vatansever ve kendi toplumunun geleceği üzerine dert sahibi olan halkın bir kesiminin verdiği tepki, diğeri ise yıllardır Tunus toplumu üzerinde hakimiyet kurmak isteyen ve bu hakimiyet alanını kaybetmek istemeyen sömürge yönetiminin verdiği tepkidir.

Operasyondan sonraki gün köy içerisinde haber hızlıca yayılmış ve bütün köy bu durumu konuşur hale gelmiştir. Hatta bu işin kimin yaptığı ile alakalı çeşitli senaryolar/efsaneler bile köylünün diline dolanıvermiştir.

“Köyün yaşlı kadınlarının söyledikleri ise inanılmaz... Bir kısmı diyor ki: Bu işi, olsa olsa bu köyün gençlerine ve Ahiri zaman çocuklarına merhamet eden salih bir grup yapmıştır... Diğer biri ise rüyasında gagasında yasemin ve reyhan otu taşıyan güvercinlerin köyün üzerinde dolaştığını ve bu çiçeklerle köyün evlerini dolaştıklarını görmüş... Diğer bir taraftan Tunus’ta Seyyid Mihraz camii imamının tekrûrî otuna ve kullanıcılarına lanet ettiği, tekrûrî’nin haramlık derecesinin içkiden daha fazla olduğunu ifade ettiği haberi köyde yayıldı.”⁴⁰⁹

Köy halkından gelen tepkiler her ne kadar efsanevi tarafı olan ifadeler olsa da, bu ifadeler halkın yapılan işi onayladığı ve en içten duygularla desteklediğini göstermektedir. Yalnız yapılan bu faaliyete karşı tüm tepkiler olumlu bir nitelik taşımamaktadır. Özellikle toplum içerisinde bu otun kullanımı ve ticaretinin yaygınlaşmasına göz yuman sömürge yönetimi hemen olayın kaynağı ile ilgili inceleme ve soruşturma çalışmalarını başlatmıştır. Sömürge yönetiminin tek derdi bu otun kullanımının ve ticaretinin sekteye uğraması veya ortadan kalkması değildir. Asıl tehlike bu eylemin/faaliyetlerin gelecekte kendi hakimiyet alanlarını kısıtlayacak veya ortadan kalkmasına neden olacak bir toplu eyleme ve direniş hareketine dönüşme korkusudur.

⁴⁰⁸ el-Matvî, *et-Tûtu’l-Murr*, 177.

⁴⁰⁹ el-Matvî, *et-Tûtu’l-Murr*, 179.

Nitekim romanın baş kahramanı Abdullah'ın bu konu ile ilgili daha önce söyledikleri bu durumu destekler mahiyettedir:

“Abdullah:

-Planımız başarılı bir şekilde gerçekleştiğinde ve bu yaptığımız işin haberi sömürge yönetimine ulaşırsa, yönetim bu durumu toplu bir eylem veya kalkışma olarak değerlendirmez mi? Tekrûrî'ye karşı gerçekleşen bu direniş günün birinde başka bir şekilde ortaya çıkmaz mı...”⁴¹⁰

Sömürge yönetimi kendisine bağlı jandarma kolluk görevlilerini derhal köyün içerisindeki işbirlikçilerine gönderir. Bunların başında İbrahim'in babası Ahmet el-Ayib bulunmaktadır. Jandarma subaylarının Ahmet el-Ayib'in aynı zamanda tekrûrî satışı yapan dükkânını ziyaretleri ve aralarında geçen diyalog şu şekildedir:

“İbrahim evden çıkıp tam da köyün kahvehanesine yöneliyordu ki birden karşısına bir araba çıktı. Araba doğrudan babasının dükkânının önünde durdu. Arabadan iki jandarma subayı indi ve dükkâna girdiler. İbrahim onların bu vakitte gelmelerinden ve babasının dükkânına girmelerinden şüphelendi. Tekrar evin önünde bulunan gölgeliğe doğru döndü ve düşünmeye başladı. Çok geçmeden babasının ve iki jandarma subayının avlunun giriş kapısından geçerek mahzene/depoya doğru yöneldiklerini gördü. İçeri girdikten sonra kapıyı kapattılar. Bu ziyaret ve sonrasında babasının sömürge yönetimi jandarmaları ile yalnız kalması İbrahim'in içindeki şüphelerin artmasına neden oldu. Kendi kendine söylenmeye başladı:

-Bu köpekler neden gelmiş? Acaba bir haftadır olanlarla bunların gelişi arasında bir ilişki var mı?.. Bunu öğrenmem lazım...”

İbrahim mahzene doğru yaklaşır ve titrer bir halde içeride konuşulanları duymaya çalışır.

-Ahmet Bey, yeni bir haber var mı?

-Yeni bir şey yok Mösyö Josef.

-Şimdiye kadar tekrûrî otunu yerden sökenler daha ortaya çıkmadı mı?

-Çok garip bir durum Mösyö Josef! Size yardımcı olmak noktasında ilk defa bir şansızlık yaşıyorum.

-Biz senin Fransa'ya karşı sevgini ve samimiyetini biliyoruz.

-Allah merhametli devletimize zeval vermesin.”⁴¹¹

Sömürge yönetimi subayları diyalogun devamında bu işin bir topluluk tarafından yapıldığı ve oğlu İbrahim'in bu olayla herhangi bir bağının olup olmadığı üzerine Ahmet

⁴¹⁰ el-Matvî, *et-Tûtu 'l-Murr*, 179.

⁴¹¹ el-Matvî, *et-Tûtu 'l-Murr*, 176.

el-Ayib, oğluna bu konuyu sorduğunu ve her seferinde olumsuz cevap aldığını bildirir. Ama buna rağmen bu meseleyi açığa çıkarmak için elinden gelenin en iyisini yapacağını da söyler.

“Her ne olursa olsun bütün gücümle bu olayı aydınlatmaya çalışacak ve size yeni haberleri ulaştıracağım. Anlaştığımız gibi mösyö Josef bu mesele aramızda kalsın.

-Tabi. Tabi! Senden başkasına mı güveneceğiz? Bizim daima sana ihtiyacımız var. Dinle beni Ahmet Bey! Önümüzdeki temmuz ayında bölge müdüründen sana bir madalya/nişan vermesini isteyeceğim.

-Mersi, mersi mösyö Josef. Kalbinizi ferah tutun. Ben daima hizmetinizdeyim.”⁴¹²

Ahmet el-Ayib’in oğlu İbrahim, babasının dükkânında tekrûrî otu sattığını bilmesine rağmen sömürge subayları ile bu denli bir iş birliği içinde olduğunu bilmemektedir. Bu buluşma ile babasının sömürge subayları ile olan ilgisinin ne derece ileri olduğunu fark etmiş ve böyle bir pozisyona düştüğü için babasına olan kızgınlığını şu sözlerle ifade etmektedir.

“Hain, satılmış! Jandarmanın sır küpü... Ne kadar değerli bir emanetçi! Şeyh Türeb’den daha mı sadık onlara?... Ne uğruna?... Göğsüne takacakları bir teneke parçası için mi bunlar? Tütün mamulleri satışı yaptığı dükkânın ruhsatı için mi?... Sömürge subayları veya bölge valisine yaranmak mı?... Hangisi? ...Bugün İhanetin zirvesine ulaştı mı acaba? Tekrûrî otuna karşı yapılan hamleyi araştıracağına dair söz veriyor onlara... Hayır... Hayır... Asla bir sonuç elde edemeyecek...”⁴¹³

İbrahim’in bir taraftan Gençleri Kurtarma Cemiyeti’nin bir üyesi olması diğer taraftan köyde tekrûrî otunun satışının yapıldığı en büyük dükkânın sahibi olan Ahmet el-Ayib’in oğlu oluşu, kendisini bir tercihte bulunma zorunluluğuna iter. Öyle ki bu iki durum gündelik yaşamını da etkilemeye başlar. Örneğin eylem birliği yaptığı arkadaşları ile kahvehanede bir araya gelip oyun oynamak istediğinde kafasındaki düşünceler buna mâni olur ve derhal kahvehaneyi terk eder.

İbrahim içinde kopan bu fırtınaları dindirmek zorundadır. Bu ikircikli durum fazlasıyla zihnini yormakta ve psikolojik olarak onu olumsuz yönde etkilemektedir. Bundan dolayı meseleyi öncelikle kendi içinde tartışmaya başlar:

“Evde ne yapacağım ben?.. İhanet ve kalleşlik evi! Babam asıl hain ve işbirlikçi iken arkadaşlar arasında benim durumum/konumum ne olur? Benim onlara ihanet etmeyip onları satmadığımı nasıl kabul ederler? Bu imkânsız...Hayır... Hayır... Böyle bir babanın

⁴¹² el-Matvî, *et-Tûtu'l-Murr*, 182-183.

⁴¹³ el-Matvî, *et-Tûtu'l-Murr*, 183.

unutmayacağı bir ders alması lazım. Gerçek onur ve şerefın kendi milletiyle, kendi vataniyla ve vatandaşları/vatan evlatları ile olduğunu öğrenmek zorunda...

Eve girmeden önce defalarca duraksadı, kendi içinde tereddüt geçirdi. Düşündü... Tekrar düşündü. Son olarak alması gereken bütün önlemleri alarak kafasındaki planı devreye sokmaya karar verdi”⁴¹⁴

İbrahim zihninde yaşadığı uzun tartışmalar sonucunda hem Fransız sömürge yönetimi ile iş birliği yapan babasını cezalandırmak hem de üyesi bulunduğu Gençleri Kurtarma Cemiyet’inin bir üyesi olması hasebiyle kendisine düşen sorumluluğu yerine getirmek üzere babasının dükkânını yakmaya karar verir. Almış olduğu bu kararı cemiyet üyelerinden kimde ile paylaşmaz. Kararını olgunlaştırdığı günün hemen gecesinde babasına ait olan dükkânı ateşe verir. Gece boyunca yanan dükkâna müdahale edilemez. İbrahim ve Ahmet el-Ayib arasında, sabahın ilk ışıkları ile birlikte dükkâna ait küllerin başında şöyle bir diyalog geçer:

“-Olan oldu, artık geride kaldı.

-İnanamıyorum! Nasıl oldu bu?

-Allah’ın takdiri. Karşı konulmaz.

-Daha dün yeni ürünler/mallar gelmişti. Kolileri bile açmamıştım.

-Senin sağ salim olman önemli.

-Ya bu kaybedilen mallar!?

-İnsanların zararına olan haşhaş otu... Allah’ın da razı olmadığı bir ot...

Ahmet el-Ayib sinirli bir şekilde İbrahim’e doğru baktı. Tüyleri diken diken olmuştu. Ona:

-Benden utanıyor musun?

-Hayır! Tekrûrî otundan utanıyorum.

-Yoksa sen onlardan mısın?

-Keşke!

-Aklına başını topla çocuk! Kötülerden uzak dur... Aklını kullan... La havle ve la kuvvete...”⁴¹⁵

Babasının dediklerine daha fazla tahammül edemeyen İbrahim, artık ne olacaksa olsun diyerek kendini tutamaz ve babasının ihanete varan duruşunu da sorgulayarak gerçekleri anlatmaya başlar:

⁴¹⁴ el-Matvî, *et-Tûtu ’l-Murr*, 187.

⁴¹⁵ el-Matvî, *et-Tûtu ’l-Murr*, 192.

“Dinle Baba! Hiç uzatmayacağım. Kısa keseceğim... Bilmen gereken bir şey var. Bugün başına gelen, biricik oğlundan yani benden geldi. Şunu bil ki bu iğrenç otun en büyük düşmanı benim... Dün seni efendilerle konuşurken duydum... Josef ve Fransuva ile... Her şeyi duydum... Hatta bölge müdürünün sana vereceği madalyayı bile. Şimdi anladın mı? Kimseyi suçlama sakın... Bu benimle senin aranda kalacak... Hain köpeklerden desteğini çek. Yoksa beni ebediyen kaybedersin... İntihar ederim... Bu yoldan dönmezsen canıma kıyarım... Seçim senin... Beni ihbar et istersen... Benim dükkânı ateşe verdiğimi efendilerine söyle... Tekrûrî'nin en büyük düşmanı benim... Allah'ın huzurunda sorumlusun yaptıklarından... Aklını kullan... Ömründen ne kaldı ki geriye?”⁴¹⁶

İbrahim babasına ait olan dükkânı ateşe verip ortadan kaldırmakla, içinde yaşadığı ikircikli ve rahatsız edici durumu geride bırakmıştır. Ama babası dışında kimse ile paylaşmadığı bu durumu, cemiyet lideri konumundaki Abdullah ile paylaşmak ister ve çalıştığı dükkâna gider. Akşamüstü son müşterinin ayağı da dükkândan çekilince, Abdullah İbrahim'i teselli babında bazı şeyler söyler.

“İyi oldu İbrahim... İlk gün seni ziyaret ettim fakat sen ateş komasıındaydın. Yaşanan her ne ise de kaybedilen mal yine kazanılır.”⁴¹⁷

İbrahim, Abdullah'ın söylediklerine herhangi bir tepki vermeden sessizce bekler. Dükkândaki son müşteri de ayrılınca Abdullah'a yanaşarak alçak bir sesle kulağına şunları söyler:

“-Bu olayı senden başka sadece iki kişi biliyor. Allah'tan sonra seninle dört kişi oluyor. Babamın dükkânını ateşe veren benim... Ona hayatı boyunca unutamayacağı bir ders verdim.

Sonra bir an sessiz kaldı. Abdullah'ın kulağına eğilerek şunları fısıldadı:

-**Gençleri Kurtarma Cemiyeti**'nin sırrı... Ebediyen gizli kalması gereken bir bilgi...”⁴¹⁸

Abdullah bu duyduklarından çok memnun olur ve kendini tutamayarak İbrahim'e güçlü bir şekilde sarılır.

3.2.2. Halîme

Halîme romanı, Tunuslu yazar Muhammed el-‘Arûsî el-Matvî'ye ait bir diğer sosyal içerikli ve ulusal nitelikler taşıyan bir romandır.

⁴¹⁶ el-Matvî, *et-Tûtu 'l-Murr*, 194.

⁴¹⁷ el-Matvî, *et-Tûtu 'l-Murr*, s. 195.

⁴¹⁸ el-Matvî, *et-Tûtu 'l-Murr*, s. 196.

Romanda köyde yaşayan genç bir kızın, ülkesini işgal eden Fransız sömürgeci güçlere karşı gizli bir şekilde örgütlenen direniş teşkilatındaki etkin rolü anlatılmaktadır. Öte yandan roman, basit anlatım tarzıyla samimi köy yaşantısını, insanların sadeliğini ve köy halkının zulüm ve baskıya karşı verilen mücadeleye desteklerini konu edinmektedir.

Halîme romanı, 109 sayfadan oluşan orta hacimli bir kitaptır. Siyah-Beyaz karakalem çalışması şeklinde resmedilen on resim içermektedir. Ayrıca kitabın sonunda özellikle Tunus'un güney bölgesinde kullanılan yerel dil olan Ammîce'ye ait bazı ıstılahları açıklayan bir sözlük bulunmaktadır. Bu bölümde aynı zamanda bazı şehirlerin isimleri ve kısa tanıtları yapılmıştır.

Roman, 1964 yılında baskıya girmiş ve Tunus edebiyat çevrelerinde önemli bir yer işgal eden Tunus Başkent Edebiyat Ödülü'nü almaya hak kazanmıştır.

3.2.2.1. Romanın Özeti

Roman, vefat eden babası hakkında her defasında annesine soru soran yetim bir kızın yani Halîme'nin hikâyesini konu edinmektedir. Babasının ölüm nedeni hakkında tatmin edici bir cevap bulamayan Halîme'nin, bu yüzden şüpheleri ve kaygıları artmaktadır. Öyle ki annesi, bu soruların önünü kesmek ve şüpheleri izale etmek için köyde muska yapan Şeyh Ömer'den bile yardım ister.

Halîme, yaşadığı bu olumsuzluklar yüzünden okuldaki sınavlarından başarısız olur ve depresyona girer. Bu durum komşuları Fatma hanımın Halîme'ye hasat mevsiminde isterse kendilerine eşlik edebileceğine dair teklifine kadar böyle devam eder. Bu teklif Halîme'nin hayatında bir dönüm noktası olur. Halîme, burada komşusunun oğlu Abdülhamit ile tanışır ve aralarında bir sevgi oluşur. Bu sevgi, evlilikle sonuçlanır ve Halîme annesi ile beraber Abdülhamit'in yaşadığı şehir olan başkent Tunus'a taşınır.

Abdülhamit, sömürge karşıtı bir direnişçidir. Fransa'nın ülkesinde kurmuş olduğu sömürge yönetimine karşı düzenlenen birçok faaliyette yer almış ve yeni organizasyonlarda görev bekleyen bir gençtir. Abdülhamit'le evlendikten sonra Halîme de bu mücadeleye katılmak ve direniş saflarında yer almak istemiştir. Abdülhamit başta karşı çıkmış olsa da sonra bu durumu onaylayarak Halîme'nin bazı eylemlere katılmasına izin vermiştir. Halîme, sömürge karşıtı miting ve gösterilerden birinde yaralanarak hastaneye girmesine rağmen burada gizli bir şekilde kendisiyle irtibat kuran Suad adlı hemşire sayesinde ulusal direnişe olan desteğini devam ettirmiştir. Hastaneden ayrıldığı

gün, aynı zamanda Habib Burgiba'nın⁴¹⁹ Paris'ten dönerek Tunus'un bağımsızlığını ilan ettiği gündür. Halîme, Halku'l-Vadî limanında Burgiba'yı karşılayan vatandaşlar arasında yer almıştır.

Verdiğimiz bu bilgilerden hareketle yazar Muhammed el-'Arûsî el Matvî'nin, Halîme romanıyla, tüm engellere ve olumsuzluklara göğüs gerebilen, savaştan ve aynı zamanda zorluklarla başa çıkabilen ve imkânsızı başaran bir genç kızın öyküsünü aktardığını görmekteyiz. Halîme, eğitilmiş, sabırlı, dürüst bir genç kız olmanın yanında aynı zamanda vefalı bir ev hanımı, mücadele eden bir direnişçi ve vatan savunucusudur. Kısacası o, Tunus toplumu içerisinde Tunuslu kadının bütün yönleriyle en iyi şekilde temsil edildiği bir model şahsiyet olarak resmedilmektedir.

3.2.2.2. Olay Örgüsü

Roman sanatı, esas mahiyeti itibariyle hayatın akışı içerisinde meydana gelen olayları sadece anlatmak değil, "gerçek bir öykü oluşturmak için" olayları belirli bir amaç doğrultusunda, belirli bir düzene sokmaktır.⁴²⁰ Romancı bu amacını gerçekleştirirken, hayatın kronolojik disiplinine uymak, dolayısıyla olayları hayattaki akışıyla yansıtmak zorunda değildir. Esasen bu zor bir olaydır. Çünkü romanın mantığıyla hayatın mantığı bir noktadan sonra birbirinden ayrılır. Aslında romanı roman yapan biraz da bu ayrılıktır.⁴²¹

Romanda olay örgüsü, yazarın eserini hangi beklentiyle, ne yönde ve nasıl biçimlendirdiğini gösteren nihaî bir sistemdir. Bu nedenledir ki olay örgüsü, romanın mantıksal temelini oluşturur. Hikâye parça ise, olay örgüsü bir bütündür. Bundan dolayı bir romanın kendi içindeki gelişimini, zamanın mahiyetini, nihayet güçlü ve güzel bir romanda kendini hissettiren ritmi ve bu ritmi hazırlayan nedenleri açıklamak için olay örgüsüne bakmak gerekir.⁴²²

Halîme romanında iki ana olay, diğer parça olayların bir bütün olarak zeminini oluşturmaktadır. Bunlardan birincisi, Halîme'nin ölen babası ile ilgili annesine sorular sorması ve bu sorulara karşı annesinin takındığı tavır ile alakalıdır. İkincisi ise Halîme'nin

⁴¹⁹ 1934 yılında bazı arkadaşlarıyla kurduğu Yeni Düstur Partisi ile siyasete atılmış ve 1955 yılında Tunus'u bağımsızlığına kavuşturarak Tunus Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk devlet başkanı olmuştur.

⁴²⁰ Culler, J., "Anlatı", Çev. S.G.Ezber, Adam öykü, sayı: 20, Ocak-Şubat 1999, 24-42.

⁴²¹ Tekin, *Roman Sanatı*, 69.

⁴²² Forster, E.M., *Roman Sanatı*, 128-129.

komşularının oğlu Abdülhamit ile tanışması, onunla evlenmesi ve Abdülhamit ile birlikte ülkesindeki sömürge yönetimine karşı aktif direniş sergilemesidir.

Halîme romanında olaylar ilkin Halîme ve annesinin gündelik yaşamlarından bir kare ile başlar. Bu kare romanın aynı zamanda ilk vakıa parçasını da beraberinde getirir. Halîme, babasının yokluğunu fark ettiği ilk günden başlayarak annesine babası ile ilgili sorular sormakta ve cevap beklemektedir. Art arda gelen sorular okuyucunun merak duygusunu artırmakta ve bu soruya cevap bulmak için okuyucuyu hikâyenin geri kalan kısmını okumaya itmektedir.

“Yanağından akan yaşları silmek için acele etmesi gerekiyordu... Adeta bir kor haline gelen ve içine yakan bir ağrı var içinde... Ama eli, kabaran gözyaşlarını kurutmak için uzanamadı. Kafası karışık bir haldeydi... Kızı Halîme’nin sorusuna kısaca da olsa cevap vermek zorundaydı.

Halîme’ m! Zavallı kızım... Babası nasıl ölmüştü?

Kafası karışık bir halde bana soruyor... Babam neden öldürüldü anne? Neden gitti ve dönmedi?... Suad ve Hatice’nin babaları gibi neden dönmedi? ...Kendi soyundan geldiğim bu babayı ben neden tanımıyorum?... Onun resmi bile sende yok anne... Suad bana babasının resmini gösterdi ve ondan bahsetti.

Sorular... Sorular...”⁴²³

Halîme’nin aidiyet soruları ve soy arayışıyla ilgili soruları ve annenin bu soruları cevapsız bırakması, okuyucuyu daha ilk satırlardan başlayarak kendisini gizemli bir hikâyenin içinde bulmasına ve gerek hayal gücünü kullanarak ya da tahmin ederek okuyucunun bu soruların cevabına ulaşması sağlanır.

Halîme romanında ikinci olay halkası, Halîme’nin komşuları Hatice hanımın, hasat zamanı kendilerine eşlik etmek üzere yaptığı teklifle başlar. Halîme her sene hasat mevsimi geldiğinde, çevresinde bulunan ailelerin birer birer hasada gittiğini gördüğünde üzülmemektedir. Çünkü vefat eden babasının geride bıraktığı herhangi bir tarla veya hasat edilecek bir ürün bulunmamaktadır.

“Her hasat mevsiminde, köyde oturanların tamamı ettikleri ürünleri hasat etmek üzere köyden çıkarlar. Halîme ve annesi ise köyde evlerinde kalırlar. Çünkü vefat eden babaları geride ne bir evlat ne de bir kardeş bırakmıştı. Bundan dolayı onlar için herhangi bir ürün eken de olmamıştı.

⁴²³ el-Matvî, Muhammed el-Arûsî, *Halîme*, (Trablus: ed-Dâru’l-Arabiyyetü Li’l-Kitab, 1997), 9.

Bütün insanlar ürünlerin hasadı için çıkıyor ama kimse onlardan kendilerine eşlik etmelerini veya yardımcı olmalarını istemiyordu. Halîme annesine kız arkadaşından duyduğu hasat günlerinin güzelliğini, gecelerinin hoşluğunu ve keyifli akşamlarını anlatıyordu.

Bu yüzden Abdülhamit'in annesinden gelen teklife en çok Halîme sevindi. Öyle ki bu mutluluk bütün bedenini sardı."⁴²⁴

Romanın olay örgüsü içerisinde aynı zamanda bir kırılma noktası niteliği taşıyan bu gelişme, beraberinde Halîme'nin Abdülhamit ile tanışmasına ve sonrasında evlenmelerine vesile olur. Bu ana zemin, daha sonra cereyan edecek vakıa silsilesinin çıkış noktası durumundadır. Bu kurgu üzerinden Halîme'nin eşi ile ilgili kendisine sır olan bazı bilgilere ulaşması ve sonrasında direniş saflarına katılmak suretiyle Tunus'un bağımsızlığına giden yolda yaşanan gelişmeler sıralanmıştır. Halîme bu kırılma anından sonra örf ve adetlerin kadınlara yönelik genel anlamda kısıtlayıcı olan yönlerine karşı da bir direniş sembolüdür. Örneğin Halîme'nin direniş saflarında erkeklere genelde verilen zor görevlere talip olması Abdülhamit ve çevresindekiler tarafından yadırganır. İlgili pasaj şu şekildedir:

"Abdülhamit kendi kendine söylenerek:

Acaba Halîme bu zorlu görevde aktif bir görev alabilir mi? O bir kadın... Bu ona zor gelir. Bu biz erkeklerin işi... Biz bunun için yaratılmışız. Zor işler, hapis, işkence ve canını hiçe sayma...

Halîme neredeyse örf ve adetlere ve toplumdaki rolüne yenik düşecekti. Fakat Halîme'deki özgüven bütün bunların üstesinden gelerek başarıya ulaştı."⁴²⁵

Bu satırlardan da anlaşılacağı üzere bütün Doğu toplumlarında kadına biçilen role ve toplumdaki uzantılarına karşı bir başkaldırı söz konusudur. Halîme bu direnişte öncü rol oynamıştır.

3.2.2.2. Anlatıcı ve Bakış Açısı

Muhammed el-'Arûsî el-Matvî, et-Tût el- Murr romanında olduğu gibi Halîme romanında da "*Hâkim anlatıcı*" tekniğini tercih etmiştir. Buna "*Tanrısal konumlu gözlemci anlatıcı*" da denir. Adından da anlaşılacağı gibi bu tip anlatıcı, romana bütünüyle egemen bir konumda yer alır. Roman kişilerinin geçmişleri, karakter

⁴²⁴ el-Matvî, *Halîme*, 34-36.

⁴²⁵ el-Matvî, *Halîme*, 74-75.

özellikleri, olayların nasıl gelişip sonuçlanacağı onun tarafından önceden bilinmektedir. O, “*zaman ve mekân ile sınırlı değildir. Nerede aranırsa orada hazırır.*”⁴²⁶

Yazar, gerek romanın en başından yani Halîme’nin annesinin kendi kendine iç monolog tarzında gelişen konuşmalarından ve gerek karşılıklı diyaloglarla şekillenen olay halkalarında ve gerekse düz anlatım ve tasvirlerin olduğu bölümlerde her şeyden haberdar ve her şeyi bilen hâkim anlatıcı unsurunu gözler önüne sermektedir. Örneğin romanın en başında Halîme’nin annesi tarafından yoğun bir şekilde kullanılan ve sonraki sayfalarda diğer kahramanlara ait iç monologlarda bu durumu gözlemlemek mümkündür.

“Zavallı Halîme’ m! Bana daima babasını soruyor. Acaba bu sefer sorduğunda ona cevap verebilecek miyim? Babasının kim olduğunu söyleyebilecek miyim? Ve nasıl öldüğünü... Onun ölümü, bana kötü bir yazgı oldu. Ve Halîme’nin soruları... Kader babasına, ona bir kız veya erkek kardeş sunma şansı vermedi. Yalnız kaldı. Kim bilir? Belki de böylesi daha iyidir. Eğer bir erkek veya kız kardeşi olsaydı ne yapardım bir başıma?”⁴²⁷

Bir diğer iç monolog örneği, Halîme’nin bir eylem sırasında sömürgeci jandarma subaylarına karşı mukavemet edemediği ve hastaneye düştüğü için verdiği tepki ile şekillenir.

“Lanet şey! Şayet silahım olsaydı onu alt ederdim. Kim oluyor ki O? Pislik... Serseri... Vatansız... Devşirme... Paralı Asker... Böyle yapmakla halka boyun eğdireceğini mi sanıyor? Asla! Fakat bana kötü davrandı... Yazıklar olsun! Abdülhamit’ten bana silah vermesini istedim ama o benim için endişelendi. Çarpışmamı, ateşe atılmamı ve bu kötü insanları ortadan kaldırmamı istemedi.”⁴²⁸

İç monologlar romandaki karakterlerin iç özelliklerini resmettiği için onların bir nevi düşüncelerini ortaya çıkarır. Bu düşünceler, onların yaşadıkları dünya ile alakalı vizyonlarının ve farkındalıklarının ön plana çıkmasına vesile olur.⁴²⁹

Halîme romanında iç monologların kullanımını ile karakterlerin gizledikleri duygularını, hislerini ve tutumlarını ortaya çıkarıp okuyucuyu bu olaylara yaklaştırmak ve zaman zaman onları olayların akışına dâhil etmek istemiştir. Bu arada iç monologların yanı sıra, roman kahramanları arasında cereyan eden bazı diyaloglar da dikkatimizi çekmektedir.

“Bir keresinde Meryem, arkadaşı Halîme’ye şöyle seslenir:

⁴²⁶ Aktaş, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, 90.

⁴²⁷ el-Matvî, *Halîme*, 10.

⁴²⁸ el-Matvî, *Halîme*, 86-87.

⁴²⁹ Yusuf Hasan Nevfel, *Kadâyâ'l-Fenni'l-Kasasiyyi*, (Kahire: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyyeti, 1977), 163.

- Halîme Bak! Ufukta parlayan suyu görüyor musun? Deniz kuzeye mi dönüyor? Abdülhamit'in bize bahsetmediği bir deniz veya göl mü var burada?

İkisi birlikte Abdülhamit'e giderek yaşadıklarını ona anlattılar. Abdülhamit gülerek:

-O gördüğünüz su değildir, seraptır. Susuzluk çeken biri uzaktan bakınca su zanneder. Ta ki yaklaştığında onun su olmadığını anlar."⁴³⁰

Muhammed el-'Arûsî el-Matvî'nin Halîme romanında başvurduğu anlatım tekniklerinden bir diğeri geriye dönüş tekniğidir. Burada anlatıcı oluşturduğu kurgu içerisinde olayların akış seyrini organize ederek, vermek istediği detayı kronolojiden bağımsız bir şekilde bir kahramanın hatırasından yola çıkarak vermeye çalışır. Örneğin Halîme'nin annesi, kocasının sömürge subayları tarafından nasıl öldürüldüğünü şu cümlelerle açıklar:

"Sana olan hamileliğimin sekizinci ayındaydım. Ben ve baban teyzemin kızını çiftlikte ziyaret için çıkmıştık. Muammir'in⁴³¹ tarlasının önünden geçtiğimiz sırada, canım çiçek ve güllerle dolu bahçesinden bir gül çekti. Bekçi bize bir gül vermeyi reddetti. Baban bunun üzerine çok sinirlendi ve bana aynı bahçeden bir gül getirmek için ısrarcı oldu. Baban bu isteğimin gerçekleşmemesi durumunda doğumumun zor olacağı hissine kapıldı."⁴³²

Aslında Halîme'nin annesi, kızının babasının ölümüyle ilgili ısrarlı sorularına romanın en başından itibaren maruz kalmasına rağmen, ancak kitabın ortalarına doğru geriye dönüş tekniği ile bu durumu açıklığa kavuşturmuştur.

Yazar bazen de ileriye dönüş tekniğine az da olsa başvurmuştur. Halîme direniş saflarına katılımını istediği bir konuşmada, direniş hareketine nasıl bir katkı sunacağını şu cümlelerle ifade eder:

"Bundan böyle beni direniş saflarına dâhil etmenizi istiyorum. Size çokça yardımım dokunur. Hatta bu bedenimi kaplayan Sifsari/elbise⁴³³, bazı önemli işlerde kullanılabilir. Abdülhamit ne olur! ... Ben hazırım."⁴³⁴

Gerçekten de Halîme'nin kaçak yollardan hapisaneye koyduğu Sifsari elbisesi, hapisanedeki bir direnişçinin kaçmasına vesile olur.

⁴³⁰ el-Matvî, *Halîme*, 44.

⁴³¹ Muammir, Tunus'taki tarım arazilerini işlemek üzere görevlendirilen Fransız çiftçi. Fransızcadaki karşılığı, "colon"dur. (Bkz. el-Matvî, *Halîme*, 119.)

⁴³² el-Matvî, *Halîme*, 44.

⁴³³ Kadınların, normal giydiği kıyafetlerin üzerine geçirdikleri şeffaf ve genelde beyaz olan bir örtü türü. (Bkz. el-Matvî, *Halîme*, 116.)

⁴³⁴ el-Matvî, *Halîme*, 43.

“Halîme! D n senin hapishaneye koydu un elbise ve ayakkabı sayesinde bir direni  i kendini kadın kılığında kamufle ederek ka tı.”⁴³⁵

Muhammed el-‘Arûsî’nin anlatıcı olarak olaylara, doğaya, mekânlara ve insanlara dair betimleyici sahneler sunduğu pasajlara dikkat ettiğimizde, yazarın varlığını hissettirdiği ancak anlatıcının olmadığı bir gerçek sahneyi izliyormu  gibi bir durum ortaya çıkmaktadır

“Günler, aylar geçti... Da larda, köylerde, şehirlerde, içerde ve dışarıda halkın direnişi arttı. Bu arada Halîme    nc  çocuğunu sağlıklı bir şekilde do urdu. Çocuğun adını “Tevfik” koydu. Abdülhamit’e bu durumu bir mektupla bildirdi. Abdülhamit askeri mahkemenin kendisine verdiği yirmi yıllık hapis cezasını yatmak üzere Bizerte’deki  aru’l-Milh hapishanesine nakledildi.”⁴³⁶

Sonuc olarak Muhammed el-‘Arûsî Halîme romanında, bir parçası olmadığı olayların hepsinden haberdar olan ve romandaki karakterlerin i  dünyalarında neler ya adı ını çok iyi bilen “*Hâkim Anlatıcı*” rolünü üstlenmiştir.

3.2.2.3. Zaman

Halîme romanı, yukarıda da belirttiğimiz gibi Muhammed el-‘Arûsî el-Matv ’nin kaleme almış olduğu ulusal unsurlar içeren bir romandır. Bu itibarla Tunus’un bağımsızlık savaşında ya anmı , gerçek olaylardan hareketle kurgulanmıştır. Bundan dolayı romanda kullanılan zaman dilimi, sömürge yönetiminin son zamanları olarak dikkat çekmektedir. Tunus’ta silahlı direnişin özellikle halk nezdinde yaygınla tı ı 1952 yılından ba layarak, ba ımsızlı ın elde edildiği 1955 yılına kadar ki süreç içerisinde bazı tarihleri başlık olarak kullanıp detaylarını vermek uygun olacaktır. Bundan önce romanda mutab mekânlar olarak dikkat çeken birkaç mekânı vermeyi uygun gördük.

 lkbahar Mevsimi

 lkbahar mevsimi, Halîme romanında bir dizi olayın kendisiyle anıldığı önemli bir zaman dilimidir. Halîme’nin annesi, her bahar mevsimi geldiğinde Halîme’ye olan hamileli ini güzel hatıralarla anar. Ancak hatırasına takılan sadece bu güzel olay değildir. Kocasının vefatı da bu mevsime denk gelmektedir. Bundan dolayı ye ili, ı ıltıyı, sıcaklığı ve güzelliklerinin yanı sıra Bahar mevsimi Halîme’nin annesi için sevinç ve üzüntünün, sefalet ve mutluluğun bir arada yaşandığı bir mevsim olmuştur.

⁴³⁵ el-Matv , *Halîme*, 97.

⁴³⁶ el-Matv , *Halîme*, 109.

“Ne üzücü bir gündü! Mevsim bahardı ve çiçekler açmaya başlamıştı. Yeni tomurcuklar adeta yeni bir hayatı müjdeliyordu. Gerçek bir baharı ömrümde bir kere yaşadım. O da Halîme’ye hamile olduğum yılın baharıydı. Onun dışında gençliğimin ve güzelliğimin en güzel yılları veya birçok şeyden mahrum kaldığım dulluk yılları hiç umurumda değil. Ama Halîme’ye gebe kaldığım yılın baharı bir başkaydı ve benim için tek bahar o bahardı. Nasıl ki bahar tomurcuklarında gizlenen yaşamı açmaya sabırsızlanıyorsa ben de Halîme’yi dünyaya getirecek olmanın heyecanını yaşıyordum. Fakat o bahar, talihsiz ve uğursuz bir bahar oluverdi sonradan...”⁴³⁷

Güzellikler ve mutluluklar ile anılan baharın talihsiz ve uğursuz olarak anılmasına neden olan olay, Halîme’nin annesinin sömürge yönetimi altında bulunan bir bahçeden gül istemesi ile başlar. Halîme’nin babasının bunu gerçekleştirmek için bahçeye yönelmesi ve bahçe bekçisinin gül koparmasına izin vermemesi üzerine, babasının vefatına kadar varacak olaylar silsilesinin yaşanmasına sebep olur. Halîme’nin babasının yokluğu geride kalanlar için aynı zamanda fakirlik ve sefalet yıllarının başlangıcı olur.

Hasat Mevsimi

Hasat mevsimi, tarım ile geçimini sağlayan köy halkının, geçimlerini sağlamak maksadıyla ettikleri ürünlerin hasat zamanını ifade etmenin yanında köy halkı için aynı zamanda sevinç, mutluluk ve yardımlaşma mevsimidir. Köy halkının çoğunluğu için bu duyguları besleyen bu zaman dilimi, romanın başkahramanı Halîme için hüznün ve keder vesilesi olabilmektedir. Çünkü babasının vefat etmesi ve geride herhangi bir ekim yapılacak bir tarla veya arazi bırakmaması, Halîme ve ailesinin böyle bir imkândan yoksun kalmasına sebebiyet vermiştir. Halîme’yi üzen sadece bu vakıa değildir. Onu ayrıca üzen köy ahalisinden kimsenin onları yardım için çağırmasıdır. Romandaki ilgili satırlar şu şekildedir:

“Her hasat mevsiminde, köyde oturanların tamamı ettikleri ürünleri hasat etmek üzere köyden çıkarlar. Halîme ve annesi ise köyde evlerinde kalırlar. Çünkü vefat eden babaları geride ne bir evlat ne de bir kardeş bırakmıştı. Bundan dolayı onlar için herhangi bir ürün eken de olmamıştı.

Bütün insanlar ürünlerin hasadı için çıkıyor ama kimse onlardan kendilerine eşlik etmelerini veya yardımcı olmalarını istemiyordu. Halîme, annesine kız arkadaşından duyduğu hasat günlerinin güzelliğini, gecelerinin hoşluğunu ve keyifli akşamlarını anlatıyordu.”⁴³⁸

⁴³⁷ el-Matvî, *Halîme*, 20.

⁴³⁸ el-Matvî, *Halîme*, 36.

Halîme için hüznün ve keder kaynağı olan bu mevsim, komşularının kendisi ve annesini yardım için çağırımları ile beraber sevinç, huzur ve mutluluk kaynağı olur. Öyle ki Halîme, arkadaşı Meryem'in her hasat mevsimi sonrası anlattığı hasat günlüklerini ve gecelerini artık bizzat yaşama şansı yakalayacaktır.

“Bir sonraki hafta ekinlerin hasadına gitme hususunda anlaştılar. Halîme hasat günleri ve orada yaşananlar hakkında çok şey duyuyordu. Ama o kadar güzel olabileceğini tasavvur edemiyordu.

Halîme, bütün gününü arkadaşı Meryem'le geçiriyor, birlikte buğday ve arpa tarlaları arasında dolaşıyorlardı. Bazen de hasat işçileri ile vakit geçiriyordu. İşçiler böyle sıcak bir mevsimde coşkulu bir şekilde söyledikleri geleneksel şarkılar eşliğinde yarışıyor, geride sadece buğday yığınlarını değil aynı zamanda acılarını da bırakarak çalışıyorlardı. Özellikle güneş sıcak dalgalarını yaydığı anda ufukta aldattıcı bir sis serabı yükselirdi.”⁴³⁹

Hasat mevsiminin gündüzünde bunlar yaşanırken geceleri daha eğlenceli ve çalışan insanların yorgunluğunu giderici birtakım etkinlikler düzenlenmektedir.

“Gece vakti daha hoş ve daha eğlenceliydi... Erkekler hasat edilmiş ürünlerin toplandığı “mindere” denilen meydanda toplanır, sohbet eder ve çay içerler. Hayvanlara koşulmuş dövenlerin üstüne binmek için çocuklar yarışıyorlardı. Kızlar ise daha rahat etmek için erkekler ve genç delikanlılardan uzakta bir yerde halka kurmuşlardı.”⁴⁴⁰

Sömürge Yönetiminin Son Zamanları

Tunus Bağımsızlık mücadelesinde önemli bir yere sahip olan Habip Burgiba ve kurduğu siyasi parti olan Yeni Düstur Partisi, önceleri Tunus'u bağımsızlığına kavuşturma noktasında siyasi müzakere yolunu tercih etmiştir. Ancak bu siyasi süreçler sonuçsuz kalınca geniş halk yığınlarının içinde olduğu silahlı direniş ve mücadele yılları başlamıştır.

Halîme romanında ana karakterler olan Abdülhamit ve Halîme arasında yaşanan bir anlaşmazlık sonrası Halîme'nin kendi içinde sorduğu sorularda bu detayları yakalamak mümkün olmaktadır.

“Bu olsa olsa güzel vatanımızın sevgisidir... Aziz vatanımızın... Kendi aramızda toplantı ve gösteriler hakkında çok konuştuk... Halk gösterilerinden ve üniversite gösterilerinden... Sonuna kadar direnmekten ve zafer elde edilene kadar vazgeçmemekten... Evet! Partinin kusursuz bir şekilde hazırladığı plandan bahsediyorum... Büyük mücahit⁴⁴¹, etkin bir

⁴³⁹ el-Matvî, *Halîme*, 36.

⁴⁴⁰ el-Matvî, *Halîme*, 37.

⁴⁴¹ Habip Burgiba kastediliyor. Bundan sonraki sayfalarda “*Büyük Lider*” olarak da anılacaktır.

mücadele ve direniş ilan etti. Başka çare kalmadı çünkü... Halk amansız bir savaşa girmeye hazırlandı. Bu savaş, Fransa ile yürütülen siyasi görüşmeler sonuçsuz kalınca ve büyük lider 18 Ocak 1952 yılında tutuklanınca fiili olarak başladı.⁴⁴²

Siyasi müzakerelerin olumsuz neticelenmesi ve Habib Burgiba'nın tutuklanmasından sonra silahlı direniş meşru bir zemin kazandı. Bundan sonraki süreçte iki tarih ön plana çıktı. Bunlardan bir tanesi 22 Şubat 1955 tarihidir. Bu tarih, Tunuslu direnişçilerin sömürge yönetimine ait genel idare binasının önünde yapmış oldukları büyük mitinge ait tarihtir. Bu gösteride sömürge yönetimine ait polislerle direnişçiler birbirine girmiş, birçok vatandaş tutuklanmış ve direniş sancağını dalgalandırmak isteyen bir direnişçi yaralanmıştı. Bu miting ile ilgili satırlar şöyledir:

“22 Şubat 1955'te Genel İdare Binası'nın önünde yapılan gösteride yaralandığı esnada gözaltına alınmıştı. Gösteride en ön saflarda yer alıyordu. Direnişçilere ait olan sancağı elbisesinin altında gizliyordu. Göstericiler sömürge yönetimine ait Genel İdare Binası'na ulaşınca elbisesinin altına sakladığı sancağı çıkararak göstericilerin üstünde dalgalandırmaya çalıştı. Bunun üzerine Fransız polis ve askerler göstericilerin üzerine kurşun yağdırmaya başladı. Bunun sonucunda fedai direnişçi, biri kolundan diğeri omuzundan olmak üzere iki yerinden yaralandı. Her ne kadar kaçmaya çalıştıysa da polisin elinden kurtulamadı. Tedavi edilmek üzere hastaneye götürüldü. Sonra da Fransız askeri mahkemesinde yargılanmak üzere hapisaneye nakledildi.”⁴⁴³

Halîme romanında dikkat çeken bir diğer tarih 1955 yılının Haziran ayıdır. Bu tarih, Tunus siyasi tarihinde bir dönüm noktası mahiyetindedir. Çünkü iki yıldan fazla bir zaman dışarıda olan Yeni Düstur Partisi lideri Habib Burgiba, Cezayir'e ait bir vapurla Tunus'a dönmüştür. Hala hayatta olanlar için belki de hayatlarında yaşadıkları en önemli karelerden biri olarak yer almıştır. Uzmanlar bu tarihi, 12 Mayıs 1881 yılından sonra modern Tunus tarihi açısından en önemli olaylardan biri olarak görmüşlerdir. Bu tarih, aynı zamanda Tunus'ta 1958 yılından başlayarak Burgiba Dönemi'nin sonuna yani 1987 yılının sonbaharına kadar Zafer Bayramı olarak kutlanmıştır.

Bu olay ile yazar Halîme'nin hikâyesine bir nokta koyar. Çünkü bu olay, silahlı direnişin başlamasından iki yıl sonra sömürgeciliğin sona ermesi ve Tunus'un bağımsızlığının ilanı ile artık kötü şartların hafiflediğinin ve halk için yeni bir başlangıcın göstergesidir. 1952 yılında dağlarda, kırlarda ve köylerde başlayan direniş, 18 Ocak

⁴⁴² el-Matvî, *Halîme*, 67.

⁴⁴³ el-Matvî, *Halîme*, 97.

1955'te Fransız sömürmesine karşı yapılan genel grevler ve gösteriler Fransa'ya yenilgiyi kabul edip askerlerini çekme dışında hiçbir yol bırakmadı.

“1 Haziran 1955'te Halîme güneş doğarken uyandı. Yüz binlerce kişiyle birlikte büyük mücahit Habib Burgiba'nın anavatana dönüşünü bekleyen "Halku'l-Vadi" limanına doğru yola çıktı. Habib Burgiba'nın Kartaca banliyösüne kadar ki yolculuğuna eşlik etti. Zafer çılgınlıkları atarak ülkesinin elde ettiği özgürlük ve bağımsızlığa sevindi.”⁴⁴⁴

Bu tarihle birlikte, Fransız askerlerinin Tunus'tan ayrılışı hızlandı ve halk tam bağımsızlığın tadını iliklerine kadar hissetmeye başladı. Halk, zaferde önemli bir rolü olan liderlerini limanın kıyısında erkekli ve kadınlı sıcak bir karşılama ile karşıladı. Bu önemli olay, radyoda canlı olarak yayınlanarak haber ajansları ve yerel gazeteler tarafından da ayrıca fotoğraflandı. Ülkenin her yerinde Tunus bayrağı çekildi ve Tunus'ta 20 Mart 1956'da tam bağımsızlık ilan edildi.

3.2.2.4. Mekân

3.2.2.4.1. Kapalı Mekânlar

Halîme'nin Evi

Tunus'un güneyinde, mimari tarzda tasarlanmış bir avlunun etrafında bolca örnekleri bulunan bir ev şeklidir. Avlunun içinde bir sulama kuyusu, bir keçi ahır, mutfağı ve odaları olan bir mekândır.

“Halîme'nin annesi, keçilerin otlamaya gitmeden önce bıraktığı çer çöpleri süpürmek üzere avluya çıktı. Kuyuya yönelerek tavukları sulamak için kuyudan bir kova su çekti. Bir anlık bir bilinç kaymasıyla elindeki kovayı yanına bıraktı ve üzüntülü bir şekilde kuyunun kenarına oturdu. Kocası Ahmet'in kuyuyu kazarken alnından terlerin nasıl aktığını hatırladı. Ayrıca hiç yorulmadan, bıkmadan ve usanmadan ortaya koyduğu çaba ve gayret tekrar hafızasında canlandı.”⁴⁴⁵

Halîme'nin annesi ile birlikte yaşadığı ev, babasının vefatı sonrası maddi açıdan dayanaksız kalan ailenin durumunu tasvir etmesi bakımından da dikkat çekmektedir. Baba geride her ne kadar biraz arazi bırakmış olsa da, Halîme ve annesi bu araziye ekip biçecek imkâna sahip değillerdir. Köy halkından da bu araziye işlemek için teklifte bulunan olmamıştır.

⁴⁴⁴ el-Matvî, *Halîme*, 109.

⁴⁴⁵ el-Matvî, *Halîme*, 19-20.

“Her hasat mevsiminde, köyde oturanların tamamı ettikleri ürünleri hasat etmek üzere köyden çıkarlar. Halîme ve annesi ise köyde evlerinde kalırdı. Çünkü vefat eden babaları geride ne bir evlat ne de bir kardeş bırakmıştı. Bundan dolayı onlar için herhangi bir ürün eken de olmamıştı.”⁴⁴⁶

Köy yerinde ev, mekân olarak bazen aile içinde yaşanan gerilimlerin kaynağı da olabilmıştır. Abdülhamit’in ailesinin Halîme’yi annesinden istemesi sonrası Halîme ile annesi arasında geçen konuşma, bunu kanıtlar niteliktedir.

“Köy mü? Ne anlıyorsun köyden? Babam mı? Yıllardır toprağın altında... Bize üzüntü ve keder kaynağı olmanın ötesinde bir işe yaramıyor kendisi... Peki, kazancımız ne? On hurma ağacı... Yıkık bir ev... Bir dokuma tezgâhı ve üç tane keçi...”⁴⁴⁷

Halîme’nin Başkentteki Evi

Halîme romanının ikinci başkahramanı Abdülhamit, önceleri köyde yaşamaktadır. Fakat hasat mevsiminden sonra ailesi ile beraber başkente taşınır. Abdülhamit’in Halîme ile olan evliliği sonrasında doğal olarak Halîme artık başkentte oturmaya başlar. Halîme’nin şehir merkezine olan yolculuğunu şu satırlar özetler:

“Şu anda biz 26 no’lu kapının önündeyiz, Abdülhamit ise 54 kapı no’lu evde oturuyor.”

“Taksi şoförü arabadan inerek iki kanatlı, büyük ve geniş bir kapıya yöneldi. Kapının halkasından tutarak durmadan çalmaya başladı. Meryem kapıdan göründü... Meryem arabayı ve içindekileri görür görmez yüksek sesle zılgıt çalmaya başladı. Arabaya doğru yürüdü, kapıları açarak Halîme’yle, annesiyle ve teyzesi ile kucaklaştı. Çarşafli kadınlar daha arabayı terk etmemişti ki, Abdülhamit’in annesi zılgıtlar eşliğinde gelerek onlara sarıldı. Çevrede bulunan diğer komşu evlerden de aynı şekilde zılgıt sesleri duyuluyordu.”⁴⁴⁸

Halîme’nin Abdülhamit’in annesi, Meryem ve komşuları tarafından güzel bir şekilde karşılanması, bundan sonra yaşayacağı evde mutlu bir geleceğe sahip olacağına dair işaretler taşımaktadır. Abdülhamit’in ilk karşılama anındaki heyecanı sadece o anla sınırlı kalmamış, günlerce devam etmiştir.

“Tütsü kokusu her tarafa dağılıverdi... Odaya, mutfığa ve avluya... Abdülhamit’in annesi nereye gitse zılgıtlar çekiyordu. Avluda, mutfakta, odada... Kovayı doldururken... Çay dökürken...”⁴⁴⁹

⁴⁴⁶ el-Matvî, *Halîme*, 34-36.

⁴⁴⁷ el-Matvî, *Halîme*, 50.

⁴⁴⁸ el-Matvî, *Halîme*, 54.

⁴⁴⁹ el-Matvî, *Halîme*, 54.

Romanda yapılan tasvirlerden, Halîme'nin başkentteki evinin eski şehir olarak adlandırılan bölgenin karakteristik mimari özelliklerini taşıdığını görmekteyiz. Halîme evlendikten sonra annesi ile beraber burada yaşamını sürdürmüştür.

Dernek Binası

Ulusal Direniş hareketinin gizli toplantılarını gerçekleştirdikleri mekânın adıdır. Direniş hareketinin öncü isimlerinden biri olan Ferhat Haşşad, birçok toplantısını burada icra etmiştir.

“Ferhat Haşşad’ın dün dernek binasında gerçekleştirdiği toplantıyı duydum. Toplantı esnasında meydana gelen patlamayı da haber aldım. Toplantıya katılanlar ile toplantı mahallini muhasara altında tutan sömürge kuvvetleri arasında herhangi bir gerilim ve çatışma yaşanmadı...”⁴⁵⁰

Bu mekân, aynı zamanda Abdülhamit’in kendisine verilen gizli direniş görevlerine katılımının başlangıcını temsil etmektedir.

Abdulkadir Efendi Hamamı

Bu mekân, Halîme'nin ilk defa bir eylem için görevlendirildiği mekândır. Halîme, kendisine verilen bir çantayı, Abdulkadir Efendi'nin Hamamı olarak bilinen dükkânın önünde direniş hareketine mensup bir direnişçiye teslim edecektir.

“Bu çantayı kardeşlerimizden birine ulaştıracaksın... İçinde silah var...Onu Zanketü'l-Kebde'de bulunan Abdulkadir Efendi'nin Hamamı'na götüreceksin. Yolu kısaltmak ve zamandan kazanmak için Bab es-Süveyka kapısından geçeceksin... Hamamın girişinde biraz bekle...”⁴⁵¹

Verilen çantayı belirlenen hedefe ulaştırmak, Halîme için direniş hareketinde ilk defa deneyimlenen bir görevdir. Aslında çantanın içinde silah yerine bazı elbise ve hamam malzemeleri bulunmaktadır. Ancak Abdülhamit, eşi Halîme'yi bu görev üzerinden riske etmeden ve onun haberi olmadan böyle bir plan yapmıştır.

İnşaat Malzemeleri Dükkânı

Direniş hareketinin silahlarını saklamak ve patlayıcı maddeler için depo olarak kullandıkları mekândır. Çünkü silahlı direniş bu dönemde başlamış ve bu merhalede en çok dikkat edilecek husus, silahların güvenli bir yerde muhafaza edilmesidir.

“Abdülhamid, Bab el-Hadra mahallesinde inşaat malzemeleri satan bir dükkânda bir miktar patlayıcı saklamıştı. Halîme'den bahsi geçen dükkâna gitmesini ve dükkân sahibinden Bab

⁴⁵⁰ el-Matvî, *Halîme*, 71.

⁴⁵¹ el-Matvî, *Halîme*, 75.

es-Süveyka belediye başkanlığının tavsiye ettiği bir torba çimentodan almasını isteyerek şöyle dedi:

-Dükkân sahibi sana içinde dinamit ve patlayıcı maddelerin olduğu bir çanta verecek... Dikkatli bir şekilde onu al ve İspanya Caddesi'ndeki alışveriş merkezinin kapısına kadar git... O seni orada bekliyor olacak... Ona Gabes şehrine giden tren istasyonunu sor? Ona, on beş dakika sonra istasyonda olacağını söyle. O senden önce gelip yolcuların giriş kapısının önünde seni bekleyecek.”⁴⁵²

Bu dükkân ve benzeri yerler, silahlı direniş hareketinin mühimmatlarını gizledikleri ve buradan direniş cephesinde yer alan kişilere bu malzemelerin ulaştırdığı mekânlardır.

Azize Usmane Hastanesi

Tunus ulusal direniş hareketinin işgalci sömürge güçlerine karşı Bab el-Hadra'da düzenlemiş olduğu gösterilerden birinde yaralanan Halîme, omuzuna aldığı darbe sonucu hastaneye düşer.

“Halîme’yi hastaneye yatırmak için zorladılar. Hastane kayıtlarına merdivenden düştüğü yönünde bilgi girilecekti. Amaç işgal güçlerinin tasallutundan kendini korumaktı. Doktor, Halîme’nin en az üç hafta hastanede kalması gerektiğini söyledi.”⁴⁵³

Halîme romanında hastane, sadece hasta ve yaralıların tedavi gördüğü bir mekân değildir. Normal işlevinin yanı sıra ulusal direniş hareketinin tamamlayıcı bir unsuru olarak gözükmektedir. Halîme, kaldığı hastanenin böyle bir işleve sahip olduğunu biraz geç de olsa sonradan fark edecektir.

“Bu da benim bilmediğim başka bir direniş biçimi... Bu, vatanseverliğin farklı bir boyutu... Abdülhamit’in Azize Usmane Hastanesi’ne gitmemde ısrarcı olmasının nedenini şimdi daha iyi anlıyorum. Ah Abdülhamit ah! Meğer benim emniyetim için yapıyormuş bunları. Bildiğim ve bilmediğim ne kadar güzellik varsa sana borçluyum.

Halîme, hastanede çalışan Suad adlı hemşireye güvенеbileceğini anladı. Artık onun yönlendirme ve tavsiyelerine uyuyordu. Ayrıca ulusal direniş hareketi ile ilgili haberleri an be an ondan alıyordu.”⁴⁵⁴

“Halîme, Suad ile tanışmasından sonra artık hastanede kalmaktan dolayı sıkılmıyordu. Ondan yakın bir ilgi ve arkadaşlık görüyor ve bu yakınlıktan dolayı sürekli ulusal direniş hareketinin ülke çapındaki faaliyetlerinden haberdar oluyordu.”⁴⁵⁵

⁴⁵² el-Matvî, *Halîme*, 79-80.

⁴⁵³ el-Matvî, *Halîme*, 84.

⁴⁵⁴ el-Matvî, *Halîme*, 91.

⁴⁵⁵ el-Matvî, *Halîme*, 95.

“*Halîme*” romanının çeşitli bölümlerinden süzerek burada aktardığımız mekânlara dikkat ettiğimizde şunu görmekteyiz. İster ev ister bir ticari dükkân ve de ister bir hastane olsun fark etmiyor, bu mekânların hepsinin Tunus’un ulusal direniş hareketine lojistik yönden katkı sunan ortamlar olduğu görülecektir. Bu da Tunus ulusal mücadelesinin toplumun her katmanında karşılık bulduğunun göstergesidir.

3.2.2.4.2. Açık Mekânlar

Köy

Tunus’un güneydoğusundaki Gabes şehrinde, özellikle kitabın yazarı olan Muhammed el-‘Arûsî el-Matvî’nin doğduğu Matvîye’ye yakın bir köy mekân olarak seçilmiştir. Romanın başkahramanı Halîme’nin başşehir olan Tunus’a göç etmeden önce yaşadığı fakirlik ve zorlu yılların anlatıldığı mekân olarak dikkat çekmektedir.

“Köyde elektrik yok... Radyo da bulunmuyor. Radyo! Halîme radyoyu biliyor. Kendi gözleriyle daha önce görmüştü. Adına radyo denilen garip bir cihazın etrafında toplanan köylülerin olduğu geceyi asla unutamazdı. Köy halkı iki hafta boyunca bu acayip cihaz hakkında konuşuyorlardı.”⁴⁵⁶

Bu mekân, Halîme’nin on yedi yaşına kadar çocukluğunun geçtiği yerdir. On yedi yaşında Tunus’a geçtikten sonra burada Abdülhamit ile tanışır ve onunla evlenir.

Çeşme

Köyün ve köylünün tek su kaynağı olmasının yanında bölgede ne kadar haber varsa bu haberlerin konuşulduğu ve yayıldığı mekândır. Köyün kadınları burada toplanır, sohbet eder ve duydukları haberleri komşularla paylaşırlar.

“Bütün haberler köyün çeşmesinden etrafa yayılır. Şafağın aydınlığıyla beraber çeşmeye gelen kadınlar, testilerinde su; kulaklarında yeni havadis ve haberlerle evlerine dönerler.”⁴⁵⁷

“Halîme, buna benzer haberleri annesinden duyuyordu. Hatta her çeşme dönüşü Halîme’de yeni haberleri almak için annesine karşı bir beklenti oluşuyordu.”⁴⁵⁸

“Acaba bu çeşme olmasaydı köyde vaziyet ne olurdu? Köyde elektrik yok. Radyo da bulunmuyor...”⁴⁵⁹

⁴⁵⁶ el-Matvî, *Halîme*, 16.

⁴⁵⁷ el-Matvî, *Halîme*, 15.

⁴⁵⁸ el-Matvî, *Halîme*, 16.

⁴⁵⁹ el-Matvî, *Halîme*, 16.

Köyün içerisinde çeşme başında konuşulan haberler sadece dedikodu kabilinden haberler değildir. Sömürge yönetimine karşı direniş cephesinde yaşananlar da buradan yayılmaktadır.

Başkent Caddeleri

Halîme romanı, sömürge yönetimine karşı aktif direnişin yöntem olarak kabul edildiği bir dönem olduğu için, başkent sokakları en önemli gösterilere, protestolara ve direniş unsurlarının hareketlerine tanıklık etmiştir.

“Araba şehrin caddelerini yararak devam ediyordu. Önce Bâb el-Aluye⁴⁶⁰ kapısını sonrasında sırasıyla Sîdî el-Beşîr caddesini, Bâb el-Cezîre kapısını ve Maltayîn caddesini geçti. Araba Bâb el-Hadra caddesine varmadan polisler tarafından durduruldu.”

“Halkın sömürgeci güçler üzerindeki baskısı arttı ve gösteriler ülke geneline yayıldı. Protestolar, sabotajlar ve direniş eylemleri... Sömürgeci güçler adeta çıldırdı. Sert tepki ve baskı ile direniş hareketini durdurabileceklerini sandılar. Özellikle el-Vatan el-Kibeli'deki⁴⁶¹ acımasızca işledikleri suçlar... Tazerka'da, Ma'mura'da, Sum'a'da, Benu Hıyar'da, Hammam el-Ağzaz'da ve Vadi'l-Hatef'te... Halk ülkenin en güney yakasından en kuzeyine koştu. Gösteriler ve başkaldırıları birbirini izledi. İçerde ve dışarıda protestolar çoğaldı.”⁴⁶²

Direnişçilerin bir diğer eylemi gerçekleştirmek için yapmış oldukları hazırlıklarda, yine mekân ismi olarak şehirlerin bilindik cadde isimlerinin geçtiğini gözlemlemekteyiz.

“Dükkân sahibi sana içinde dinamit ve patlayıcı maddelerin olduğu bir çanta verecek... Dikkatli bir şekilde onu al ve İspanya Caddesi'ndeki alışveriş merkezinin kapısına kadar git... O seni bekliyor olacak... Ona Gabes şehrine giden tren istasyonunu sor? Ona on beş dakika sonra istasyonda olacağını söyle. O senden önce gelip yolcuların giriş kapısının önünde seni bekleyecek.”⁴⁶³

Bütün bu pasajlarda geçen caddeler, birçok ulusal silahlı direniş hareketine sahne oldu. Bu mekânlar özellikle işgalci güçlerin idari ve askeri karargâhlarına yakın olan bölgelerdi.

Gabes Viyadüğü

⁴⁶⁰ Hafsî Devleti Sultanı Ebu İshak İbrahim el-Muntasır (1349-1369) tarafından şehrin doğu tarafına yapılan Antik Tunus'a ait semboller haline gelen eski kapılardan bir tanesi. Erişim: 31 Ağustos 2021, 20:10, https://ar.wikipedia.org/wiki/%D8%A8%D8%A7%D8%A8_%D8%B9%D9%84%D9%8A%D9%88%D8%A9.

⁴⁶¹ Tunus'un kuzeydoğusunda bir şehir ismi.

⁴⁶² el-Matvî, *Halîme*, 83.

⁴⁶³ el-Matvî, *Halîme*, 80.

Ulusal direniş hareketinin silahlı direniş anlamında gerçekleştirdiği ilk eylemin sembolüdür. Uzun hazırlıklar sonucunda, direniş hareketinin gerçekleştirdiği ve gazetelerde yayınlanarak sömürgeci güçlerde panik havası oluşturan patlama burada olmuştur.

“Olayın ancak dördüncü gününde gazeteler Vadi Gabes Viyadüğü’nde meydana gelen patlamayı haber yaptılar. Köprü yerle bir oldu ve trafik akışı durdu. Sömürge yönetimi yaşanan bu olay karşısında çok büyük bir şok yaşadı ve hâkimiyeti sarsıldı. Çünkü patlama güpegündüz herkesin gözü önünde vuku bulmuştu.”⁴⁶⁴

Halku’l-Vadi Limanı

Burası, başkent Tunus’un kuzey bölgesinde, karayolu ve demiryolu ağlarının buluşma noktasını temsil etmektedir. Kartaca’daki Bey sarayına yakınlığının yanı sıra “*Eski Şehir*” olarak da adlandırılan bölgeye de yakın bir konumdadır. Ayrıca Akdeniz’de birçok ticari geminin uğradığı bir deniz limanıdır.

Tunus halkı büyük önder olarak adlandırdıkları Habip Burgiba’yı, iki yıllık bir sürgünden sonra 1 Haziran 1955’te bu limanda karşılamıştır. Bu olay Tunus tarihi açısından bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Bu olay sonrasında Tunus bağımsızlığını ilan etmiştir.

“1 Haziran 1955’te Halîme güneş doğarken uyandı. Yüz binlerce kişiyle birlikte büyük mücahit Habip Burgiba’nın anavatana dönüşünü bekleyen “Halku’l-Vadi” limanına doğru yola çıktı. Habib Burgiba’nın Kartaca banliyösüne kadar ki yolculuğuna eşlik etti. Zafer çiğlikleri atarak ülkesinin elde ettiği özgürlük ve bağımsızlığa sevindi.”⁴⁶⁵

Halîme romanının, birtakım simgesel özelliklere sahip Halku’l-Vadi Limanı’yla son bulmasını tesadüfle açıklamak kanaatimizce çok doğru olmaz. Çünkü liman kavramı güven ve istikrar anlamına gelmektedir. Bundan dolayı bu liman, Tunus devleti ve halkı için bundan sonra güven, istikrar, bağımsızlık ve özgürlüğün sembolü olmuştur.

3.2.2.5. Kişiler

3.2.2.5.1. Ana Karakterler

Halîme

⁴⁶⁴ el-Matvî, *Halîme*, 80.

⁴⁶⁵ el-Matvî, *Halîme*, 109.

Halîme şahsiyeti, bütün olayların etrafında döndüğü kişilik olarak dikkat çekmektedir. Romanın olay örgüsü dikkate alındığında hem birinci bölüm olarak ele aldığımız ve Halîme'nin babasının vefatı ve bunun üzerine gelişen olaylarda, hem de Abdülhamit ile evlendikten sonra evlilik sonrası ulusal mücadeleye verdiği desteğin konu edildiği bölümde bu şekildedir.

Halîme, önceleri okuluna devam etmekte olan çalışkan bir öğrencidir. Hem derslerinde hem de girdiği sınavlarda başarılar elde etmektedir.

“Halîme, zihnini tamamen ilköğretim sertifika sınavına aday gösterilecekleri seçmek için okul tarafından yapılan uygulama sınavına vermişti. Arkadaşı Suad ile aralarındaki en büyük rekabet bu alanda yaşanıyordu. Şöyle ki hiç dinlenmeden günün tamamını sınava hazırlık ve ders tekrarları ile geçiriyordu.”

“Halîme, uygulama sınavında başarılı oldu. Bu başarı onu derslerini tekrar ve çalışmalarına devam hususunda daha da hırslandırdı. Mayıs ayı sonunda yapılacak olan ilköğretim diploma sınavını mutlaka kazanmalıydı.

Fakat yaptığı bütün çalışmaya rağmen bu sınavı geçemedi. Bütün çaba ve gayretini bu uğurda sarf ettiği için gücü tükendi ve yarım aya yakın bir süre onu yatağa mahkûm eden sinirsel bir hastalığa yakalandı.”⁴⁶⁶

Bu yaşadıklarından dolayı Halîme'nin okula karşı olan ilgi ve sevgisi, umutsuzluğa ve nefrete dönüştü. Öyle ki artık bulunduğu ortamlarda okul ve okul ile alakalı konuşmaların geçmesine dahi tahammül edemez hale gelir. Günler geçtikçe rengi sararıp solar ve daha çok ilgiye muhtaç hale gelir.

Halîme için bundan sonra bir dönüm noktası olacak olan olay, tarım ürünlerinin hasat mevsiminde Abdülhamit ile tanışması ve bu vesileyle ülkesinin Fransız sömürge yönetimine karşı verdiği ulusal mücadelede yer almasıdır. Halîme kocası Abdülhamit ile ulusal direniş hareketine katıldı, çünkü onda vatansever bir duruş sezinlemişti. Ayrıca ondaki cesaret, siyasi olgunluk ve ulusal farkındalık onu fazlasıyla etkilemişti.

Halîme, Abdülhamit'in ulusal mücadele noktasında yaptığı çalışmaları öğrendiği günden itibaren bu mücadeleye omuz vermek istemiş ve bu konuda ısrarcı olmuştur.

“Bundan böyle beni direniş saflarına dâhil etmenizi istiyorum. Size çokça yardımım dokunur. Hatta bu bedenimi kaplayan Sıfşari/elbise, bazı önemli işlerde kullanılabilir. Abdülhamit ne olur! Ben hazırım.”⁴⁶⁷

⁴⁶⁶ el-Matvî, *Halîme*, 28.

⁴⁶⁷ el-Matvî, *Halîme*, 73.

Böylece Halîme, direniş saflarına katılarak kendisine verilen görevleri yerine getirmeye başlar. Bir taraftan da gösterilerin yoğunlaştığı bölgelere gizliden silah taşımaya başlar.

“Halîme’nin zalim ve baskıcı işgal güçlerine karşı başlatılan direniş faaliyetlerine olan ilgisi gün geçtikçe daha da artar. Kadın direnişçilerin şehrin çeşitli bölgelerinde gerçekleştirilen gösterilere katılmasının yanı sıra kocasına bir an önce özel bir görev vermesi hususunda ısrarcı olur.”⁴⁶⁸

Nitekim katıldığı bir gösteri sırasında sömürge askerleri tarafından darp edilmiş ve hastanelik olmuştur:

“Halîme, Bab el-Hadra mahallesinde gerçekleştirilen büyük bir gösterinin ön saflarında yer aldı. Bu gösteride Halîme, işgal askerlerinden birinin tüfeğinin arkasıyla omuzuna vurması sonucu yaralandı. Bunun üzerine yere yığıldı. İşgal askerlerinden birinin tekmelemesi sonucu bayıldı.”⁴⁶⁹

Halîme’nin Annesi

Halîme romanında başkahramanlar Halîme ve Abdülhamit’ten sonra en çok olayların etrafında cereyan ettiği kişiliktir. Halîme’nin annesi, yetiştiği ortam ve terbiye gereğince kızını yetiştirmeye çalışan mücadele ruhlu bir kadındır. Geleceğini garanti altına alabilecek türden bir diploma elde edene kadar kızının okuması için her türlü fedakârlıktan kaçınmamış ve çalışmıştır. Özellikle babasının sömürgeci bir toprak ağası tarafından öldürülmesinden sonra annenin yükü daha da artmıştır. Çünkü Halîme’nin annesi yaşadıkları maddi sıkıntıların yanında maruz kaldığı bir diğer sorun, Halîme’nin babasının ölümü ile ilgili sorularıdır. Halîme’nin babasının vefatı ile ilgili soruları annenin adeta uykularını kaçırmaktadır.

“Halîme’m! Zavallı kızım... Babası nasıl ölmüştü?

Kafası karışık bir halde bana soruyor... Babam neden öldürüldü anne? Neden gitti ve dönmedi?.. Suad ve Hatice’nin babaları gibi neden dönmedi? ...Kendi soyundan geldiğim bu babayı ben neden tanımıyorum?.. Onun resmi bile sende yok anne... Suad bana babasının resmini gösterdi ve ondan bahsetti.

Sorular... Sorular...”⁴⁷⁰

Halîme’nin annesi, kızının babası ile ilgili sorularının önüne geçmek için köyde muskacılık ile uğraşan Şeyh Ömer adlı bir kişiden muska bile yaptırmıştır. Esasında

⁴⁶⁸ el-Matvî, *Halîme*, 73-74.

⁴⁶⁹ el-Matvî, *Halîme*, 84.

⁴⁷⁰ el-Matvî, *Halîme*, 9.

Halîme'nin annesi bu türden hurafelere pek inanmasa da kızının bu konuda sessizliğini umarak böyle bir işe girişmiştir. İlgili pasaj şu şekildedir:

“Tesadüf de olsa muska karışıklı sütten içtikten sonra Halîme'nin susmasını ve herhangi bir soru sormamasını istiyordu. Karışımın hazırlandığı tabağın içindeki sütü içtikten sonra herhangi bir şey sormaması az da olsa Halîme'nin annesinde muskayı yapan Şeyh Ömer'e ve buna vesile olan Hatice Teyze'ye karşı bir saygı ve hürmetin oluşmasına neden oldu.”⁴⁷¹

Halîme'nin annesinin bütün bu çabalarına rağmen kızının bu alandaki arayışları son bulmadı. Bir süreliğine bu konuda oluşan sessizliğin nedeni muskalı süt değil, Halîme'nin geçmek zorunda olduğu sene sonu imtihanlarıydı. Bu netameli dönemde maalesef Halîme sınavlarını geçememiş ve okuma hakkından da yoksun kalmıştır.

“Halîme'nin annesi kızının okuma hakkından yoksun kaldığını henüz bilmiyordu. Bu durumu öğrenir öğrenmez adeta dünyası başına yıkıldı ve hayattan tat alamaz hale geldi.”⁴⁷²

Halîme'nin annesi okuma yazma bilmeyen biri olmasına rağmen yoksulluk ve fakirlikten tek kurtuluş yolunun okumaktan geçtiğini de biliyordu.

“Halîme'nin annesi bir taraftan derin düşüncelere dalarken bir taraftan da zihni birçok soru ile meşgul idi.

Halîme'nin geleceği ne olacak? Kaderi nasıl olacak? Okulu unuttur mu?”⁴⁷³

Halîme'nin annesine ait bir diğer fedakârlık örneği, kocasının vefatı sonrası kızını üvey bir babanın yanında büyütmek için evlenmemesidir. Ayrıca evlendikten sonra kızını yalnız bırakmamak için başkente taşınması da bu fedakârlığın bir diğer parçasını teşkil etmektedir. Nitekim kızının yanında iki yıl daha yaşadktan sonra vefat edecektir.

“Düğün günü sona erdikten sonra Halîme'nin annesi, bir annenin çocuğunun evliliği dolısıyla yaşayabileceği mutluluğu fazlasıyla yaşadı. Ancak kader ona iki yıldan fazla yaşama şansı vermedi. Bir akşam vakti namazını eda ettikten sonra kalp krizi sonucu hayatını kaybetti.”⁴⁷⁴

Okuma yazması olmamasına rağmen kızının sağlam ilkelerle yetiştirilmesinde Halîme'nin annesinin büyük rolü olmuştur. Ayrıca kızını vatan sevgisiyle büyütmeye çalışmış, kocasının ona terk ettiği yoksulluk ve mahrumiyete rağmen ona iyi bir yaşam sağlamak amacıyla dokuma tezgâhında yıllarca çalışarak adeta kendini bu uğurda feda

⁴⁷¹ el-Matvî, *Halîme*, 28.

⁴⁷² el-Matvî, *Halîme*, 29.

⁴⁷³ el-Matvî, *Halîme*, 30.

⁴⁷⁴ el-Matvî, *Halîme*, 62.

etmiştir. Halîme'nin annesi bu meziyetleri ile fedakâr, sabırlı, çalışkan, direniş ruhuna sahip bir kadın, sadık bir eş ve sevgi dolu bir anne örneğini teşkil etmektedir.

Abdülhamit

Halîme romanının ikinci başkahramanı, Halîme'nin kendisiyle evlendiği ve birlikte sömürge yönetimine karşı mücadele saflarında yer aldığı Abdülhamit'tir. Abdülhamit aynı zamanda Halîme'nin komşu kızı ve en yakın arkadaşı Meryem'in abisidir. Komşularının kendisini hasat mevsiminde yardım için çağırımları üzerine Halîme ve Abdülhamit tanışma fırsatı bulmuştur. Abdülhamit'in büyük bir çiftçi olmaması ve tarım arazilerinin hasadının kısa sürmesi Halîme ile olan birbirini tanıma sürecini olumsuz etkilemiştir.

“Halîme'nin hasat günleri çok uzun sürmedi. Çünkü Abdülhamit büyük bir çiftçi değildi. Arazisinden çıkan toplam buğday ancak 1 Veybe⁴⁷⁵ kadardı. Bundan dolayı buğdayların harman ve hasadı on günde bitti. Köye dönecek olan annesi ve kız kardeşine yolculuk hazırlıkları için eşlik etmek zorunda kaldı.”⁴⁷⁶

Abdülhamit, hasat mevsimi sonrası Halîme ile evlenmek istemiş ancak yaşadığı köy ve toplumun örf ve adetleri buna engel olmuştur. Abdülhamit, ailesinin ve özellikle babasının bu konuda nasıl tepki vereceğini kestiremediği için bir müddet bu kararını açıklamayı ertelemiştir.

“Abdülhamit ve annesi Halîme'yi güzel ahlaklı, asaletli, şefkatli ve iyiliksever biri olarak buldular. Hatta Abdülhamit belki de ileride onunla evlenebileceğini düşündü ama köyün örf ve gelenekleri bu duruma engeldi. Çünkü bu konuyu annesine açması hiç de kolay olmayacaktı. Özellikle de dik kafalı ve inatçı babasına bu konuyu açmayı hiç düşünmemişti. Bundan dolayı bu düşüncesini bir sır olarak kendi yanında sakladı ve kaderin akışına bıraktı bu olayı. Belki de şartlar olgunlaşır ve sebepler dairesinde bu evlilik gerçekleşirdi. Ayrıca Halîme'nin hasat mevsiminde onlarla beraber olması, Abdülhamit'in yardım isteme konusundaki isteksizliğini artırdı. Belki de bu durum kendi etrafında şüphelerin daha da artmasına ve Halîme ile asla bir araya gelmeme nedeni olabilirdi.”⁴⁷⁷

Abdülhamit Halîme ile evlenip başkente taşındıktan sonra sömürge yönetimine karşı örgütlenen gizli bir teşkilata katılır. İlk zamanlar bu durumu Halîme'ye açmadı ancak bir gün örgüte ait gizli bir pusulayı montunun cebinde unutması olayların seyrini

⁴⁷⁵ Veybe: Tunus'ta bölgeden bölgeye değişiklik arz eden bir ölçü birimi. (el-Matvî, *Halîme*, 120.)

⁴⁷⁶ el-Matvî, *Halîme*, 39.

⁴⁷⁷ el-Matvî, *Halîme*, 40.

değiştirir. Katıldığı gizli teşkilatı ve faaliyetlerini Halîme'ye anlatan Abdülhamit, onun bu mücadelede yer alma isteğine de karşı koyamaz.

Abdülhamit ve bağlı bulunduğu gizli direniş örgütünün hedefi ülkeyi bağımsızlığına kavuşturmaktır. Bu yolda gerekirse silah kullanımına dahi gidilebilecektir. Bu amacı gerçekleştirmek için toplantılar, gösteriler ve mitingler düzenlemektedirler.

“Belirlenen yerde toplanmak üzere seçilen dört direnişçiydik biz... Toplantıdan sonra bir gösteri planlanmıştı. Öyle ki polisler gösteriye müdahale etseler bile bizler hazırlıklıydık ve karşılık verecektik. Fakat toplantı yerine ulaştığımızda polislerin salona girmek isteyen herkesi aradıklarını gördük. Dördümüzün üzerinde de silahlar vardı. Tabancalar... Patlayıcılar... Kendi aramızda silahların hepsini bir arkadaşımıza verip onu kontrol noktasına göndermeyi kararlaştırdık. Polis noktasında eğer sorunsuz bir şekilde geçerse hepimiz sorunsuz bir şekilde geçeriz. Eğer yakalanırsa o bütün sorumluluğu üstüne alacak ve diğerleri direniş hareketindeki görevlerine devam edeceklerdi. Çekilen kura sonucunda görev bana verildi.”⁴⁷⁸

Abdülhamit, Fransız sömürgeciliğine karşı direnişin önemli elemanların birisidir. Tunus ulusal direniş hareketinin önder isimlerinden biri olan Ferhat Haşşad'ın yanında her türlü toplantı, gösteri ve protesto faaliyetlerine destek vermiş ve bu uğurda canını feda etmekten asla geri durmamıştır.

“Ferhat Haşşad'ın dün cemiyet binasında düzenleyeceği toplantıyı haber aldım...

Ben, ateşlenmek üzere namluya sürülen mermiyi geri almak isteyince birden elimde patlayıverdi. Bir anda göstericiler ve polis cephesinde şüphe uyandıran bir durum ortaya çıktı. İşte tam o sırada büyük lider Ferhat Haşşad siyasi dehasını konuşturdu. Etrafındakilere sert ve kararlı bir ses tonu ile sömürgeciler tarafından yapılan tahriklere kapılmamaları yönünde uyarıda bulundu. Ferhat Haşşad, bu tahriklerin asla amacına ulaşmayacağını ifade ederek buraya geliş amaçlarının hak davası ve barışı tesis etmek olduğunu ifade etti. Bu sayede sömürgeci polis kuvvetlerinin kafasını karıştırarak herhangi bir olumsuz olay yaşanmadan herkesin evlerine dağılmalarını sağladı.”⁴⁷⁹

Abdülhamit, ulusal direniş hareketinde üstlendiği rol icabı sömürge güçlerinin takibine uğramış ve bir müddet kendini gizlemek için ortadan kaybolmuştur.

“Abdülhamit'e gelen talimat ona iki şeyi emrediyordu. Bunlardan birincisi, yanında bulunan patlayıcılardan bir kısmını güney bölgeye göndermesini; diğeri ise bir an önce

⁴⁷⁸ el-Matvî, *Halîme*, 72.

⁴⁷⁹ el-Matvî, *Halîme*, 71.

gizlenmesini istiyordu. Çünkü sömürge polisleri her tarafta onu sıkı bir şekilde arıyorlardı. Ayrıca bir sonraki hafta üstleneceği görevleri yerine getirmesi için mutlaka saklanması gerekiyordu.”⁴⁸⁰

Abdülhamit’in isminin arananlar listesinde olması onun direniş saflarındaki önemli kişilerden biri olduğunu göstermektedir. Ayrıca direniş cephesinde yapılacak olan silahlı faaliyetlerin merkezindeki isim olması, arkadaşları arasında ona ayrı bir değer atfedilmesine neden olmaktadır. Abdülhamit’in ulusal direniş hareketinde üstlendiği görev, polislerin onu gözaltına almasıyla son bulmuş ve bağımsızlık ilanına kadar sürmüştür.

“Abdülhamit’in tutuklandığı gün jandarma ve takviye polis ekipleri bütün evi aradılar. Silah ve belgelere ulaşmak için yatakların şiltelerini yırttılar ve tüm yününü çıkararak odaya saçtılar. Dolabın anahtarı bizde olmadığı için dolabı kırdılar ve içinde ne olduğunu dikkatlice incelediler.”⁴⁸¹

Halîme romanında Abdülhamit’in genel özelliklerine baktığımızda; ailesini, eşini ve çocuklarını seven bir adam ve vatanını savunmak için fedakârlık yapıp gizli direnişe destek veren bir vatansever görmektedir. Tunus’un bağımsızlığına giden yolda sömürge karşıtı gösterilere katılmış, tutuklanarak hapsedilmiştir. Tunus, canını ve malını kendi uğrunda hiç çekinmeden feda eden böyle savaşçıların gayretleriyle bağımsızlığını elde etti.

3.2.2.5.2. İkincil Karakterler

Halîme’nin Babası Ahmet

Hatırlatma tekniği ile romanın iki ana karakterleri olan Halîme ve annesinin konuşmalarında ve hatıralarında canlandırılan bir karakterdir. Romanın daha ilk satırlarından başlayarak Halîme’nin babasının kim olduğu ve nasıl öldüğü ile ilgili soruları ve bu soruları cevaplandırmada çaresiz kalan annesinin durumu genel hatları ile ele alınır. Bu bölümde adeta meçhul olan bir karakterin gün yüzüne çıkarılma çabasına şahit olmaktayız.

“Halîme telaşlı bir şekilde eve döndü. Öfke ve sinir ile etrafına bağırıp çağırıyordu. Bir yanardağ gibiydi. Bir arkadaşı onu adeta bir cehennemin içine sürüklemişti. Ona sataşmış, onu aşağılamıştı. Ona: “Hırsızın kızı git buradan” demişti.

“Hırsız! Ben bir hırsızın kızı mıyım?”

⁴⁸⁰ el-Matvî, *Halîme*, 79.

⁴⁸¹ el-Matvî, *Halîme*, 105.

“Hırsızın kızı!.. Bu da ne?.. Meçhul olan bir babaya yazıklar olsun!.. Meçhul!.. Hayır, Hayır asla meçhul kalmayacak. O bilinen biri... Hırsız mı? Fakat kim hırsızlık yaptı? Annem sırrı biliyor... Nerede annem? Neden cevap vermiyor?”⁴⁸²

Halîme’nin daha romanın başlarında muhatap olduğu bu ithamlar ve kendi içinde yaşadıkları, ilk başlarda okuyucunun Halîme’nin babası ile ilgili olumsuz düşüncelere sahip olmasına neden olmuş olabilir. Ancak hem annesinin hem de babasının ağzından dökülen bazı cümleler bu şüpheli durumu bertaraf ederek olumlu yöne evrilmesini sağlamıştır.

Halîme’nin annesi:

“Ahmet’e gücünü aşan bir iş yükledim... Allah seni affetsin Ahmet! Sen özverili bir eştin... Hiçbir isteğimi geri çevirmedi, istediğim her şeyi bana aldın. Beklediğim bebeğim için bir şey mi isteyeyim? Ahmet durur mu hiç?”⁴⁸³

Halîme’nin babası:

“Aşağılık herifler! Hırsızlar! Buralar bizim atalarımızın ve ecdadımızın sahip olduğu topraklar... Bu toprakları adice ve aşağılık bir şekilde gasp ettiniz.

Ah! Ah! Keşke kader bana intikam şansı verse!...”⁴⁸⁴

Halîme’nin bir taraftan babasının kimliğini ortaya çıkarma gayreti bir taraftan da annesine sorduğu sorular romanın 44. sayfasında Halîme’nin annesinin ağzından cevap bulacaktır. Bu satırlar aynı zamanda Halîme’nin babası ile ilgili en fazla detaya ulaşabildiğimiz satırlardır.

“Sana olan hamileliğimin sekizinci ayındaydım. Ben ve baban teyzemin kızını çiftlikte ziyaret için çıkmıştık. Muammir’in tarlasının önünden geçtiğimiz sırada, canım çiçek ve güllerle dolu bahçesinden bir gül çekti. Bekçi bize bir gül vermeyi reddetti. Baban bunun üzerine çok sinirlendi ve bana aynı bahçeden bir gül getirmek için ısrarcı oldu. Baban bu isteğimin gerçekleşmemesi durumunda doğumumun zor olacağı hissine kapıldı. Bir gün sonra isteğimi gerçekleştirmek için sabahın erken saatlerinde Muammir’in bahçesine gitti. Amacı bahçe sahibinden izin alarak birkaç gül koparmaktı. Talihsiz ve uğursuz bir saatti. Baban merhum tam kafasını bahçe çitinden içeri doğru uzatıp izin isteyeceği esnada bahçe sahibi onun hırsız olduğunu zannederek bir el ateş etti ve baban başından yaralandı.”⁴⁸⁵

⁴⁸² el-Matvî, *Halîme*, 15.

⁴⁸³ el-Matvî, *Halîme*, 19.

⁴⁸⁴ el-Matvî, *Halîme*, 21.

⁴⁸⁵ el-Matvî, *Halîme*, 44.

Halîme'nin annesi meseleyi bütün detayları ile bu şekilde anlatmış ancak bu olay sonrasında insanlar tarafından babasının boynuna hırsızlık yaftasının asıldığını ifade etmiştir.

“Baban hastaneden bir hafta sonra sağlıklı bir şekilde döndü ve yapılan suçlamalardan beraat etti ancak hırsızlık yaftası boynunda asılı kaldı.”⁴⁸⁶

Bu haksız suçlama, Halîme'nin babasını töhmet altında bırakmış ve bir müddet sonra ölümüne neden olmuştur.

“Baban başına gelenlere dayanamadı. Zorunlu durumlar haricinde evden çıkmadı. Bir süre sonra yakalandığı şiddetli sıtma hastalığından dolayı fazla dayanamayarak vefat etti.”⁴⁸⁷

Halîme'nin babasının ölüm hikâyesinde, sömürgecilerin savunmasız vatandaşlar için bile baskı ve gaddarlıkta herhangi bir sınır tanımadığı görülmektedir. Her fırsatta güç ve silah kullanarak, suçlamalar ve yalanlar üreterek kendi hâkimiyetlerini tahkim yoluna gittikleri net bir şekilde görülmektedir.

Meryem

Halîme'nin komşusu, kocası Abdülhamit'in kız kardeşi, sırlarını paylaştığı en yakın arkadaşıdır. Halîme ile özellikle hasat mevsiminde yaşadığı güzel günler romanın ilk başlarında dikkat çeken satırlardır. Hasat edecek ürünleri olmayan Halîme, zaten babasının yokluğundan dolayı üzüntü ve kederli günler geçirmektedir. Bu birliktelik az da olsa üzüntüsünü hafifletmeye yardımcı olmuştur.

“Halîme hasat günleri ve orada yaşananlar hakkında çok şey duyuyordu. Ama o kadar güzel olabileceğini tasavvur edemiyordu. Halîme bütün gününü arkadaşı Meryem'le geçiriyor, birlikte buğday ve arpa tarlaları arasında dolaşıyorlardı. Bazen de hasat işçileri ile vakit geçiriyordu.”⁴⁸⁸

Romanda Meryem'in Halîme'yle olan bir diğer buluşma noktası, evliliği esnasında Halîme'nin aileye kabulü ve adaptasyonuna olan katkısıdır. Meryem, Halîme'yi yeni geleceği aile noktasında cesaretlendirmiş ve daima onun yanında olacağına dair güven vermiştir.

“Taksi şoförü arabadan inerek iki kanatlı, büyük ve geniş bir kapıya yöneldi. Kapının halkasından tutarak durmadan çalmaya başladı. Meryem kapıdan göründü... Meryem

⁴⁸⁶ el-Matvî, *Halîme*, 45.

⁴⁸⁷ el-Matvî, *Halîme*, 45.

⁴⁸⁸ el-Matvî, *Halîme*, 36.

arabayı ve içindekileri görür görmez yüksek sesle zılgıt çalmaya başladı. Arabaya doğru yürüdü, kapıları açarak Halîme'yle, annesiyle ve teyzesi ile kucaklaştı.”⁴⁸⁹

Aile ile ilk temas ve buluşma sıcak bir şekilde olsa da Halîme, babası olmadan geldiği bu diyarda içinde bazı tereddütler yaşamaktadır. Bu tereddüt ve kaygıları giderecek olan yine en yakın arkadaşı Meryem olmuştur.

“Ve bir üzüntü hali kapladı duygularını... Bu yüzden derin bir iç çekerek sesli bir şekilde istiğfarda bulundu. Meryem bunu duydu, yorganın altından Halîme'ye seslendi:

-Daha sen uyumadın mı Halîme? Neden istiğfar çekiyorsun?

Yüzüne dokunmak düşüncesiyle yanaştı ve şöyle dedi:

-Kendini kötü mü hissediyorsun kardeşim?

-Hayır! Her halde hava değişikliği bana yaramadı.

-Hayır, Hayır Halîme! Senin kafan karışık... Hadi bana söyle! Neyi düşünüyorsun?

Meryem Halîme'nin yanına yaklaşarak alnına bir öpücük kondurdu ve onu samimi bir şekilde kucakladı.”⁴⁹⁰

Çocukluk ve gençlik yaşlarında Halîme'nin en yakın arkadaşı olan Meryem'le aralarındaki sevgi bağı, evlendikten sonra da zayıflamamış bilakis artmıştır. Bu da her daim Halîme için güven kaynağı olmuştur.

Abdülhamit'in Annesi

Komşularına iyilik etmekten geri durmayan ve zorluk zamanında sabır tavsiye ederek her daim teselli kaynağı olabilmiş iyi bir komşu örneğini temsil etmektedir.

“Abdülhamit'in annesi komşularının yanına gelerek sabır tavsiye etmeye ve onları teselli etmeye çalıştı. Halîme'nin özellikle hastalığına denk gelen bu zaman diliminde komşusu sabır ve teselli etme konusunda daha ısrarcı davranıyordu.”⁴⁹¹

Belki iyi niyetinden belki de bu konuda toplumun geleneksel düşünce tarzından hareketle okumayı bir zaman kaybı olarak görmüş ve bu yönde Halîme'nin annesine tavsiyelerde bulunmuştur. Halîme ve annesinin maddi durumlarının iyi olmayışı iyi niyetini; okuduktan sonra hak ettiği iyi yerlere gelemeyen köydeki gençleri örnek olarak vermesi de okumanın bir zaman kaybı olduğuna dair düşüncesini ispatlar niteliktedir.

“Kardeşim siz bu durumda iken daha ne kadar böyle süreceksiniz? Senin kızın günden güne daha da kötüleşiyor. Peki, Halîme ilkokul diplomasını almaya hak kazanamasa durum ne

⁴⁸⁹ el-Matvî, *Halîme*, 54.

⁴⁹⁰ el-Matvî, *Halîme*, 60-61.

⁴⁹¹ el-Matvî, *Halîme*, 29.

olacak? Allah’a şükürler olsun askerlik gibi bir durumu yok. Herhangi bir resmi görev beklentisi de yok. Senin onun lise veya yüksekokul masraflarını karşılayacak gücün de yok.

Ne olur kardeşim bırak bu boş düşünceleri! Boş hayallere kapılma!

Kızının haysiyetini ve onurunu koru! Köydeki filan gençler ilkokul diploması aldılar da ne oldu? Hiçbir şey! En şanslılarından biri postacı, bir diğeri denetmen, diğeri birisi ise limanda işçi olarak çalışıyor.”⁴⁹²

Abdülhamit’in annesinin dikkat çeken bir diğeri yönü, kaynanası olduğu Halîme’yi gelin olarak aileye kabul ederken ona gösterdiği ilgi ve alakadır. Nitekim başkente ilk gelişinde onu samimi bir şekilde karşılamış zılgıtlar eşliğinde evine kabul etmiştir.

“Çarşafli kadınlar daha arabayı terk etmemişti ki, Abdülhamit’in annesi zılgıtlar eşliğinde gelerek onlara sarıldı. Çevrede bulunan diğeri komşu evlerden de aynı şekilde zılgıt sesleri duyuluyordu. Komşular kapılardan ve pencerelerden kafalarını uzatarak bu anı kaçırmamaya çalışıyorlardı. Bu manzara yaklaşmakta olan düğünün habercisiydi.”⁴⁹³

Halîme’nin evliliği ile beraber iki komşu arasındaki ilişkiler daha da güçlendi. Çünkü Halîme’nin Abdülhamit ile olan evliliği eski iki komşuyu tekrar bir araya getirmişti.

Abdülhamit’in Babası

Romanın başkahramanlarından Abdülhamit’in babası ve aynı zamanda Halîme’nin kayınbabasıdır. Asıl adı Salih Amca olan karakter, ailesinin geçimini sağlamak maksadıyla Tunus’a göç etmiş bir gurbetçidir.

“Abdülhamit’in annesi gelen mektuptan aldığı haberle sevince boğuldu. Çünkü eşinin yanına yani Tunus’a taşınacaktı. Artık bir orada bir burada olmayacaktı. Dokuz ay Tunus’ta çalışıyor, üç ay memlekette kalıyordu. Ta ki parası tükenene kadar veya bitmeye yakın memlekette kalır, bazen geride borç bırakıp gittiği de olurdu. Bir müddet başkentte çalıştıktan sonra ancak bunları ödeyebilirdi.”⁴⁹⁴

Salih Amca gelini Halîme’ye karşı da babalık görevini ifa etmede gevşeklik göstermemiş, hastaneye düştüğü zaman sıklıkla onu ziyaret ederek onu yalnız bırakmamıştır.

⁴⁹² el-Matvî, *Halîme*, 29-30.

⁴⁹³ el-Matvî, *Halîme*, 54-56.

⁴⁹⁴ el-Matvî, *Halîme*, 33-34.

“Salih Amca, hastanede haftanın ziyarete izin verilen günlerin neredeyse tamamında Halîme’yi ziyaret etti. Özellikle Abdülhamit gözüaltına alındıktan sonra bu ziyaretlerini daha da sıklaştırdı. Halîme, Abdülhamit ile ilgili haberleri ondan alıyordu.”⁴⁹⁵

Bu özellikleri göz önünde tutulduğunda Abdülhamit’in babasının, ailesinin geçimini sağlamaya çalışan mücadeleci ve çalışkan bir baba profili çizdiği görülmektedir.

Suad Hemşire

Azize Usmane Hastanesinde çalışmakta olan ve ulusal direniş hareketinin bu hastanede misyonunu üstlenen karakterdir. Görevi, herhangi bir eylem, gösteri veya miting sonrasında yaralanıp hastaneye düşen direniş hareketine mensup üyelerin gerçek yaşamlarındaki isimlerini gizleyerek onların deşifre olmalarına engel olmak ve hastanede iken onları kollayıp gözetmektir.

Halîme’nin hemşire Suad ile ilk tanışması bir gösteri sırasında yaralanarak hastaneye kaldırılması esnasında olur. Ancak ilk zamanlar Halîme biraz şüpheli biraz da temkinli davranarak Suad hemşireye karşı mesafeli durur. Her ne kadar Halîme’nin hastaneye yatış sebebi olarak merdivenden düşmesi gösterilmiş ise de her tarafta sömürge ajanları kol gezmekteydi. Hemşire Suad da onlardan biri olabilirdi. Halîme’nin bu temkinli duruşu bir müddet sürdü. Ta ki bir gün Suad hemşire onun eline gizliden bir kâğıt tutuşturana kadar:

“Ben senin kim olduğunu biliyorum Halîme!.. Niçin hastaneye düştüğünü de biliyorum... Dün söylediklerinin bir anlamı yok... Senin yanında duran kadına dikkat et! O kadın sömürge subaylarının aramıza yerleştirdiği ajanlardan biridir. Fransa’nın uşakları... Sömürge köpekleri... Dilini tut ve dikkatli ol! Sen beni tanımazsın ama ben seni direniş saflarına katıldığın ilk günden beri tanıyorum.”⁴⁹⁶

Halîme, Suad hemşirenin eline tutuşturduğu kâğıttan okuduklarından sonra kalbi biraz daha yatıştı ve onunla olan iletişimi daha da güçlendi. Öyle ki ulusal direniş hareketine ait eylem ve haberleri ondan alıyordu.

“Halîme artık Suad hemşireye güveniyor ve onun tavsiye ve yönlendirmelerine göre hareket ediyordu. Ayrıca her gün ondan önemli gelişmeleri ve ulusal direniş hareketine ait haberleri de devamlı bir şekilde alıyordu.”⁴⁹⁷

Hemşire Suad’ın ulusal direniş hareketindeki görev alanı sadece hastaneyle sınırlı değildir. Suad hemşire direniş hareketinin organize ettiği gösteri ve eylemlerde de aktif

⁴⁹⁵ el-Matvî, *Halîme*, 99-100.

⁴⁹⁶ el-Matvî, *Halîme*, 89.

⁴⁹⁷ el-Matvî, *Halîme*, 91.

rol olarak lojistik anlamda desteğini esirgememiştir. Örneğin hastanede yatmakta olan ve sömürge subaylarının arama listesinde yer alan direniş hareketine mensup bir savaşçının hastaneden kaçışında etkin bir rol üstlenmiştir. Halîme'den bir kat elbise ve bir çift ayakkabı olarak bu direnişçiye vermiş ve gizliden hastaneden kaçmasına yardımcı olmuştur.

“Suad Hemşire odanın kapısını kapatarak Halîme'ye doğru yürüdü ve onu kucaklayarak öptü. Halîme dehşete kapılmış bir vaziyette bu olanlara bir anlam veremedi. Suad Hemşire onu iyice kucaklayıp öptükten sonra ona şöyle dedi:

-Elbise ve ayakkabılar için teşekkür ederim.

-Bir şey değil, teşekkürü gerek yok Suad! Ayakkabılar senin ayağına oldu mu bari?

-Evet oldu. Ama başkasının ayağına oldu. Dinle Halîme! Dün verdiğin elbise ve ayakkabıları direniş saflarında yaralanarak hastaneye düşen bir direnişçiye verdim. Bu sayede kendini gizleyerek kapıda nöbet tutan nöbetçileri atlatarak kaçabildi.”⁴⁹⁸

Bu bilgiler ışığında Suad Hemşire karakteri, ulusal direniş hareketinin sahip olduğu en önemli kadın savaşçılardan biri, direniş cephesinden hastaneye düşen yaralıların iyileştirilmesinde ve sömürge subaylarının elinden kurtulmasına yardımcı olan iyi bir destekleyici güç unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hatice Teyze

Köyde dünyaya gelen birçok çocuğun ebesidir. Geleneksel kafa yapısına sahip ve geleneklere sıkı sıkıya bağlı olan Hatice Teyze, köyde birçok kadının sıkıntı yaşadıkları konularda kendisine danıştıkları bilge bir kadındır.

Babasının vefatı dolayısıyla annesine sorular soran Halîme, cevap alamadığı için bir ara derslerine karşı ilgisiz kalarak başarısız olmuştur. Halîme'nin annesi, bu olumsuz durumu ortadan kaldırmak ve Halîme'yi bu düşüncesinden vazgeçirmek için Hatice Teyze'ye gider.

“Bundan dolayı Halîme'nin annesi bu ısrarlı soruların önüne geçmek ve Halîme'yi bu düşüncelerden uzaklaştırmak için bir arayış içerisine girdi. Şikâyetini anlatmak için Hatice Teyze'ye gitti. Hatice Teyze, köy ahalisi içerisinde nasihatleri ve bu konulardaki tecrübesi ile tanınan biriydi.”⁴⁹⁹

Hatice Teyze bir yandan da köy içerisinde yaptığı muskalarla tanınan Şeyh Ömer ile köy ahalisi arasında köprü görevi görmektedir. Hatice Teyze, kendisine getirilen

⁴⁹⁸ el-Matvî, *Halîme*, 97.

⁴⁹⁹ el-Matvî, *Halîme*, 24.

problemlerin bir kısmını Şeyh Ömer'e götürür yaptığı muska karşılığında ona belli bir ücret verirdi. Şeyh Ömer genelde yeşil renkli bir tabağın iç kısmına bir dua yazmak suretiyle bu işi icra ederdi.

“Hatice Teyze bir miktar frank yanına alıp çarşıya gitti. Yeşil bir tabak satın alıp onu Şeyh Ömer'e götürecekti. Şeyh Ömer kendisine yöneltilen talep doğrultusunda yeşil tabağın iç kısmına bir dua yazacaktı.”⁵⁰⁰

Köy ahalisinin yardımına koşan Hatice Teyze'nin bir diğer özelliği de köy içerisinde uğursuzluğa dair inançların kaynağı olmasıdır. Halîme'nin babasının ölümünü her seferinde bu nedene bağlaması bunu kanıtlar niteliktedir. Nitekim Halîme'nin annesi, kocasının ölümü ile ilgili her seferinde Hatice Teyze'nin bu konu ile alakalı uyarılarını hatırlayıp üzülecektir.

“Hatice Teyze beni uyarmıştı... Çarşamba günü yün eğirmenin uğursuzluk olduğunu defalarca söyledi bana...”⁵⁰¹

Hatice Teyze'nin toplum içerisinde edinmiş olduğu genel kabul görmüşlük ve takdir hali, insanların ona ailelerine verdikleri değer bir benzerini ona da göstermelerine neden olmuştur. Ailesinin geçimini sağlamak amacıyla Tunus'a giden Abdülhamit'in babası, gurbette iken arada sırada ailesine bazı eşyalar ve elbiseler göndermektedir. Bu hediyeleri gönderirken Hatice Teyze'yi de unutmayacaktır.

“İçinde bazı genel ihtiyaç malzemeleri ve elbiselerin olduğu bir sandık alacaksınız. Enfiye kutusu benden Abdülhamit'in ve Meryem'in ebeleri olan Hatice Teyze'ye hediyemdir. Ondan tek isteğim bize hayır duada bulunmasıdır.”⁵⁰²

Şeyh Ömer

Köy içerisinde insanlar arasında sevgi, saygı, hoşgörü ve yardımlaşmayı yaymaya çalışan, salih ve dindar bir adamdır. Ayrıca köy ahalisinden kendisine getirilen problemler dolayısıyla onların problemlerine çözüm olsun diye muska yazan biridir.

“Şeyh Ömer'e gidip isteklerinizi ona arz edeceğim. İnşallah bize yardımcı olmayı kabul eder. O, salih ve takva sahibi bir adamdır. Her daim Allah'ı zikrederek zamanını geçiriyor.”⁵⁰³

⁵⁰⁰ el-Matvî, *Halîme*, 25.

⁵⁰¹ el-Matvî, *Halîme*, 21.

⁵⁰² el-Matvî, *Halîme*, 32.

⁵⁰³ el-Matvî, *Halîme*, 24.

Ancak Şeyh Ömer'in halk nezdinde itibarını sarsan bir özelliği, onun yaptığıının karşılığında bir ücret talep etmesidir. Ayrıca Şeyh Ömer'in tatlıya karşı olan isteği bir diğer zaafıdır.

“Allah annen ve babandan razı olsun! Sakın bir koli yumurta ve bir kilo şekeri unutmayasın. Şeyh Ömer şekeri çok sever.”

“Of kızım! Şeyh Ömer'in istekleri çoktur. O, işlerinin kusursuz ve mükemmel olmasını ister. Onun istediği yeşil tepsiyi satın aldım. Ayna gibi.”⁵⁰⁴

Şeyh Ömer'in bu beklenti ve isteklerine rağmen köy ahalisi ona her daim saygı göstermiş ve manevi anlamda onun desteğine başvurmuşlardır.

“Abdest aldıktan sonra sarığının arasından dolmakalemini çıkararak kendisine getirilen kabın iç tarafına Hatice Teyze'nin anlamını bilmeyeceği türden birkaç satır yazıverdi. Yazma işi bittikten sonra tepsiyi Halime'nin annesine teslim ederek ona şöyle dedi:

-Kabı yıkamanız ve içindeki yazıyı suyla silmeniz gerekecek. Bu suyu üç gün boyunca her sabah aç karna içecek, ancak şifa sadece Allah'tandır.”⁵⁰⁵

3.2.2.6. Romandaki Ulusal Unsurlar

Muhammed el-‘Arûsî el-Matvî'ye ait olan Halime romanı, olay örgüsü bakımından değerlendirmeye tabi tutulduğunda iki bölümden meydana geldiği görülecektir. Bunlardan birincisinde, babasının vefatı dolayısıyla yetim kalan küçük bir kızın, babasının nasıl öldüğüne dair sorgulayıcı tavrı ve annesinin bu konuda nasıl cevap vereceğine dair yaşadığı kafa karışıklığına yer verilir.

İkinci bölümde ise olayın başkahramanları Halime ve Abdülhamit'in evlenip Tunus'a taşınmaları sonrasında, ülkelerini işgal eden Fransız sömürge yönetimine karşı verdikleri mücadele genel hatları ile anlatılmaktadır. Bu bölümde sömürge yönetimine karşı verilen mücadele, yapılan gösteriler, toplantılar ve mitinglere detaylı bir şekilde yer verilir. Tunus halkının sömürge yönetimini ortadan kaldırmak için silahlı direniş seçeneği de dâhil büyük bir mücadeleye giriştiği bu bölümde çok açık bir şekilde görülecektir.

el-Matvî, birinci bölümde sömürge yönetiminin halk üzerinde kurduğu baskı ve zulmü, kendi sömürge yönetiminin devamını sağlamak maksadıyla kurduğu düzeni başarılı bir şekilde anlatmış; ikinci bölümde ise bu dikta ve baskı rejimini ortadan

⁵⁰⁴ el-Matvî, *Halime*, 24-25.

⁵⁰⁵ el-Matvî, *Halime*, 26.

kaldırmak için halkın oluşturduğu direniş hareketini ve bu hareketin faaliyetlerini aktarmıştır. Bu anlamda ikinci bölüm bir önceki bölüme göre daha çok aksiyon içeren ve daha çok heyecanın olduğu bir bölümdür.

Şimdi, Halîme romanında yer alan ulusal unsurları romanın olay örgüsü ile senkronize bir şekilde başlıklar halinde vermeye çalışalım.

3.2.2.6.1. الاستعمار-Sömürgecilik

Halîme romanı, yukarıda da zikrettiğimiz gibi ulusal unsurlar içeren bir romandır. Yazar, romanın bu niteliğini daha ilk sayfalardan başlayarak işlemeye çalışmıştır. Çünkü romanın olay örgüsü, ülkeleri sömürgeci bir devlet tarafından işgal edilen bir halkın bu yönetime karşı verdiği mücadele üzerine kurulmuştur.

Yazar el-‘Arûsî el-Matvî, özellikle romanın ilk bölümünde halk üzerinde dikta ve baskı rejimi kuran bu sömürge yapısına dikkat çekmiştir.

“Köy muhtarı ikindi namazı sonrası kendisine gelen üç jandarmaya külfetli bir ziyafet hazırlamıştı. Bütün insanlar bu ziyaretten fazlasıyla ürkmüşlerdi. Jandarmanın hayırla geldiği görülmüş mü hiç? Onlar ancak köyden birinin başına gelen bir olay için gelirlerdi. Tutuklamalar... Cezalar... Askere alma veya bir askerin ölüm haberi... Gelişleri ancak birbirini takip eden musibetler için...”

“Şeyh Muhammed, gazeteden sömürge valisinin Suse bölgesi sakinleri için ciddi mali ceza ve yaptırımlar uygulayacağını okumuş. Çünkü onlardan bir grup, telefon kablolarını taşıyan on tane direği kesmiş... Cesarete bakar mısın? Fransızlar ellerindeki bunca imkân kaba kuvvete rağmen ulusal direnişi yok edemediler.”⁵⁰⁶

Köyün çeşmesi başında su almaya gelen kadınların kendi aralarında köy ile ilgili konuştukları haberlerden biriydi bu sadece. Sömürge yönetiminin köy içerisinde uyguladığı baskı, zulüm, ceza ve tutuklamalar o kadar çoğalmıştır ki, köy çeşmesinin başında bekleyen kadınlar arasında normal bir gündem haline gelmiştir.

Halîme romanının birinci bölümü olarak kabul edebileceğimiz ilk olay örgüsü, Halîme’nin babası ile ilgili sorular sorduğu ve annesinin bu sorulara nasıl cevap verebileceğine dair endişelerinin olduğu bir bölümdür. Bu bölümde Halîme’nin annesi bu olayın iç yüzünü her ne kadar bir müddet erteleyebilmişse de en son gerçekleri açıklamak zorunda kalmıştır. Buna göre; gerçekte hamile eşinin basit bir isteğini gerçekleştirmek isteyen baba, sömürge çiftçisi tarafından silahla vurulur ve hastaneye kaldırılır. Olayın iç

⁵⁰⁶ el-Matvî, *Halîme*, 16.

yüzünü ortaya çıkarmak isteyen sömürge subayları Halîme'nin evine gelerek her şeyi altüst ederler. Bir yandan da Halîme'nin babasını, iç huzuru bozmak ve eşkıyalıkla suçlarlar. Bütün bu olanları Halîme'nin annesi şu satırlarla kızına aktarır:

“Sana olan hamileliğimin sekizinci ayındaydım. Ben ve baban teyzemin kızını çiftlikte ziyaret için çıkmıştık. Sömürge Çiftçisinin tarlasının önünden geçtiğimiz sırada, canım çiçek ve güllerle dolu bahçesinden bir gül çekti. Bekçi bize bir gül vermeyi reddetti. Baban bunun üzerine çok sinirlendi ve bana aynı bahçeden bir gül getirmek için ısrarcı oldu. Baban bu isteğimin gerçekleşmemesi durumunda doğumumun zor olacağı hissine kapıldı. Bir gün sonra isteğimi gerçekleştirmek için sabahın erken saatlerinde sömürge çiftçisinin bahçesine gitti. Amacı bahçe sahibinden izin alarak birkaç gül koparmaktı. Talihsiz ve uğursuz bir saatti. Baban merhum tam kafasını bahçe çitinden içeri doğru uzatıp izin isteyeceği esnada bahçe sahibi onun hırsız olduğunu zannederek bir el ateş etti ve baban başından yaralandı.”⁵⁰⁷

“Jandarma Muhtarla birlikte yaralıyı teşhis etmek üzere geldi. Yaralının kim olduğunu tespit eder etmez ertesi sabah kuşluk vakti evime baskın verdiler. Evimi didik didik ettiler ama bir şey bulamadılar. Dehşete kapılmış hayretler içerisindeydim. Neredeyse korkudan bayılacaktım.

Muhtar bana babanı sordu: Nereye gitti O? diye. Ona bildiğim gerçekleri anlattım. Fakat muhtar yüzüme bağırarak şunları söyledi: Yalancı! Yalancı! Eşin bir eşkıya... O kan dökmek istiyor... Köyümüze utanç getirmek istiyor... Öyle veya böyle cezasını çekecek.”⁵⁰⁸

Muhtarın dediklerini duyduğumda ithamları kabul etmeyerek bağırdım. Ancak jandarmanın bir tanesi tüfeğini bana doğru çevirerek beni tehdit etti. Yutkunarak ağlamaya başladım.

Evden çıktıklarında komşular evimize gelerek susmamı rica ettiler. Sömürgecilerin merhametsiz olduğu hususunda beni uyardılar.

Komşuların konuşmaları birbirine karışmış bir vaziyette kulağıma geliyordu. Onlardan bir kısmı: “Ahmet öldürülmüş” dedi. Diğer bir grup: “O yaralanmış” dediler. Asılsız haberler ortalıkta dolanıyor, benim için işler daha da içinden çıkılmaz bir hal alıyordu. Babanın başına edilen ateş sonucunda yaralandığı haberi netlik kazanana kadar adeta ateşler içinde yandım. Baban hastaneye kaldırılmış, oradan da belki doğrudan hapishaneye nakledilmiş. Baban hastaneden bir hafta sonra sağlıklı bir şekilde döndü ve yapılan suçlamalardan beraat etti ancak hırsızlık yaftası boynunda asılı kaldı.”⁵⁰⁹

⁵⁰⁷ el-Matvî, *Halîme*, 44.

⁵⁰⁸ el-Matvî, *Halîme*, 44.

⁵⁰⁹ el-Matvî, *Halîme*, 45.

Halîme'nin annesinin ağzından dökülen bu cümleleri değerlendirmeye tabi tuttuğumuzda şu görülecektir; Sömürge yönetimi, en başta sömürdükleri devletin topraklarının bir kısmını kendi milletinden çiftçilere dağıtarak ülkenin toprakları ve tarım gelirleri üzerinde hâkimiyet kurmuşlardır. Öte yandan kurdukları yönetim erkinin güvenliğini sağlamak maksadıyla silahlı bir kolluk gücü kurmuş ve bu güç yardımıyla hâkimiyet alanını tahkim etmeye çalışmıştır. Bu kolluk gücü aynı zamanda silahtan aldığı güçle halk üzerinde baskı ve zulüm estirmiş adeta toplum üzerinde bir korku iklimi oluşturmuştur.

Halîme romanında, sömürge yönetiminin kendi düzenini tahkim etmek amacıyla oluşturduğu genel yönetim binasının yanı sıra birtakım yargı aygıtlarından da bahsedilmiştir. Böylelikle kurduğu düzeni sorgulayan ve ona karşı gelenleri kendi emellerine hizmet eden bir hukuk anlayışıyla yargılamak daha kolay olmuştur.

“22 Şubat 1955'te Genel İdare Binası'nın önünde yapılan gösteride yaralandığı esnada gözaltına alınmıştı. Gösteride en ön saflarda yer alıyordu. Direnişçilere ait olan sancağı elbisesinin altında gizliyordu. Göstericiler sömürge yönetimine ait Genel İdare Binası'na ulaşınca elbisesinin altına sakladığı sancağı çıkararak göstericilerin üstünde dalgalandırmaya çalıştı. Bunun üzerine Fransız polis ve askerler göstericilerin üzerine kurşun yağdırmaya başladı. Bunun sonucunda fedai direnişçi, biri kolundan diğeri omuzundan olmak üzere iki yerinden yaralandı. Her ne kadar kaçmaya çalıştıysa da polisin elinden kurtulamadı. Tedavi edilmek üzere hastaneye götürüldü. Sonra da Fransız askeri mahkemesinde yargılanmak üzere hapisaneye nakledildi.”⁵¹⁰

Öte yandan Halîme'nin okuduğu okulda sömürge yönetiminin emrinde olan okul müdürünün bir öğrenci ile ilgili acımasızca verdiği kararlar da bu başlık altında değerlendirilebilir.

“Okul müdürü, on bir yaşındaki bir çocuğu okuldan attı. Babası bir hafta hapis yattı. Neden? Sırf cebinde “9 Nisan şehitleri yaşıyor.” yazan bir kâğıt parçası çıktığı için. Halîme öfkesine hâkim olamayıp öğretmene, müdüre veya sömürge yönetimine patlasa sonu ne olur? İkinci daire mahkemesi babası suçsuz olduğu halde onu cinayete teşebbüs etmekle suçlayarak onu hırsız kabul etti.”⁵¹¹

Sömürge yönetiminin hâkimiyet kurduğu yerlerde bölge halkı üzerinde estirdiği zulme bir diğer örnek de kitabın sonlarına doğru yer almaktadır. Sömürge karşıtı olmaları hasebiyle evleri basılarak eşyaları darmadağın edilen bir diğer kişi de Halîme'nin

⁵¹⁰ el-Matvî, *Halîme*, 97.

⁵¹¹ el-Matvî, *Halîme*, 23.

hastanede tanıştığı yaşlı bir amcadır. Bu yaşlı amcanın evi jandarmalar tarafından yakılarak aile evsiz barksız bırakılmıştır. Olayı anlatan satırlar şu şekildedir:

“Kendimize ait kulübemizde eşimle birlikte güven ve huzur içinde bir yaşamımız vardı. Geçimliliğini karşılamak üzere aylardır bizden ayrılmak zorunda kalan biricik oğlumuzun bize gönderdikleri ile yetiniyorduk. Günün birinde jandarma tarafından köye baskın verildi. Jandarmanın asıl amacı, direniş saflarında olduğunu düşündükleri ve yanında silah ve patlayıcılar bulundurduğu iddiasıyla oğlumu arayıp bulmakmış. Doğrudan bizim evimize yöneldiler. Vallahi kızım, oğlumdan ve yaptıklarına dair hiçbir bilgimiz yoktu. Buna rağmen kulübenin altını üstüne getirerek arama yaptılar ancak bir şey bulamadılar. Bir şey bulamadıkları için öfkeleniler, sinirlendiler. Bunun üzerine kulübeyi ve içinde ne varsa ateşe verdiler. Şu fani dünyada varımız yoğumuz sadece bu kulübeydi. Eşim olanlara daha fazla dayanamayarak jandarmanın bir tanesini yakalayarak ona bağırmaya başladı. Jandarma da onu tekmeledi ve o yere düştü. Bu acı verici ve sinir bozucu manzara karşısında daha fazla kendimi tutamadım. Şu yaslandığım sopayı alarak o jandarmayı darp etmek için tam yöneldiğim esnada başka bir askerin ateşlediği silahın kurşunları bacağıma isabet etti. İsbet eden kurşunlardan dolayı bayılmışım. Eşimin korku ve endişe içerisinde, sıcak ateş üzerinde tuz ve kül ile pişirilmiş iç yağını, yaramın üzerine kompres uygulaması üzerine uyanıverdim. Ancak bu karışım bir fayda sağlamadı. Hatta acım daha da katlandı. Artık ölümü bekliyordum. Belki de hayatım boyunca sürececek bir acıdansa ölüm daha iyi olacak diye düşündüm. Üçüncü gün köy sakinleri beni en yakın sağlık ocağına götürmeye karar verdiler. Köyde araç olmadığından bir binek hazırlayıp beni dört genç eşliğinde sağlık ocağına götürdüler. Sağlık ocağında bir ilaçla ilk müdahale yapıldı ancak burada bulunan doktorlar hayati tehlike oluşturan bir durum söz konusu olduğunu ve bundan dolayı başkente götürülmem gerektiğini söylediler. Çünkü ayağımda oluşan kangren hayatıma mal olabilirdi. Hastaneye gider gitmez doktorlar hemen ayağımı kestiler. Sonrası işte gördüğün gibi...”⁵¹²

Bu satırlardan da anlaşılacağı üzere Tunus halkı, kendilerine musallat olan Fransız sömürge yönetiminin ve bu yönetimin kolluk görevlilerinin herhangi bir delile sahip olmadan üzerlerinde uyguladıkları zulümden dolayı yıllarca rahat yüzü görmemiş ve acı çekmişlerdir.

3.2.2.6.2. الوطن-Vatan

Halîme romanında vatan ve vatanseverlik temaları, romanın ikinci bölümünde yani Halîme’nin Abdülhamit ile evlenmek üzere başkent Tunus’a taşındıktan sonra sıklıkla

⁵¹² el-Matvî, *Halîme*, 92-93.

işlenmeye başlar. Romanın birinci yarısında ise Halîme'nin babasının sömürge yönetimine ve özellikle sömürge yönetimine ait toprakları işleyen çiftçilere karşı kullandığı ifadelerde rastlamaktayız. Bu ifadelerde Halîme'nin babası, toprakların gerçek sahiplerinin kendi ataları olduğunu belirtir, sömürgecileri ise hırsızlık yapmakla suçlar:

“Aşağılık herifler! Alçaklar! Hırsızlar! Bunlar bizim topraklarımız... Ecdadımızın ve atalarımızın toprakları... Zorla ve alçakça el koydular... Keşke intikamını alabilsem...”⁵¹³

Yazar bu temayı ikinci bölümün ilk sayfalarında, Halîme ile Abdülhamit arasında meydana gelen bir gerilim üzerinden başarılı bir tartışma ile verir. Halîme kendisinden gizli birtakım işler çevirdiğini düşündüğü eşi Abdülhamit'ten şüphelenir. Onun kendisini aldattığını düşünerek o evde yokken ona ait elbiselerin ceplerini karıştırarak şüphelerinin haklılık payını ölçmeye çalışır. Bir gün Abdülhamit'in cebinde bulduğu bir not kaygı ve şüphelerini daha da artırır.

“Fakat bu sefer kendini bu not ile ilgilenmek zorunda hissetti. Çekmecedan notu çıkararak bir daha baktı. Yazı Abdülhamit'e ait değildi ve kötü bir yazı ile yazılmıştı. İçinde Fransızca “Gece saat 07.00'de... Babu'l-Cezire Caddesinde 33 numaralı kapının önünde... Elektrik direğinin güneyinde... Parola karanfil...”⁵¹⁴

Halîme bu notu gördükten sonra Abdülhamit'in bir aşk macerasına kapıldığını zannederek konuyu kendi içinde tartışmaya başlar.

“Hayır, Hayır... Onun bir aşk macerası olamaz... Bu başka bir şeydir. Bu olsa olsa kendi aramızda konuştuğumuz ve tartıştığımız vatan sevgisidir. Aziz ve değerli vatanımız... Fakat Abdülhamit şu aralar bunların hiçbirinden bana bahsetmedi. Kendi aramızda toplantı ve gösteriler hakkında çok konuştuk... Halk gösterilerinden ve üniversite gösterilerinden... Sonuna kadar direnmekten ve zafer elde edilene kadar vazgeçmemekten...”⁵¹⁵

Bu satırlara baktığımızda Halîme ve kocası Abdülhamit'in evlendikten sonra kendi aralarında tesis ettikleri aşkları kadar büyük bir diğer sevdadan bahsedilmektedir ki o da vatan sevgisidir. Halîme ve Abdülhamit bu sevdayı aralarındaki aşk gibi canlı tutmak için her daim gündemlerinde tutmuşlardır.

Halîme romanında vatan teması ile birlikte işlenen benzer bir tema “*vataniyyun*” yani vatansever temasıdır. Vatanseverlerin en büyük hedefi, sömürge idaresi karşısında vatanını savunmak isteyenleri bir araya getirerek gösteriler ve eylemler aracılığıyla ülkeyi bağımsızlığına kavuşturmaktır. Romanda vatansever kelimesini genel olarak yapılan

⁵¹³ el-Matvî, *Halîme*, 21.

⁵¹⁴ el-Matvî, *Halîme*, 66.

⁵¹⁵ el-Matvî, *Halîme*, 67.

gösteri ve eylemlerde sömürge askerlerine karşı direniş cephesinde görmek mümkün olmaktadır. Örneğin Halîme'nin sömürge yönetimine karşı katıldığı ilk gösteride gözaltına alınan direnişçilerden beş tanesi bu isimle anılmaktadır.

“Beklenen saat geldiğinde Halîme kendisine teslim edilen çantayı Sidi Abdülkadir'in hamamına götürmek üzere sırtladı. Bab es-Suveyka Meydanı'nda silahlarını kuşanmış kalabalık bir polis grubuyla karşılaştı. Biraz önce polis direnişçilerin organize ettiği bir gösteriyi dağıtmış ve beş tane vatanseveri gözaltına almışlardı.”⁵¹⁶

Kanaatimizce vatan temasının “الشُّعُورُ الْوَطَنِيّ-ulusal bilinç” anlamında kullanıldığı bazı kullanımlar da bu başlık altında değerlendirilebilir. Örneğin Halîme'nin bir gösteri sırasında üzerinde bulunan silahlarla yakalanma riski yaşadığı bir sırada bir polisin bu duruma göz yumması yazar tarafından ulusal şuur olarak nitelenmiştir.

“Polis beni arama hususunda ısrarcı olursa ben de elimin altında patlamaya hazır tabancayı ateşleyecektim. Fakat birden ne olduysa oldu... Karşımda duran polisin zihni birden sanki karıştı ve benim içeri girmeme müsaade etti. Benim direnişçi olduğumu biliyor muydu acaba? Yoksa milli şuura sahip birisi miydi? Beni aramadan içeri aldı. Yoksa beni, gösteriyi teftiş etmeye gelen gizli bir polis mi zannetti.”⁵¹⁷

Halîme romanının başkahramanının kadın olması hasebiyle bu başlık altında dikkat çekmemiz gereken bir diğer husus, kadın direnişçilerin de ulusal/milli mücadeleye verdikleri destektir. Sömürge güçlerine karşı verdikleri mücadele ile vatansever kadınlar anlamına gelen “الوطنيات - el-vataniyyât” ifadesi de sıklıkla kullanılmaktadır.

“Halîme sömürge güçlerine karşı mücadele eden ulusal direniş hareketine ait haberleri daha da önemsemeye başladı. Günler geçtikçe kocası Abdülhamit'e kendisine bir görev vermesi için ısrarcı oluyordu. Başkentin çeşitli bölgelerinde vatansever kadınların iştirak ettiği gösteri ve mitinglerde o da bir an önce görev almak istiyordu.”⁵¹⁸

3.2.2.6.3. el-Hareketü'l-Mukavemetü'l-Vataniyye

Muhammed el-'Arûsî el-Matvî'ye ait olan Halîme romanı, uzun yıllar Fransız sömürüsü altında ezilen, türlü eziyet ve işkencelere ve zulümlere maruz kalan Tunus halkının, özgürlüğüne ve ülkesinin bağımsızlığına vurulan prangalardan kurtulmak için ortaya koyduğu milli mücadeleyi konu edinmektedir. 1881 yılında başlayan Fransız sömürge yönetimine karşı başkaldırıları ilk günden başlamış olsa da zalim himaye

⁵¹⁶ el-Matvî, *Halîme*, 75.

⁵¹⁷ el-Matvî, *Halîme*, 72.

⁵¹⁸ el-Matvî, *Halîme*, 77.

yönetimi baskı ve zulümle bu başkaldırıları bastırmış ve kendi sömürü düzeninin devamını sağlamıştır. İlk zamanlar bu sömürü düzeninin son bulması için kendi içinde bazı ıslahat çalışmalarına ağırlık veren ülkenin aydın, ulema ve yönetici takımı, bir müddet sonra siyasi anlamda çalışmalara ağırlık vermiş; bir yandan da halk, silahsız ve silahlı direniş cephelerini oluşturmuştur. Halîme romanı bu anlamda bir taraftan bir lider önderliğinde kurulan bir siyasi partinin çabalarını, bir taraftan da halkın kendi içinde örgütlenmesiyle başlattığı milli mücadeleyi konu edinmektedir. Bu mücadeleyi bu yönüyle Türkiye'nin ulusal kurtuluş mücadelesine benzetebiliriz. Çünkü ülkenin işgalci devletlerden kurtarılmasında Ankara hükümeti ve Kuvayı Milliye birlikleri birlikte hareket etmişlerdir.

Tunus'un bağımsızlığına kavuşmasında her ne kadar burada bahsettiğimiz iki yapı koordineli bir şekilde çalışmış ise de ana eksen, “*el-Hareketü'l-Mukavemetü'l-Vataniyye* -Ulusal Direniş Hareketi” olarak nam bulmuş halkın içinden çıkan birlikler olmuştur. Romanda da daha çok bu hareket ile ilgili pasajlar yoğunluk kazanmıştır.

Ulusal direniş hareketine dair ilk kullanım daha romanın ilk sayfalarında; köyün kadınlarının çeşme başında kendi aralarında yapmış oldukları konuşmalarda geçmiştir. Köyün bütün ahalisine ait haberlerin konuşulduğu yer olan çeşme başında, ülkenin geleceğine damgasını vuracak olan Ulusal Direniş Hareketi'nin haberlerinin gündem olması yadırganacak bir durum değildi.

“Şeyh Muhammed, gazeteden sömürge valisinin Suse bölgesi sakinleri için ciddi mali ceza ve yaptırımlar uygulayacağını okumuş. Çünkü onlardan bir grup, telefon kablolarını taşıyan on tane direği kesmiş... Cesarete bakar mısın? Fransızlar ellerindeki bunca imkân ve kaba kuvvete rağmen ulusal direnişi yok edemediler.”⁵¹⁹

Direniş sözcüğünün, ulusal direniş hareketinin ilk kıvılcımları anlamında ilk kullanıldığı yer, romanın başkahramanı Halîme'nin ülkesindeki sömürge yönetimine karşı mücadelede, mutlaka kendisinin de olması gereğine dair kendi içinde yaptığı tartışmadır. Halîme Abdülhamit'in bu konuda çekinceli durduğunun farkındadır ama o bu konuda kararlı duracaktır.

“Defalarca Abdülhamit'e ülkedeki sömürgecilere karşı en ön safta direnecek olan kişinin ben olmam gerektiğini açıkladım. Babam bunlar yüzünden ölmedi mi? Ona haksız suçlamalarda bulunmadılar mı? Bu köleleştirilmiş halk... Ben de onlardan biri değil miyim? Fakat garip olan şu ki, bana haber bile vermemiş. Bana acaba güvenmiyor mu? Bu

⁵¹⁹ el-Matvî, *Halîme*, 16.

imkânsız... Çok zaman oldu, direniş konusunda sözleştik... Peki, bugün ne oldu ki... Gerçeği öğrenmem lazım... Yoksa böyle olmayacak...”⁵²⁰

Halîme, kocası Abdülhamit’in kendisinden habersiz birtakım gizli işlere girdiğini fark etmiş, paltosunda bulduğu bir pusuladan hareketle kendisini aldattığını düşündüğü Abdülhamit’in kendisine olayın gerçek mahiyetini anlatana kadar vazgeçmemiştir. İçinde bir tarih ve buluşma yeri olan bu pusulanın neyi ifade ettiği Halîme ile Abdülhamit arasında geçen şu diyalog ile netleşir.

“-Dinle Halîme! Bu bir aşk hikâyesi değil... Randevu gerçek... Fakat direnişçilerden biriyle... Halkın yaşadığı sıkıntıları biliyorsun.

-Bir direnişçi ile buluşmak mı? O zaman fiili olarak mücadele başladı. Ve sen bizzat bu işin içindesin öyle mi?”⁵²¹

Ulusal Direniş Hareketi’nin önemli destekçilerinden bir kısmı da kadın direnişçilerdir. Halîme, direnişin sadece erkekler tarafından yapılabileceğine dair düşünceleri reddediyordu. Kadınların da mutlaka bu mücadelede yer almaları gerektiğine inanıyordu. Bu konuda Abdülhamit ile tartışmış ve sonunda onu ikna edebilmiştir.

“-Fakat sen unutmuşsun... Direniş zamanı geldiğinde ikimiz birlikte hareket edecektik...

-Bu olay sen ve senin gibi kadınların yapacağı bir iş değil.

-Bu işleri sadece erkeklerin yapabileceğini, kadınların yapamayacağını mı söylüyorsun?

-Gerçek bu.

-Hangi gerçekten bahsediyorsun Abdülhamit! Bahsettiğin işler neler? Silah taşımak... Sabotaj... Gösteriler... Ben ölüm dâhil hepsine hazırım.

-Fakat ikimiz birden tehlikeye kendimizi atamayız. İkimizden birinin bu iki çocuk için kalması gerekiyor.

-Sen kal o zaman. Ben görevleri yerine getiririm.”⁵²²

Abdülhamit, Halîme’nin bu kararlı duruşundan etkilenmiş ve ona uygun bir görev için biraz beklemesini istemiştir. Abdülhamit eşinin bu konudaki heyecanını görünce bir gün önce gerçekleştirdikleri eylemi anlatarak Halîme’nin bu konudaki isteğini daha da artırmıştır.

⁵²⁰ el-Matvî, *Halîme*, 67.

⁵²¹ el-Matvî, *Halîme*, 70.

⁵²² el-Matvî, *Halîme*, 71.

“Bu andan itibaren beni direniş saflarına katmanı bekliyorum. Size çokça yardımım dokunur. Hatta şu bedenimi örttüğüm elbise bile silah taşımada bana kolaylık sağlar. Lütfen Abdülhamit! Ben hazırım.”⁵²³

Abdülhamit, Halîme'nin bu teklifini değerlendirmiş ve onu bazı eylemlerde görevlendirerek ulusal direniş hareketinde kadınların da pay sahibi olmasını sağlamıştır.

Tunus ulusal direniş hareketinin bir parçası da 1934 yılında Habip Burgiba tarafından kurulan Yeni Düstur Partisi ve bu partiye yerelde destek veren Ferhat Haşâd gibi siyasi öncü isimlerdir. Romanda ismi doğrudan verilme de birkaç yerde parti sözcüğü ve partinin yapmış olduğu faaliyetlerden bahsedilmiştir. Parti sözcüğünün romanda ilk geçtiği yer aynı zamanda direniş ifadelerinin ilk geçtiği yerlerdir. Bu itibarla partinin ülkenin bağımsızlığına kavuşturulmasında üstlendiği rolün tesadüfî bir rol olmadığı anlaşılabilecektir. Ülkenin sömürge yönetiminden kurtarılmasında partinin siyaseten üstlendiği rol şu satırlarda ifade bulur:

“Evet! Partinin kusursuz bir şekilde hazırladığı plandan bahsediyorum... Büyük mücahit, etkin bir mücadele ve direniş ilan etti. Başka çare kalmadı çünkü... Halk amansız bir savaşa girmeye hazırlandı. Bu savaş, Fransa ile yürütülen siyasi görüşmeler sonuçsuz kalınca ve büyük lider 18 Ocak 1952 yılında tutuklanınca fiili olarak başladı.”⁵²⁴

Romanda ulusal kurtuluş cephesinde partinin kurumsal faaliyetlerinin yanında partide öncü isim konumunda olan şahsiyetlerin de etkin rolü anlatılmıştır. Bunlardan biri de Ferhat Haşâd'dır. Ferhat Haşâd, derin tecrübesi ve kararlı kişiliğiyle direniş hareketinde çok kritik görevler üstlenmiş, ayrıca direniş cephesinin aleyhine sonuçlanabilecek birçok durumu tersine çevirebilmiştir. Bunlardan bir tanesi şu şekilde cereyan etmiştir:

“Abdülhamit:

Ateşlenmek üzere hazırladığım mermiyi tam yerine geri iade ediyordum ki birden elimden kaçıp yere düştü. Göstericiler ve polis arasında bir arbede yaşandı. Tam bu sırada Ferhat Haşâd konuşmasını icra ediyordu. Karışıklığı fark edince birden sesli olarak şu cümleleri sarfetti:

-Sömürgecilerin oyunları işe yaramayacak... Onların kurdukları tuzakların hepsi başarısız olacak... Bu toplantı yerine hakikatin ve barışın savunucuları olarak geldik.

⁵²³ el-Matvî, *Halîme*, 73.

⁵²⁴ el-Matvî, *Halîme*, 67.

Bu başarılı manevra ile Ferhat Haşâd, polislerin akıllarını karıştırmayı başardı. Bundan sonra toplantı bitti ve herhangi bir çatışma olmadan herkes evine dağıldı.”⁵²⁵

3.2.2.6.3.1. Ulusal Direniş Hareketinin Faaliyetleri

Uzun yıllar sömürge yönetiminin baskıcı uygulamaları altında ezilen Tunus halkının, kendi bağımsızlığını elde etmek için giriştiği ulusal direniş mücadelesi, hedefe varmada birtakım zorluklar yaşamıştır. Öyle ki başlarda silahsız mücadele şeklinde başlayan direniş cephesi daha sonraları silahlı eylemleri de ihtimal dışı görmemiştir. Esasında Halîme romanı, tam da silahlı eylemler aşaması diyebileceğimiz miting, gösteri ve çarpışmaların olduğu bir zaman dilimini kurgulayarak ele almıştır.

Romanda geçen ilk gösteri, roman yazarı tarafından “*ulusal miting*” olarak adlandırılan ve Halîme’nin ilk defa görev aldığı bir mitingdir. Halîme bu gösteride içinde sadece hamam elbiseleri ve malzemeleri bulunan bir çantayı kontrol noktasından geçirmek üzere görevlendirilir. Burada Halîme, çantanın içindekilerden habersizdir ama onun için önemli olan şey, görevi başarılı bir şekilde yerine getirmek ve daha zor görevleri yapabileceğini ispatlamaktır.

“Bu çantayı kardeşlerimizden birine ulaştıracaksın... İçinde silah var... Onu Zanketü’l-Kebde’de bulunan Sidi Abdulkadir’in Hamamı’na götüreceksin. Yolu kısaltmak ve zamandan kazanmak için Bab es’Süveyka kapısından geçeceksin... Hamamın girişinde biraz bekle...Esmer bir genç sana gelecek...”⁵²⁶

“Beklenen saat geldiğinde Halîme kendisine teslim edilen çantayı Sidi Abdülkadir’in hamamına götürmek üzere sırtladı. Bab es-Suveyka Meydanı’nda silahlarını kuşanmış kalabalık bir polis grubuyla karşılaştı. Biraz önce polis direnişçilerin organize ettiği bir gösteriyi dağıtmış ve beş tane vatanseveri gözaltına almışlardı.

Halîme, meydanı soğukkanlılığından hiçbir şey kaybetmeden geçti ancak meydanı tam yarılacağı esnada silahlı bir polis onu durdurdu. Sinirli bir şekilde onu azarlayarak geri dönmesini istedi. Fakat Halîme sakin bir şekilde şöyle cevap verdi:

-Ben Zanketü’l-Kebde’de bulunan Sidi Abdulkadir’in Hamamı’na gideceğim. Oraya gidebileceğim başka bir yol da yok.

Polis homurdanarak geçmesine izin verdi. Böylelikle Abdülhamit’in verdiği görevi başarıyla yerine getirmiş oldu.”⁵²⁷

⁵²⁵ el-Matvî, *Halîme*, 73.

⁵²⁶ el-Matvî, *Halîme*, 75.

⁵²⁷ el-Matvî, *Halîme*, 75-77.

İlk eylemini başarıyla yerine getiren Halîme'nin asıl görevi, Abdülhamit'e gelen gizli bir bilgiden sonra başlar. Bu istihbarat bilgisine göre Abdülhamit'in bir an önce kendini gizlemesi ve güney bölgesine bazı patlayıcı maddeler ulaştırması isteniyordu. Sırada ulusal direniş hareketinin planladığı bir köprü uçurma eylemi vardı. Abdülhamit, sömürge subayları tarafından köşe bucak arandığı için bu işi Halîme yerine getirmekle görevlendirildi. Abdülhamit, Bab el-Hadra mahallesinde inşaat malzemeleri satan bir dükkânda bir miktar patlayıcı saklamıştı. Halîme'den bahsi geçen dükkâna gitmesini ve dükkân sahibinden Bab es-Süveyka belediye başkanlığının tavsiye ettiği bir torba çimentodan almasını isteyerek şöyle dedi:

“Abdülhamit:

-Dükkân sahibi sana içinde dinamit ve patlayıcı maddelerin olduğu bir çanta verecek... Dikkatli bir şekilde onu al ve İspanya Caddesi'ndeki alışveriş merkezinin kapısına kadar git... O seni orada bekliyor olacak... Ona Gabes şehrine giden tren istasyonunu sor? O, sana Sidi Abdülkadir'in sefere çıktığını söyleyecek... Parola bu... İşte o zaman ona, 15 dakika sonra tren istasyonunda olacağını söyle... O seni yolcuların giriş kapısında bekleyecek... Onunla konuşmadan önce onu iyice süz... Eğer koltuk altında birkaç tane katlanmış gazete olduğunu görürsen, ona çantayı teslim etme. Çünkü bu, polislerin onu takip ettiği anlamına gelmektedir. Yok, eğer bu gazeteler elinde ise çantayı ona teslim edebilirsin... Sonra geri dön...

Halîme:

- Ama bana şunu söylemedin: Gelen genç, gazeteleri koltuk altında taşıyorsa ne yapmam gerektiğini söylemedin? Çanta ile döneyim mi, yoksa bekleyeyim mi?

Abdülhamit:

-Zekana hayranım...! Teşekkür ederim, tam da bunu söyleyecektim. Çantayı teslim edemediğin zaman Bizerte trenini soruyormuş gibi yap... Tren, yarım saat önce kalkmış olacak... Treni kaçırdığına üzül... Şehir merkezine dönmek üzere istasyondan ayrıl... İstasyonun çıkış kapısında mavi renkli, küçük, yeni bir el arabası göreceksin... Eşyanı onunla taşıyacakmışsın gibi el arabasına doğru git... El arabasının sahibiyle meydanı bitirene kadar yürü! Burada senin görevin bitiyor. Bundan sonrasında araba sahibi sorumlu...⁵²⁸

Halîme, kendisine verilen bütün talimatları başarılı bir şekilde yerine getirdi. Sidi Abdülkadir'in hamamına taşıdığı çanta görevinde ortaya koyduğu cesaret örneği, bu eylemde de tekrar kendini gösterdi. Halîme eve döndükten sonra Abdülhamit ona

⁵²⁸ el-Matvî, *Halîme*, 79-81.

teşekkür etti ve neticeyi beklediklerini ifade etti. Sonra saklanması gerektiğini ama bu esnada şartların el verdiği kadar kendisini ziyaret edeceğini söyledi. Bu süre esnasında kendisini arayıp sormamasını, kendisiyle ilgili haberleri an be an kendisine ulaştıracağını ifade etti.

Abdülhamit üç gün boyunca eve uğramadı ve gizlendi. Dördüncü gün gazeteler, Gabes vadisinde bulunan viyadükte bir patlama meydana geldiğini ve bu patlama sonucunda köprünün hasar gördüğünü ve trafik akışının durduğunu yazdı. Sömürge yönetimi adeta şoke oldu. Çünkü bu eylem herkesin gözü önünde ve güpegündüz olmuştu.

Abdülhamit, beşinci gün eve dönerek bir iki saat dinlenmek ister. Evde Gabes vadisinde meydana gelen patlama ile ilgili söz açılınca; Abdülhamit o gün yaşananları bütün detayları ile Halîme'ye anlatır:

“Bilmem biliyor musun, köprüyü bizden kahramanlığı ve fedakârlığı ile tanınan bir arkadaşımız havaya uçurdu. Bu direnişçi arkadaşımız, dinamit düzeneğini köprünün altına yerleştirip fitili ateşledikten sonra, yakınlarda bulunan bir taksi durağına giderek kendisini bekleyen taksiye binmek ister. Amacı bir an önce Gabes şehrinden uzaklaşıp yakalanmamaktır. Çünkü patlamadan hemen sonra sömürge subayları olay yerine gelip soruşturuyorlardı. Fakat taksi şoförü elinde olmadan birkaç dakika gecikti. Taksi hareket ettikten sonra, sayılı dakikalar içinde patlayacak olan köprüye doğru yöneldi. Belki de araba tam köprünün üzerinde iken köprü patlayacaktı.

Acaba arabadan hemen inse miydi? Yoksa şoförden biraz oyalanmasını mı isteseydi? ... Ya da diğer yolcularla birlikte ölümü tercih etmeliydi?... Olsun... Ne olursa olsun eylemin tamamlanması ve başarılı olması gerekiyor... Vatan her şeyden daha önemli...

Araba köprünün üzerinden geçti. Kimse durumdan haberdar değildi... Bütün yolcular rahat bir şekilde koltuklarında oturuyor iken fedaimiz ecel terleri döküyor idi... Saniye saniye ölüme gidiyordu. Ve nihayet araba, sağ salim köprüden geçti. Arkadaşımız da derin bir nefes alabildi.

Araba henüz birkaç metre köprüden uzaklaşmıştı ki köprü şiddetli bir patlama ile yerle bir oldu. Allah'tan patlama esnasında köprünün üzerinde herhangi bir araba yoktu ve bu patlama herhangi bir can kaybına neden olmadı.”⁵²⁹

Bunları duyan Halîme'nin tüyleri diken diken oldu. Abdülhamit sözlerini bitirdiğinde, Halîme sevincinden onun boynuna sarılarak şu sözleri sarf eder:

⁵²⁹ el-Matvî, *Halîme*, 81-82.

“Allah’a şükürler olsun... Kendi canını hiç çekinmeden ve gözünü kırpmadan feda eden bir halk asla kaybetmez... Abdülhamit zafer bizindir... Kazanacağız Allah’ın izniyle.”⁵³⁰

Bu olaydan sonra halkın sömürge güçleri üzerindeki baskısı arttı. Yurdun dört bir yanında gösteriler, protestolar ve sabotaj eylemleri yaygınlaştı. Sömürge yönetimi adeta deliye döndü. Baskı, terör ve zulmün direniş cephesini yıkacağını ve direnişçileri durduracağını zannettiler. Özellikle yabancı çetelerin el-Vatanu’l-Kıbelî’de estirdiği terör yıllarca zihinlerde kolayca silinemeyecek izler bıraktı. Evler yıkıldı, kadınlar ve çocuklar öldürüldü. Tazerka’da, Beni Hiyâr’da, Ma’mure’de, es-Sumâ’da ve Vadi’l-Hatif gibi şehirlerin tümünde öfke ve saldırganlık hâkim oldu. Kutsal yerler yağmalandı, masumlar öldürüldü. Yağmalama, yıkım ve tahrip olayları arttıkça arttı. Bütün bu baskı ve zulümlere karşılık mücadele ve direniş cephesi daha da dik durarak mücadelesini sürdürdü. Halk, yurdun en güneyinden en kuzeyine kadar öfke ve kinini ilan ediyor gösteriler ülkenin dört bir tarafına yayılıyordu. Protesto çılgınlıkları hem içeride hem dışarıda yükseliyordu. Mazlum halktan mağduriyet yaşayanlara yardım için ulusal komiteler kuruldu. Baskıcı sömürge güçlerine karşı sarsılmaz bir direniş sergileyen Ulusal direniş hareketi, genel grev ilan edildiği gün sömürge güçlerine karşı üstünlük elde etti. Başkent gösteri eylemleri ile doldu taşı. Birçok insan yaralandı ve şehit düştü.

Halîme, ülke geneline yayılan bu gösterilerden Bâb el-Hadra’da düzenlenen eylemin ön saflarında yer almış ve bu gösteride yaralanarak hastaneye kaldırılmıştır.

“Halîme, Bâb el-Hadra mahallesinde gerçekleştirilen büyük bir gösterinin ön saflarında yer aldı. Bu gösteride Halîme, işgal askerlerinden birinin tüfeğinin arkasıyla omuzuna vurması sonucu yaralandı. Bunun üzerine yere yığıldı. İşgal askerlerinden birinin tekmelemesi sonucu bayıldı.”⁵³¹

Halîme, bu yaralanma sonucunda şiddetli ağrı hissetmesine ve düşük yapma tehlikesi olmasına rağmen direniş saflarından geri durmamak için başta ağrılarını gizlemeye çalışır. Ancak düşük yapmış olabileceği korkusuyla doktora gitmenin daha iyi olacağını düşündü ve hakikati daha fazla gizleyemedi.

Halîme, hakikati açıkladıktan sonra hastaneye yatırılır. Abdülhamit, hastanede gizli ajanların olabileceği ihtimali üzerine daha fazla kalamayacağını ama en kısa zamanda kendisini ziyarete geleceğine ifade ederek Halîme’nin yanından ayrılır. Halîme, ülkenin bağımsızlığını kazanmaya bu kadar yaklaştığı bir zaman diliminde, ulusal direniş

⁵³⁰ el-Matvî, *Halîme*, 82.

⁵³¹ el-Matvî, *Halîme*, 84.

hareketinin kendisine en çok ihtiyaç duyduğu bir anda hastanede olmaktan çok rahatsız olur. Hatta hastanede kaldığı zaman diliminde zaman zaman iç monologlar şeklinde direniş saflarına olan özlemini dile getirir:

“Ne yazık! Vatansever kadınlar bugün Câmîu’z-Zeytûne’de açlık grevinde bulunacaklar... Ama ben burada yatağa mahkûm bir şekilde duruyorum... Abdülhamit’e burada kalacağıma dair söz verdim... Keşke söz vermeseydim... Câmîu’z-Zeytûne’de bulunan kadınların yanına gizlice sızarak onları bu greve davet eden bendim... Gösteriden önce ve sonra onlarla irtibat kuran benim... Fakat gel gör ki durumlar böyle oldu...”⁵³²

Halîme’nin hastanede rahatsızlık duyduğu tek şey ulusal direniş hareketinin düzenlediği eylemlere katılmamak değildi. Halîme, hastanede bulunduğu esnada, ülkenin içinde bulunduğu zor şartlara rağmen kendi gündelik yaşamlarına dair talep ve şikâyetlerde bulunan kadınların konuşmalarından da rahatsızlık duyuyordu. Özellikle bir kadın hastanın, kuma olarak kocasından gördüğü ilgisizlik ve haksızlıkları gündem yapması ve diğer kadın hastaların da umursamaz tavırları Halîme’nin daha fazla dayanamayarak yüzlerine şu cümleleri haykırmasına sebep olur:

“Neredesin sen kardeşim? Sen Tunus’ta mı yaşıyorsun? Hayır, güzel kardeşim... Sen Tunuslu olamazsın... Çünkü senin sömürülmen Tunus’un sömürülmesi değildir... Ülkede her gün can kayıpları yaşanırken sen kendi derdine düşmüş kendi dünyanı kurtarma derdindesin... Ama halk öyle değil... Senin de bir parçası olduğun halk, sömürgeci güçlere karşı direniyor. Bağımsızlık ve istiklal peşinde... Sen ise kumalık kavganla düşmanı ülkeden savmaya mı çalışıyorsun?”⁵³³

Halîme romanında hastane ortamı, bir yanıyla yaralıların tedavi gördüğü bir yer iken; bir yanıyla da ulusal direniş taraftarları ile sömürge taraftarları arasındaki mücadelenin farklı bir boyutta yaşandığı bir mekândır. Sömürge yönetimi, kendi yönetimlerini destekleyen işbirlikçilerin içinden seçtiği bazı ajanları burada görevlendirerek direniş saflarında çalışan kişileri tespit etmeye çalışmış ve bu şekilde direnişin önünü kesmeyi amaçlamıştır. Başlarda bu durumdan habersiz olan Halîme, hastanede hemşire Suad’ın kendisini uyarması sonrası bu durumdan haberdar olmuştur.

“Ben senin kim olduğunu biliyorum Halîme!.. Niçin hastaneye düştüğünü de biliyorum... Dün söylediklerinin bir anlamı yok... Senin yanında duran kadına dikkat et! O kadın sömürge subaylarının aramıza yerleştirdiği ajanlardan biridir. Fransa’nın uşakları...

⁵³² el-Matvî, *Halîme*, 87.

⁵³³ el-Matvî, *Halîme*, 88.

Sömürge köpekleri... Dilini tut ve dikkatli ol! Sen beni tanımazsın ama ben seni direniş saflarına katıldığın ilk günden beri tanıyorum.”⁵³⁴

Halîme, Hemşire Suad’ın bu uyarılarından sonra daha dikkatli olmaya çalışır. Bir taraftan da ulusal direniş hareketinin sadece meydanlarda yapılan gösteriler veya cephede sürdürülen silahlı mücadele ile sınırlandırılmasının doğru olmayacağını düşündü. Hastanede gelen yaralıların ve ailelerin yardımına koşmak ve onların moral motivasyonlarını yüksek tutmak da mücadelenin başka bir çeşidi idi. Bu gerçeği Halîme şu satırlarda ifade eder:

“Bu da benim bilmediğim başka bir direniş biçimi... Bu, vatanseverliğin farklı bir boyutu... Abdülhamit’in Azize Usmane Hastanesi’ne gitmemde ısrarcı olmasının nedenini şimdi daha iyi anlıyorum. Ah Abdülhamit ah! Meğer benim emniyetim için yapıyormuş bunları. Bildiğim ve bilmediğim ne kadar güzellik varsa sana borçluyum.”⁵³⁵

Ulusal direniş hareketinin en önemli addedilebilecek eylemlerinden birisi de sömürge yönetimine ait olan ve *Genel İdare Binası* olarak adlandırılan binanın önünde gerçekleştirilen protesto eylemidir. Bu protesto eyleminde direnişçilerden biri bayrağı sömürge güçlerine karşı dalgalandırmış ve bunun neticesinde birçok direnişçi sömürge güçleri tarafından vurularak ya öldürülmüş veya yaralanarak hastaneye kaldırılmıştır. Bağımsızlığa giden süreçte bu eylem önemli bir dönemeç anlamına gelmektedir.

“22 Şubat 1955’te Genel İdare Binası’nın önünde yapılan gösteride yaralandığı esnada gözaltına alınmıştı. Gösteride en ön saflarda yer alıyordu. Direnişçilere ait olan sancağı elbisesinin altında gizliyordu. Göstericiler sömürge yönetimine ait Genel İdare Binası’na ulaşınca elbisesinin altına sakladığı sancağı çıkararak göstericilerin üstünde dalgalandırmaya çalıştı. Bunun üzerine Fransız polis ve askerler göstericilerin üzerine kurşun yağdırmaya başladı. Bunun sonucunda fedai direnişçi, biri kolundan diğeri omuzundan olmak üzere iki yerinden yaralandı. Her ne kadar kaçmaya çalıştıysa da polisin elinden kurtulamadı. Tedavi edilmek üzere hastaneye götürüldü. Sonra da Fransız askeri mahkemesinde yargılanmak üzere hapisaneye nakledildi.”⁵³⁶

3.2.2.6.3.2. Bağımsızlık

Muhammed el-‘Arûsî el-Matvî’ye ait olan Halîme romanı, daha önce de zikrettiğimiz gibi 1881 yılından başlayarak Fransız sömürgesi altında kalan Tunus’un bağımsızlık mücadelesini konu edinmektedir. Yıllarca işgalci Fransa’nın kendi

⁵³⁴ el-Matvî, *Halîme*, 89.

⁵³⁵ el-Matvî, *Halîme*, 91.

⁵³⁶ el-Matvî, *Halîme*, 97.

topraklarında sürdürdüğü baskı ve zulüm dolu sömürge yönetimine başkaldıran halk, son çare olarak silahlı direnişe başvurmuş ve ancak halkın örgütlenip gösteriler, protestolar ve birtakım sabotaj eylemleri düzenlemesi suretiyle ülkelerini bağımsızlığa kavuşturmuşlardır. Yazar Muhammed el-‘Arûsî el-Matvî, bu olayları belli bir kronoloji ile kurgulayarak başarılı bir şekilde sunmuştur.

Halîme romanında Tunus’un bağımsızlığına kavuşacağına dair ilk umut, ulusal direniş hareketinin başarılı bir şekilde gerçekleştirdiği “*Köprü Uçurma Eylemi*”’nden hemen sonra filizlenmiştir. Abdülhamit’ten bu olayı detaylı bir şekilde dinleyen Halîme, şu ifadelerle sevgisini ve içinde yeşeren umudu dile getirir:

“Allah’a şükürler olsun... Kendi canını hiç çekinmeden ve gözünü kırpmadan feda eden bir halk asla kaybetmez... Abdülhamit zafer bizimdir... Kazanacağız Allah’ın izniyle.”⁵³⁷

Ulusal direniş hareketinin ilk zamanlar organize ettiği ufak çaplı eylemler gittikçe daha büyük gösteriler, protestolar ve grevler şeklinde devam etti. Halîme’nin hastaneye düştüğünde bile hastane ortamının ulusal mücadelenin farklı bir cephesi olarak kabul etmesi, burada bulunan yol arkadaşlarına destek vermesi, bağımsızlık yolunda bir halkın kararlılığını gösteren en büyük göstergelerden biridir.

Ulusal direniş Hareketi’nin öncülük ettiği gösteri ve eylemlerin yoğunluk kazandığı bir zaman diliminde Halîme hastaneden çıkar. Halîme’nin çıktığı gün başkentte genel grev ilan edilmiş, trafik durmuş ve ulaşım işlemez hale gelmiştir. Hatta Halîme’nin amcası eve dönmek için ya bir elektrikli sandalye ya da bir taksi çağırmak ister. Ancak Halîme yürüyerek eve dönmekte ısrarcı olur. Amcası ile beraber eve dönüş yolunda şehrin ve şehir halkının genel durumunu müşahade fırsatı bulur. İlgili satırlar şu şekildedir:

“Amcası ile beraber Bereket çarşısını, Türk çarşısını, Attarlar çarşısını ve Kilise Caddesi’ni geçtiler. Bütün mağazalar kapalıydı ve bütün sokak ve caddelere korku ve endişe hâkimdi. Bu sokak ve caddelerde çok az sayıda insan vardı ve bunlar saldırıya uğruyorlardı. Kasvetli ve gergin bir duruşları vardı. Birbiriyle kesişen bakışlarında birçok işaretler ve anlamlar yüklüydü. Halîme ve amcası, Kilise Caddesi’nin sonuna geldiklerinde, askerler ve polis güçleri ile dolu büyük bir meydan gördüler. Ayrıca burada namlularını şehre doğru çevirmiş birçok tank da buldular. Polis burada Avrupa Mahallesi’ne geçecek olan herkese üst araması yapıyorlardı.”⁵³⁸

⁵³⁷ el-Matvî, *Halîme*, 82.

⁵³⁸ el-Matvî, *Halîme*, 102.

Halîme eve gelip odasına geçtiğinde elbise dolabının yenisiyle değiştirildiğini fark eder. Ardından diğer eşyalara dikkat kesilir. Örtülen çarşafın da değiştirildiğine şahit olur. Halasına giderek ev eşyalarındaki bu değişikliği sorar. Halası:

“Abdülhamit yakalandığı gün polis jandarma ile birlikte evimize baskın yaptı. Evin her tarafını aradılar. Silah ve benzeri mühimmat ve bazı belgeler bulmak ümidiyle yatak örtülerini parçaladılar ve içindeki yünleri evin her tarafına savurdular. Elbise dolabının anahtarı yanımızda olmadığı için maalesef kapısını kırdılar. Amcan sen hastaneden çıkmadan bunları değiştirmek istedi. Polis seni de sordu. Biz senin hastanede yattığını söyleyince fazla üstelemediler.”⁵³⁹

Halîme bu yaşananlardan habersiz olduğu ve Hemşire Suad kendisine bu durumlardan hiç haber vermediği için çok üzüldü. Bu arada Halîme, bir yandan da kendisi için geçmiş olsun dileklerinde bulunan ziyaretçiler ile ilgileniyordu. Ziyaretçiler aynı zamanda Abdülhamit’in zindandan bir an evvel çıkması için dua ve temennide bulunuyorlardı. Suad Hemşire üç gün sonra akşam saatlerinde Halîme’yi ziyarete gelir ama daha selam vermeden Halîme sitemlerde bulunur. Hemşire Suat, Halîme’nin nekahet döneminde olması hasebiyle kendisine bütün olanları tam olarak anlatmadığını, ayrıca ulusal direniş önderliğinin zamanı geldiğinde kendisine başka görevler vereceğini söyler. Ama şimdilik karnındaki bebek ve diğer iki çocuğuyla ilgilenmesinin daha doğru olacağını ifade eder. Suad Hemşire daha sonra Abdülhamit’in sağlığının yerinde olduğunu söyleyerek kendisine hapisneden yazdığı mektubu uzatır. Abdülhamit bu mektupta zaferin çok yakın olduğunu, ülkenin eninde sonunda bağımsızlığına kavuşacağını ifade etmektedir.

“Sevgili Halîme!

İnşallah iyisindir... Hastaneden sağlıklı bir şekilde çıktığını haber aldım. Şu anda her şeyi rahat bir şekilde yazamıyorum, sana daha sonra yine yazarım. Direniş Hareketinin eylem planı gerçekten çok güzel ilerliyor. Zaferimiz çok yakın inşallah... Yeter ki sen kendine ve gizli direniş önderliğine verdiğin sözü unutma... Ben kesinlikle inanıyorum ki sen asla içindeki umudu kaybetmeyeceksin. Abdülmü’min ve Muhammed Ali’yi öp benim için... Mutluluğumuzun daim olacağı bir zaman diliminde görüşmek umuduyla... Özgürlük ve bağımsızlık çağında... Selametle

Seni çok seven eşin Abdülhamit.”⁵⁴⁰

⁵³⁹ el-Matvî, *Halîme*, 105.

⁵⁴⁰ el-Matvî, *Halîme*, 107.

Halîme, mektubu okurken gözleri yaş ile dolar. Ama kocasının hayatta olduğunu öğrenmesi en azından kalbine bir ferahlık verir. Mektubu göğsüne bastırır ve sonra defalarca öper. Sonra Suat hemşireye kendisi için bu yaptıklarından dolayı teşekkür eder.

Bundan sonraki süreçte günler ve aylar birbirini takip eder. Direniş dalgası köylere, şehirlere, kasabalara, dağlara ve ovalara kısacası her tarafa yayılır. Bu arada Halîme üçüncü doğumunu gerçekleştirir. Çocuğunun ismini de ülkenin elde edeceği bağımsızlığa işaret olsun diye “Tevfik”⁵⁴¹ olarak koyar. Bu ismi müjde olarak eşi Abdülhamit’e bildirir. Bu arada Abdülhamit, askeri mahkemenin kendisi hakkında verdiği hüküm gereği Ğaru’l-Milh hapishanesine nakledilir.

Halîme, kaderin kendisine çizdiği yola boyun eğmek zorunda kalır ve ülkenin bağımsızlığına kavuştuğu güne kadar bu durum aynen devam eder. Tarihler 1955 yılının haziran ayını gösterdiğinde artık Tunus için uzun yıllar süren savaş, baskı ve zulmün biteceği günün müjdesi gerçekleşecektir. Nitekim romanın son paragrafı bu büyük zaferi konu edinir:

“1 Haziran 1955’te Halîme güneş doğarken uyandı. Yüz binlerce kişiyle birlikte büyük mücahit Habib Burgiba’nın anavatana dönüşünü bekleyen "Halku’l-Vadi" limanına doğru yola çıktı. Habib Burgiba’nın Kartaca banliyösüne kadar ki yolculuğuna eşlik etti. Zafer çığlıkları atarak ülkesinin elde ettiği özgürlük ve bağımsızlığa sevindi.”⁵⁴²

3.2.3. Ve Mine’d-Dahâyâ

Tunuslu yazar Muhammed el-‘Arûsî el-Matvî’nin ulusal karakterde yazmış olduğu bir diğer romanı “*Ve Mine’d-Dahâyâ*” adlı eseridir.

Roman, Tunus’un Kuzeybatısında, toprakları tarıma elverişli ve verimli bir bölge olan Cendübe’de, varlıklı ve iyi konuma sahip bir ailenin üyesi olan Ahmet’in; bütün olumlu imkânlarla rağmen sömürgeci güçler tarafından geri bırakılmış ve fakirleştirilmiş olan bu bölge ile ilgili verdiği mücadeleyi konu edinmektedir. 19. Yüzyılın son çeyreğinde bu topraklara musallat olan sömürgecilerin en büyük amacı, bu bölge halkını cehalet ve fakirlik içinde bırakmaktır. Çünkü yaşanacak olan herhangi bir ilerleme ve farkındalığın kendi sabit konumlarının kaybı anlamına gelebileceğini gayet iyi bilmektedirler. Bundan dolayı halkta bilinçlenme ve sağlıklı düşünüp karar verme

⁵⁴¹ Arapça bir kelime olan “Tevfik”in Türkçe karşılığı; başarı ve zafer olarak anlaşılabilir.

⁵⁴² el-Matvî, *Halîme*, 109.

süreçlerini baltalamak için birtakım hurafelerin yaygınlaşmasına zemin hazırlayarak kendi sultalarını bu çarpık düzen üzerine ikame etmişlerdir.

el-‘Arûsî, bu romanının ilk sayfalarında roman gibi zengin bir edebi türden sanatsal bir beklentisi olan okurlarına kısaca bu romanı yazma amacını paylaşarak, bir nevi “sanat için sanat” akımını değil de “toplum için sanat” akımının bir temsilcisi olduğunu göstermektedir. İlgili satırlar şu şekildedir:

“Ey okur! Bu edebi çalışmayı okumakla sen birtakım edebi incelik ve detayları arama peşindesin ancak beni ilgilendiren kısmı, hayatın olağan akışında gördüğüm bu olayı/olayları olduğu gibi aktarmaktır. Dolayısıyla bu sayfalar hayatın herhangi bir sahnesinden bir kesit ve kendi ellerimizle şekillendirdiğimiz yaşamın anlatımından ibarettir.”⁵⁴³

Ve Mine’-d-Dahâyâ romanı 79 sayfadan oluşan küçük hacimli bir kitaptır. el-‘Arûsî’nin diğer iki ulusal karakterli romanları et-Tûtu’l-Murr ve Halîme’den daha önce (50’li yıllar) yazılmış olmasına rağmen en son bu romanı tahlile konu edindik. Çünkü el-‘Arûsî’nin romanları arasında en az meşhur olanı Ve Mine’-d-Dahâyâ’dır. Öyle ki tahlil için bir nüshasını temin etme sürecinde birtakım zorluklar çektik. Tunus kütüphanelerinde bile bulamadığımız bu eseri ancak özel bir çalışma ile Beyrut Arap Üniversitesi İnsani İlimler Kütüphanesi’nde bulabildik.

Bu romanın, el-‘Arûsî’nin diğer iki eserine göre şöhret bulmamış olması onun önemsiz olduğu anlamına gelmemektedir. Bilakis el-‘Arûsî’nin romancılık ve ulusal roman alanındaki kariyerini şekillendiren arka plan bu eserle ilk nüvelerini oluşturmuştur. el-‘Arûsî, bu yıllarda kendisi gibi toplumdaki çürümüşlük ve ümitsizliğe meydan okuyan Ebû’l-Kâsım eş-Şâbbî’yi örnek alır. Onun şiirinden, özgürlük ve vatan aşkından ve olumsuz koşullara meydan okuyan kısa hayat hikâyesinden çok etkilenmiştir.⁵⁴⁴ Onun romanında eş-Şâbbî’nin ruhundan bir şeyler görmek mümkündür. Yazar bu romanda, işgalci kuklaları açığa çıkararak fakir halkının durumunu ortaya koymaya çalışır. İşgalci yönetim ve işbirlikçileri ülkesinden kovmak için genç bir delikanlının rolüne soyunarak hikâyenin bir parçası ve kahramanı olur. Öyle ki toplum içinde yaygınlaşmış hurafe ve sömürüye karşı savaşmak için kendine söz verir. Sömürgeciler ve işbirlikçilerine, din istismarcılarına ve sömürge kukllarına karşı verilen mücadelenin merkezinde yer alır.

⁵⁴³ el-Mâtivî, *Ve Mine’-d-Dahâyâ*, 7.

⁵⁴⁴ Lebîb, *İtticâhatu’l-Kıssati’t-Tûnisiyye el-Kasîra*, 69.

Ve bizzat buradaki kahraman karakteri üzerinden tüm halkını zulüm ve işgale karşı direnişe çağırır.

3.2.3.1. Romanın Özeti

Roman genel hatlarıyla ülkesi sömürgeciler tarafından işgal edilen bir gencin, ülkesinin verimli arazilerini sömürmekle yetinmeyip bu sömürü düzenini sürdürmek için topluma empoze ettiği cehalet, hurafe ve batıl inançlara karşı verdiği mücadeleyi konu edinmektedir.

Ahmet, makam ve şöhret sahibi ve aynı zamanda toplum içerisinde manevi liderlik vasfına haiz olan bir aileye mensup bir gençtir. Yaşadığı topraklar tarıma çok elverişli ve mümbit araziler olduğu için tarih içerisinde çeşitli müdahalelere maruz kalmıştır. Bunlardan sonuncusu 19. yüzyılda Fransızlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Fransızlar bu bölgede klasik anlamda sömürge politikalarını uygulamak yerine, bu bölgede yer alan yerleşim alanlarına iskân ettirdikleri kolonyalist derebeyi diyebileceğimiz şahıslarla işlerini yürütmüşlerdir. Kolonyalist derebeyi eski alet, makina ve yöntemlerle tarım yapan bölge halkının elinde bulundurduğu toprakları, modern makinalar ve yeni yöntemlerle işleyeceğini ve bunun karşılığında bol para vereceğini söyleyerek tek tek kiralar. Zaten topraklarını iyi işleyemeyen ve çok kâr elde edemeyen bölge halkı gözleri kapalı bu teklife rıza gösterirler. Başta sadece topraklarını kiraya veren bölge halkı zamanla haysiyet ve onurlarını da bu kirli alışverişe kurban ederler. Kitap adını (*Ve Mine'd-Dahâyâ-Kurbanlar*) bu şekilde onur ve haysiyetlerini yitirerek sefil bir duruma düşen bu insanlardan almıştır.

Sıradan halkın elinde bulunan toprakları basit bir siyasetle kiralamayı başaran kolonyalist derebeyi, daha sonra gözünü o bölgede nüfuz ve toprak sahibi olan tekke sahibi şeyh ve ailesine ait topraklara diker. Ancak dışarıdan bol ziyaretçi akınına uğrayan bu tekkenin, gerek dini ve manevi açıdan ayrı bir yere sahip olması ve gerek özel bir vakıf statüsünde yer almasından dolayı elinde bulundurduğu toprakların kolonyalist derebeyi tarafından kiralanması pek de kolay olmayacaktır. Kolonyalist derebeyi, şeyh ve tekkede bulunan ahalinin beğenisini kazanmak maksadıyla dalkavukça davranışlar sergileyerek bir nevi yaltaklık etmeye başlar. Böylelikle herkesin beğenisini kazanmayı planlar. Nitekim belli bir zaman sonra bu planı başarıya ulaştır. Şeyhin torunlarından başlayarak gizli anlaşmalarla tek tek ailenin elinde bulundurduğu arazileri kiralamayı başlar. Aile içinde ikna edemediklerine ait toprakları ise yargı makamlarında yer alan adamlarının yardımıyla zorla elde eder.

Hem madden hem de manen nüfuz sahibi olan ailesinin kendisine sağladığı küçük ve tatlı dünyada yaşayan Ahmet ise, dedesinin sahip olduğu tekkede, buranın müdavimi olan müritler ve ziyaretçiler tarafından saygı görmektedir. Adeta dış dünya ile bağı kopmuş ve bu küçük dünyada kendisine gösterilen hürmet ve saygı onu kibirlenmeye ve bir yerde de şımarıklığa itmiştir. Ahmet, bu zaman diliminde içinde bulunduğu ortam ve etrafında gelişen olayların olağan seyrine kapılmıştır. Etrafında cereyan eden olaylara dair sağlıklı bir okuma yapamamaktadır. Ahmet'in hayatında dönüm noktası olarak dikkatimizi çeken gelişme, başkent Tunus'a giderek burada ders halkalarına katılması ile başlar. Ahmet, bu ders halkalarında İslam'da ruhbanlık diye ayrıcalıklı bir sınıfın olmadığını, din diye insanlara öğretilen birtakım bidat ve hurafelere karşı mücadele edilmesi gerektiğini anlar ve buradan hareketle ailesinin de bir parçası olduğu tekkedeki çarpık düşüncelere fikri anlamda itirazlar sunar.

Ahmet'in bu bilinçlenme evresinde mücadele ettiği bir diğer husus, sömürgecilerin yargıda kendi işlerini halletmek ve nüfuz alanlarını genişletmek için başvurdukları türlü desiselerdir. Ahmet, hâkimlere yedirilen rüşvetlerin yaygınlaştığı bir toplumda adalet ve saadetin olamayacağını, her vatandaşın bu bozuk düzenin ıslahı için çaba sarf etmesi gerektiğine inanır.

3.2.3.2. Olay Örgüsü

Ve Mine'd-Dahâyâ romanında olay örgüsü "*el-Fetâ*" diye adlandırılan genç bir karakter etrafında şekillenmektedir. Başkarakter konumunda olan gencimiz, yaşadığı toplumda meydana gelen yozlaşmaya ve toplum içerisinde bu yozlaşmaya yardımcı olan bireylere üzülmemektedir. Buradan hareketle hem içinde yaşadığı toplumu hem de dolaylı yoldan da olsa kendisini birer "*kurban-dahâyâ*" olarak kabul etmektedir. Bu ana zeminde gencin başkent Tunus'a giderek Zeytûne Üniversitesine başladığı zamana kadarki zaman dilimi birinci bölümü, Zeytûne'den sonra bilinçlenerek topraklarını işgal eden sömürgecilere ve sahada bunlarla iş birliği yapanlara karşı verdiği mücadele ikinci bölümü oluşturmaktadır.

Roman ilkin başkarakter konumunda olan gencin yetiştiği ortama projeksiyon sunar. Gencimiz toplum tarafından manevi açıdan değer verilen ve saygınlığı olan bir aileye mensuptur. Dedesi "*Zâviye*" diye adlandırılan bir tekkenin şeyhidir. Şeyh bölge halkının en büyük kurtuluş ve umut kaynağıdır. Manevi açıdan ziyaretçilerin bulunduğu tekke, bir taraftan da fakir ve muhtaç insanların sığınağıdır. Şeyhin cömertliği dillere destandır. Hem yer hem de bolca yedirerek cömertliğini göstermekten geri durmaz.

Belirli mevsimlerde düzenlenen ziyafetlere çevre bölgelerden insanlar gelerek katılım sağlar ve orada gecelerlerdi.

“Zaviye-Tekke, fakirler ve muhtaçlar için sadece manevi bir sığınak değildi. Aynı zamanda karınlarını doyurdukları bir mekândı. Şeyhin cömertliğinin haddi hesabı yoktu. Hem yer hem de yedirmeyi severdi. Yedirdiği yemeklerden ve gelen fakirlere olan ikramlarından dolayı ailesi ile ilgili yokluk ve açlık endişesi hiç olmazdı. Belirli aralıklarla yapılan büyük ziyafetlerin belirli zamanları vardı. Bu ziyafetlere bölgenin dört bir tarafından insanlar gelirdi.”⁵⁴⁵

Genç delikanlı bu ortamda yaşananlardan kendini soyutlayamıyor dışarıdan gelen ziyaretçilerin icra ettikleri faaliyetlere katılma zorunluluğu hissediyordu. Nede olsa şeyhin torunuydu ve onun manevi havasından ve nüfuzundan bir şeylere sahip olmalıydı!

Yazar, genç delikanlının kendisini aşırı derecede yücelten ve şımarıklığa iten tekke ortamına mukabil ikinci bir sahnede ülkesine musallat olan sömürgeci güçlerin bölge halkının elinde bulunan toprak ve arazilere nasıl el koyduklarını ve bu amaç doğrultusunda yaptıkları her türlü faaliyete yer ayırmıştır. Sömürgeci kolonyalist derebeyleri, halkın içinden kendi amaçlarına hizmet edecek kişileri seçerek bu emellerini gerçekleştirme yoluna gitmişlerdir. Bu kesimin cehalet ve saflığını kullanarak halkın elindeki toprakları az bir bedel karşılığı kiralamışlardır. Zamanla direnen kim varsa, bu adamların eliyle baskı kurarak direnişin önüne geçmişlerdir. Maddi menfaat ve baskı ile dize getiremediği kimseleri ise yargı içerisinde bulunan adamlarıyla veya rüşvetle yola getirmeyi başaramışlardır.

“Kolonyalist derebeyi herhangi bir kanundan korkar mı? Ya da herhangi bir ceza korkusu ve beklentisi var mıdır? Hayır, tabi ki... Mahkemelerde yer alan makamlar ve kürsüler, adeta gizli ve sihirli bir elin yönlendirmesiyle ancak belirlenen yönde hareket ederler. Faydaları ancak belirli bir seçkinin gruba dokunur. Bunlar pusuladaki ibrenin hep kuzeyi gösterdiği gibi cebren birilerinin menfaatine karar vermeye ayarlıdır. Bundan dolayı görünürde şer’i kanunları uygulayacak olan mahkemeler gerçekte bu derebeylerin haksız zulümlerini perdelemektedir.”⁵⁴⁶

“Bu durum sömürgeci güçlerin herhangi bir cezai müeyyideye uğramayacakları ve herhangi bir yaptırım uygulanmayacağı anlamına geldiği için, kolonyalist derebeylerinin yaptıkları zulümlerde daha da cesaretlenmelerine sebebiyet verir.”⁵⁴⁷

⁵⁴⁵ el-Mâtivî, *Ve Mine'd-Dahâyâ*, 11.

⁵⁴⁶ el-Mâtivî, *Ve Mine'd-Dahâyâ*, 15.

⁵⁴⁷ el-Mâtivî, *Ve Mine'd-Dahâyâ*, 15.

Ve Mine'd-Dahâyâ romanının ikinci bölümünü teşkil eden olay örgüsü, genç delikanlının başkent Tunus'a üniversite okumaya gitmesi ile başlar. Genç delikanlı Zeytûne Üniversitesinde katıldığı ders halkaları ve hocaları ile girdiği entelektüel tartışmalar ve yeni okumaları neticesinde adeta aile efradı ve aşiretinin içinde bulunduğu duruma isyan eder. Çünkü ailesi ve aşireti, dinde aslı bulunmayan birçok hurafeyi dinin aslında varmış gibi inanarak yaşamlarını bu minval üzere sürdürüyorlardı. Örneğin genç delikanlıyı en çok rahatsız eden olaylardan biri, belirli dönemlerde verilen yemek ziyafetlerine karşı ailesinin takındığı edilgen tavır idi. Genç, fakirliği ve tembelliği kendilerine kader olarak gören bu topluluğa karşı ses çıkarılmamasını ve bu durumun aile tarafından kanıksanmış olmasını kabullenemiyordu. Tamamen cehalete bağlı bir sebep ile şeyhin kendisine ve ailesine şeker ve yan ürünlerini yasaklamasını yadırgıyordu. Saçını uzatmasına ve pantolon giyinmesine verilen tepkilere bir anlam veremiyordu.

“Genç delikanlı inandığı yeni görüşlerini aile ve aşiretine açıklamaya başladı. Buradaki amacı, aile efradı ve aşiretine yenilik ve ıslah ruhunu aşlamak ve onları din zannettikleri birtakım gelenek ve göreneklerden vazgeçirmektir. Çünkü din diye inanıp uyguladıkları şeyler dinden uzak uygulamalardır.

Onu, ailesi ve aşiretinin kabullenmiş olduğu bu nahoş durum fazlasıyla üzüyordu. Genci üzen bir diğer durum onları bekleyen ve neticesi fakirlik ve yoksulluk olan kötü sondu. Ancak aile bunları umursamıyordu. Mevsimi geldiğinde ziyafet şölenlerini tertip etmeye devam ediyordu. Genç delikanlı ailesinin ısrarla sürdürdüğü bu uygulamalara önceleri acıma duygusuyla yaklaşırken daha sonraları bir alay konusu ve küçümseme nazarıyla bakmıştır. Sanki ailenin sahip olduğu itibar ve şöhreti kökten yıkmak istiyormuş gibi!!”⁵⁴⁸

Ve Mine'd-Dahâyâ romanının ikinci olay halkası olan genç delikanlının başkent Tunus'a gidişi ve orada üniversite okumasının etkileri, sadece tekke ahalisi ve mensubu bulunduğu aşiret çevreleriyle sınırlı kalmamıştır. Genç delikanlı bir yandan da ülkesini işgal eden ve bölge halkının elindeki topraklara tek tek el koyan kolonyalist derebeyine karşı büyük bir mücadele başlatır. Kolonyalist derebeyi, önceleri sıradan halkın elindeki toprakları kiralamaya başlar. Ardından şeyhin ailesi ve yakınlarının elinde bulunan toprakları gizli anlaşmalarla birer birer elde etmeyi başarır. Sıra Ahmet'in amcası oğluna ait bir toprak parçasına geldiğinde, Ahmet şuf'a⁵⁴⁹ hakkını kullanarak buna engel olmaya çalışır. Kolonyalist derebeyi ilk zamanlar etrafına topladığı adamları aracılığıyla

⁵⁴⁸ el-Mâtvi, *Ve Mine'd-Dahâyâ*, 31.

⁵⁴⁹ Sözlükte “ilâve etme ve birleştirme” anlamlarına gelen şuf'a fıkıh terimi olarak, satım veya bu hükümdeki bir akidle alınmış taşınmaz veya taşınmaz hükmündeki özel mülkiyete konu bir malı müşteriye mal olduğu bedelle cebren alıp mülkiyetini elde etme hakkını ifade eder. (“Şuf'a”, DİA, XXXIX, 248-252.)

muhatapları üzerinde baskı kurmaya çalışır. Ancak başarılı olamayınca olayı yargıya taşıyarak yargı kanadında rüşvet ve yalancı şahitler yardımıyla meseleyi hal yoluna gider. Romanın ikinci yarısı genel anlamda bu mücadele ve çekişmeyi konu edinir.

3.2.3.3. Zaman

Ve Mine'd-Dahâyâ romanı, Muhammed el-'Arûsî el-Matvî'nin yazmış olduğu ulusal karakterdeki romanların ilkidir. 1881 yılında Tunus'un işgali ile başlayan süreçte sömürgeci Fransız yönetiminin işgal sonrası uyguladığı politikalardan bir tanesi de bölge halkına ait toprak ve arazileri kolonyalist derebeylerine kolonyal mülk olarak işletme hakkı vermesiydi. Bu toprak politikasının uygulama aşamaları sonraki yıllarda katlanarak devam etti. Tunus'un bağımsızlığına kavuştuğu yılı (1955) esas aldığımızda bu romanın zaman olarak sömürgeci yönetimin bölge üzerindeki tahakkümünün ilk yarı dönemini kapsadığı görülecektir.

Romanın ışık tuttuğu genel zaman dilimi Tunus'taki sömürgeci yönetimin ilk otuz yılı olarak dikkat çekse de romanın 16. Sayfasında 1922 yılının ağustos ayında gerçekleşen bir olay üzerinden bu aralığın biraz daha uzadığı gözlemlenmektedir. Cendûbe şehrinde oturan ahalinin topraklarını kiralayan kolonyalist derebeyleri, bir süre sonra bölge halkı üzerinde baskı kurmaya başlar. Öyle ki bölge halkı bu derebeylere ait bahçelere izinsiz giremezler. Halktan birinin kolonyalist bir derebeyine ait bahçeden izinsiz meyve koparması üzerine patlak veren olay 1922 yılının ağustos ayında gerçekleşmiştir.

“1922 yılının ağustos ayında Cendûbe bölgesinde bulunan bütün ahaliyi korkuya boğan bir olay yaşandı. Kolonyalist derebeylerinden biri, iki çalışanını, sahip olduğu bahçeden izinsiz üzüm kopardığı için darağacına astı. Cezaları saatlerce güneşin sıcağında bu şekilde asılı durmakmış...”⁵⁵⁰

3.2.3.4. Mekân

Cendûbe

Cendûbe şehri Tunus'un Kuzeybatısında verimli arazilere ve tarımsal üretime sahip bir şehirdir. Yazar, romanın ilk sayfalarından başlayarak romandaki olayların cereyan edeceği mekân ile ilgili tarihi bilgilere yer verir. Daha sonra yakın tarihe sözü getirerek Fransızların 19. yüzyılda yaptıkları işgali konu edinir.

⁵⁵⁰ el-Mâtivî, *Ve Mine'd-Dahâyâ*, 16.

“Çok eski asırlardan itibaren Romalılar Cendûbe Ovasına yerleşerek burada kendilerine ait bir koloni devleti kurdular...”⁵⁵¹

“Asırlar birbirini takip etti. Toprakları zengin ve verimli olan bu bölgenin yaşadığı serüven çeşitlilik arz etti. 19.yüzyılın son çeyreğinde Fransa bu bölgeye yeni bir işgal hareketi başlattı. Bu bölgeyi işgal eden güç, bölge halkının cehalet içinde yüzmesini ve fakirlik içinde debelenmesini istemektedir. Bundan dolayı şehir ve halkının gözünü açacak ve uyandıracak herhangi bir gelişme ve ilerlemeye daima engel olunmaya çalışılmaktadır.”⁵⁵²

Cendûbe’nin biraz tarihinden bahseden yazar ayrıca bu bölgenin demografik özelliklerinden bahseder. Bunu yaparken romanın başkahramanı Ahmet’in doğduğu ve büyüdüğü toprakları tasvir etmek için kullandığı ifadelerin arasına serpiştirir.

“Genç Ahmet toplum içinde saygınlığı olan ve manevi bir değer atfedilen bir aileye mensuptu. Aile ülkenin en zengin sayılabilecek, toprağı verimli, bol mahsul kaldırılan bir bölgede ikamet ediyordu. Fakat bu bölge, doğanın kendisine sunmuş olduğu eşsiz güzelliklere ve zenginliklere rağmen ülkenin kültür ve medeniyet açısından en fakir bölgelerinden biriydi.”⁵⁵³

Cendûbe şehrinin Ve Mine’-d-Dahâyâ romanında diğer şehirlere göre mekânsal değerini artıran nedenlerden biri, sömürgeci kolonyalist derebeylerinden birinin bu şehirde iki çalışanına uyguladığı işkence idi.

“1922 yılının ağustos ayında Cendûbe bölgesinde bulunan bütün ahaliyi korkuya boğan bir olay yaşandı. Kolonyalist derebeylerinden biri, iki çalışanını, sahip olduğu bahçeden izinsiz üzüm kopardığı için darağacına astı. Cezaları saatlerce güneşin sıcağında bu şekilde asılı durmakmış...”⁵⁵⁴

Zaviye/Tekke

Zaviye, Ve Mine’-d-Dahâyâ romanında toplum nezdinde oluşan geleneksel din anlayışının veya bir yönüyle hurafe ve batıl inançların hâkim olduğu dini anlayışın merkezidir. Bulunduğu bölgede, ahali tarafından kutsal kabul edilen ve aynı zamanda göreceli de olsa bölgede bulunan insanların cehaletini giderebilecek tek mekândır.

“Zaviye/Tekke, bölge halkı ve aşiret nazarında kutsal bir havaya sahip toplumsal bir merkezdi...”⁵⁵⁵

⁵⁵¹ el-Mâtvi, *Ve Mine’-d-Dahâyâ*, 9.

⁵⁵² el-Mâtvi, *Ve Mine’-d-Dahâyâ*, 9.

⁵⁵³ el-Mâtvi, *Ve Mine’-d-Dahâyâ*, 9.

⁵⁵⁴ el-Mâtvi, *Ve Mine’-d-Dahâyâ*, 16.

⁵⁵⁵ el-Mâtvi, *Ve Mine’-d-Dahâyâ*, 18.

“Genç delikanlı zaviyeye gidip geliyordu. Kur’an’ı ezberliyor ve ezberlerini yaşlı babasına veriyordu. Zaviye bu bölgeyi aydınlatan ve cehaletini azaltan biricik ışık kaynağıydı.”⁵⁵⁶

“Gencin dedesi Zaviye’nin şeyhiydi. Şeyh, müritlerinin gözünde biricik kurtuluş umuduydu... Aynı zamanda kutsalın merkezi kabul ediliyordu. Bundan dolayı ona yakın olmak veya evlilik yoluyla hısımlık olmak için çekişmeli bir yarış ortamı vardı. Eşleri ve çocukları çoğaldı da çoğaldı. Birçok bakire kız kendisine hediye ediliyordu adeta... Bir baba kızını helal bir eş olarak şeyhe takdim etmek istese, genç kız ne diyebilirdi ki? Bu kızlardan kaç tanesi bu teklifi reddederek babalarını büyük hayal kırıklıklarına uğratmadı ki?”⁵⁵⁷

Toplum nazarında bu şekilde kutsalın/kutsallığın merkezi kabul edilen Zaviye, aynı zamanda başka işlevler de görmekteydi. Zaviye gerek içerden ve gerekse dışarıdan gelen fakir ve muhtaç insanların sığındıkları ve karınlarını doyurdukları bir mekândı.

“Zaviye-Tekke, fakirler ve muhtaçlar için sadece manevi bir sığınak değildi. Aynı zamanda karınlarını doyurdukları bir mekândı. Şeyhin cömertliğinin haddi hesabı yoktu. Hem yemeyi hem de yedirmeyi severdi. Yedirdiği yemeklerden ve gelen fakirlere olan ikramlarından dolayı ne kendisi ne de ailesi ile ilgili yokluk ve açlık endişesi olurdu. Belirli aralıklarla yapılan büyük ziyafetlerin belirli zamanları vardı. Bu ziyafetlere bölgenin dört bir tarafından insanlar gelirdi.”⁵⁵⁸

Kutsalın merkezi kabul edilen zaviye, kutsallığını tekke sahibi şeyhten alırken birtakım yanlış inançlarda da yine şeyhin yönlendirmesiyle hurafe ve batıl inanışların merkezi olmuştur. Bu batıl inanışlardan en dikkat çeken, şeyhin kendisine ve ailesine şeker ve yan ürünlerini yasaklamasıydı. Şeyh bu görüşünü sahip olduğu az fıkıh bilgisiyle temellendirmişti.

“Fakat şeyhin takip ettiği kendine has bir yaşam tarzı var idi. Tekke şeyhinin fıkıh ve akâid ilimleri alanında sahip olduğu az bir bilgi, onu medeni dünyanın insanoğluna bahşettiği nimetlere karşı mesafeli olmasına neden oluyordu. Mesela şekeri kendisine, ailesine ve evlatlarına haram kılmıştı. Ona göre şeker hayvanların leşlerine ait kemiklerden üretiliyordu ve bu iddiasında asla şüpheye yer yoktu. Bundan dolayı şeker ve yan ürünlerinin hepsi haramdı. Şekerin katıldığı herhangi bir yiyecek veya içecek de haramdı. Çay, kahve, tatlılar kesinlikle yenilmesi veya içilmesi haram şeylerdi. Bunlar şeyhin evine

⁵⁵⁶ el-Mâtivî, *Ve Mine'd-Dahâyâ*, 24.

⁵⁵⁷ el-Mâtivî, *Ve Mine'd-Dahâyâ*, 11.

⁵⁵⁸ el-Mâtivî, *Ve Mine'd-Dahâyâ*, 11.

ne sokulur ne de yenilebilirdi. Aileden hiçbir kimsenin ağzına şeker koyması helal değildi.”⁵⁵⁹

Zaviye’nin, *Ve Mined-Dahâyâ* romanının olay örgüsü içerisinde dikkat çeken bir diğer yönü, bölge halkının elinde bulunan arazileri birer birer ele geçiren kolonyalist derebeyinin faaliyetlerini olumsuz yönde etkilemesidir. Çünkü zaviyeye ait araziler özel bir vakıf emlak yasasına tâbidir. Kolonyalist derebeyi hem bu yasadan dolayı hem de vakfın dini/manevi konumundan dolayı bu arazileri kiralamayı uzun bir süre başaramamıştır.

“Zaviye’nin arazi ve gayrimenkulleri özel bir vakıf yasasına göre şeyhin çocuklarına ve torunlarına dağıtılmıştı. Yalnız dağıtım biraz şaibeli olduğundan araziler kesin sınırlarla birbirinden ayrılmamıştı. Bu dağıtımı detaylı bir şekilde kayıt altına alan herhangi bir anlaşma da yapılmamıştı. Bir yandan da zaviye merkezinin sahip olduğu dini/manevi kimlik kolonyalist derebeyinin bu toprakları kolayca elde etmesine engel teşkil etmişti.”⁵⁶⁰

Zeytûne Üniversitesi

Ve Mine’-d-Dahâyâ romanında Zaviye, geleneksel din anlayışının ve bir taraftan da hurafe ve batıl inanışların hâkim olduğu dini anlayışın merkezi iken Zeytûne Üniversitesi, toplum genelinde kabul gören bu inanışlara meydan okuyan kale konumundadır. Zeytûne Üniversitesi, dinin özüne yeniden dönüşün ancak bu batıl inanışların ortadan kaldırılmasıyla mümkün olacağını savunan yenilikçi görüşün merkezi olmuştur. Yazar, Zeytûne’nin yenilikçi ve batıl inanışları reddeden yönünü, gencin ilim yolculuğu serüveninde ve başkente giderek Zeytûne üniversitesinde gördüğü dersler, yaptığı okumalar ve katıldığı tartışma halkalarında işlemiştir.

Gencin ilim yolculuğu dedesine ait zaviyede başlamıştır. Kur’an’ı öğrenmekle başlayan eğitimi, her gün aldığı dersi babasına vermek suretiyle devam eder. Kur’an okumayı öğrendikten sonra küçük yaşına rağmen Kur’an’ı hıfz eder. Gencin öğrenme konusundaki beceri ve zekâsı, ondan beklenen ilmi yeterlilikler noktasında ailesinde yeni bir şeyler yapılması gerektiği hissini uyandırmıştır. Genç bu uğurda başkent Tunus’a gidecek ve burada dini ilimler noktasında kendisini yetiştirecektir.

“Genç delikanlı zaviyeye gidip geliyordu. Kur’an’ı ezberliyor ve ezberlerini yaşlı babasına veriyordu. Zaviye bu bölgeyi aydınlatan ve cehaletini azaltan biricik ışık kaynağıydı. Kur’an’ı iyice öğrenen genç delikanlı küçük yaşına rağmen çok geçmeden Kur’an’ı

⁵⁵⁹ el-Mâtvî, *Ve Mine’-d-Dahâyâ*, 11.

⁵⁶⁰ el-Mâtvî, *Ve Mine’-d-Dahâyâ*, 18.

Kerim'i ezberledi. Bunda yadırganacak bir durum yoktu. Çünkü o ayrıcalıklı ve yüksek tabakadan bir zümreye mensuptu. Ailenin bu özelliği çocuklarına karşı bir vazifeyi daha yerine getirmelerini gerektiriyordu. O da genç delikanlının başkent Tunus'a giderek dini ilimler alanında yetişmesi ve en yüksek mertebelere ulaşmasıydı."⁵⁶¹

Gencin başkent Tunus'a yapmış olduğu ilim yolculuğunun bir diğer sebebi de daha önce abisinin böyle bir yolculuğa çıkmasaydı. Bu yolculuğun gayesi sadece ilim öğrenmek değildi. Ailesi ve aşireti tarafından her dönüşünde gördüğü ikram ve saygı, abisi için bu uğurdaki yolculuğuna farklı bir motivasyon sağlıyordu. Gencin abisinin bir diğer dikkat çeken yönü, Zeytûne de öğrenmiş olduğu geniş ilim ve edindiği yenilikçi bakış açısına rağmen zaviye ortamına herhangi bir müdahalede bulunmadan ortama uyum sağlayarak her türlü nimetlerinden istifade etmesiydi.

"Ondan yıllar önce abisi dini ilimleri öğrenmek ve kendini bu alanda yetiştirmek için Tunus'a gitmişti. Başkentten her dönüşünde aile ve aşiret üyeleri tarafından eşsiz bir saygı ve övgüye mazhar oluyordu. Abi, bulunduğu ortama uyum sağlamakta zorlanmayan biriydi. Aşiret üyelerinin dine aykırı birtakım hurafe ve batıl inanışlarını görmezden gelerek ses çıkarmıyordu. Kendi içinde yanlış bulduğu birçok şeye sırf menfaat devşirmek maksadıyla sessiz kalıyordu."⁵⁶²

Abisinin üzerinde bu şekilde bir tezahürü olan Zeytûne öğretiminin genç Ahmet üzerindeki etkisi farklı oldu. Ahmet, modern Arap uyanışının öncü isimleri olan yazar, şair, düşünür ve ıslahatçılar ile tanıştı. Bunların düşüncelerine muttali oldu. Ancak yeni şeyler öğrendikçe sınırları bozuldu, yüreği yandı. Dinin gerçek ilkeleri ile bu dine ittiba edenlerin takip ettikleri yolu karşılaştırmaya başladı. Dinin esasları ile dine sonradan eklenen şerh ve haşiye mahiyetindeki eklentileri karşılaştırdı. Bu süreçlerin sonucunda dört bir tarafını saran çelişkiler onda kafa karışıklığına neden oldu. Bir müddet bu şüphe ve kafa karışıklığı içinde debelendi.⁵⁶³

Genç Ahmet'in yaşamış olduğu kafa karışıklığı onu daha çok okumaya ve daha çok araştırmaya sevk etmiştir. Ahmet, yaptığı okumalar neticesinde her yıl devam ettiği ders halkalarının takip ettiği metot ve yöntemlere ve bu yöntemlere ram olmuş hocalara adeta isyan etmiştir. Çünkü hem din hem de toplum nezdinde meydana gelen yozlaşmanın kaynağında Zeytûne hocalarının dolaylı bir katkısı olduğunu düşünmektedir.

⁵⁶¹ el-Mâtivî, *Ve Mine'd-Dahâyâ*, 24.

⁵⁶² el-Mâtivî, *Ve Mine'd-Dahâyâ*, 24.

⁵⁶³ el-Mâtivî, *Ve Mine'd-Dahâyâ*, 29.

“Genç delikanlı Zeytûne’deki ders halkalarına devam ediyordu. Bu ders halkalarında geçirdiği her yıl, bu halkalarda takip edilen metot ve yöntemlere isyanı daha da büyüyordu. Ayrıca hocaların klasik araştırma yöntem ve tekniklerini beğenmiyordu. Genç delikanlı, dinin özüne ters ne varsa bunları söylemekten çekinmiyordu. Bu din akıllı ve düşünmeyi önceleyen ve özgürlüğe düşkün bir dindir. Bu din, içerisine sonradan konulan geleneksel anlayış ve hurafelerden uzak bir dindir. Genç delikanlı böylece hocaları ile daima bir tartışma ve cedel içerisinde yer alıyordu.”⁵⁶⁴

Şer’î Mahkeme

Şer’î Mahkeme, Ve Mine’-d-Dahâyâ romanında Tunus devlet kurumlarında sömürge sonrası meydana gelen bozulma ve yozlaşmanın anlatıldığı odak mekândır. Yazar el-‘Arûsî, işgalci sömürge güçlerinin hedefinde sadece halkın elindeki maddi unsurlar olmadığını, aynı zamanda toplumu ve mülki idareyi ayakta tutan hukuk, adalet gibi kavramların da tahribi olduğunu anlatmak için bu mekânı merkeze almıştır.

Halkın elindeki toprakları bir bir ele geçirmeye çalışan musta’mir/kolonyalist derebeyi, sıra romanın baş kahramanı genç Ahmet’in elindeki toprakları almaya gelince yargı yoluyla ve yargıdaki adamları aracılığıyla bu toprakları elde etmeye çalışır. Genç Ahmet’in arazi komşusu olan amcası oğlunun topraklarını da satın alan kolonyalist derebeyinin bu bitmek bilmeyen hırsı karşısında artık tek engel Ahmet’in bizzat kendisidir. Kolonyalist derebeyi daha önce gizliden yaptığı anlaşmalarla satın aldığı toprakları artık bizzat kendisi satın almaktadır. Elindeki toprağı korumaya çalışan Ahmet, henüz babasının vefatından sonra yaşı gereği malları üzerinde tasarruf ehliyetine sahip olmadığı için kolonyalist derebeyine karşı eli zayıftır. Bir an bir an önce mahkemeye başvurarak “kazâ’i rüşd” kararı alması gerekmektedir. Nitekim bu yasal hakkı elde etmek için mahkemeye başvurarak bu kararı çıkartır. Ancak kolonyalist derebeyi, yargıda bulunan adamları ile bu işin peşini bırakmaz ve Ahmet’in elindeki araziye elde etmek için mücadele etmekten vazgeçmez.⁵⁶⁵

Bir taraftan da genç Ahmet, mahkemeye “şuf’a hakkı” için başvuruda bulunur. Ama mahkemedeki tek hasmı kolonyalist derebeyi değildir. Elleriindeki topraklarla beraber onur ve haysiyetlerini de kolonyalist derebeyine satan aşiret üyeleri ve aldığı rüşvetlerle zenginliğine zenginlik katan mahkeme kadısı onun için iki ayrı düşmandır.⁵⁶⁶ Böyle bir zamanda yardımına koşmasını beklediği dost ve akrabaları ona düşman

⁵⁶⁴ el-Mâtivî, *Ve Mine’-d-Dahâyâ*, 40.

⁵⁶⁵ el-Mâtivî, *Ve Mine’-d-Dahâyâ*, 45.

⁵⁶⁶ el-Mâtivî, *Ve Mine’-d-Dahâyâ*, 47.

kesilerek kolonyalist derebeyinin lehine yalancı şahitlik yapmışlardır. Öte yandan mahkeme kadısı, kolonyalist derebeyinin lehine durumu çevirmek için genç Ahmet aleyhine deliler sunma gayreti içerisinde olmuştur. Mahkeme kadısının elindeki en güçlü argüman, satış işlemi için gerekli başvuru süresinin dolduğu ve gencin geç kaldığına yönelik itirazı idi.⁵⁶⁷

Bütün bu olanlar karşısında Ahmet'in özellikle aşiretine ve akrabalarına bakış açısı önemlidir. Yazar el-'Arûsî, romanın baş kahramanı genç Ahmet üzerinden kendi toplumunda meydana gelen yozlaşma ve bu yozlaşmanın etki altında bıraktığı halkına bakış açısını tasvir etmiştir. Genç Ahmet, aşiret ve akrabalarının bu şekilde davranmalarının kaynağında bozuk bir düzenin ve kötü şartların olduğunu bilmektedir. Buradan hareketle yaşadığı dönemin insanlarını bu kötü şartların kurbanları/Dahâyâ olarak nitelemektedir.

3.2.3.6. Romandaki Ulusal Unsurlar

Ve Mined-Dahâyâ romanı, Muhammed el-'Arûsî el-Matvî'nin ulusal karaktere haiz bir diğer romanıdır. Daha ilk sayfalarından başlayarak yapılacak olan bir okuma ile romanın ulusal karakteristiğine işaret eden olaylar ve detayları fazlasıyla görmek mümkündür

el-Matvî, bu romanında da Fransız sömürge yönetiminin Tunus toplumu üzerindeki zulmüne ve bu zulmün oluşturduğu sömürü düzenine değinir. Daha önce tahlil etmeye çalıştığımız et-Tûtu'l-Murr romanı ve Halîme romanlarında sömürgeci güçlerin farklı sömürü araçlarını merkeze alarak işlemeye çalışan el-'Arûsî, Ve Mine'd-Dahâyâ romanında Tunus'un verimli toprakları ile meşhur bir bölgesini, kolonyalist bir siyaset ile ele geçirmeye çalışan siyasi bir figürü ön plana çıkararak olay örgüsünü bunun üzerine inşa eder. Yazarın roman için seçtiği şehir Tunus'un kuzeybatısında yer alan Cendûbe şehridir. Cendûbe, eski zamanlardan bu yana verimli topraklara sahip olmasından ötürü zulüm ve sömürüye maruz kalan bir şehirdir.

“Çok eski asırlardan itibaren Romalılar Cendûbe Ovasına yerleşerek burada kendilerine ait bir koloni devleti kurdular...”⁵⁶⁸

⁵⁶⁷ el-Mâtivî, *Ve Mine'd-Dahâyâ*, 48.

⁵⁶⁸ el-Mâtivî, *Ve Mine'd-Dahâyâ*, 9.

Asırların birbirini takip etmesi ile bu gerçekliğin çok da değişmediğine dikkat çeken yazar, 19. yüzyıla gelindiğinde aynı toprakların yeni bir sömürüye maruz kaldığını ifade eder.

“Asırlar birbirini takip etti. Toprakları zengin ve verimli olan bu bölgenin yaşadığı serüven çeşitlilik arz etti. 19.yüzyılın son çeyreğinde Fransa bu bölgeye yeni bir işgal hareketi başlattı.”⁵⁶⁹

Yazar, sömürünün yaşandığı mekân olan Cendûbe’ye ve tarihine bu şekilde dikkat çektikten sonra karmaşık bir olay örgüsü üzerinden daha çok sömürülmeye müsait tipleri ve bunların içinde bulundukları öğrenilmiş çaresizlik türünden durumlarını konu edinir. Yazarın ed-Dahâyâ/kurbanlar olarak nitelediği bu tipler, sadece yaşadıkları ortam ve şartların kurbanı değildirler. Onlar aynı zamanda kendilerini mahkûm ettikleri çaresizliğin, fakirliğin ve cehaletin kurbanlarıdır.

3.2.6.1. الاستعمار-Sömürgecilik

“*Ve Mine’d-Dahâyâ*” romanında daha ilk sayfalarından başlayarak “*isti’mar/sömürgecilik*”, “*musta’mir*” ve “*mustamirûn*” gibi sömürge ve türevi ifadelerle sıklıkla rastlanmaktadır. Yazar el-‘Arûsî, ulusal karakterde yazmış olduğu her bir romanında sömürgeciliğin farklı amaç ve hedeflerine dikkat çekmiştir. Mesela et-Tûtu’l-Murr romanında işgal ettiği topraklarda gençleri ve gençliği ifsat etmeyi hedefine koyan sömürgeci zihniyeti ele almıştır. Halîme romanında ise Tunus kadınının sömürgeci güçlere karşı verilen mücadeledeki duruşunu ve halkıyla omuz omuza ortaya koyduğu çaba ve gayreti konu edinmiştir.

Ve Mine’d-Dahâyâ romanında ise sömürgeciliğin üzerine kurulu olduğu temel esaslardan biri olarak kabul edilen bir başlık işlenmiştir. İşgal edilen toprakların sömürgeci güçler tarafından kolonileştirilmesi konusu bunlardan biridir. ‘Arûsî, daha ilk sayfalarda sömürgeci güçlerin bu zihniyetini yansıtan tespitler ve cümlelere yer vermiştir.

“Sömürgeciler, yeryüzünün farklı bölgelerinde bulunan zengin ve verimli toprakları nasıl seçtiyseler, Cendûbe ovasına da aynı gaye ile çöreklandılar. Amaçları yer üstü mahsulünden ve yer altı kaynaklarından faydalanmaktı. Arazi verimsiz ve kurak değildi. Bu arazi binlerce yıl bu topluluğun miras olarak devraldığı ve işlediği verimli bir topraktı.”⁵⁷⁰

⁵⁶⁹ el-Mâtvi, *Ve Mine’d-Dahâyâ*, 9.

⁵⁷⁰ el-Mâtvi, *Ve Mine’d-Dahâyâ*, 14.

Toprakların verimli olması, sömürgecilerin iştahını kabartmış ve bu toprakları kolay yoldan elde etmek için farklı yollara itmiştir. Hem ellerinde bulundurdıkları siyasi gücü hem de halk içerisinde cahil ve zayıf karakterli şahısların zaafalarını kullanmak suretiyle kısa bir zamanda bu bölge halkının topraklarına el koymuşlardır. Ama bu süreçte sömürgecilerin işlerini kolaylaştıran en büyük etken, halk içerisinde ne yapacağını bilmeyen bu cahil kimselerin varlığıdır.

“Sömürgecilerin ne yapıp edip bir şekilde halkın elindeki bu verimli toprakları elde etmeleri gerekmektedir. Bölge halkının cehalet ve aptallığı bu amaçlarını gerçekleştirme de en büyük yardımcıları olacaktı. Sömürgeci zihniyet, ulaşmak istediği hedeflere ulaşmada bu bozuk vicdan sahiplerini bir köprü ve sağlam bir dayanak olarak görüyordu.”⁵⁷¹

Daha sonra bu cahil gürhunun sömürgecilere sağladığı olanaklar detaylı bir şekilde yazar tarafından sıralanır. Öyle ki kendi ellerindeki toprakları ve zenginliği göz göre göre sömürgeci kolonyalist kişilere verilmesi, sömürgecilerin bizzat kendilerinde bile şaşkınlığa neden olmuştur.

“Bu tipler çoğunlukla sömürgecilere yol gösteriyor ve işin hilesini öğretiyorlardı. Hatta kolonyalist derebeyi bazen planladığı bazı adımları hayata geçirmede tereddüt geçirirdi. Yapacağı iş acaba bir isyana sebebiyet verir miydi? Ya da bir öfke patlaması veya protesto ile karşılaşır mıydı?”⁵⁷²

Bölge halkının topraklarının bu şekilde elden çıkması ve işlerin sömürgecilerin istediği gibi gitmesi, sadece bu insanlar arasındaki cahil ve ebleh tiplerin suçu değildir. Bölge halkının psikolojisini ve beklentilerini çok iyi bilen sömürgeciler, yerine göre nabza şerbet kabilinden birtakım davranışlar sergilemişlerdir.

“Sömürgeci, durumun ciddiyetini gayet iyi bilmektedir. Bazen hayretler içerisinde kalsa da ara sıra bu tiplerin nabzını yoklardı. Bu şekilde planlarını hızlıca gerçekleştirir ve ganimetleri toplardı. Bu tiplere bazen gösterilen bir tebessüm, bazen de evine götüreceği bir yemek verilse dünyalar onların olurdu.”⁵⁷³

Sömürgecilerin elini güçlendiren bir diğer faktör, siyasi güçlerini kullanarak kamu kurumlarında veya yargıda önlerine çıkacak herhangi bir engeli bertaraf etme gücüdür. Nitekim bölge halkının ellerindeki arazileri belirli bir plan çerçevesinde ele geçirmeye çalışan kolonyalist derebeyi, genç Ahmet’in elindeki toprağı alamayınca yargıdaki

⁵⁷¹ el-Mâtivî, *Ve Mine'd-Dahâyâ*, 14.

⁵⁷² el-Mâtivî, *Ve Mine'd-Dahâyâ*, 14.

⁵⁷³ el-Mâtivî, *Ve Mine'd-Dahâyâ*, 15.

adamları ve nüfuzu sayesinde bu işi halletmeye çalışır. Bunu yaparken de herhangi bir kanun, ceza ve müeyyide korkusu yoktur. Çünkü rüşvet ile her tarafı emri altına almıştır.

“Kolonyalist derebeyi herhangi bir kanundan korkar mı? Ya da herhangi bir ceza korkusu ve beklentisi var mıdır? Hayır, tabi ki... Mahkemelerde yer alan makamlar ve kürsüler, adeta gizli ve sihirli bir elin yönlendirmesiyle ancak belirlenen yönde hareket ederler. Faydaları ancak belirli bir seçkinici gruba dokunur. Bunlar pusuladaki ibrenin hep kuzeyi gösterdiği gibi cebren birilerinin menfaatine karar vermeye ayarlıdır. Bundan dolayı görünürde şer’i kanunları uygulayacak olan mahkemeler gerçekte bu derebeylerin haksız zulümlerini perdelemektedir.”⁵⁷⁴

“Bu durum, sömürgeci güçlerin herhangi bir cezai müeyyideye uğramayacakları ve herhangi bir yaptırım uygulanmayacağı anlamına geldiği için, kolonyalist derebeylerinin yaptıkları zulümlerde daha da cesaretlenmelerine sebebiyet verir.”⁵⁷⁵

“*Ve Mine’d-Dahâyâ*” romanında sömürgeci tipin dikkat çeken bir diğer yönü, insani ilişkiler noktasında sahip olduğu güçlü siyaset ve iletişim becerisidir. Bu tip, bulunduğu ortamın gerektirdiği hareket tarzını hızlı bir şekilde tespit ederek bunun gereğini ustaca yerine getirmek suretiyle bir an önce hedeflerine ulaşmayı başaramıştır. Örneğin, bölge halkının topraklarını kiralamada herhangi bir problemle karşılaşmayan kolonyalist derebeyi, aşiretin elindeki toprakları elde etmek için aşiret mensuplarının ilgi ve alakalarını çekmek maksadıyla onlarla aynı ortamlara girerek onların benimseyeceği türden davranışlar sergilemeye başlamış ve bunda başarılı da olmuştur. Tabi burada kendisine akıl verip yol gösterenler, etrafına topladığı işbirlikçi ve asalak tiplerdir. Bunların yönlendirmesiyle kolonyalist derebeyinin ilk icraatı aşirete mensup bir üyeden sembolik de olsa bir hektar toprak satın alması olmuştur.

“Günün birinde sömürgeci toprak ağalarından/kolonyalist derebeylerinden biri, zaviye şeyhinin torunlarından birinden 1 hektar toprak satın aldı. Bu 1 hektar, kolonyalist derebeyinin hedefine koyduğu geniş araziler için bir başlangıç ve yer edinme aşaması idi. Kolonyalist derebeyi, uzun bir zamandır hangi siyaseti uygulayacağını planlarını yapmaktaydı. Gerek bu bölgede nüfuz sahibi olan kişilerin ve gerek etrafına toplanan işbirlikçi şahısların tavsiyelerini kulak ardı etmiyordu. Bu tavsiyeler gereği fevkalade mütevazı ve ağırbaşlı bir görüntü vermesi ve burada kalan yerleşik halkın örf, adet, gelenek ve hassasiyetlerini önemseyerek bunlara saygı duyması gerekiyordu. Yürüyüşünde

⁵⁷⁴ el-Mâtivî, *Ve Mine’d-Dahâyâ*, 15.

⁵⁷⁵ el-Mâtivî, *Ve Mine’d-Dahâyâ*, 15.

ağırbaşlı, insanlarla olan münasebetlerinde yumuşak olmalı ve ayrıca zaviyenin ruhaniyetine ve müritlerine karşı en ufak bir saygısızlık içinde olmamalıydı.”⁵⁷⁶

Kolonyalist derebeyi değişik kanallardan kendisine yapılan tavsiyeleri bir bir yerine getirmek suretiyle çevresindeki insanların sevgisini kazanmıştır. Böylelikle her tarafta onun ne kadar insancıl, samimi ve hoşgörülü biri olduğu anlatılmaya başlanmıştır.

“Sömürgeci şahsın sevgisi bölge halkının içine iyice yerleşti. Etrafındaki kişilerle uygulamakta oldukları siyaset bütün kurallarıyla tam işliyordu. Aslında bunlar kendi elleriyle kendilerine prangalar oluşturmuş ve kendilerine tuzaklar kurmuş oluyorlardı. Bir taraftan sömürgeci şahsın güzel davranışlarından övgü ile bahsederken bir taraftan da fakirlere ve muhtaçlara olan şefkatini abartılı ifadelerle kendi aralarında konuşuyorlardı.”⁵⁷⁷

Sömürgeci şahsın siyasetiyle sadece bölge halkının değil aynı zamanda zaviye ve müritlerin de gönüllerini fethedecek türden davranışlar sergilemiştir. Zaviyede müritler için geleneksel bir şekilde düzenlenen ziyafet için henüz topraktan elde edilen mahsul pay edilmeden en iyisini ayırmak suretiyle milletin gözüne girmeye çalışmış ve bunda başarılı da olmuştur.

“Şeyhin türbesine adanmak üzere koyun ve buzağlarından en iyilerini seçerek adeta onların akıllarını başlarından aldı. Buğday mı? Yıllık elde edilen mahsul henüz pay edilmeden ve dağıtılmadan önce mübarek zaviye ziyafeti için gerekli miktar ayrılmırdı. Şimdi böyle bir adam, kendisi ile ortaklık yapılmaya ve kendisine yardım edilmeye herkesten daha layık değil midir? Hem malı çok hem eli bol hem de güler yüzlü.”⁵⁷⁸

Sömürgeci şahsın güttüğü en tehlikeli siyasetlerden bir diğeri ise kardeşler arasına soktuğu kin ve öfke tohumlarıdır. Sömürgecilere topraklarını kiralayanlar ile bu duruma karşı çıkanlar arasında bir mücadele alanı oluşmuştur. Kolonyalist derebeyi kendisine daha rahat bir hareket alanı oluşturmak adına böyle bir fırsatı iyi değerlendirmiş ve adeta saman içerisine düşen bir ateş parçasını körükler gibi bu kin ve öfkeyi artırmaya çalışmıştır.

“Kendileri dışında tarla ve arazi sahibi olarak kalan ve bu arazilerle uğraşan her kim varsa onlara öfke duymaya başladılar. Asıl kinleri topraklarını kolonyalist derebeyine vermeye direnen ve bu uğurda mücadele edenlere karşıydı. Onları her fırsatta kötülüyor ve bazı iftiralarda bulunuyorlardı. Bazen de onları ikna etmek için belirli grupları organize ederek

⁵⁷⁶ el-Mâtivî, *Ve Mine'd-Dahâyâ*, 21.

⁵⁷⁷ el-Mâtivî, *Ve Mine'd-Dahâyâ*, 21.

⁵⁷⁸ el-Mâtivî, *Ve Mine'd-Dahâyâ*, 21.

onlara gönderiyorlardı. Günden güne bu kin ve öfke daha da büyüdü. Kolonyalist derebeyinin rızasını kazanmak için bazen kardeş kardeşe düşmanlık ediyordu.”⁵⁷⁹

3.2.6.2. الوطن-Vatan

Muhammed el-‘Arûsî el-Matvî’nin ulusal karakterde yazmış olduğu “*Ve Mine’d-Dahâyâ*” romanı, daha önce tahlilini yapmış olduğumuz iki romandan biraz farklı olarak ulusal mücadelenin fikir ve düşünce tarafına vurgu yapmış ve bu arka plan üzerinden olayların gelişimini konu edinmiştir. Ülkesinin birtakım hurafe ve batıl inanışlarla cehalete sürüklendiğini gören Ahmet, yalnız bir savaşçı gibi ıslahatçı kişiliklerin yolundan giderek ülkesinin maruz kaldığı geri kalmışlıktan kurtulması için mücadele etmiştir.

Romanda “vatan” kelimesinin ilk geçtiği yer romanın henüz ilk satırlarıdır. Yazar el‘Arûsî ilkin Tunus topraklarının tarih içerisinde daha önceleri de maruz kaldığı sömürge faaliyetlerine dikkat çeker.

“Asırlar birbirini takip etti. Toprakları zengin ve verimli olan bu bölgenin yaşadığı serüven çeşitlilik arz etti. 19.yüzyılın son çeyreğinde Fransa bu bölgeye yeni bir işgal hareketi başlattı.”⁵⁸⁰

“*Vatanseverlik*” kavramı ise, romanın birinci olay halkasının üzerine inşa edildiği bölümde, bölge halkı ile sömürgeciler arasında geçen feci bir olay akabinde satırlarda kendisine yer bulur. Arazileri, gerçek sahiplerinden birer birer alan kolonyalist derebeyi, bu topraklarda yaşayan işçilerin özgürlük alanlarını öyle kısıtlamışlardır ki; bir üzüm salkımını dahi izinsiz koparamazlar.

“1922 yılının ağustos ayında Cendûbe bölgesinde bulunan bütün ahaliyi korkuya boğan bir olay yaşandı. Kolonyalist derebeylerinden biri, iki çalışanını, sahip olduğu bahçeden izinsiz bir salkım üzüm kopardığı için darağacına astı. Cezaları saatlerce güneşin sıcaklığında bu şekilde asılı durmakmış...”⁵⁸¹

Yaşanan bu olay ülke çapında büyük bir kargaşaya sebep olmuştur. Gazetelere çıkan haberler, halkın duygularında büyük bir sarsıntı meydana getirmiştir. Bölge halkı şimdiye kadar sempati duydukları kişilere öfke duymaya başlamışlardır.

“Olay, bölge halkının vatanseverlik bilinci ve hassasiyet derecelerine göre halkın psikolojisinde farklı sarsıntılar meydana getirdi. Bu korkunç olay, çocukların zihinlerinde

⁵⁷⁹ el-Mâtivî, *Ve Mine’d-Dahâyâ*, 22.

⁵⁸⁰ el-Mâtivî, *Ve Mine’d-Dahâyâ*, 9.

⁵⁸¹ el-Mâtivî, *Ve Mine’d-Dahâyâ*, 16.

geleceğe yönelik derin bir korku ve endişeye sebep oldu. Belki bu korku bir süre sonra aşağılanma sebebi olacak; belki de sömürgecilere karşı öfke ve isyanın ilk kıvılcımı olacak...”⁵⁸²

Yazar el-‘Arûsî, bu olay üzerinden romanın başkarakteri Ahmet’in rolüne soyunarak, ülkedeki bu kötü gidişata dur deme zamanının geldiğine ve kimse yanında durmasa bile bu mücadeleyi tek başına sürdüreceğine dair bir çerçeve çizer. Ahmet’in Zeytûne’ye gidişi ve burada okuduğu kitaplardan ve katıldığı ders halkalarından ülkesinin geleceğine yön verecek çağdaş Arap ıslahatçıları tanınması bu sayede gerçekleşir.

“Genç Ahmet, bu dönemde çağdaş Arap kalkınmasında pay sahibi olan şair, yazar, mütefekkir ve ıslahatçılardan etkilendi. Bu öncü isimlere ait eserleri okuyarak özümsemeye çalıştı. Fakat karşılaştığı manzara sinirlerini bozmaya yetti. İçini derinden yakan bir ateşe tanık oldu. Öğrenmeye başladığı hür düşünce ile etrafını çevreleyen şartları karşılaştırmaya başladı. Bir taraftan dinin ana ilkeleri ile din yolunda yürüdüğünü iddia edenlerin davranışlarını diğer taraftan dinin esas hükümleri ile buna ilave edilen şerh, haşiye vb. eklemeleri karşılaştırdı. Birden etrafını saran çelişkiler ve önüne açılan farklı yollar görmeye başladı. Kendisini çevreleyen şüpheler yumağı içerisinde gelgitler yaşadığı bir döneme girdi.”⁵⁸³

“Bu dönemde hangi tarafa yürüse bir çıkmazla karşılaşır. İnsanların yalpalanmaları, yöneticilerin yapmış olduğu zulüm ve okuduğu enstitüdeki fikri durgunluk bunlardan sadece birkaç tanesiydi. Doğduğu topraklarda ise başka büyük bir bela vardı. Hurafeler, batıl inanışlar ve iç çekişmeler... Yağ ve bala karıştırılmış zehri kendilerine sunan cellatlarına âşık olan bir güruh... Ata topraklarından kendilerini yalın ayak ve çıplak bir vaziyette çıkarmaya çalışan bir topluluk...”⁵⁸⁴

Bütün bu çıkmazlar karşısında bir çıkış yolu arayan gencin kafasında bir umut ışığı yandı. Kalkınma ve ıslahat fikrini benimseyen bazı cemiyet ve kuruluşlara katılma kararı aldı. Bu sayede hem doğduğu topraklardaki yanlış inanış ve hurafeleri ortadan kaldırmak hem de okuduğu enstitüdeki fikri durgunluğu bertaraf etmek için her iki cephede yürüteceği bir savaş başlatır. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu savaş, fikri planda yapılacak olan bir savaştır. Belki de sömürgecilere karşı verilecek olan silahlı mücadeleden daha hayati öneme ve önceliğe sahiptir.

⁵⁸² el-Mâtivî, *Ve Mine'd-Dahâyâ*, 17.

⁵⁸³ el-Mâtivî, *Ve Mine'd-Dahâyâ*, 29.

⁵⁸⁴ el-Mâtivî, *Ve Mine'd-Dahâyâ*, 29.

Genç ıslahçı işe önce aile çevresi ve aşiretinden başlar. Aşiret fertlerine ıslahat fikrini aşılamayı ve onların din sandıkları gelenek ve görenekleri terk etmelerini sağlamaya çalışır. Çünkü dinin özü bu tür hurafelerden tamamen uzaktır.

Genç Ahmet'i en çok üzen olay aile ve aşiretinin kabullenmiş olduğu ve onları adeta uçuruma sürükleyen fakirlik ve yoksulluktu. Fakat bu durum ailesinin umurunda bile değildi. Her yıl geleneksel hale gelen kutlama törenleri ve ziyafetler gencin karşı duruşuna rağmen devam eder. Genç Ahmet, bu alandaki mücadelesinin yanında saç uzatma, pantolon giyme ve şeker tüketimi konusunda da aşiret mensupları ile çatışır. Dinin özünde olmayan ama dini birer değer olarak görülen bu başlıklar aşiret üyeleri ile Ahmet arasında gerilimlere neden olur. Hatta genç Ahmet, bir ara yaşadığı toplum tarafından tekfir bile edilir. Bunun sebebi ise şeyhin aile efradına ve aşiretine dini hiçbir dayanağı olmayan şeker tüketimini yasaklamasıydı. Çünkü Ahmet bu konuyu alay konusu ederek onları ısrarla bu yasağı delmeye itiyordu.⁵⁸⁵

Gencin fikri alanda mücadeleye tutuştuğu bir diğer alan Zeytûne'deki hocalarıydı. Özellikle tasavvuf ve tarikatlar ile ilgili ve fikri durgunluğa neden olan geleneksel düşünme yöntemlerine karşı verdiği mücadele, bir dönem okuldan atılmasına bile neden olacak seviyeye gelmiştir. Çünkü genç Ahmet dinin özüne ters gördüğü her problem hakkında görüş bildirerek dinin akla ve hür düşünceye verdiği değere dikkat çekmişti.⁵⁸⁶

Ve Mine'd-Dahâyâ romanında sömürgecilere karşı verilen mücadelenin fiili bir direnişten çok fikri alanda verilen bir mücadele olduğunu romandan bazı pasajlarla da görmek mümkündür. Hatta hiç olmadık bir zaman diliminde fiili silahlı direnişin olduğu bölgelerden bir ulusal direniş hareketi subayının bölgeyi ziyaret etmesi, bölgede bulunan sömürgecileri bile şaşırtmıştır. Çünkü bu bölge ulusal bilincin tam anlamıyla yerleşmediği bir bölge hüviyetindedir.

“Günün birinde bölgeye ulusal direniş hareketine mensup bir komutan geldi. Komutanlar bu bölgeyi pek ziyaret etmezlerdi. Çünkü ulusal şuur bu bölgede diğer bölgelere nazaran pek yerleşmemişti. Bu yönüyle sömürgeciler bu bölgeyi kendileri için en önemli ve aynı zamanda tehlikelerden en uzak bir bölge olarak biliyorlardı. Bunun nedeni bu bölgede milli şuurun ve toplumsal bilincin çok gelişmemiş olmasıydı. Bundan dolayı ulusal direniş hareketi komutanının bu bölgeyi ziyareti fazlasıyla şaşkınlığa neden olmuştur.”⁵⁸⁷

⁵⁸⁵ el-Mâtvî, *Ve Mine'd-Dahâyâ*, 31-32.

⁵⁸⁶ el-Mâtvî, *Ve Mine'd-Dahâyâ*, 40-43.

⁵⁸⁷ el-Mâtvî, *Ve Mine'd-Dahâyâ*, 52.

3.2.6.3. Sömürge İşbirlikçileri

Muhammed el-‘Arûsî el-Matvî, ulusal karakterde yazdığı romanlarda, özellikle işgalci sömürgeci güçlerle sahada iş birliği yapan ve onların ülkede konumlanmasına katkı sunan zayıf karakterli kişilere dikkat çekmiştir. Sömürgeci tipler, bunlar sayesinde yabancıları oldukları bir coğrafyada çok kısa bir süre içerisinde konumlanmış ve adeta oranın gerçek sahipleri hüviyetine bürünmüşlerdir. Yazar özellikle *Ve Mine’ d-Dahâyâ* romanında bu tiplerin sömürgecilere ne tür yardımları dokunduğunu ve ne kadar aşağılık bir seviyeye konumlandıklarını detayları ile vermeye çalışmıştır. Yazarın özellikle bu tipler için kullanmış olduğu ifade dikkat çekicidir. ‘Arûsî, bunlar için Hindistan’da sömürge yönetimi ile iş birliği yapan ve onlara amaçlarına ulaşmada yardımcı olan kişiler için kullanılan “*el-Ahmira el-Müzellele*”⁵⁸⁸ tabirini kullanır. “*Aşağılık eşekler*” olarak anlandırabileceğimiz bu ifade, roman yazarı tarafından romanda belki de en çok işlenen üç başlıktan biridir.

“*el-Ahmira el-Müzellele*”, daha ilk etapta sömürgeci güçlerin sömürecekleri topraklarda konumlanmak için meşru zemin arayışlarına destek olmuşlardır.

“Sömürgecilerin ne yapıp edip bir şekilde bu toprakları elde etmeleri gerekmektedir. Bölge halkının cehalet ve aptallığı bu amaçlarını gerçekleştirme de en büyük yardımcıları olacaktır. Sömürgeci zihniyet, ulaşmak istediği hedeflere ulaşmada **el-Ahmira el-Müzellele**’yi ve bu bozuk vicdan sahiplerini bir köprü ve sağlam bir dayanak olarak görüyordu. el-Ahmira el-Müzellele, sömürgeciye yol gösterir, bazı yöntemler öğreterek işin hileli taraflarını da öğretirdi.”⁵⁸⁹

Bu yardım ve özverili tutum karşısında sömürgeci, zaman zaman hayretler içerisinde kalırdı. Bazen planladığı bazı adımları hayata geçirmede tereddüt geçirirdi. Yapacağı iş acaba bir isyana sebebiyet verir miydi? Ya da bir öfke patlaması veya protesto ile karşılaşır mıydı? Bir halk kendi eliyle kendi topraklarını başkalarına terk eder miydi? Bölge halkının psikolojisini ve beklentilerini çok iyi bilen sömürgeciler hem planlarını yürütmek hem de bunları memnun etmek için farklı siyasetler devreye sokmuşlardır.”⁵⁹⁰

“Sömürgeci, durumun ciddiyetini gayet iyi bilmektedir. Bazen hayretler içerisinde kalsa da ara sıra bu tiplerin nabzını yoklardı. Bu şekilde planlarını hızlıca gerçekleştirir ve ganimetleri toplardı. Bu tiplere bazen gösterilen bir tebessüm, bazen de evine götüreceği

⁵⁸⁸ el-Mâtivî, *Ve Mine’ d-Dahâyâ*, 1 no’lu dipnot., 14.

⁵⁸⁹ el-Mâtivî, *Ve Mine’ d-Dahâyâ*, 14.

⁵⁹⁰ el-Mâtivî, *Ve Mine’ d-Dahâyâ*, 14.

bir yemek verilse dünyalar onların olurdu. Çoğunlukla servetini artırabileceği maddi bir kazanç elde etmek için bunları yapardı.”⁵⁹¹

“*el-Ahmira el-Müzellele*”, sömürgeci kolonyalist derebeyinin bölge halkının sempatisini kazanmasında yönlendirici bir etkiye sahiptir. Özellikle halkın hüsnü kabulünü elde etmesi için yapmış oldukları tavsiyeler kolonyalist derebeyi tarafından harfîyen yerine getirilmiştir. Sonuç olarak kolonyalist derebeyi bu çaba ve gayretinin sonucunda başarıya ulaşmıştır.

“Kolonyalist derebeyi, uzun bir zamandır hangi siyaseti uygulayacağını planlarını yapmaktaydı. Gerek bu bölgede nüfuz sahibi olan kişilerin ve gerek etrafına toplanan işbirlikçi şahısların tavsiyelerini kulak ardı etmiyordu. Bu tavsiyeler gereği fevkalade mütevazı ve ağırbaşlı bir görüntü vermesi ve burada kalan yerleşik halkın örf, adet, gelenek ve hassasiyetlerini önemseyerek bunlara saygı duyması gerekiyordu. Yürüyüşünde ağırbaşlı, insanlarla olan münasebetlerinde yumuşak olmalı ve ayrıca zaviyenin ruhaniyetine ve müritlerine karşı en ufak bir saygısızlık içinde olmamalıydı.”⁵⁹²

“*el-Ahmira el-Müzellele*”nin dikkat çeken bir diğer yönü kendileri gibi davranmayan ve uşaklık ettikleri efendilerine boyun eğmeyen halka karşı besledikleri kin ve nefrettir.

“Kendileri dışında tarla ve arazi sahibi olarak kalan ve bu arazilerle uğraşan her kim varsa onlara öfke duymaya başladılar. Asıl kinleri topraklarını kolonyalist derebeyine vermeye direnen ve bu uğurda mücadele edenlere karşıydı. Onları her fırsatta kötülüyor ve bazı iftiralarda bulunuyorlardı. Bazen de onları ikna etmek için belirli grupları organize ederek onlara gönderiyorlardı. Günden güne bu kin ve öfke daha da büyüdü. Kolonyalist derebeyinin rızasını kazanmak için bazen kardeş kardeşe düşmanlık ediyordu.”⁵⁹³

Yazar el-‘Arûsî’nin, ülkelerini işgal edip ellerindeki topraklara el koyan sömürgecilere karşı bu topluluğun içine düştüğü durumu tasvir için kullandığı ifadeler çok dikkat çekicidir. Bunlar adeta “aşağılık eşekler” ifadesinin altını dolduran tasvirlerdir. Örneğin; kolonyalist derebeyinin bu topluluğa ait toprakları kiralamak için hazırladığı mali evrakları arz ederken bu tiplerin sergilemiş olduğu davranışlar, adeta çok aşağılık bir durumun tasviridir. İlgili cümleler şu şekildedir:

“Etrafındaki insanlara samimi pozlar vermek suretiyle hedefine emin adımlarla yürümeye çalıştı. Zaviye ve şeyhin türbesine saygıda kusur etmiyordu. Maliyeden almış olduğu evrakları çevresinde toplananların önüne serdi. Ağızları sulandı, salyaları akmaya başladı.

⁵⁹¹ el-Mâtivî, *Ve Mine'd-Dahâyâ*, 15.

⁵⁹² el-Mâtivî, *Ve Mine'd-Dahâyâ*, 21.

⁵⁹³ el-Mâtivî, *Ve Mine'd-Dahâyâ*, 22.

Bu aptal kişilikler sömürgeci zatın kendilerine lütfedeceği bir görev veya ufak bir kazancın hesabını yapıyorlardı.”⁵⁹⁴

“Hâkim kararı açıkladıktan sonra kolonyalist derebeyi, ziyafetler hazırlatarak kendisine kul ve köle olan bu aşağılık güruhu doyurmaya çalıştı. Zafer sonrası onların karınlarını yemek ve içeceklerle doldurdu. Sanki zafer kazananlar bizzat kendileriydi.”⁵⁹⁵

3.2.6.4. ed-Dahâyâ/Kurbanlar

Muhammed el-‘Arûsî el-Matvî, adından da anlaşılacağı üzere *Ve Mine’ d-Dahâyâ* adlı romanında, ülkelerini işgal eden sömürgecilere karşı mücadele etmek yerine teslimiyetçi bir bakış açısına sahip bir topluluğu konu edinmiştir. Sömürge ile işgal edilen her bölgede benzer yapıda insanların varlığını dikkat çekmek isteyen yazar “*ed-Dahâyâ/Kurbanlar*” ifadesiyle bu güruhun içine düşmüş olduğu durumu metaforik bir bakış açısıyla tasvir etmeye çalışmıştır. Bunlar ellerindeki toprak ve arazileri, ülkelerini işgal eden bir topluluğa göz göre göre ve isteyerek teslim etmek suretiyle kimliklerini yok saymış ve kurban olmayı kabullenmiş tiplerdir.

Romanda “*ed-Dahâyâ*” ifadesinin ilk geçtiği yer, henüz romanın ilk sayfalarında sömürgeci kolonyalist derebeyinin halkın elindeki toprakları kiraladığı zaman dilimine denk gelmektedir. Arkasına kanun gücünü de almak suretiyle halkın elindeki topraklara el koyan sömürgeciler, bu topraklarda yaşayan insanları birer köle gibi çalıştırarak, kıt kanaat bir yaşama mahkûm etmek suretiyle kendi varlıklarını tahkim etmişlerdir. Herhangi bir ceza ve müeyyide korkusu olmayan sömürgeciler, amaçlarını korkusuzca gerçekleştirmeye çalışmışlardır.

“Sömürgecilerin gerek yönetim ve gerek yargı makamları tarafından herhangi bir cezai müeyyideye maruz kalmaması onları her istediklerini yapma konusunda cesaretlendiriyordu. Sömürgeciler arazileri sahiplenmede ve gerçek sahiplerini bu topraklardan kovmada birbirleriyle yarışıyorlardı. Bir müddet sonra bu arazilerin gerçek sahipleri, topraksız ve fakir kimseler haline geldiler. Rızıklarını temin edemez duruma düştüler.”⁵⁹⁶

“Bunların çoğu sömürgeci efendilerinin yanında birer amele haline geldiler. İşleri gerçekten çok zordu. Kaldıkları yerler bakımsız çadırlar idi. Ancak kıt kanaat geçinebiliyorlardı. Bu kurbanlar, feodal efendilerine yakınlaşmak için ömürlerini

⁵⁹⁴ el-Mâtivî, *Ve Mine’ d-Dahâyâ*, 19.

⁵⁹⁵ el-Mâtivî, *Ve Mine’ d-Dahâyâ*, 53.

⁵⁹⁶ el-Mâtivî, *Ve Mine’ d-Dahâyâ*, 16.

tüketiyorlardı. Bir taraftan da efendilerinin aleyhine olacak olan olay ve haberleri ispiyonluyorlardı. Onları razı etmek uğruna rezil ve aşağılık bir duruma düşüyorlardı.”⁵⁹⁷

Roman yazarı, bir taraftan bu kurbanların içinde bulundukları durumu detaylandırırken bir taraftan da bunların içine düştüğü aşağılık durumu tasvir eder. Bazen bu tipleri bazı hasletler üzerinden hayvanlara bile benzettiği olmuştur.

“Feodal efendinin gözünde bu zavallıların değeri gittikçe azaldı. Adeta insanlıktan çıktılar. Onlarla ahırda bağlı olan bir inek arasında hiçbir fark var mıydı? Hatta onlar daha uysal ve işlerinde daha verimli idiler. Bir yasağı deldiklerinde ceza almaya daha müstahaktırlar.”⁵⁹⁸

Yazarın “*ed-Dahâyâ/Kurbanlar*” olarak nitelediği diğer bir grup, sömürgecilerin bürokraside ve yargı makamlarında yerleşmesine ve bu gücü kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak isteyenlere imkân sağlayan kişilerdir. Bunlar küçük bir maddi bir kazanç uğruna yaşadıkları çevreyi, aileyi ve toplumu ifsat etmekten imtina etmeyen kişilerdir. Sömürgeci feodal efendilerin arazileri daha rahat bir şekilde elde etmelerine yardımcı olan hakimler ve bu iş için rüşvet alan ve yalancı şahitlik yapanlar tam da bu durumu örneklemektedirler. Romanın başkahramanı Ahmet’in mahkemede haksızlığa uğradığı bir dava sonrası yaşadıkları bunun bariz örneğidir.

“Hâkim haksız kararını açıkladıktan sonra gece Ahmet’in gözüne uyku girmede. Can sıkıntısından adeta dikenler üstünde yatıyordu. Bu dava onu derin düşüncelere sevk etti. Yargıdaki kötü gidişatı ortadan kaldıracak her kıvılcımın sömürgeciler ve yardımcıları tarafından nasıl yok edildiğini düşündü. Bunlar arasında din cübbesini giyerek dini gösteriş yapanlar da vardı. Bunlar dine din düşmanlarının verdiğiinden daha çok zarar veriyorlardı. Bu kurbanlar din yolundan ve vatanseverlik duygularından sıyrılarak bu sapkın gürhunun yolundan yürüyerek hayatlarını idame ettiriyorlardı.”⁵⁹⁹

“Bu kurbanların listesi oldukça uzundur. Şekil ve suretleri ise farklıdır. İşte bir tanesi peygamberin seccadesi üzerinde oturuyor! Düşmanlık yayıyor ve batıla yardımcı oluyor. Birkaç dirhem uğruna aile ve cemiyetlerin yok olmasına yardımcı oluyor. Genç Ahmet gizliden bu çabalarını devam ettirerek asla mücadeleden vazgeçmedi.”⁶⁰⁰

Sömürgeci feodal toprak sahiplerinin etrafına çöreklenen bu kurbanlar, gece gündüz efendilerine hizmet ediyorlardı. Bazen efendilerinin hasımlarına kendisinin beslediği kin ve öfkeden daha fazlasını besliyorlardı. Irz, namus, şeref ve haysiyet

⁵⁹⁷ el-Mâtvî, *Ve Mine'd-Dahâyâ*, 16.

⁵⁹⁸ el-Mâtvî, *Ve Mine'd-Dahâyâ*, 16.

⁵⁹⁹ el-Mâtvî, *Ve Mine'd-Dahâyâ*, 55.

⁶⁰⁰ el-Mâtvî, *Ve Mine'd-Dahâyâ*, 56.

kavramlarını acımasızca örseliyor ve muhataplarını rahatsız ediyorlardı. Bütün bu olanlar karşısında genç Ahmet sağduyuyu elden bırakmamaya çalışmış ve bu doğrultuda hareket etmiştir.

“Genç delikanlı aşiret üyelerinin kendisine karşı davranışlarına tahammül ediyor ve ateşi harlamamak ve söndürmek için elinden geleni yapıyordu. Onların başvurduğu alçakça ve aşağılık yöntemlerden uzak duruyor ve onlara adeta acıyordu. Bir yerde onları yaşadıkları şartların ve adaletsiz düzenin kurbanları olarak görüyordu. Onların öfkeden çok merhamete, sertlikten çok hoşgörüyeye muhtaç olduklarını düşünüyordu.”⁶⁰¹

Yazar el-‘Arûsî, aslında burada romanın başkahramanı Ahmet’in rolünde kendi dünya görüşünü ve bakış açısını sunmak düşüncesindedir. “*ed-Dahâyâ/kurbanlar*” olarak nitelediği kimseler, son tahlilde yaşadıkları ortamın ve bozuk düzenin kurbanlarıdır. Yazara göre sürü psikolojisiyle hareket eden ve ne yaptığıнын bilincinde olmayan bu topluluğa nefret etmek yerine şefkat gösterip ıslah etmek gerekir. Bunların kötülüklerine iyilikle karşılık verip onları kazanmak daha doğru bir davranış olacaktır.

⁶⁰¹ el-Mâtivî, *Ve Mine’d-Dahâyâ*, 56.

SONUÇ

19. yüzyıl, dünyada sadece sosyal ve siyasal gelişmelerin yaşandığı bir zaman dilimi olarak kalmamış, bunun yanında birtakım kültürel ve edebi gelişmelerin de yaşandığı bir zaman dilimi olmuştur. Ülkeler bir taraftan siyasi hamleler ile adına “vatan” dediğimiz ve üzerinde güven içinde yaşayabilecekleri toprak parçalarını güvence altına almaya çalışırken bir taraftan da toplum, kendine ait yaşanmışlıkları tarihe mal etmek adına birtakım edebi çıktılar üzerine yoğunlaşmıştır. Bu çıktıların en önemlilerinden biri hiç kuşku yok ki “roman”dır. Roman, özellikle bu dönemde toplumun yaşadığı sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel gelişmelerin adeta aynası olmuş ve hem edebi çevreler hem de geniş halk kitleleri tarafından büyük bir ilgi görmüştür.

Kaynağı Batı kültürü ve medeniyeti olan roman sanatı, bu süre zarfında sadece ortaya çıktığı coğrafya ile sınırlı kalmamış, diğer ülke edebiyatlarını da etkilemiştir. Osmanlı Devleti’nin 19. yüzyılda Kuzey Afrika vilayetleri olan Mısır, Libya, Cezayir, Tunus ve Fas gibi ülkelerde merkezi otoritesinin azalmasıyla bu bölgelere sömürge yarışında olan İngiltere ve Fransa saldırılarda bulunmuş ve buraları hakimiyetleri altına almışlardır. Ele geçirilen yerler sadece birer toprak parçası olarak kalmamış, aynı zamanda diliyle, kültürüyle, edebiyat ve sanatıyla sömürülen bir halk ve topluluk resmi ortaya çıkmıştır. Yalnız bu sömürge ortamı, tümüyle olumsuzluklar doğurmamış bazı açılardan olumlu neticeler de doğurmuştur. Bu yüzyılda Batı karşısında geri kalmış olan ülkeler, siyasi yönetimler aracılığıyla bir yandan ıslahatlar yaparken bir yandan da ülkenin yazar-çizer takımı dünyada meydana gelen edebi gelişmelere ve ürünlere kayıtsız kalmamış, yeri geldiğinde bunu bir fırsat olarak kullanabilmişlerdir. Hatta bir edebi tür olarak romanı sömürge karşıtı bir içerikle sömürgeci güçlere bir başkaldırı aracı olarak kullanabilmişlerdir.

Klasik dönem Arap Edebiyatı, her ne kadar kadim edebi kültürünün bir parçası olan “makâme” örnekleri ile kendine özgü bir anlatım tarzının örneklerini sunmuş ise de Modern dönem Arap Edebiyatı 19. yüzyıla gelindiğinde, yaşanan gelişmeler sonrası ortaya çıkan ve güçlü bir anlatım tarzına sahip olan romanın etkisi altında kalmıştır. Bu etki Napolyon’un Mısır seferi ile birlikte Mısır’dan başlayarak Kuzey Afrika’nın en batıdaki ucu Fas’a kadar bir etki alanı oluşturmuştur.

Roman türüne kategorik bir yaklaşım tarzıyla çerçevesini oluşturmaya çalıştığımız ve “*Tunus Ulusal Romanı*” başlığı altında Muhammed el-‘Arûsî el-

Matvî'nin ulusal karakterde yazılmış üç romanı üzerine yapmış olduğumuz çalışma neticesinde şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Napolyon'un Mısır seferi ile birlikte birer Kuzey Afrika ülkesi olan Libya, Cezayir, Tunus ve Fas sırasıyla Fransızlar tarafından işgal edilerek sömürge haline getirilmiştir. Fransızlar bu ülkelerde yaşayan halkların sadece maddi imkanlarını sömürmekle yetinmemiş aynı zamanda yaşayış, dil ve kültürel konumlarını hedef almışlardır. Buna karşılık bu ülkelerde yaşayan halklar silahlı direniş de dahil ülkelerini ve benliklerini kaybetmemek için büyük mücadeleler vermişlerdir.

Bu ülkelerde meydana gelen işgaller tümüyle olumsuz tabloların ortaya çıkmasına neden olmamış, bazı açılardan olumlu durumların yaşanmasına da neden olmuştur. Tunus özelinde yapmış olduğumuz çalışmadan hareketle yapacağımız şu değerlendirme çok da yanlış olmayacaktır. Tunus toplumu, siyasi iktidarı, yöneticileri, ekonomistleri ve edebi çevreleri ile beraber maruz kaldıkları sömürü düzenini ortadan kaldırmak için birtakım ıslahatlar ve değişiklikler yapmaya gayret etmiş ve uzun bir mücadelenin sonunda ülkelerini bağımsızlığa kavuşturmuşlardır. Bu mücadele süresince ülkelerinin bir parçası olduğu Doğu toplumlarının Batı karşısında neden geri kaldığı ve bu geri kalmışlıktan nasıl kurtulabileceğine dair geniş çaplı çalışmalar yapmışlardır.

İşgalin Tunus toplumu üzerinde yarattığı travma, toplumun doğal bir parçası olan edebiyat çevrelerini de harekete geçirmiş ve onların da bu mücadeleye omuz vermesini sağlamıştır. Öyle ki bu dönem roman yazarları genelde toplumun maruz kaldığı bu sömürge sürecini ya toplum-gerçekçi ya da ulusal karakterde yazmış oldukları romanlarda işlemeye çalışmışlardır.

Tunus Ulusal Romanı'nın öncüsü olarak kabul edilen Muhammed el-'Arûsî el-Matvî, 1940'lı yıllardan başlayarak yaşadığı toplumun gelişimi ve dönüşümü noktasında birçok çalışmaya imza atmıştır. el-'Arûsî, sömürgeye maruz kalan halkını bu durumdan kurtarmak ve halkı bu konuda bilinçlendirmek için birtakım faaliyetlerde bulunmuştur. Camiu'z-Zeytune'de çalıştığı yıllarda gençlerle ilgilenmek için "Zeytune Spor Kulübü" ve "Gençleri Kurtarma Derneği"ni kurmuş olması, bu alanda ortaya koyduğu çabanın en güçlü örneklerinden biridir. Ayrıca edebi alanda kurmuş olduğu "Kalem Kulübü" (1950), "Ebu'l-Kasım eş-Şâbbî Kulübü" (1962) ve "Kısa Hikâye Kulübü", ülkenin edebi gelişimine yapılmış olan büyük katkılar arasında zikredilebilir.

el-'Arûsî, gerçek yaşamındaki mücadelecî kişiliğini ulusal karakterde yazdığı romanlarda işlemiştir. Bu da onun romanlarının en büyük esin kaynağının kendi yaşamı

ve yaşadığı toplumda meydana gelen olaylar olduğunu kanıtlar niteliktedir. Bu yönüyle el-‘Arûsî, toplum gerçekçi bir yazar olarak da kabul edilebilir. Kaleme aldığı her üç romanda sömürge temasını işleyerek yaşadığı toplumun en büyük probleminin sömürge yönetimi ve bu yönetimin zorba uygulamaları olduğunu haykırmıştır. Bu yönüyle hem kendi döneminde hem de kendinden sonraki kuşaklara esin kaynağı olmuştur.

el-‘Arûsî, en tanınmış romanı “*et-Tûtu ’l-Murr*”de; ülkesini işgal eden sömürgeci güçlerin, ülkenin geleceği olan gençler üzerine kurduğu hain tuzaklar ve buna karşı verilen mücadeleyi ele alır. Sömürge yönetiminin gençler arasında “*tekrûrî*” olarak bilinen haşhaş otu kullanımının yaygınlaşması ve gelecek nesillerin ifsadı planına karşı, bir grup bilinçli gencin Gençleri Kurtarma Cemiyeti’ni kurarak bu hain planı boşa çıkarmasını ve gençleri kurtarmasını konu edilmiştir. Yazar bu romanda baş kahraman Abdullah ile kendini özdeşleştirerek olayları kurgular ve ülkesinin geleceği konumundaki gençleri kurtarmak suretiyle mücadele sahasında olduğunu gösterir.

el-‘Arûsî’nin ulusal karakterde yazmış olduğu ikinci romanı “*Halîme*”dir. Yazar bu romanında Tunus ulusal kurtuluş mücadelesine omuz veren Tunuslu kadınları konu edinir. Bu romanda, ülkesini işgal eden sömürgeci güçlere karşı mücadele eden kocası Abdülhamit’in yanında duran ve ona omuz veren Halîme’nin öyküsü anlatılır. Halîme, sabırlı, eğitilmiş, dürüst bir genç kız olmanın yanında vefalı bir ev hanımı, vatani için mücadele eden bir direnişçidir. el-‘Arûsî, “*Halîme*” romanıyla yaşadığı toplumda bütün olumsuzluklara göğüs gerebilen, savaşan bir genç kızın hikayesini aktarır. Ayrıca roman, geleneksel toplum bakış açısının muhafazakâr toplumlarda kadına biçtiği role bir başkaldırı niteliği taşımaktadır.

Muhammed el-‘Arûsî el-Matvî’nin ulusal karakterde yazmış olduğu bir diğer romanı “*Ve Mine ’d-Dahâyâ*” adlı romanıdır. Yazar bu romanında ise, ülkelerini işgal eden sömürgeci güçlere karşı mücadele etmek yerine onlarla iş birliği yapan ve onlara boyun eğen miskin, zayıf karakterli asalak tipleri konu edinir. Bu tipler sayesinde işgalci güçler kendilerine daha rahat bir ortam bulmuş ve sömürü düzenlerini tahkim etme fırsatı yakalamışlardır. el-‘Arûsî bu tiplerle İngiliz sömürgesi altında olan Hindistan’daki benzer bir topluluk arasında köprü kurmak suretiyle sömürgeci güçlerin amaçlarını gerçekleştirmek için hep aynı yol ve yöntemleri kullandıklarına dikkat çeker. Yazarın burada dikkat çektiği bir diğer husus sömürgeci güçlerin işgal ettikleri yerlerin yerel kodlarını çok iyi okuyarak bu bölge insanlarını kendi amaç ve hedeflerine uygun olarak kullanmalarıdır.

el-‘Arûsî’nin ulusal karakterde yazmış olduğu romanlar uyanış veya milli şuur uyandıran romanlar değildir. Çünkü tahlile tabi tuttuğumuz her üç roman, Tunus’un bağımsızlığına kavuşması sonrası neşredilmiştir. Bu romanlar olsa olsa Tunus bağımsızlık mücadelesini anlatan süreç romanları olarak değerlendirilebilir. Bu haliyle romanların geçtiğı zaman dilimi 1930-1956 yıllarını kapsarken, neşredilme yılları 1956-1967 yıl aralığıdır. Öte yandan romanlar, Fransız sömürgeciliğine karşı Tunus ulusal kurtuluş mücadelesini konu edindiğı için, mekân olarak tercih edilen yerler doğal olarak Tunus’un büyük şehirleri ve yazarın doğup büyüdüğü topraklar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Romanlarda kullanılan dile baktığımızda yazarın sade ve anlaşılır bir dili tercih ettiğı gözlemlenecektir. Aşırı ve sıkıcı betimlemeler yerine romanın sürükleyici özelliğine zarar vermeyen bir tasvir anlayışı ortaya koymuştur. Yazarın romanlarında fasih Arapçayı kullanması ve gündelik dilde sıklıkla kullanılan kelimeleri kullanmayı tercih etmesi, eserlerinin Arap olmayan milletler içerisinde Arapçayı öğrenmiş kişiler tarafından okunmasını kolaylaştırıcı bir etken olmuştur. Ammice’ye az da olsa yer vermiştir. “*Halîme*” romanında eserin sonuna Tunus’un güney bölgesinde kullanılan yerel dile ait bazı kullanımları ihtiva eden bir sözlük eklemesi, yazarın eserlerini güçlü kılan bir yön olarak öne çıkmaktadır.

el-‘Arûsî’nin ulusal karakterde yazmış olduğu romanlardan çıkarılabilecek bir diğer sonuç; bu romanların ve bu romanlarda işlenen temaların sadece bir millet veya bir halk ile sınırlı olmayacağı, diğer milletlerin ve halkların tarihlerinde de benzer mücadelelerin olduğı gerçeğidir. Bu haliyle bu romanları *Dünya Edebiyatı*’nın doğal birer parçası olarak kabul etmek ve hangi milletten neşet ettiğine bakmaksızın hak ettiğı değeri atfetmek gerekir.

KAYNAKÇA

- Abbas, Muhammed Habib. *Edebü'l-Kıssa fî Tunus*. Kasas. 20 (Tunus 1967), 22-36.
- Abdülğani, Mustafa. *el-itticahü'l-Kavmî fi'r-Rivaye*. Kuveyt: el-Meclisü'l-Vatani Li's-Sekafe ve'l-Fünûn ve'l-Âdâb, 1992.
- Abdullah, Tahir. *el-Hareketü'l-Vataniyyetü't-Tûnisiyye*. Tunus: Dâru'l-Mearif, Tsz.
- Abdusselam, Ahmed. *Mevakifu islahiyye fi Tunis kable'l-Himaye*. Tunus: eş-Şeriketü't-Tûnisiyye li't-Tevzi', 1986.
- Acîyne, Buravî. *Muhammed Salih el-Cabirî ehedü A'lâmi'l-Vakiiyye*. el-Fikr 21 (Tunus 1965), 89-99.
- Aktaş, Şerif. *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2005.
- Albayrak, Hakan. *İslam Birliğinin Nüvesi Olarak Türkiye- Suriye Birliği*. İstanbul: Vadi Yayınları, 2007.
- Aldrich, Robert. *Emperyal Çağ*. İstanbul: Oğlak Güzel Kitap Yayınları, 2008.
- Armaoğlu, Fahir. *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. İstanbul: Alkım Yayınevi, 2007.
- Asrlan, Adnan. *Abdurrahman Münif'in Romancılığı*. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Basılmamış Doktora Tezi. Bursa, 2017.
- Âşûr, Muhammed Fadıl bin. *el-Hareketü'l-Edebiyye ve'l-Fikriyye fi Tunis*. Mısır: Mektebetu Dâru'l-Hena, 1956.
- *Erkânu'n-Nahdati'l-Edebiyye*. Sfaks: Mektebü'n-Necah, Tsz.
- Ataöv, Türkkaya. *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri*. A.Ü. SBF Yay.. Ankara, 1977.
- Aytaş, Gıyasettin. *Edebi Türlerden Yararlanma*. Milli Eğitim Dergisi 34 (Ankara 2006), 160-179.

- el-Bahrâvi, Hasan. *Bünyetü 'ş-Şekli 'r-Rüvai. el-merkezü's-Sekafıyyi'l-Arabiy. Beyrut: Dâru'l-Beyza, 1999.*
- Bedr, Abdul Muhsin Taha. *Tatavvuru 'r-Rivâyeti 'l-Arabiyyeti 'l-Hadîse fî Mısır 1870-1938. Mısır: Dâru'l-Meârif. 1977.*
- Bilgenoğlu, Ali. *Osmanlı Devleti'nde Arap Milliyetçi Cemiyetleri. İstanbul: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müd. Hukuk Yayınları, 2007.*
- Binbelgis, Şeybani. *Ebhas fî Tarihi Tunis el-Hadis ve'l-Muasır. Tunus: Mektebetü Alaüddin. sfaks, 2008.*
- Islahatu 'l-Müşir Ahmed Bay e'l-Askeriyye. e'l-Mecelletü't-Tarihiyye e'l-Meğaribiyye 19 (1992), 65-66.*
- en-Nizamü 'l-Kazâi fî Bilâdi 't-Tûnisiyye 1857-192. Sfaks: Mektebetü Alâeddin, 2002.*
- Bourneur, Roland, R. Ouellet. *L'univers du Roman. Paris: Presses Universitaires De France, 1972.*
- *Roman Dünyası ve İncelemesi. Çev. Hüseyin Gümüş, 1. B., Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.*
- Bûizze, Muhammed. *Tahlilu 'n-Nassi's-serdîy. Beyrut: ed-Dâru'l-Arabiyyetü li'l-Ulûm, 2010.*
- Buşuşe, Cum'a bin. *Muhtârât mine 'r-Rivâyeti 'l-Meğaribiyye. Tunus: Beytü'l-Hikme. 1992.*
- Butor, Michel. *Essais sur Le Roman. Paris: İdees/Gallimard, 1972.*
- el-Cabirî, Muhammed Salih. *el-Mevsuatü 't- Tûnisiyye. Erişim 20 Ocak 2022.*
- Cevherî, İsmail b. Hammad. *es-Sihâh Tâcü 'l-Lüga ve Sihâhü 'l-Arabiyye. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2009.*

- Ceylan, Ayhan. *Osmanlı Coğrafyasında İktidarın Sınırlandırılması: Tunus Tecrübesi*. Divan 24 (İstanbul 2008), 129-156.
- Chatelain, Yves. *La Vie littéraire et intellectuelle en Tunisie de 1900 à 1937*. Paris: Librairie Paul Geuthneur, 1937.
- Cinhanî, Habib. *Hareketü'l-İslâhiyye fî Tûnis Hilâle'n-Nisfi's-Sânî mine'l-Karni't-Tâsia Aşer*. Tunus: Havliyyat el-Camiatü't-Tûnisiyye. el-Adedü's-Sadis, 1969.
- Cinnat, Muhammed Muhtar. *el-Mevsuatü't- Tûnisiyye*. Erişim 27 Ocak 2022.
- Çaycı, Abdurrahman. *Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)*. Ankara: TTK Yayınları, 1995.
- Çetin, Atilla. *Tunuslu Hayreddin Paşa*. 2. Baskı. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1999.
- “*Tunuslu Hayreddin Paşa*” DİA. XVII. 57-60.
- Çetin, Nurullah. *Roman Çözümleme Yöntemi*. Ankara: Öncü Kitap Yayınları, 2009.
- Daviş, Adid. *Arap Milliyetçiliği Zaferden Umutsuzluğa*. çev. Lütfi Yalçın. İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2004.
- Dawn, Charles Ernest. *Osmanlıcılıktan Arapçılığa*. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1998.
- Diyâf, İbn Ebi. *İthâfû ehli'z-zamân bi-ahbâri mülûki Tûnis ve 'ahdi'l-emân*. Tunus: Dâru'l-Arabiyyetü Li'l-Kitâb, 1999.
- Emîn, Ahmed. *Zuemâü'l-İslâh*. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Tsz.
- Elmas, Nazım. *Romana Doğru*. Konya: Çizgi Yayınları, 2011.
- Er, Rahmi. *Modern Mısır Romanı-I (1914-1944)*. Ankara: Hece Yayınları, 2015.
- Evren, Gürbüz. “*Genel Olarak Sömürgecilik Hareketleri ve Antille Denizi, Pasifik ve Hint Okyanuslarındaki Fransız Sömürgeleri*”, *Sömürgecilik Hareketlerinde Fransa ve Anadolu'da Fransız-Ermeni İş birliği Bildiri Kitabı*. Fırat Üniversitesi Yayınları. Elâzığ, 2003.

- Fadile, Habib bin. *Udebau Tûnisiyyun*. Tunus: Dâru't-Tûnisi Li'l-Kitab, 2011.
- Ferro, Marc. *Sömürgecilik Tarihi: Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine*. Çev: Muna Cedden. Ankara: İmge Yayınları, 2011.
- Fontaine, Jean. *el-Edebü't-Tûnisi el-Muâsır*. Tunus: Dârut-Tûnisiyye, 1985.
- er-Rivâyetü't-Tûnisiyye: Elhamsun*. Hayatu's-Sekafe 21 (Mayıs 1982). 101-105.
- Forster, E. M. *Roman Sanatı*. Çev. Ünal Aytür. İstanbul: Adam Yayınları, 1985.
- Grien, Arnold H. *el-Ulemâü't-Tûnisiyyûn*. Çev. Hafnâvî Amâyiriyye-Esmâ Muallâ. Tunus: Dârü Sehnûn-Beytü'l-Hikme, 1995.
- Gilbert, Erik. *Dünya Tarihinde Afrika*. İstanbul: Küre Yayınları, 2016.
- Gökgöz, Turgay. *Modern Tunus Romanına Bir Bakış*. Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi. 49 (Ankara 2019). 69-96.
- *Ebu'l-Kasım eş-Şâbbî'nin Şiirlerinde Halk*. Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2 (Kilis 2020). 1065-1087.
- el-Hâdi, Muhammed. *er-Rü'yetü'n-Nakdiyye inde Muhammed el-Arûsi el-Matvî*. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslami, 1995.
- Hamis, Muhammed Bayram. *Safvetü'l-İ'tibar bi Müstevdei'l-Emsari ve'l-Ektar*. Beyrut: Dâru's-Sadr, Tsz.
- Hamûd, Muhammed Musa. *ez-Zemkaniyyetü ve Bünyetü's-Şi'ri'l-Muasır*. Ürdün: Alemü'l-Kütübi'l-Hadîs Li't-Tevzi', 2006.
- Halife, Enfal vd.. *Bünyetü's-Şahsiyye fi Rivayeti et-Tûtu'l-Murr*. Şehit Hama li-Hudr el-Vadi Üniversitesi. Y. Lisans/Doktora Tezi, 2013.
- Haywood, John A.. *Modern Arabic Literature 1800-1970*. Londra: Lund Humphries, 1971.

Hudr, Abbas. “*Muhammed Teymur: Raidu’l-Kıssati’l-Kasîra*” Mecelletü’l-Kıssa 3 (Mısır 1964). 69-82.

İbn Fâris, Ebü’l-Hüseyn Ahmed. *Mu’cemü’-Mekayisi’l-Luğa*. Lübnan: Dâru’l-Fıkr, 1979.

İbn Manzur, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü’l-‘Arab*. Mısır: ed-Dâru’l-Mısriyyetü li’t-Te’lif ve’t-Terceme, 1996.

İbrahim, Rıdvan. *et-Ta’rifü bi’l-Edebi’t-Tunisî*. Kahire: Darü’l-Arabiyyeti li’l-Küttâb, 1977.

İnal, Mahmud Kemal. *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1964.

İnayet, Hamid. *Arap Siyasi Düşüncesinin Tarihi*. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1997.

İzzet, Edîb. *Terâcimü a’zâ’i itti’hâdi’l-küttâbi’l-‘Arab fî Sûriye ve’l-vaṭani’l-‘Arabî* (haz. Edîb İzzet vd.). Dımaşk: itti’hâdü’l-Küttâb el-Arabî, 2000.

Kafsiye, Ömer. *Edvau ala’s-Sekâfeti’t-Tûnisiyye*. Tunus: Dâru Bu Sellame, 1972.

Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 1999.

Karlığa, Bekir. *Tunuslu Hayreddin Paşa ve Tanzimat*. İstanbul: Mahya Yayınları, 2013.

Kavas, Ahmet. *Afrika’da Fransız Sömürgeciliği*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2003.

- “*Fransız Siyaseti Afrika’dan Besleniyor*”. Erişim 11 Aralık 2021.

<https://afam.org.tr/fransiz-siyaseti-afrikadan-besleniyor/>

- “*Sömürgecilik*”. DİA. XXXVII, 397-399.

el-Kevnî, Rıdvan. *Tenazuu’l-Vasf ve’t-Takyim fî Tasnifi’r-Rivâyâti’l-Edebiyye*. Kasas 147 (Tunus 2009). 28-44.

- *el-Mesiretü’r-Rivaiyye fî Tunus*. Kasas 70 (Tunus 1985). 62-71.

- Kıvrak, Ensar. *Tunuslu Hayreddin Paşa'nın Osmanlı Devleti'nde Reform Önerileri: Hukuk Devleti Bağlamında bir İnceleme*. Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi 5/3 (Aralık 2019). 195-206. <https://doi.org/10.25272/j.2149-8539.2019.5.3.3>
- el-Kîlânî, Mustafa. *Tarihu'l-Edebi't-Tûnisi II (İşkaliyyatü'r-Rivaye)*. Kartaca: Beytü'l-Hikme, 1990.
- Kireççi, M. Akif. “Osmanlı Modernleşmesi ve Tunuslu Hayreddin Paşa”, Osmanlı Ansiklopedisi. Ankara, 1999, VII, 382.
- Kocabaş, Süleyman. *Tarihte Türkler ve Fransızlar*. İstanbul: Vatan Yayınları, 1990.
- Komisyon, *Tarihu'l-Edebi't-Tunisi: e'l-Hadîs ve'l-Muâsır*. Tunus: Dâru Beytü'l-Hikme, 1993.
- Krieken, G. S. Van. *Hayrüddîn ve'l-Bilâdü't- Tûnisî (1850–1881)*, çev. Beşîr b. Selâme, Tunus: Dârü Sehnûn, 1988.
- *Khayr al-Din et la Tunisie(1850-1881)*. Leiden: E.J. Brill, 1976.
- Lebîb, Hasenî Seyyid ve Raşîd ez-Zevvâdî. *İtticâhâtu'l-Kıssati't-Tûnisiyye el-Kasîra*. Kahire: Dâru'l-İthâf Li'n-Neşr, 2000.
- el-Matvî, Muhammed el-'Arûsî. *Halîme*. Tunus: ed-Dâru'l-Arabiyyetü li'l-Kitab. 2.baskı, 1997.
- *Siretün ve Verekat min ibda'i Merhaleti's-Şebab*. Tunus: Dâru'l-Kütübi'l-Vataniyye, 2011.
- et-Tûtu'l-Murr. Tunus: ed-Dâru't-Tûnisiyye Li'n-Neşr, 1967.
- el-Matvî, Muhammed el-'Arûsî. *el-Mevsuatü't-Tûnisiyye*. Erişim 24 Haziran 2021.

- el-Matvî, Muhammed el-Hadî. *Muhammed el-Arusî el-Matvî Âşiku'l-Ard ve'l-Vatan ve'l-İnsan*. Tunus: Dâru'l-Arabiyyetü li'l-Kitab, 1995.
- Mebrûk, Murad Abdurrahman. *Binau'z-Zemen fi'r-Rivayeti'l-Muâsıra*. Kahire: El-Heyetü'l-Mısıriyyetü'l-Ammetü li'l-Kitâb, 1998.
- Mecîd, Abdurrahman. *et-Tarîk ila Muhammed el-Arûsi*. el-Ceridetü's-Sakâfiyye 242 (Tunus 1924).
- Memû, Ahmed. *fihrisü'r-Rivâyeti't-Tûnisiyye*. Kasas 70 (Tunus 1985), 53-61.
- *et-Tasnifun-Nev'i Lir-Rivâyeti'l-Edebiyyeti't-Tûnisiyye*. Kasas 62 (Tunus 1983), 29-53.
- *Neşetü'r-Rivâye ve Tetevuruha*. Kasas 70 (Tunus 1987), 50-68.
- Meriç, Cemil. *Umrandan Uygarlığa*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- “Tunuslu Hayreddin Paşa” Padişahlar ve Sadrazamlar. Erişim 10 Şubat 2020.
<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/19032/001583910010.pdf?sequence=1>
- Merzûkî, Samir, Şakir Cemil. *Medhal ila Nazariyyeti'l-Kıssa*. Bağdat: Dâru'l-Fununi's-Sekafiyyeti'l-Amme, 1996.
- Mzali, M. S. ve J. Pignon. *Tunuslu Hayreddin Paşa'nın Hatıraları*. çev. Belma Aksun, İstanbul: Nehir Yayınları, 1997.
- Nablisi, Şakir. *Cemaliyyatü'l-Mekâni fi'r-Rivayetil-Arabiyye*. Amman: Dâru Faris Li'n-Neşri ve't-Tevzi', 1991.
- Nakavî, Ali Muhammed. *İslam ve Milliyetçilik*. çev. H. Sönmez. Konya: Şubat Yayıncılık, 1991.
- Narlı, Mehmet. “Romanda Zaman ve Mekân Kavramları”. Erişim 10 Ocak 2015.
<http://sbe.balikesir.edu.tr/dergi/edergi/c5s7/makale/c5s7m6.pdf>

- Necm, Muhammed Yusuf. *Fennü'l-Kıssa*. Beyrut: Dâru Beyrut Li'n-Neşr, 1955.
- Nevfel, Yusuf Hasan. *Kadâyâ'l-Fenni'l-Kasasiyy*. Kahire: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyyeti, 1977.
- Ortaylı, İlber. “*Osmanlı İmparatorluğunda Arap Milliyetçiliği*”. Tazimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- Pektaş, Kadir. “*Zeytûne Camîr*”. DİA, XLIV.
- Perkins, Kenneth J.. Tunisia. Colorado: Westview Press, 1986.
- Peters, Rudolph. *İslam ve Sömürgecilik*. Çev. Süleyman Gündüz. İstanbul: Nehir Yayınları, 1989.
- Rebî'a, Ömer bin Ebî. *Divanu Ömer bin Ebî Rebi'a*. Beyrut: Dâru'l-Küttabi'l-Arabî, 1996).
- Rıza, Reşid. *İttihad-ı Osmaniden Arap İsyanına*. Çev. Özgür Kavak, İstanbul: Klasik Yayınları, 2007.
- Rodinson, Maxime. *Batıyı Büyüleyen İslâm*. Çev. Cemil Meriç. İstanbul: Pınar Yayınları, 1983.
- Rüzgâr, Murat. *Ortadoğu ve Baas Partisi*. Birikim Dergisi 22 (İstanbul1991).
- Sabit, Sami. *Mısır ve Napolyon*. İstanbul: Araks Matbaası, 1911.
- Said, Edward. *Oryantalizm*. Çev. Selahaddin Ayaz, İstanbul: İrfan Yayınevi 1989.
- es-Sa'dî, Ebu Zeyyân. *fî'l-Edebi't-Tunisi'l-Muâsır*. Tunus: Dâru'l-Arabiyyetü li'l- Kitab, 1982.
- Salim, Ömer ibn. *Muhtarat Li Şuarai't-Tûnisiyyin*. Tunus: ed-Dâru'l-Arabiyyetü li'l- Kitab, 1992.
- Selim, Hasan. *Cezayir Bağımsızlık Savaşı*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1985.

Sellâme, Beşîr bin. *Edvâun ‘Ala’l-Kıssati’t-Tûnisiyyeti’l-Muâsıra*, el-Fikr 64 (Tunus 1970). 9-20.

Sellâme, Muhammed Ali. *eş-Şahsiyyetü’s-Saneviyye ve Devruha fî’l-Mi’mari’r-Rüvaiyyi İnde Necîb Mahfûz*. İskenderiye: Dâru’l-Vefa, 2007.

Smida, Mongi. *Khereddine, ministre réformateur, 1873-1877*. Tunus: Maison tunisienne de l’édition, 1970.

Soysal, İsmail. *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)*. Ankara: TTK Yayınları, 1987.

Soysal, İsmail. “Fransa”. DİA. XIII, İstanbul, 1996.

Stevick, Philip. *Roman Teorisi*. 2. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.

Şaban, Abdulhakim Muhammed. *er-Rivayetü’l-Arabiyyetü’l-Cedide, Dirasetün fî Aliyati’s-Serdi ve Kiraati’n-Nassiyyetin*. Tunus: el-Varak Li’n-Neşri ve’t-Tevzi’, 2004.

Şarbît, Ahmed. *Tatavvuru’l-Bünyeti’l-Fenniyye fî’l-Kıssati’l-Cezairiyyeti’l-Muâsıra*. Cezayir: Dâru’l Kasabeti Li’n-Neşr, 2009.

Şen, Sabahattin. *Ortadoğuda İdeolojik Bunalım: Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi*. İstanbul: Birey Yayıncılık, 2004.

Şimlî, Müncî. *Havliyyât el-Câmietü’t-Tûnisiyye*, Sayı: 2, Yıl: 1965.

Tekin, Mehmet. *Roman Sanatı*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2006.

Tektaş, Nazım. *Sadrazamlar*. İstanbul: Çatı Kitapları, 2002.

et-Tevâtî, Mustafa. *Tûnisu’n-Nâhida: mine’t-Tecdîd ila’t-Tahtîs*. Tunus: Dâ-ru’l-Ma’rife 2002.

Tıveylî, Ahmed. *Fî Cuzuri’l-Kıssati fî’l-Edebi’l-Arabiyyi*. Sahifetü Hürriyye, Eylül 1995.

Tîbî, Bessam. *Arap Milliyetçiliği*. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1998.

- Tocqueville, Alexis. *Sömürge ve Kölelik*. Çev. B. Nuri Gücin. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2016.
- Tunuslu Hayreddin Paşa. *Akvamü'l Mesâlik fi Marifet-i Akvali'l Memâlik*. Çev. Ceride-i Askeriye Muharriri Abdurrahman Efendi. İstanbul, 1297.
- Tunuslu Hayreddin Paşa. *Ülkelerin Durumunu Öğrenmek İçin En Doğru Yol*. Çev. Kerim Suphi Muhammed. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2017.
- Turan, Ömer. *Tarihin Başladığı Nokta: Ortadoğu*. İstanbul: Yaydağ Yayınları, 2002.
- Ulukütük, Mehmet. *Osmanlı-Cumhuriyet Modernleşmesinin Yapı Taşlarını Anlamak: Tunuslu Hayreddin Paşa ve Akvemü'l Mesâlik fi ma'rifetu ahvali'l-Memâlik Adlı Eseri*. Nida Düşünce, Kültür Edebiyat Dergisi. Sayı 140.
- Uygur, Erdoğan, Fatma. *Fransız Sömürgecilik Tarihi Üzerine Bir Araştırma*. Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi 173 (Ankara 2014), 273-286.
- Uçarol, Rıfat. *Siyasi Tarih*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1985.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Ünal, Tahsin. *Siyasi Tarih*. Ankara: Kamer Yayınları, 2001.
- Ürün, Ahmet Kazım. “Modern Arap Edebiyatında Öne Çıkan Bazı Temalar”. Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 35 (Konya 2016).
- Wersinck, A.j., “Memlûk”, İA.
- Yazıcı, Hüseyin. *The short Story in Modern Arabic Literature*. Kahire: General Egyptian Book Organization, 2004.
- Yıldırım, Menekşe Filiz. *Modern Cezayir Edebiyatında Kısa Öykü Türünün Doğuşu ve Gelişimi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Yürek, Hasan. “*Türk Romanında Modernist Etkinin Boyutları*”. GÜ, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi. Cilt 28, 1 (Ankara 2008), 187-202.

Zakzûk, M. Hamdi. *Oryantalizm veya Medeniyet Hesaplaşmasının Arka Plânı*. Çev. Abdülaziz Hatip. İzmir: Işık Yayınları, 1993.

ez-Zimirli. *el-Hareketü'l- Kısasiyyetü fi Tunus mine'n-Neşeti ile'l-İstiklâl*. Hayatu's-Sekâfe 34 (Tunus1984). 59-71.

